

CULTURE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SLAVIC NATIONS

Proceedings of an international conference

НЕБЕСІЪХЪ, да свѣтити
дѣла твоя: да бѣдетъ
и на зѣмани. Хлѣбъ
днесь, и на зѣмани.

2021

Catholic University in Ružomberok
Theological Faculty in Košice
Theological Institute in Spišská Kapitula in Spišské Podhradie

Western Ukrainian National University
Faculty of Social Sciences and Humanities
(Ternopil, Ukraine)

CULTURE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SLAVIC NATIONS

Proceedings of an international conference

The monograph is based on an international scientific grant SAE number SAE Gr. 25.10.18.
P. SK supported by an international grant agency „Scientia Ars Educatio Cracowiae“.

Catholic University in Ružomberok
Theological Faculty in Košice
Theological Institute in Spišská Kapitula in Spišské Podhradie

Western Ukrainian National University
Faculty of Social Sciences and Humanities
(Ternopil, Ukraine)

CULTURE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SLAVIC NATIONS

Proceedings of an international conference

© Catholic University in Ružomberok, Theological Faculty in Košice,
Theological Institute in Spišská Kapitula in Spišské Podhradie

CULTURE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SLAVIC NATIONS

Proceedings of an international conference

Editor

prof. Dr. Iurii Shcherbiak, DrSc.

Rewiwers

prof. dr. hab Edward Zigmunt Jarmoch, PhD.

doc. ThDr. Joachim Nowak, PhD.

doc. ThDr. Peter Majda, PhD.

Conference Scientific Committee:

prof. dr. hab Edward Zigmunt Jarmoch, PhD. (Poland)

doc. ThDr. Joachim Nowak, PhD. (Germany)

prof. ThDr. Jozef Bielač, PhD. (Slovakia)

prof. PhDr. ThDr. Amantius Akimjak, PhD. (Slovakia)

prof. nadzw. dr. hab Urszula Anna Domżał (Poland)

prof. Dr. Oksana Homotiuk, DrSc. (Ukraine)

prof. Dr. Lesia Bilovus, DrSc. (Ukraine)

prof. Dr. Iryna Shkitska, DrSc. (Ukraine)

prof. Dr. Mykola Lazarovych, DrSc. (Ukraine)

prof. nadzw. dr. hab Zbigniew Domżał (Poland)

doc. ThDr. Radoslav Lojan, PhD. (Slovakia)

doc. ThDr. Peter Majda, PhD. (Slovakia)

doc. PhDr. Mgr. Janka Bursová, PhD. MBA (Slovakia)

PhDr. Zuzana Budayová, PhD. (Slovakia)

ThLic. Martin Taraj, PhD. (Slovakia)

ThLic. Martin Majda, PhD. (Slovakia)

ThDr. Michal Janiga, PhD. (Slovakia)

Publishing:

VERBUM - vydavateľstvo KU, Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form or by any means – graphic, electronic or mechanical, including photocopying, recording, taping or information storage and retrieval systems – without the prior written permission of the author.

ISBN: 978-80-561-0873-4

CONTENTS

Preface	7
The Christian concept of education as perceived by Fr. Bishop Piotr Longin Bednarczyk	
Władysław Kądziołka	9
The phenomenon of Ukrainian culture in Bohdan Lepkyi's journalism	
Nadiia Bilyk	27
The image of a woman in Ukrainian and Jewish cultures	
Iryna Shkitska	39
Modern Ukrainian periodicals of the Ukrainian diaspora in the USA of cinema as a means of preserving national identity	
Lesia Bilovus	53
Church music in cultural and spiritual life of population rates in Slovakia	
Amantius Akimjak	73
Interpretation of Christian and pagan images and symbols in the Word about Igor's Regiment	
Olena Vdovina, Olga Mizina	87
Massive invasion of Russia's regular troops into Ukraine in the summer of 2014	
Mykola Lazarovych	95
Cultural and philosophical paradigm of Ukrainian civilizational identity in today's dimensions	
Victoria Voshchenko, Iryna Denysovets	115
The question of national identity and its reflection in the artistic vision	
Olha Blashkiv	125
The figure of E. Olesnytsky (1860–1917) in the context of the history of Eastern Galicia	
Inna Markiv	153

The destructive influence of the Second Commonwealth on the cultural, educational and social development of Ukrainians	
Yulia Bodnarchuk.....	171
The Basilian spirituality as a result of renovation of monastic life in the order after reforms made by the participation os Jessuits. Issue of identity	
Bohdan Nasypanyi	187
Structuring the art world of Bohdan Lepky	
Olena Konoplitska	199
The culture of doing business in Slavic countries: comparative aspect	
Oleksandra Patryak.....	225
Cultural and educational activities of Ukrainian cooperatives in interwar Poland in the 1920s and 1930s of the 20th century	
Oksana Lototska	235
Peculiarities of the development of educational and scientific space of Western Ukraine (1920-1930)	
Oksana Homotiuk.	247
Peculiarities of functioning the government and office language in the Ukrainian cossack-hetman state	
Natalia Medvid.....	271
Centers for Preserving the National Identity of the Ukrainian Diaspora in the United States	
Iryna Nedoshytko.....	281
Educational activity of the Ukrainian Greek Catholic Church as an important factor of socio-cultural transformations in independent Ukraine	
Iurii Shcherbiak.....	303
Paradigm of evil in philosophy and psychology	
Nataliya Lishchynska	345
Influence of State-Church relations in the Czech Republic on the religious life of the Ukrainian community	
Olena Stefanyshyn.....	371

PREFACE

Proceedings of an international conference entitled *Culture in the Spiritual Life of Slavic Nations* contains the texts of submitted lectures to this conference. The conference was organized by renowned experts in the field of sacred art, culture, theology and other humanities. It is the result of cooperation between the Catholic University in Ružomberok, its Institute of Sacred Art in the Spiš Chapter, the Faculty of Theology in Košice in Slovakia and the West Ukrainian National University in Tarnopol in Ukraine. From Poland, the Catholic University of John Paul II joined this cooperation in Ljubljana and the Academy of Humanities in Łódź.

In the field of culture and art of the Slavic nations, we would like to highlight the following contributions: Iryna Shkitska, *The image of a woman in Ukrainian and Jewish cultures*. Lesia Bilovus, *Modern Ukrainian periodicals of the Ukrainian diaspora in the USA of cinema as a means of preserving national identity*. Amantius Akimjak, *Church music in cultural and spiritual life of population rates in Slovakia*. Bilyk Nadiia, *The phenomenon of Ukrainian culture in Bohdan Lepkyi's journalism*. Voščenko Viktória Jurijivna, Denisoveč Irina Viktorivna, *Cultural and philosophical paradigm of Ukrainian civilizational identity in today's dimensions*. Oleksandra Patryak, *The culture of doing business in Slavic countries: comparative aspect*. Oksana Lototska, *Cultural and educational activities of Ukrainian cooperatives in interwar Poland in the 1920s and 1930s of the 20th century*. Olha Blashkiv, *The question of national identity and its reflection in the artistic vision*.

In the field of Christian education, the following contributions are particularly important: Wladyslaw Kadziolka, *The Christian concept of education as perceived by Fr. Bishop Piotr Longin Bednarczyk*. Vdovina O. O., Mizina O. I., *Interpretation of Christian and pagan images and symbols in the Word about Igor's Regiment*. Bohdan Nasypanyi, *The Basilian spirituality as a result of renovation of monastic life in the order after reforms made by the participation of Jesuits. Issue of identity*. Oksana Homotiuk, *Peculiarities of the development of educational and scientific space of Western Ukraine (1920-1930)*. Iurii Shcherbiak, *Educational activity of the Ukrainian Greek Catholic Church as an important factor of socio-cultural transformations in independent Ukraine*. Yulia Bodnarchuk, *The destructive influence of the Second Commonwealth on the cultural, educational and social*

development of Ukrainians. Nataliya Lishchynska, Paradigm of evil in philosophy and psychology.

From the field of history of Slavic nations, we pay particular attention to these contributions: Lazarovych M. V., *Massive invasion of Russia's regular troops into Ukraine in the summer of 2014*. Inna Markiv, *The figure of E. Olesnytskyi (1860–1917) in the context of the history of Eastern Galicia*. Konoplitska Olena, *Structuring the art world of Bohdan Lepky*. Medvid N. S., *Peculiarities of functioning the government and office language in the Ukrainian cossack-hetman state*. Iryna Nedoshytko, *Centers for Preserving the National Identity of the Ukrainian Diaspora in the United States*. Olena Stefanyshyn, *Influence of State-Church relations in the Czech Republic on the religious life of the Ukrainian community*.

The participants of this international scientific conference express their gratitude to the representatives of the Catholic University in Ružomberok in Slovakia, the West Ukrainian National University in Tarnopol in Ukraine, but also the Catholic University of St. John Paul II in Ljubljana and the Academy of Humanities in Łódź, Poland, for participating in this conference. With the help of the international agency *Scientia Ars Educatio Cracoviae*, it was possible to jointly solve the announced grant task on culture in the spiritual life of the Slavic nations, as well as to print this proceedings in printed form after the conference.

Editor

**THE CHRISTIAN CONCEPT OF EDUCATION AS PERCEIVED BY
FR. BISHOP PIOTR LONGIN BEDNARCZYK**

**CHRZEŚCIJAŃSKA KONCEPCJA WYCHOWANIA W UJĘCIU KS.
BPA PIOTRA LONGINA BEDNARCZYKA**

WŁADYSŁAW KĄDZIOŁKA

Abstract:

The article discusses the problem of upbringing and Christian education and moral formation in the family in the view of Father Bishop Piotr Bednarczyk. The following issues are included in the article: personalistic character of Christian upbringing; dynamic character of upbringing; integral character of upbringing; aims of upbringing and realization of Christian upbringing.

According to the Bishop, parents have an inalienable duty and right to bring up their children and pass on their moral values. The Church supports their efforts and pastors help parents in the moral formation of their children. An important role in moral formation is played by the personal involvement of parents and children in getting to know each other in Christ.

Key words: Bishop Piotr Longin Bednarczyk, Christian upbringing, educational personalism, Church, family.

Abstrakt:

W artykule omówiono problematykę wychowania i edukacji chrześcijańskiej oraz formacji moralnej w rodzinie w ujęciu ks. bpa Piotra Bednarczyka. W skład artykułu wchodzi następujące kwestie: personalistyczny charakter wychowania chrześcijańskiego; dynamiczny charakter wychowania; integralny charakter wychowania; cele wychowania i realizacja wychowania

chrześcijańskiego.

Według Biskupa rodzice mają niezbywalny obowiązek oraz prawo do wychowywania swoich dzieci i przekazywania im wartości moralnych. Kościół wspiera ich wysiłki, a duszpasterze pomagają rodzicom w formacji moralnej dzieci. Ważną rolę odgrywa tutaj osobiste zaangażowanie rodziców i dzieci w poznawanie siebie nawzajem w Chrystusie.

Słowa kluczowe: Biskup Piotr Longin Bednarczyk, wychowanie chrześcijańskie, personalizm wychowawczy, Kościół, rodzina.

Introdukcja

Wychowanie chrześcijańskie ma na celu doprowadzenie do pełnej dojrzałości człowieka. Jest to proces dojrzałości ludzkiej i chrześcijańskiej. Punkt widzenia wiary staje się w ten sposób prawdziwym programem życia i ma funkcję spajającą całą osobowość człowieka.

Jednym z priorytetowych miejsc każdego człowieka jest rodzina, którą można różnie rozumieć, ale zawsze pozostanie ona przedmiotem najgłębszych pragnień ludzkich. Chrześcijanie, którzy tym się wyróżniają w świecie, że traktują rodzinę jako dar od Trójjedyne Boga, widzą w niej przestrzeń życia i środowisko, w którym rodzi się, wzrasta i wydaje owoce prawdziwa miłość. W tym ujawnia się także wspólnotowy charakter rodzin chrześcijańskich, dla których Kościół jest Matką, która je rodzi, wychowuje i buduje. Wypływa z tego fundamentalne zadanie kościelne rodziny: jest ona powołana do budowania królestwa Bożego w świecie, przez udział w życiu i posłannictwie Kościoła.¹ Te zadania rodzina realizuje przede wszystkim przez wychowanie chrześcijańskie, którego ważną częścią jest formacja moralna, czyli kształtowanie prawidłowego sumienia, a także przekazywanie i przyswajanie wartości ludzkich.

1. Personalistyczny charakter wychowania chrześcijańskiego

Zdaniem biskupa Piotra personalizm ukazuje człowieka jako osobę, czyli jako kogoś, kto jest obdarzony zdolnością rozumienia samego siebie oraz kto w sposób odpowiedzialny potrafi korzystać ze swojej wolności². Osoba w tym

1 Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Familiaris consortio*, nr 49 – dalej FC.

2 Por. P. Bednarczyk, *Wychowanie religijno-moralne*, Archiwum Diecezji Tarnowskiej – dalej ADT.

ujęciu powinna być traktowana zawsze jako podmiot i cel, a nie jako przedmiot czy narzędzie działania lub środek do celu³. W „byciu osobą” jawi się czynnik wyróżniający ze świata rzeczy, a zarazem szczególne podobieństwo człowieka do Boga. Pojęcie „osoby” w takim ujęciu warunkuje możliwie dogłębne poznanie siebie i Boga⁴.

Bóg, ustanawiając człowieka w istnieniu, czyni go jednocześnie osobą. Właśnie w „istotę” (człowieka) wpisany jest stosunek do Boskiego Ty. Krótko mówiąc, Bóg jest „zasadą bytu osobowego człowieka”⁵.

Sobór Watykański II uczy: „podobieństwo osoby ludzkiej do jedności Osób Bożych ukazuje, że człowiek, będąc jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego, nie może odnaleźć się w pełni inaczej jak tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego”⁶.

Celem personalizmu jest ukształtowanie człowieka harmonijnie rozwiniętego i dojrzałego, który zrozumie sens swego życia i potrafi realizować go w świetle społecznych i moralnych wartości⁷.

2. Dynamiczny charakter wychowania chrześcijańskiego

Już z dotychczasowych rozważań wynika, że wychowanie nie może być czynnością całkowicie uschematyzowaną i pomimo jego instytucjonalizacji, a nawet właśnie dlatego, należy kłaść nacisk na wielorakie jego zróżnicowanie. Zarówno bowiem same osoby ludzkie, jak i warunki, w jakich one żyją, są niepowtarzalne. Wynika stąd konieczność dużej elastyczności wszelkich zabiegów wychowawczych i ich wielostronnego dostosowania.

Rzecz można jednak zrozumieć szerzej, podkreślając, że zarówno poszczególne osoby, jak i cała ludzkość, rozwija się i doskonali, a wraz z tym muszą się doskonalić tak cele, jak i środki wychowawcze, sam proces wychowania.

Wydawałoby się, wprawdzie, że nie można mówić o doskonaleniu celów wychowania, bo głównym jego celem jest ostateczny cel człowieka, a ten nie ulega przecież zmianie. Tkwi tu jednak bardzo poważne nieporozumienie. Zdaniem

3 Por. *Katolicyzm A-Z*, Z. Pawlak (red.), Poznań 1982, s. 302 i n.

4 T. Ślipko, *Etos chrześcijański*, Zarys etyki ogólnej, Kraków 1974, s. 18-22, 39.

5 Por. M. Jaworski, *Człowiek a Bóg*, [w:] *Logos i ethos*, Kraków 1971, s. 115-128.

6 *Konstytucja duszpasterska o Kościele*, 2; [w:] Sobór Watykański II, *Dekrety, deklaracje*, Pallotinum, Poznań 1968.

7 Por. J. Majka, *Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym*, [w:] *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, F. Adamski (red.), Kraków 1984, s. 4.

ks. Biskupa, cel ostateczny człowieka nie jest jedynie ideałem normatywnym, ale także realnym celem, do którego realizacji człowiek zdąża, ale nie osiąga się go bezpośrednio przez wychowanie. W praktyce nie jest on nawet osiągalny bezpośrednio przez wysiłki człowieka, gdyż między tymi wysiłkami a jego realizacją jest dysproporcja, która musi być wypełniona przez łaskę. Celem wychowania jest bezpośrednio kształtowanie człowieka, takie jego doskonalenie, które by go usposabiało do realizacji celu ostatecznego. Nie należy zatem ideału wychowawczego identyfikować z celem ostatecznym człowieka, gdyż nie posiada on takiej niezmienności, jak ten ostatni – pomimo że zawiera zawsze pewne istotne elementy niezmiennie – podlega bowiem ewolucji uwarunkowanej stanem ogólnego rozwoju ludzkości oraz sytuacją społeczeństwa, w którym człowiek żyje. Dynamika tych ostatnich elementów udziela się więc także ideałowi wychowawczemu w danym społeczeństwie i danej epoce, idzie w parze z ich rozwojem⁸.

Jak słusznie zauważa ks. bp Piotr Bednarczyk, analogicznej dynamice podlegają także środki oddziaływania wychowawczego. Bardzo ważnym czynnikiem jest tu rozwój wiedzy o człowieku i to zarówno o jego strukturze psychofizycznej, jak i o jego kulturze i drogach jej rozwoju. Rozwój nauki przyczynia się nie tylko do coraz dokładniejszego poznania skuteczności środków oddziaływania wychowawczego, ale także do zrozumienia i oceny samego mechanizmu działania tych środków, ich zgodności lub niezgodności z zasadniczymi dążeniami i usprawnieniami człowieka, szkód, jakie może wyrządzić ich stosowanie; rozszerza się w ten sposób zakres odpowiedzialności wychowawcy, wychowanie staje się trudniejsze, ale skuteczniejsze, osiągnięcie jego efektów szybsze, co umożliwi poszerzenie i wzbogacenie jego celów. Istnieje zatem pewna współzależność, sprzężenie zwrotne między kształtowaniem się konkretnych celów wychowawczych a rozwojem i doskonaleniem środków oddziaływania.

Czynnikiem, wreszcie, który powinien być brany pod uwagę przy formułowaniu konkretnych celów wychowania, jest rozwój osobowy, doskonalenie poszczególnych osób ludzkich. Innymi słowy, cele wychowawcze w odniesieniu do konkretnego człowieka winny być indywidualizowane. Należy je wzbogacać i doskonalić wraz z postępami wychowanka. Wychowanie powinno się zatem uwolnić od sztywności, od sztywnych schematów narzucanych przez błędnie zakreślone cele społeczeństwa, nie może być, zwłaszcza przez te schematy, ograniczane. Przyjęcie na przykład ogólnego założenia, że pewna grupa ludzi będzie wychowywana jedynie dla realizacji określonych celów społeczno-gospodarczych i zamykanie przed nią pełniejszego rozwoju i

8 P. Bednarczyk, *Przemówienia*, Archiwum parafii Limanowa - APL.

doskonalenia osobowego, jest niedopuszczalne i może nawet nosić wszelkie cechy zbrodni. Wiadomo, że na przykład Niemcy przyjmowali takie założenia w stosunku do narodów podbitych, zwłaszcza w stosunku do Polaków, likwidując całe szkolnictwo średnie i wyższe, a nawet nakładając surowe kary za kształcenie młodzieży.

3. Integralny charakter wychowania chrześcijańskiego

W podobny sposób zdaniem ks. biskupa niedopuszczalne jest zbyt jednostronne nastawienie wychowania, zbyt daleko posunięta, zbyt szczegółowa specjalizacja, kształcenie i wychowanie ściśle fachowe produkujące ludzi o wąskich i ciasnych kwalifikacjach, utrudniających im w konsekwencji pełny i całkowity rozwój osobowy (*Fachidioten*).

Postulat harmonijnego wychowania nie jest jednak jednoznaczny i wymaga bliższego sprecyzowania. Na harmonię może składać się więcej lub mniej elementów i pojawianie się każdego z nich zmienia całość harmonijnego układu. Ponadto koncepcja harmonijnego układu czy też raczej harmonijnego rozwoju (jest to bowiem znowu układ dynamiczny), jest zależna od znajomości człowieka i jego celu, a więc pozostaje w ścisłym związku z koncepcją człowieka, jego ostatecznego celu oraz jego stosunku do społeczeństwa, a zatem do układów wyższych i szerszych, w które człowiek jest niejako z natury rzeczy wkomponowany. W zależności więc od przyjmowanej koncepcji człowieka i społeczeństwa można komponować szereg układów harmonijnego rozwoju.

Ks. bp Piotr Bednarczyk twierdzi, że najpierw należy rozstrzygnąć problem pierwszeństwa osoby w stosunku do społeczeństwa i służebny charakter tego ostatniego, ażeby stanąć na właściwej drodze do stworzenia takiego układu. Nie jest to jednak jeszcze rozstrzygnięcie ostateczne. Nawet bowiem kiedy znajdziemy się na pozycjach personalistycznych, musimy rozstrzygnąć, które to władze człowieka i sfery życia osobowego należy uznać za naczelne w hierarchicznej strukturze osoby ludzkiej i w jakim stopniu ich rozwój jest wzajemnie powiązany i uzależniony. Nie tylko więc jednokierunkowe kształcenie fachowe podporządkowane racjom wyłącznie społecznym, niekiedy nawet aktualnym celom gospodarczym, ale i jednostronne kształcenie osobowe, będące wynikiem sekciarsko jednostronnego spojrzenia człowieka lub niedoceniaenia współzależności rozwojowej jego władz i aktywności, przeciwstawia się idei harmonijnego wychowania⁹.

9 Tamże.

Ks. biskup uważa, że wychowanie musi obejmować całego człowieka, jego życie fizyczne, zdolności spostrzegania i kojarzenia aktywność intelektualną, życie uczuciowo-emocjonalne, wreszcie zdolności wyboru dobra i realizacji zamierzonych celów, powinno ono zmierzać do tego, ażeby wychowywany był zdolny do pełnej spójni myśli, słowa i czynu, czyli do pełnej konsekwencji z zachowaniem prawideł logiki myśli i działania.

Postulat harmonijnego wychowania obejmuje jednak nie tylko samo kształtowanie osobowości człowieka, ale także całkowitą integralność treści, które są przekazywane w procesie wychowania, czyli wprowadzenie wychowanka w całość dorobku ludzkiej kultury z zachowaniem i ukazaniem hierarchii dóbr kulturalnych. Nie znaczy to, że dobra te mogą albo powinny być udostępnione każdemu wychowankowi w jednakowej mierze, znaczy to jednak, że żaden z ich zasadniczych rodzajów nie może być całkowicie w wychowaniu pominięty, że zwłaszcza dobra, od których rozwój człowieka zależy w szczególny sposób, muszą być mu udostępnione w takim stopniu, ażeby rozwój ten mógł być zupełny¹⁰.

W szczególności może tu zachodzić kolizja między tym, co nazywamy rozwojem ludzkim, a więc pełnym uczestnictwem w szerokim wachlarzu dóbr kultury duchowej (intelektualnej, moralnej, estetycznej, religijnej), a tendencją do specjalizacji czy kształcenia zawodowego, wysuwającą na pierwszy plan kulturę techniczną i sprawność produkcyjną. Rozwiązanie tej kolizji, biorąc zwłaszcza pod uwagę ograniczone możliwości zarówno wychowujących, jak i wychowywanych oraz potrzeby społeczne szczególnie niekiedy palące, nie jest bynajmniej łatwe i należy się tu wystrzegać jednostronnych uproszczeń. Potrzeby wynikające z nakazu rozwoju ludzkiego są oczywiście ważne i nie mogą być poddawane w wątpliwość, ale i potrzeby społeczne pozostają przecież zazwyczaj w związku z możliwościami rozwoju ludzkiego wszystkich ludzi, a nawet przyszłych pokoleń i nie mogą być spychane na drugi plan. Rozwój integralny musi być udziałem wszystkich i integralne wychowanie winno się z tym liczyć.

4. Cel wychowania chrześcijańskiego

Prawo rodziców do wychowania swego potomstwa ma jednocześnie charakter zobowiązania. Prawo-obowiązek wychowania według ks. biskupa jest pierwotny i ma pierwszeństwo w stosunku do zadań wychowawczych innych osób, z racji wyjątkowości miłości łączącej rodziców i dzieci, i nie może być zawłaszczony przez żaden inny podmiot wychowawczy¹¹.

¹⁰ Tamże.

¹¹ FC 36

Prawo do wychowania oznacza w szczególności prawo do wychowania dzieci według własnych tradycji religijnych i kulturowych, przy pomocy koniecznych środków, narzędzi czy instytucji, które w wychowaniu winny wspomagać rodzinę¹².

W relacji podmiotowej wychowawca-wychowanek dokonuje się realizacja celów człowieka¹³. Poprzez pojęcie „cele wychowania” określa się stan rzeczy, których osiągnięcie jest postulowane poprzez zabiegi wychowawcze¹⁴. Cele wychowania obejmują najrozmaitsze dyspozycje i cechy osobowościowe, które pragnie się rozwinąć w wychowanku¹⁵.

Biskup Piotr, mówiąc o celu wychowania, uwzględnia wszelkie możliwe czynniki, które kształtują człowieka. Wychowanek staje się celem wychowania, a nawet celem swego „wychowawczego działania”¹⁶. Podaje nam przykład: „we współczesnym świecie człowiek nie lubi rzeczy niewykończonych. Gdy widzi dom, który nie ma komina – stara się go przynajmniej uzupełnić w wyobraźni, wydaje się mu, że to stodoła a nie dom. Gdy widzi figurę przydrożną z odpadniętą ręką czy głową, pyta: dlaczego nie naprawić?”¹⁷.

Uwzględniając postępowanie w zakresie nauk psychologicznych, pedagogicznych oraz dydaktyki, należy przyjść z pomocą dzieciom i młodzieży, aby ich możliwości fizyczne, moralne i umysłowe rozwijać harmonijnie, by stopniowo nabywały one coraz doskonalszego poczucia odpowiedzialności za właściwe kształtowanie swego życia przez nieustanną pracę nad sobą, za rozwijanie prawdziwej wolności, osiągalnej w rezultacie śmiałego i wytrwałego pokonywania wszelkich przeszkód. W miarę rozwoju fizycznego niech nabywają pozytywnej i rozsądnej wiedzy z zakresu wychowania płciowego¹⁸. Niech ponadto młodzi w ten sposób będą przygotowani do brania udziału w życiu społecznym, by należycie wyposażeni w niezbędne pomoce, aktywnie mogli się włączyć w rozmaite zgromadzenia, społeczności ludzkiej, by mieli możliwość prowadzenia rozmów z innymi i chętnie poświęcali swe trudy na rzecz powiększenia dobra wspólnego¹⁹.

W podobny sposób Sobór Watykański II w Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim ogłasza, że „dzieciom i młodzieży przysługuje prawo

12 FC 40.

13 Por. S. Chrobak, *Koncepcja wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Warszawa 1999, s. 67.

14 Por. H. Muszyński, *Ideal i cele wychowania*, Warszawa 1974, s. 23.

15 Por. H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1981, s. 154.

16 Por. P. Viotto, *Pedagogia generale*, Marietti Editori 1966, s. 18.

17 P. Bednarczyk, *Notatki*, ADT.

18 Por. tamże.

19 Por. T. Dąbrowska, B. Wojciechowska-Charlak, *Między praktyką a teorią wychowania*, Lublin 1996, s. 28.

otrzymywania z zewnątrz zachęty i bodźców, zmierzającej do zgodnej z prawym sumieniem oceny wartości moralnych i do osobistego zaangażowania w kierunku nabycia tych wartości, a także do pełniejszego poznania i doskonalszego umiłowania Boga²⁰.

To ostatnie jest konieczne, gdyż prawdziwe wychowanie wiąże się z kształtowaniem osobowości ludzkiej w porządku wytkniętym przez cel ostateczny człowieka.

5. Realizacja wychowania chrześcijańskiego

W słowach Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim zawarta jest myśl, iż człowiek ma prawo do takiego wychowania, które by rozwijało jego możliwości fizyczne i duchowe do jakiejś pełni.

Bp Piotr Bednarczyk, odwołując się do deklaracji o wychowaniu, podał trzy główne zasady pełnego rozwoju²¹:

Zasada pierwsza: wychowanie musi się liczyć z możliwościami wychowawczymi dziecka. Jasna rzecz, gdy dziecko fizycznie jest konstrukcji astenicznej, nie zrobi się z niego atlety. Ale można jego siły fizyczne tak rozwinąć, aby mogło należycie pełnić swoje zadania. Gdy dziecko jest o słabych zdolnościach, trzeba tak je rozwijać, aby mogło być pożyteczne. Gdy ma większe możliwości, będziemy więcej od niego żądać, więcej mu dawać, do większych rzeczy prowadzić²².

Jest sprawą ogromnie ważną, aby umieć pokierować dzieckiem i niczego w nim nie zmarnować. Nawet z tego „najgorszego” – coś można wykrzesać. A cóż dopiero ze zdolnych, utalentowanych. Dziecko źle pokierowane, nieodpowiednio do swoich możliwości, jest nieszczęśliwe.

Zasada druga: Wychowanie musi uwzględniać całego człowieka, zarówno w pozycji wyjścia, jak i dojścia. Na pełnego człowieka składają się cztery pary sił:

Ciało i dusza. Bo człowiek to jedno i drugie. Będziemy dbać w wychowaniu tylko o ciało, wychowamy „mały duch w zdrowym ciele”. Będziemy tylko dbać o wykształcenie, uduchowanie – wychowamy cherlaka.

Poznanie i poządanie – jest drugą parą. Bo w ciele – dusza. Gdy więc będziesz dbać tylko o dziedzinę poznawczą – dawać wiadomości, a dusić w młodym instynkty, popędy, świadomie wytworzysz erudytę suchego, zimnego,

20 Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Soboru Watykańskiego II – *Gravissimum educationis* I.

21 P. Bednarczyk, *Cel wychowania*, AW.

22 Por. Wywiad z Księdzem S.

wyrachowanego. Gdy zaniedbasz dziedzinę poznania, a dasz wybić się popędowi – zgubisz dziecko, jak gubi budynki fala powodziowa.

Osoba i istota społeczna – to także para, trzeba dbać o rozwój jednostki, bo człowiek jest sobą, kimś odrębnym, ale tak, aby umiał żyć w społeczności, bo jest od niej zależny. „Aby tobie było dobrze i z tobą było dobrze innym”.

Życie prywatne i nadprzyrodzone – to czwarta para. Rozwija siły naturalne – to ostateczny pod względem celu nadprzyrodzonego, do którego jest przeznaczony. Będziesz chciał z brudami pchać do nieba kosztem natury, uniemożliwisz łasce, bo ona się opiera na naturze. Nie tylko człowiek, ale i Bóg.

Oto cztery pary pełnego człowieka – cztery aspekty, które trzeba wziąć pod uwagę w wychowaniu.

Zasada trzecia: Dziecku nie tylko trzeba wskazywać piękny cel, ale tak nim kierować, aby osobiście zaangażowało się w jego realizowanie w sobie.

Stoimy przed problemem umiejętnego przygotowywania młodych do samowychowania, wydaje się, że młodzi nieraz tego chcą, tylko nie wiedzą – jak? Tak, by realizować główne idee Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim. Pragnę bardzo silnie podkreślić, że problem celu wychowania jest ogromnej wagi – zarówno dla wychowawcy, jak i wychowywanego. Bez jasno postawionego celu chodzą oni jak ślepi.

Pedagogika personalistyczna²³ uczy afirmacji osoby, wychowuje w postawie chronienia relacji z innymi osobami i całym otoczeniem człowieka. Z pomocą przychodzi kształcenie i wychowanie rozumności człowieka i jego wolności; kształcenie wyobrażeń i wychowanie uczuć. Jest tu miejsce i na chronienie powiązań z innymi ludźmi przez przyjaźń i miłość, jak i na budowanie powiązań z Bogiem w religii²⁴.

Wychowanie polega na nawiązaniu relacji z tym, co prawdziwe i dobre, słuszne i właściwe; ma zaowocować zharmonizowaniem całej osobowości człowieka. Wychowanie to tyle, co odsłanianie tego, co skrywane, czyli uświadomienie sobie tego, co ukryte. Edukacyjny proces wychowania sprowadza się między innymi do wydobywania ze skrytości osobowości człowieka takich wartości, jak wartości moralne czy intelektualne. Wychowanie to pomoc niesiona wychowankom w ich rozwoju, w procesie odkrywania siebie, drugiego człowieka, świata i Boga. Poprzez wychowanie chrześcijańskie zmierza się do odkrycia prawdy o Bożej miłości, zrozumienia planu życiowego powołania z poszanowaniem dla ludzkiej

23 F. Adamski, *O potrzebie pedagogiki personalistycznej*, „Wychowawca”, nr 7-8, (1993), s. 12-14.

24 Por. S. Chrobak, *Koncepcja wychowania...*, dz. cyt., s. 56.

wolności i indywidualności²⁵.

Punktem centralnym wychowania jest „relacja” między wychowawcą a wychowankiem. Chrześcijanin, poprzez relację z Bogiem i przez Bożą miłość, może ze swej strony nawiązać autentyczną relację z bliźnim. To doświadczenie z Bogiem czyni z człowieka autentycznego wychowawcę dla innych. Tylko miłość pozwala nam widzieć drugiego takim, jakim jest w rzeczywistości, respektując go w jego istocie, uznając jego prawo do bycia sobą, pragnąc, by coraz bardziej stawał się sobą²⁶. Dlatego istotą wychowawczego sukcesu jest gruntowne zaangażowanie przede wszystkim wychowanka w jego własny rozwój i rozwinięcie jego współpracy w procesach wychowania.

Głównym bowiem sprawcą swojej edukacji jest właśnie sam wychowanek. Wychowanie musi zatem obejmować całego człowieka, jego życie fizyczne, zdolności spostrzegania i kojarzenia, aktywność intelektualną, życie uczuciowo-emocjonalne, wreszcie zdolności wyboru dobra i realizacji zamierzonych celów, powinno ono zmierzać do tego, ażeby wychowywany był zdolny do pełnej spójni myśli, słowa i czynu, czyli do pełnej konsekwencji działania z zachowaniem prawideł logiki myśli i działania.

Katolicka myśl pedagogiczna ujmuje wychowanie w kategoriach wychowania personalistycznego. Uwzględniając zaś organiczny związek czynnika naturalnego i nadprzyrodzonego, wskazuje na integralny charakter wychowania chrześcijańskiego. Człowiek i jego wychowanie widziane jest całościowo w perspektywie metafizycznej, egzystencjalnej i psychologicznej. Uwzględnienie tych perspektyw gwarantuje pełny rozwój osoby ludzkiej jako członka danej społeczności i wprowadza go na drodze wychowania i samokształcenia w tajemnicę zbawienia²⁷.

Podstawę wychowania chrześcijańskiego stanowi formacja religijno-moralna oparta na miłości Boga i bliźniego. Ideałem człowieka w wychowaniu katolickim jest doskonały chrześcijanin, świadom swego celu i przeznaczenia, naśladowujący wiernie jedynego mistrza – Jezusa Chrystusa, otwarty wobec świata i wartości doczesnych²⁸.

Wychowanie należy do najbardziej powszednich, rodzących wiele trosk, ale i radości, rzeczywistości życia ludzkiego. Wymaga ono wiele afirmacji i otwarcia się na wszystkie poziomy ludzkiego bytu: od materialno-biologicznego do

25 Por. Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym (34-60).

26 E. Aceti, *Rośniemy razem*, Przewodnik dla rodziców i wychowawców, Kraków 2000, s. 98.

27 Por. S. Chrobak, *Koncepcja wychowania...*, dz. cyt., s. 72-78.

28 A. Rynio, *Katolicka myśli pedagogiczna, Próba syntezy*, [w:] *Pedagogika katolicka*, Zagadnienia wybrane, A. Rynio (red.), Stalowa Wola 1999, s. 415.

psychiczno-duchowego. Rzeczywistość wychowania jest złożona w swojej istocie, strukturze i przejawach; osadzona w przeszłości, dokonująca się w teraźniejszości i kierująca ku przyszłości. Nad tymi wszystkimi aspektami, które składają się na tę rzeczywistość, człowiek uprawia refleksję, opisuje ją i poszukuje jej sensu i znaczenia, gdyż dotyczy ona jego samego²⁹.

W przekonaniu J. Tarnowskiego mamy dzisiaj do czynienia nie tyle z końcem wychowania, ile z końcem pedagogiki władców, strategów i lepiej wiedzących, oświeconych i pełnych ambicji dokonywania zmian osób drugich, pedagogiki bezkrytycznie eksponującej kierowniczą rolę wychowawcy. Pedagogika przyszłości musi być pedagogiką bycia w pobliżu drugiej osoby, pedagogiką „o ludzkim obliczu”, zakorzenioną na gruncie personalizmu i wyrażającą się autentycznym dialogiem, a więc życzliwym wsłuchiowaniem się w zdanie partnera i jego argumenty oraz wyrażaniem własnego poglądu odpowiednio umotywowanego³⁰.

Postulat harmonijnego wychowania zdaniem ks. biskupa obejmuje nie tylko samo kształtowanie osobowości człowieka, ale także całkowitą integralność treści, które są przekazywane w procesie wychowania, czyli wprowadzenie wychowanka w całość dorobku ludzkiej kultury z zachowaniem i ukazaniem hierarchii dóbr kulturalnych. Nie znaczy to, że dobra te mogą, albo powinny być udostępnione każdemu wychowankowi w jednakowej mierze, znaczy to jednak, że żaden z ich zasadniczych rodzajów nie może być całkowicie w wychowaniu pominięty, że zwłaszcza dobra, od których rozwój człowieka zależy w szczególnie sposób, muszą być mu udostępnione w takim stopniu, ażeby rozwój ten mógł być zupełny³¹.

W szczególności może tu zachodzić kolizja między tym, co nazywamy rozwojem ludzkim, a więc pełnym uczestnictwem w szerokim wachlarzu dóbr kultury duchowej (intelektualnej, moralnej, estetycznej, religijnej), a tendencją do specjalizacji czy kształcenia zawodowego, wysuwającą na pierwszy plan kulturę techniczną i sprawność produkcyjną. Rozwiązanie tej kolizji, biorąc zwłaszcza pod uwagę ograniczone możliwości zarówno wychowujących jak i wychowywanych oraz potrzeby społeczne szczególnie niekiedy palące, nie jest bynajmniej łatwe i należy się tu wystrzegać jednostronnych uproszczeń. Potrzeby wynikające z nakazu rozwoju ludzkiego są oczywiście ważne i nie mogą być poddawane w wątpliwość, ale i potrzeby społeczne pozostają przecież zazwyczaj w związku z możliwościami rozwoju ludzkiego wszystkich ludzi, a nawet przyszłych pokoleń

29 M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999, s. 291-292.

30 J. Tarnowski, *Pedagogika dialogu*, [w:] B. Śliwerski, *Edukacja alternatywna dylematy teorii i praktyki*, Kraków 1992.

31 Por. P. Bednarczyk, *Kazania*, ADT.

i nie mogą być spychane na drugi plan. Rozwój integralny musi być udziałem wszystkich i integralne wychowanie winno się z tym liczyć³².

Jak słusznie zauważa ks. biskup, spotykamy się powszechnie z twierdzeniami, że wychowanie jest dziełem społeczeństwa, że jest funkcją społeczną, a zatem jest podporządkowane całości społecznej, musi brać pod uwagę cele społeczne. Wszystko to sugeruje tezę, że społeczeństwo jest podmiotem wychowującym, człowiek natomiast przedmiotem wychowania. Opinia ta znajduje również poparcie w powszechnie przyjmowanej tezie, że człowiek społeczeństwu zawdzięcza swój rozwój i doskonalenie, że poza społeczeństwem nie byłby w stanie rozwinąć swych możliwości i dopełnić się osobowo.

Wiemy zresztą z doświadczenia, że kształtowanie człowieka, poziom jego rozwoju zależy od szeregu czynników społecznych, dokonuje się w określonym środowisku geograficznym, społeczno-gospodarczym i kulturowym i jest przez to środowisko uwarunkowany. Dotyczy to nie tylko ogólnego poziomu cywilizacyjnego czy przeciętnego poziomu kulturalnego ludzi w danym społeczeństwie, ale także każdego poszczególnego członka społeczeństwa, którego wychowanie jest uzależnione od ściśle określonej pomocy ze strony społeczeństwa i w praktyce każdy człowiek, każde w szczególności dziecko, taką pomoc otrzymuje. Pomoc taka jest w skali ogólnospołecznej, w wielu określonych wypadkach planowana, a jej udzielenie przybiera określone formy, podlega instytucjonalizacji. Wszystko to sprawia, że w pewnym znaczeniu społeczeństwo mogłoby być nazwane podmiotem wychowującym. Wydaje się dość zrozumiałe, że ludzie, którzy w danym społeczeństwie spełniają funkcje wychowawcze, są nazywani wychowawcami, a zatem tymi, którzy aktywnie współdziałają w dziele wychowania, ci zaś, na których działalność ich jest skierowana, uchodzą za wychowanków.

Wychowanie musi opierać się na autorytecie wychowawcy, ale nie może być autorytarne, powinno opierać się na sile osobowości wychowawcy (autorytetu personalnego). Cały zatem proces wychowania powinien się zacząć od samego wychowawcy, od tego, by to najpierw on rozbudził w sobie własne wnętrze. Człowiek bowiem stale powinien przekraczać samego siebie, miarą zaś jego rozwoju jest nieskończoność³³.

Zdaniem biskupa Bednarczyka, wychowawca czy też instytucja wychowawcza nie kształtuje osoby, ale stwarza mniej lub bardziej korzystne warunki jej rozwoju, rozwój ten bezpośrednio umożliwia, starając się o przekazanie jej odpowiednich do tego postępu wartości, zabezpieczając przed przyjmowaniem pseudowartości.

32 Tamże.

33 J. Tarnowski, *Pedagogika dialogu...*, dz. cyt.

Sam rozwój, doskonalenie, kształtowanie osoby jest i musi być jej dziełem, owocem jej wysiłków. Wynika to zresztą nie tylko z autonomicznego charakteru osoby, z jej podstawowej, ontologicznej wolności, ale także z analizy samego procesu przekazywania i przyswajania wartości osobowych. Przekazywanie wartości jest od strony przekazującego próbą takiego ich przedstawienia i przybliżenia, żeby stały się one bliskie i łatwe do przyjęcia i przyswojenia przez odbiorcę. Ze strony jednak odbiorcy wymaga to wysiłku zmierzającego do ich zdobycia, a zatem jest to problem dotarcia do nich i takiego ich przepracowania, ażeby nabrały one osobowego charakteru. Jest to więc nie tylko problem wyboru i przystąpienia do swobodnie wybranych wartości, ale podjęcia szeregu skomplikowanych nieraz wysiłków, w wyniku których zobiektywizowane wartości społeczne przekształciły się w danej osobie, dokonując równocześnie jej przekształcenia. Tylko w ten sposób mogą one stać się własnością osoby, wzbogacić ją i umożliwić jej wzbogacanie innych. Osoba nie doskonali się przez branie, lecz przez dawanie, nie jest ona niejako „obwieszana” wartościami, jak świecidełkami, nie gromadzi ich do mieszka, nie magazynuje w jakichś pojemnikach, ale odbierając je – współtworzy, przekształca je i identyfikuje się z nimi, reprodukuje i przekazuje innym. Doskonałość osoby nie tylko ujawnia się, ale i pogłębia, powiększa przez dawanie³⁴.

Osoba doskonali się przez uczestnictwo, które jest aktywnością, jest otwarciem dwustronnym: odbiorem i daniem. Doskonałość osoby nie jest niczym innym, jak zdolnością wyboru dobra, jego współtworzenia i uczestniczenia w nim przez to tworzenie. Wynika z tego, że doskonałość jest zdolnością miłowania, miłowania dobra i miłowania tych, którym dobro to musi być przekazywane. Tak rozumianej doskonałości nie można otrzymać od zewnątrz, tak jak od zewnątrz nie można otrzymać wyboru; wolności miłowania. Wychowanie zatem, które jest kształtowaniem osoby w kierunku dobra, nie może dokonywać się inaczej, jak przez współdziałanie, przez uczestnictwo, przez wykonywanie wolności. Jest ono więc przede wszystkim dziełem samego wychowania, dziełem osoby, która jest kształtowana, jej aktywizowaniem, pobudzaniem do współtworzenia, stwarzaniem warunków, w których może rozwijać się wolność osoby, jej rozkwitanie w kierunku dobra.

Teza, że przedmiotem wychowania jest przede wszystkim osoba kształtowana w procesie wychowania, ma oczywiście bardzo szerokie konsekwencje, gdy idzie o sam system wychowania i jego metody. Naszym zadaniem jest zarysowanie samych podstaw wychowania personalistycznego, a nie nakreślenie jego szczegółowego systemu, który zresztą nie może być wydedukowany z tej tylko

34 Por. P. Bednarczyk, *Ideał wychowawczy w ujęciu Biskupa Jana Stepy*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, t. V, 1972, s. 295-312.

jednej tezy, lecz kształtowany i doskonalony na tle konkretnych warunków działania wychowawczego³⁵.

Ks. biskup mówi o społeczeństwie wychowującym oraz o wychowaniu dla społeczeństwa, przez co chce niewątpliwie podkreślić nie tylko rolę różnych grup i instytucji społecznych w dziele wychowania, lecz także i to, że racja dobra społecznego wchodzi tu w grę jako trzeci parametr określający cele i zadania wychowania. Wychowanie jest funkcją społeczną, tzn. nie tylko i nawet nie tyle, że jest ono wynikiem oddziaływania, ale także i przede wszystkim w tym sensie, że od niego, od jego wyników uzależnione jest funkcjonowanie, a nawet istnienie wszelkich grup społecznych i samego życia społecznego. Wychowanie służy społeczeństwu i nie może mu być obojętne.

Ku zakończeniu

Prawdą jest, że wychowanie służy społeczeństwu, ale z tego nie wynika, że musi być mu ostatecznie podporządkowane. W podobny sposób etyka służy społeczeństwu, jest warunkiem jego prawidłowego funkcjonowania i istnienia, zachowanie etyczne pozostaje pod opieką różnych grup społecznych, ale to nie znaczy, że grupy te nad nią panują, że etyka jest im podporządkowana. Rzecz w tym, że zarówno wychowanie, jak etyka, jak wreszcie życie społeczne służą dobru człowieka, jego doskonaleniu i rozwojowi. Wychowanie według ks. biskupa, jest podporządkowane dobru wspólnemu społeczności, w których osoba wychowywana, kształtowana, żyje i działa, ale tylko dlatego i dzięki temu, że dobro wspólne jakiegokolwiek społeczności nie może być rozpatrywane i określone, jeśli nie weźmie się przy tym pod uwagę dobra osoby³⁶.

Żadna zatem grupa społeczna nie panuje nad wychowaniem, nie może go podporządkować dowolnie przez siebie wybranym celom, podobnie jak nie panuje nad własnym dobrem wspólnym, nie określa go arbitralnie, ale odkrywa je i służy jego realizacji.

Kiedy więc mówimy o wychowaniu społecznym, to możemy mieć na myśli dwa jego aspekty:

– albo zwracamy uwagę na fakt, że każde wychowanie dokonuje się w społeczeństwie i jest wynikiem zespołu społecznych środków wychowawczych, całego dorobku kulturalnego danego społeczeństwa, społecznych zachowań ludzi, wreszcie powołanych w tym celu albo spełniających ubocznie zadania

35 Por. P. Bednarczyk, *Kazanie do rodziców*, ADT.

36 Tamże.

wychowawcze instytucji społecznych; nie należy również zapominać o tym, że samo wychowanie, rozumiane jako oddziaływanie wychowawcze, jest czynnością społeczną, jako bowiem przekazywanie wartości lub wzorów zachowań innej osobie lub grupie, odpowiada dość ogólnie przyjętej definicji czynności społecznych³⁷;

– albo chcemy określić, że wychowanie zmierza do przekazania takich wartości, wzorów zachowań i wytworzenia takich postaw oraz doskonałości osobistych (fizycznych, intelektualnych, moralnych, towarzyskich itp.) wychowanka, które czynią go aktywnym i pożytecznym członkiem społeczeństwa, przyczyniającym się przez swe zachowania i działania do realizacji dobra wspólnego określonej grupy społecznej³⁸.

Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że w tym rozumieniu każde właściwe wychowanie, którego wynikiem jest ukształtowanie doskonałego człowieka, jest wychowaniem społecznym, ale i to prawda, że żadne wychowanie nie osiąga ideału doskonałego człowieka, zwłaszcza, że ideał ten jest abstrakcją, zaś wzór doskonałości ludzkiej, dokładniej, szczególnie wzór wychowawczy musi być wielorako konkretyzowany, a nawet indywidualizowany. Społeczności więc czy grupy, w których człowiek żyje, niezależnie od tego, czy prowadzą one jakąś określoną zaplanowaną politykę wychowawczą, czy też nie, stanowią jeden z czynników wpływających na kształtowanie się owego konkretnego wzoru wychowawczego i tylko w tym sensie stanowią one dodatkowy, trzeci parametr wychowania³⁹.

Ks. biskup z naciskiem podkreśla, że wzór doskonałości osobowej człowieka musi odznaczać się swojego rodzaju spójnością moralną, im bardziej więc owe trzy parametry są ze sobą zgodne, współkierunkowe, tym dzieło wychowania osiąga szybsze i pełniejsze rezultaty⁴⁰.

Wychowanie dokonuje się zawsze w jakimś środowisku, w jakiejś grupie społecznej. Nawet jeśli jest ono przede wszystkim relacją dwóch osób: wychowawcy i wychowanka, to relacja ta osadzona jest na tle środowiska.

Wychowujące społeczeństwo nie wychowuje dla siebie, albo dokładniej, wychowuje tylko wtedy dla siebie, kiedy w swych zabiegach wychowawczych ma na celu przede wszystkim dobro osoby oraz własne dobro wspólne, które przecież dobru wszystkich osób ludzkich, składających się na dane społeczeństwo, jest podporządkowane. Wychowanie personalistyczne jest więc

37 Por. F. Mirek, *Zarys socjologii*, Lublin 1948, s. 216.

38 F. Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, London 1958, s. 81.

39 Por. O. Klineberg, *Psychologie sociale*, Paris 1959, s. 498.

40 Por. P. Bednarczyk, *Wykład z pedagogiki*, ADT.

zarazem wychowaniem społecznym i każde wychowanie społeczne, w naszym przekonaniu, powinno być wychowaniem personalistycznym⁴¹.

Bibliografia

- Aceti E., *Rośniemy razem*, Przewodnik dla rodziców i wychowawców, Kraków 2000.
- Adamski F., *O potrzebie pedagogiki personalistycznej*, „Wychowawca”, nr 7-8, (1993), s. 12-14.
- Bednarczyk P., *Cel wychowania*, Archiwum własne.
- Bednarczyk P., *Ideał wychowawczy w ujęciu Biskupa Jana Stepy*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, t. V, 1972, s. 295-312.
- Bednarczyk P., *Kazania*, Archiwum Diecezji Tarnowskiej – dalej ADT.
- Bednarczyk P., *Kazanie do rodziców*, ADT.
- Bednarczyk P., *Notatki*, ADT.
- Bednarczyk P., *Przemówienia*, Archiwum parafii Limanowa - APL.
- Bednarczyk P., *Wychowanie religijno-moralne*, ADT.
- Bednarczyk P., *Wykład z pedagogiki*, ADT.
- Chrobak S., *Koncepcja wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Warszawa 1999.
- Dąbrowska T., Wojciechowska-Charlak B., *Między praktyką a teorią wychowania*, Lublin 1996.
- Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim Soboru Watykańskiego II – *Gravissimum educationis*.
- Heider F., *The Psychology of Interpersonal Relations*, London 1958.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Familiaris consortio*, Rzym 22 listopada 1981.
- Jaworski M., *Człowiek a Bóg*, [w:] *Logos i ethos*, Kraków 1971.
- Katolicyzm A-Z*, Z. Pawlak (red.), Poznań 1982.
- Klineberg O., *Psychologie sociale*, Paris 1959.

41 Por. R. Proietti Segnalini, *La pedagogia personalizzata e l'azione pedagogico-pastorale nella scuola*, Roma 1990, s. 91-92.

- Konstytucja duszpasterska o Kościele*, 2; [w:] Sobór Watykański II, *Dekrety, deklaracje*, Pallotinum, Poznań 1968.
- Majka J., *Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym*, [w:] *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, F. Adamski (red.), Kraków 1984.
- Mirek F., *Zarys socjologii*, Lublin 1948.
- Muszyński H., *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1974.
- Muszyński H., *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1981.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999.
- Proietti Segnalini R., *La pedagogia personalizzata e l'azione pedagogico- pastorale nella scuola*, Roma 1990.
- Rynio A., *Katolicka myśli pedagogiczna, Próba syntezy*, [w:] *Pedagogika katolicka, Zagadnienia wybrane*, A. Rynio (red.), Stalowa Wola 1999, s. 411-415.
- Ślipko T., *Etos chrześcijański*, Zarys etyki ogólnej, Kraków 1974.
- Tarnowski J., *Pedagogika dialogu*, [w:] B. Śliwerski, *Edukacja alternatywna dylematy teorii i praktyki*, Kraków 1992.
- Viotto P., *Pedagogia generale*, Marietti Editori 1966.

Contact:

ks. dr hab. **Władysław Kądziołka**
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ORCID: 0000-0001-7261-3533

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

THE PHENOMENON OF UKRAINIAN CULTURE IN BOHDAN LEPKYI'S JOURNALISM

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ БОГДАНА ЛЕПКОГО

NADIIA BILYK

Abstract:

In the history of Ukrainian culture Bohdan Lepkyi (1872–1941) stands among the most prominent writers, publicists, scientists, speakers, teachers, artists, translators and public figures. His contribution to raising the national consciousness of the Ukrainian people can be considered of the equal value to the heritage of Mykhailo Hrushevskyi or Ivan Franko, renowned representatives of modern nation-building era. The aim of the article is to investigate the phenomenon of Ukrainian culture through the prism of Bohdan Lepkyi's worldview and his work, and to analyze the originality of the reception of Ukrainian culture in Bohdan Lepkyi's journalism. Particular attention is paid to his journalistic works, written during the Ukrainian national liberation struggle of 1917–1921. B. Lepkyi's understanding of the leading role of Ukrainian culture in the process of Ukrainian nation-building is analyzed. The essence of the phenomenon of Ukrainian culture in the concept of Bohdan Lepkyi is studied, the main Ukrainian culture formation factors are presented, and the peculiarities of Ukrainian culture as a component of European cultural heritage are characterized. The research methodology is based on the integrated application of general scientific methods, including analysis and synthesis, as well as historical methods, particularly historical-comparative, historical-typological and historical-systemic ones. The scientific novelty of the obtained results is reflected both in the formulation of the problem itself and in a comprehensive approach to its solution. As a result of the study, conclusions have been drawn. It is established that guided by universal values, Bohdan Lepkyi advocated the study, preservation and promotion of the cultural heritage of the Ukrainian

people as the basis of their national identity. Bohdan Lepkyi's contribution to the development of Ukrainian culturological thought of the XX century is substantiated.

Keywords: Bohdan Lepkyi, Ukrainian culture, journalism.

Анотація:

В історії української культури Богдан Лепкий (1872–1941) займає одне з найвизначніших місць як письменник, публіцист, вчений, промовець, педагог, художник, перекладач, громадський діяч, внесок якого у справу піднесення національної свідомості українського народу може дорівнювати спадщині таких представників доби модерного націєтворення, як Михайло Грушевський чи Іван Франко. Метою статті є дослідити феномен української культури через призму світогляду Богдана Лепкого та його творчості, проаналізувати своєрідність рецепції української культури в публіцистиці Богдана Лепкого. Особливу увагу звернено на публіцистичні твори діяча, написані в період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Розкрито розуміння Б. Лепким провідної ролі української культури у процесі українського націєтворення. Досліджено сутність феномену української культури, представлено головні чинники формування української культури в концепції Богдана Лепкого, схарактеризовано особливості української культури як складової європейської культурної спадщини. Методологія дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів, в тому числі аналізу та синтезу, та історичних методів, зокрема історико-порівняльного, історико-типологічного та історико-системного. Наукова новизна отриманих результатів відображається як в самій постановці проблеми, так і у комплексному підході до її вирішення. У результаті проведеного дослідження зроблено висновки. Встановлено, що керуючись загальнолюдськими цінностями, Богдан Лепкий виступав за вивчення, збереження та популяризацію культурної спадщини українського народу як основи національної ідентичності. Обґрунтовано внесок Богдана Лепкого у розвиток української культурологічної думки XX ст.

Ключові слова: Богдан Лепкий, українська культура, публіцистика.

Постановка проблеми.

Богдан Сильвестрович Лепкий (1872–1941), письменник, публіцист, вчений, промовець, педагог, художник, перекладач, громадський діяч,

– один з найвідоміших представників доби українського модерного націєтворення. Завдяки поверненню в українську культуру низки раніше вилучених з неї творів митця надзвичайно розширилися рамки контекстів, у яких увиразнюється проблематика його інтелектуальної спадщини. Нові аспекти лепкознавства зумовлені трансформацією української культури в умовах глобалізації суспільного життя та прискорення міжкультурного обміну в XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд літератури дає підстави стверджувати, що значна увага дослідників приділена письменницькій спадщині Богдана Лепкого. Поза межами наукових зацікавлень залишилась рецепція української культури в публіцистиці Б. Лепкого. Актуальність дослідження окресленої проблеми не заперечують публікації автора статті («Культурологічна спадщина Богдана Лепкого»¹, «Публіцистика Богдана Лепкого як історичний документ»², ін.), у яких розглянуто процес становлення та еволюції національно-патріотичних поглядів діяча.

Мега статті – дослідити феномен української культури через призму світогляду Богдана Лепкого та його творчості, проаналізувати своєрідність рецепції української культури в публіцистиці Б. Лепкого. Особливу увагу звернено на публіцистичні твори діяча, написані в період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Об'єктом дослідження стали статті, які введені до наукового обігу в другому томі «Вибраних творів» Богдана Лепкого³.

1 Білик Н. Культурологічна спадщина Богдана Лепкого : монографія. Тернопіль : Богдан, 2013. 184 с. : іл.

2 Білик Н. Публіцистика Богдана Лепкого як історичний документ. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Літературознавство : матеріали міжнародної наук. конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» / за ред. д. ф. н. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 3–18.

3 Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. / упорядкув. Н. І. Білик, Н. І. Гавдиди. Київ : Смолоскип, 2011. Т. 2 : Публіцистика, промови, наукові студії. 616 с.

Виклад основного матеріалу.

Для інформаційного простору України кінця ХІХ – першої половини ХХ століття знаковою була постать Богдана Лепкого. Починаючи від 1894 р., митець друкував свої твори в українських часописах австро-угорського періоду: «Діло», «Зоря», «Буковина», «Руслан», «Літературно-науковий вістник», ін. Під час Першої світової війни діяч активно співпрацював з україномовною еміграційною пресою: «Вістник Союзу визволення України» (Відень), «Шлях» (Зальцведель), «Українське слово» (Берлін), «Літопис політики, письменства і мистецтва» (Берлін). Повернувшись у 1925 р. до Кракова, письменник друкувався в українських періодичних виданнях Східної Галичини: «Дзвони», «Життя і знання», «Дажбог», «Назустріч», «Літопис Червоної калини», ін. Його останні твори на сторінках «Краківських вістей» було датовано 1941 роком.

Публіцистичний доробок Богдана Лепкого сприяв формуванню національної ідентичності українців. Продовжуючи духовні традиції української інтелігенції у справі служіння народові, діяч проголосив своїм кредо «добро української культури»⁴. Як зазначив Зенон Кузеля, «лиш у культурній праці» письменник бачив «запоруку дальшого розвитку нації та здійснення свого й нашого ідеалу – державної самостійності»⁵. Саме національна культура, на думку митця, відіграла визначальну роль у процесі консолідації всіх членів українського суспільства.

У період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в україномовній періодиці української еміграції в Європі було надруковано десятки статей Б. Лепкого, в яких домінувала культурологічна проблематика. У дописах діяча, насамперед, відображено розуміння ним провідної ролі культури у процесі націєтворення. Своєрідним маркером у цьому контексті можна вважати тезу публіциста: «Без культурної самостійності не може бути правдивої самостійності державної»⁶. Виступи Б. Лепкого на сторінках часописів містили ідеї про феномен української культури як складової європейської культурної спадщини, що стали вагомим внеском інтелектуала у розвиток української культурологічної думки ХХ ст.

Спробуємо визначити головні тези культурологічної теорії Богдана

4 Лист Б. Лепкого до М. Павлика від 28 листопада 1912 р. Журавлі повертаються...: 3 епістолярної спадщини Богдана Лепкого / упор., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан. Львів: Фенікс, 2001. С. 419.

5 Богдан Лепкий. Біографічний нарис, написав Зенон Кузеля. Золота Липа: Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами. Зладив Зенон Кузеля. Берлін: Українське слово, 1924. С. 39.

6 Лепкий Б. Рятуймо нашу старовину. Українське слово. 1921. Ч. 51. С. 1.

Лепкого. На наш погляд, оригінальною є авторська характеристика сутності культури: «В культурному творенні більшу вагу має ідея, інтелект, так сказати: дух, в цивілізаційному – зоологічні життєві умови, фізична сила, динаміка енергії, сила руху. В культурі зазначилися більше вищі верстви суспільні, вибрані одиниці, на цивілізацію мали і мають вплив широкі хвилі людства. Поширення культури спиняє і лагодить соціальні зударя, це безнастанне тертя коліс у великому млині суспільного побуту і, навпаки, її замкнутість у вибраних кругах, недоступність до неї загалом стає звичайно причиною великої суспільно-державної катастрофи. Культура має у собі прикмети аристократизму, але її завданням повинна бути демократія, щоб загал підносити вгору, не навпаки. Бо як ні, – то зле»⁷. Таким чином, визначальною у концепції Б. Лепкого була теза про культуру як духовний феномен, її протиставлення цивілізації. Водночас публіцист підкреслив місію еліти як творця духовних цінностей, виділив аристократизм як домінуючу рису культури, наголосив на необхідності демократизації культури та поширення її цінностей серед широких мас народу.

Осмилення проблем культури в контексті історії, філософії, соціології, антропології, літературно-мистецької творчості та політичного життя суспільства – характерна риса розвитку культурологічної думки в ХХ ст. Окреслена тенденція інтелектуального дискурсу притаманна й публіцистичним дописам Б. Лепкого. Аналізуючи минуле України, митець прагнув відповісти на питання: «Як культура впливала на історичний процес і суспільство, які причини та події зумовили соціокультурну динаміку на українських землях?»

У статті «Шляхи української державної ідеї» Б. Лепкий зосередив свою увагу на дослідженні обставин, що зумовили періоди «руїни» та «національного відродження» в історії української культури. На думку публіциста, причиною занепаду Київської Русі стала відірваність високої «княжої» культури від народної. Такі мистецькі здобутки, як «Слово о полку Ігоревім», «Рейнське Євангеліє», «софійські та вавельські фрески, і сліди галицької старовини...», свідчили про «високе духовне життя» наших предків у часи Середньовіччя. Однак, запитує автор: «Та що перенесено з цієї високої культури в сільську, бідну хату?». «Спосібний народ, – зазначив далі публіцист, – творив своє власне, культурне надбання, і, таким чином, прорвалася оця золота нитка, що має зв'язувати верхи з низами». Це привело до занепаду давньоруської держави, «неволі», «вичеркнення слова

7 Лепкий Б. Шляхи української державної ідеї. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Смолоскип, 2011. Т. 2. С. 254.

«Україна» з книги історії людства». «Нав'язати», за словами Б. Лепкого, «золоту нитку» між верхами та низами українського суспільства вдалося лише діячам національно-культурного відродження кінця XVIII – початку ХХ ст.: І. Котляревському, Т. Шевченкові, І. Франкові та ін.⁸

Репрезентуючи здобутки українського ренесансу, Б. Лепкий питав себе, «чи ми народ минувшини, чи будучності, чи українець сказав уже своє слово, чи що лиш скаже?», що було актуальним після поразки національно-визвольних змагань 20-х рр. ХХ ст. Великим позитивом для майбутнього України, в рецепції публіциста, була приналежність українських земель до Середземноморського басейну, де в свій час «зацвіла найбуїніша культура» Фінікії, Єгипту, Греції, Риму, Візантії, Болгарії, тобто, інтелектуал убачав коріння української культури на Півдні. Саме на український народ «паде така сама повинність принести в скарбницю світової культури якийсь дорогоцінний вклад». Попри несприятливі суспільні-політичні умови того часу, Б. Лепкий прийшов до висновку: «гадаю я, що ми народ будучності, з того боку, може, й справді наймолодші з аріїв». Таким чином, митець підкреслив ідею «західної» – європейської – орієнтації України та її культури, піднесення останньої, за Лепким, «в значній мірі» залежить «від розвитку держави, а по крайній мірі державної думки», тобто національної ідеї⁹.

Засадничою в концепції Б. Лепкого була ідея про вагому роль діячів культури та мистецтва у творенні, збереженні та популяризації духовної спадщини народу. Публіцист довів, що творчий доробок українських митців у царині музики, літератури, архітектури та живопису свідчить про їхню європейськість. У цьому контексті варто виділити статтю «Наші генії», в якій автор окреслив місце української культури в історичному процесі, схарактеризував духовні здобутки української еліти за часів Київської Русі й Галицько-Волинської держави, напередодні та в добу Козаччини. На закид ворогів про «культурну неспосібність» українства Б. Лепкий відповів: «Історія українського народу дає незбитий доказ, що ми народ не тільки спосібний переймати здобутки культури й цивілізації, але й народ творчий. Володимир Великий, Ярослав Мудрий, король Данило, епоха Київського й Галицького князівства, розкопки в Києві та у Галичині – це докази, про які можна томи писати. А коли б цей Київ був справді дикий та некультурний, то не сидів би був у йому так довго володар Польщі Болеслав Смяли, не тягло б туди поляків, як мух до меду.

8 Там само. С. 255.

9 Лепкий Б. Шляхи української державної ідеї. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Смолоскип, 2011. Т. 2. С. 256–257.

Прозивають козаків-запорожців бандою розбишак, а забувають, що тая банда робила для охорони європейської культури й цивілізації те, що занедбала культурна Польща, себто, укріплювала границю перед інвазією турсько-монгольського світа. Та ще в часах польського феодалізму була Січ гніздом волі, кузнею, у якій виковувався новий громадянський устрій. [...] Ні, ні, минувшість наша не така-то вже сіра, не така марна, як її вороги наші малюють. Братства, друкарні, школи на Україні, малярська штука (фрески на Вавелю!), домашній промисел, – все воно свідчить про великий культурний хист нашого народу і про його охоту до творчої праці. Наші народні думи, наша пісня, церкви на цілій території соборної України, вони проречистими устами кажуть своє видиме: ні! тим усім, що хочуть нас оклеветати перед світом, принизити, зробити наймитами чужого переможця»¹⁰.

У статті «Наші генії» показовим був підбір постатей, котрі, на думку публіциста, прославили українство у світі, – це козацькі гетьмани Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, Д. Дорошенко, І. Мазепа. Допис Б. Лепкого був присвячений геніальному українському композиторові Д. Бортнянському, який, приїхавши на навчання до Петербурга, «привіз у душі музику: українську народну пісню», що була проявом української ідентичності. Коротко окресливши біографію творця церковної музики, публіцист наголосив на значенні творчості композитора, «яка ще й нині зворушує глибоко не тільки нас, українців, але й чужинців». Твори музиканта захоплювали критиків «неймовірною свободою», котра, підкреслив публіцист, характерна «нашому народному генієві, нашим пісням і історичним думам, формі “Слова о полку Ігоревім” і Шевченкових поем». Навіть портрет Дмитра Бортнянського, стверджував автор, відповідав «типів українського інтелігента»¹¹.

У газеті «Шлях» було опубліковано нарис «Шевченко про мистецтво», в якому Б. Лепкий заперечив помилкові погляди професора Хв. Корша щодо освіти Кобзаря. У рецепції публіциста, Тарас Шевченко – не «неук», яким змальовували його вороги українства, а блискучий, освічений європеєць, що захоплював і неписьменних селян, і витончених аристократів, та в усіх збуджував приспані патріотичні почуття. До такого висновку мав прийти кожен, стверджував Б. Лепкий, хто критично прочитав «всі (але то – всі!) твори» Кобзаря, його листи й спогади сучасників. Як доказ публіцист навів низку цитат з творів Т. Шевченка про малярство, поезію, релігію, філософію, підкресливши широку сферу зацікавлень діяча. З допису читач

¹⁰ Лепкий Б. Наші генії. Шлях. 1920. Ч. 15. С. 2–3.

¹¹ Лепкий Б. Наші генії. Шлях. 1920. Ч. 15. С. 2–3; Ч. 16. С. 2–3.

довідався про Шевченкове захоплення грецьким мистецтвом, здобутками візантійської й ренесансної культур, неприйняття ним німецького малярства, «суздальщини» та «казьонщини», «яке путало крила» людського духу. Таким чином, публіцист хотів наблизити постать українського генія до сучасників, тим самим подолати «вічну трагедію непорозуміння між артистами й оточенням»¹².

Низка статей Б. Лепкого в україномовній еміграційній пресі була присвячена проблемі збереження культурної спадщини українства. Найбільшою небезпекою для поневоленого українського народу було, на думку публіциста, руйнування української культури, як «нищої», тому такий політиці слід протиставити «розбуджений лицарський націоналізм» – світогляд, що сприятиме збереженню української нації¹³. Водночас слушною була думка митця, що «розвиток рідної, власної культури є найкращою запорукою національної самостійності й державної незалежності»¹⁴.

У статті «Рятуймо нашу старовину» йшлося про масові грабежі панських маєтків, прояви «дикого вандалізму» під час революційних подій на території України. За словами публіциста, знищення творів мистецтва «являється неабиякою втратою в нашому культурному бюджеті», «розтратою національного стану посідання». У руйнуванні архітектурних пам'яток, вивезенні колекцій рукописів, стародруків, ікон, зброї, старовинного одягу та інших культурних надбань Б. Лепкий бачив загрозу становленню української держави, громадяни якої не матимуть високого рівня національної ідентичності, що формується на основі збереженої культурної спадщини, і від якого залежатиме в майбутньому утвердження української нації у світі. Тому публіцист звернувся до тогочасної влади в Україні зі словами: «Невже ж панове комісари не бачили, що, руйнуючи гнізда буржуїв, руйнують і нівечать джерела будучої культури?». Серед опонентів Б. Лепкий мав надію побачити тих, хто «знаходить розкіш і задоволення не тільки в плачу і стонах катованих жертв, але також в розмовах на культурні теми»¹⁵. Акцентуючи на цьому

12 Лепкий Б. Шевченко про мистецтво. Шлях. 1919. Ч. 77–80.

13 Білик Н. Культурологічна спадщина Богдана Лепкого : монографія. Тернопіль : Богдан, 2013. 184 с. : іл.

14 Білик Н. Публіцистика Богдана Лепкого як історичний документ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія : Літературознавство : матеріали міжнародної наук. конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» / за ред. д. ф. н. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 3–18.

15 Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. / у порядкув. Н. І. Білик, Н. І. Гавдиди. Київ : Смолоскип, 2011. Т. 2 : Публіцистика, промови, наукові студії. 616 с.

увагу, Б. Лепкий пророче передбачив майбутню бідність музейних експозицій, що стало наслідком не лише трагічної історії ХХ століття, а й антиукраїнської політики більшовиків, що була свідомо спрямована на створення інтелектуальних «прогалин» в національній культурі. Водночас, публіцист торкнувся проблеми вивезення культурних цінностей з України й закликав українську еміграцію створити «Гуртки опіки над українською старовиною», викупити «такі речі з чужих рук», таким чином, зберегти їх для нащадків.

Висновки дослідження й перспективи подальших наукових розвідок.

Публіцистика Богдана Лепкого – це важлива частина інтелектуального дискурсу. У змісті низки статей переважає культурологічна проблематика, у дописах відображено оригінальні думки автора про феномен української культури як складову європейської культурної спадщини. Віднайдені матеріали характеризують культуроцентризм світогляду Б. Лепкого, його осмислення соціокультурної динаміки на українських землях. Керуючись загальнолюдськими цінностями, публіцист виступав за вивчення, збереження та популяризацію культурної спадщини українського народу як основи національної ідентичності. Провідні ідеї культурологічної концепції митця про унікальність і самодостатність української культури, відкритість української культури до світу та її трансляційну функцію в силу геополітичного становища України, – варто репрезентувати в дослідженнях української культурологічної думки ХХ ст.

Список використаних джерел:

- Білик Н. Культурологічна спадщина Богдана Лепкого : монографія. Тернопіль : Богдан, 2013. 184 с. : іл.
- Білик Н. Публіцистика Богдана Лепкого як історичний документ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія : Літературознавство : матеріали міжнародної наук. конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки» / за ред. д. ф. н. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2017. Вип. 47. С. 3–18.
- Богдан Лепкий. Біографічний нарис, написав Зенон Кузеля. *Золота*

Липа: Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами. Зладив Зенон Кузеля. Берлін : Українське слово, 1924. С. 39.

Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. / упорядкув. Н. І. Білик, Н. І. Гавдиди. Київ : Смолоскип, 2011. Т. 2 : Публіцистика, промови, наукові студії. 616 с.

Лепкий Б. Креси. *Українське слово*. 1921. Ч. 139. С. 1–2.

Лепкий Б. Наші генії. *Шлях*. 1920. Ч. 15. С. 2–3; Ч. 16. С. 2–3.

Лепкий Б. Рятуймо нашу старовину. *Українське слово*. 1921. Ч. 51. С. 1.

Лепкий Б. Українська молодь за кордоном. *Українське слово*. 1921. Ч. 122. С. 1–2.

Лепкий Б. Шевченко про мистецтво. *Шлях*. 1919. Ч. 77–80.

Лепкий Б. Шляхи української державної ідеї. *Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т.* Київ : Смолоскип, 2011. Т. 2. С. 252–257.

Лист Б. Лепкого до М. Павлика від 28 листопада 1912 р. *Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / упор., авт. передм., прим. і комент. В. Качкан.* Львів : Фенікс, 2001. С. 419.

Author:

БЛИК Надія Іванівна

доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності,

кандидат історичних наук, доцент,

Західноукраїнський національний університет

Bilyk Nadiia

Associate Professor of the

Department of Information and Socio-Cultural Activity

PhD, Candidate of History,

West Ukrainian National University

БЛИК Надія Іванівна у 1994 р. закінчила з відзнакою Тернопільський державний педагогічний інститут (нині – ТНПУ ім. В. Гнатюка). У 1999 р. в Спеціалізованій вченій раді Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича захистила кандидатську дисертацію на тему «Роль Богдана Лепкого та його творчості в

українському національному відродженні (кін. XIX – поч. XX ст.)» за спеціальністю 07.00.01 – «історія України». Науково-педагогічну діяльність розпочала в 2000 р. у Тернопільській академії народного господарства (нині – ЗУНУ). Автор понад 100 наукових праць, у тому числі 4 монографій, 40 статей у фахових виданнях України. Співавтор навчального посібника «Історія української культури» (2014 р.), рекомендованого Міністерством освіти і науки України. Учасник міжнародних наукових конференцій. Керівник наукового проекту «Культурологічна спадщина Богдана Лепкого», який виконувався за кошти гранту Канадського інституту українських студій Альбертського університету (2005–2013 рр.). Впорядкувала до друку низку видань творів Б. Лепкого, де ввела до обігу невідомі в Україні твори митця. Цьому передували багаторічні студії в українських і польських архівах та бібліотеках, опрацювання документів з особового архіву діяча. За публікації в галузі лепкознавства була удостоєна стипендії Кабінету Міністрів України для молодих учених (1997–1999 рр.), Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені братів Богдана та Левка Лепких (2008 р.), премії журналу «Літературний Тернопіль» (2010 р.). Членкиня Наукового товариства імені Шевченка.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3166-7433>

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

THE IMAGE OF A WOMAN IN UKRAINIAN AND JEWISH CULTURES

ОБРАЗ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЄВРЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРАХ

IRYNA SHKITSKA

Abstract:

The article provides a comparative analysis of the image of a woman in Ukrainian and Jewish cultures. The author describes the manifestations of the mother cult among Ukrainians and Jews, reveals the significance of motherhood in traditional society. The image of a woman is presented as having many variations that correlate with a historical era, social roles of a woman and her behavioral patterns. The influence of religion on the formation of the image of women in Ukrainian and Jewish cultures has been highlighted.

The traditional views on marriage and the role of women in the family have been characterized. The author does not ignore the attitude towards unsuccessful marriage in traditional Ukrainian and Jewish society. Examples from folklore are given in support of traditional ideas about a woman and to represent her various roles, including a woman-wife, a woman-mother, a woman-mother-in-law. The differences in the role of women in determining the nationality of a child in Ukrainian and Jewish cultures have been shown. The fact of the different attitude of society towards the birth of a child by an unmarried woman in the Ukrainian and Jewish traditional families was revealed: in the Ukrainian society there was a pronounced disapproval of an unmarried woman who gave birth to a child, and towards illegitimate children, while a child born by a Jewish woman out of wedlock was not considered illegitimate and was not limited in rights contrary to the morality of Judaism.

A comparative analysis of attitudes towards children in Ukrainian and Jewish societies has been carried out. The Ukrainian mother is

characterized as more liberal and less authoritarian in comparison with the Jewish mother, who is typically overprotective even over adult children. The current trends in changing the image of women in the studied cultures have been determined.

The author comes to the conclusion that in the image of a woman-strong personality in modern Ukrainian and Jewish cultures has such components as sexuality, independence and enterprise. At the same time, there is a tendency to give secondary importance to motherhood, and to lose the dominant position of women in creating home comfort and arranging the family's life.

Key words: image of a woman, Ukrainian culture, Jewish culture, religion, social role, mother cult.

Podsumowanie:

Artykuł zawiera analizę porównawczą wizerunku kobiety w kulturach ukraińskiej i żydowskiej. Autorka opisuje przejawy kultu matki wśród Ukraińców i Żydów, ujawnia znaczenie macierzyństwa w tradycyjnym społeczeństwie. Wizerunek kobiety jest przedstawiany jako posiadający wiele odmian, które korelują z epoką historyczną, społecznymi rolami kobiety i jej wzorcami zachowań. Podkreślono wpływ religii na kształtowanie się wizerunku kobiet w kulturach ukraińskiej i żydowskiej.

Scharakteryzowano tradycyjne poglądy na małżeństwo i rolę kobiety w rodzinie. Autor nie ignoruje stosunku do nieudanego małżeństwa w tradycyjnym społeczeństwie ukraińskim i żydowskim. Przykłady z ustnej sztuki ludowej są przytaczane w celu wsparcia tradycyjnych wyobrażeń o kobiecie i reprezentowania jej różnych ról, w tym kobiety-żony, kobiety-matki, teściowej, teściowej. Pokazano różnice w roli kobiet w określaniu narodowości dziecka w kulturze ukraińskiej i żydowskiej. Ujawnił się fakt odmiennego stosunku społeczeństwa do narodzin dziecka niezamężnej kobiety w tradycyjnych rodzinach ukraińskich i żydowskich: w społeczeństwie ukraińskim dezaprobata niezamężnej kobiety, która urodziła dziecko, a wobec dzieci nieślubnych jest jasno wyrażone, podczas gdy dziecko urodzone przez nieślubną Żydówkę jest sprzeczne z moralnością judaizmu, nie zostało uznane za bezprawne i nie zostało ograniczone prawami.

Przeprowadzana jest analiza porównawcza postaw wobec dzieci w społeczeństwach ukraińskich i żydowskich. Matka Ukrainka jest bardziej liberalna i mniej autorytarna w porównaniu z matką Żydówką, dla której typowa jest nadopiekuńczość, nawet nad dorosłymi dziećmi. Określono aktualne trendy zmiany wizerunku kobiet w badanych kulturach.

Autorka dochodzi do wniosku, że w obrazie silnej kobiety we współczesnej kulturze ukraińskiej i żydowskiej wzmacniają się takie elementy, jak seksualność, niezależność i przedsiębiorczość. Jednocześnie pojawia się tendencja do przypisywania drugorzędного znaczenia macierzyństwu i utracie dominującej pozycji kobiet w tworzeniu komfortu domowego i organizowaniu życia rodzinnego.

Słowa kluczowe: wizerunek kobiety, kultura ukraińska, kultura żydowska, religia, rola społeczna, kult matki.

У сучасному глобалізаційному світі, коли кордони між країнами легко перетнути, культурні відмінності розмиваються і поняття «культурного шоку» втрачає своє первинне значення, для кожного народу важливо не загубити свою етнічну ідентичність і самобутність. З огляду на це наукові праці, які передбачають кроскультурні дослідження, занурення у світ інших культур і їх зіставлення, становлять особливу цінність, оскільки дають змогу гармонізувати міжкультурну інтеракцію, допомагають краще розуміти свою та чужу культури, бути толерантними та відкритими до нового. У зв'язку із цим наша розвідка, у якій простежуються українсько-єврейські паралелі, є актуальною та відповідає тенденціям розвитку сучасної гуманітарної науки.

Метою роботи є здійснення порівняльного аналізу образу жінки в українській та єврейській культурах. Досягненню мети слугуватиме виконання таких завдань: описати прояви культу матері в українців та євреїв, зокрема показати значення материнства та ставлення до дівчини-покритки в згаданих культурах у різні історичні періоди, схарактеризувати традиційні погляди на заміжжя та роль жінки в ньому, висвітлити ставлення до дітей в українському та єврейському суспільстві, окреслити тенденції сьогодення в зміні жіночого образу.

Образ жінки як об'єкт наукового дослідження здавна привертав увагу науковців із різних галузей знань — етнології, соціології, гендерної лінгвістики, філософії, релігієзнавства та ін. Прояви поведінки жінки в українській та єврейській культурах із різних позицій відображені в роботах таких дослідників, як Patricia Martin Doyle, Phyllis Bird, Martha A. Ravits, С. Аністратенко, Н. Білоус, Н. Зборовська, А. Новиков, О. Носенко, О. Омельчук, А. Орлов, О. Поліщук, С. Фишбейн, О. Хімченко та ін.

Проаналізувавши згадані праці, можна дійти висновку про те, що їх домінантну тематику становлять вияв материнства у тій чи тій культурі (наприклад, Martha A. Ravits), особливості міжгендерної комунікації (О. Носенко, А. Орлов, О. Хімченко та ін.), погляд на жінку крізь призму її

обов'язків і прав у різних сферах (наприклад, І. Вавренюк), а також вплив релігії на місце жінки в суспільстві та ставлення до неї (Patricia Martin Doyle, Phyllis Bird, С. Фишбейн, С. Аністратенко та ін.).

Образ жінки-українки має багато варіацій, які корелюють з історичною епохою та соціальною роллю жінки, її поведінковими моделями, але домінантними серед них є жінка-мати, жінка-берегиня, жінка-амазонка, жінка-воїн, жінка-дружина, жінка-спокусниця, жінка-покритка. Психіка української жінки ніколи не деформувалась у рабську. Українок не ізольовували в жіночій половині дому, не закривали їх обличчя одягом, не викрадали і не продавали як коштовну річ. Без згоди дівчини батьки не могли віддати її заміж. Батько, руку доньки якого просили через старостів, завжди відсилав їх спитати волю своєї дитини.

Французький картограф XVII ст. Г. Л. Боплан зазначає, що в Україні дівчина сама сватала собі чоловіка¹. У багатьох історичних джерелах українки часто змальовуються як вольові жінки, норовисті, сильні духом, працьовиті, віддані сім'ї хранительки домашнього вогнища. Згадані особистісні риси українок формувалися протягом віків й частково зумовлені геополітичним розташуванням України, дороги якої стоптували загарбники, і чоловіки мусили обороняти свою землю, залишаючи вдома свою дружину та дітей.

Батьки рідко силували доньок виходити заміж за нелюбів. На етапі сватання дівчина мала право відмовитися від небажаної пропозиції. Узгодивши це зі своїми батьками, вона могла винести хлопцеві на рушнику гарбуз — символ відмови. В українській мові, особливо в сільській місцевості, дотепер функціонує фразеологізм, пов'язаний із відмовою виходити заміж за нелюба — «дати / винести, отримати гарбуза».

Єврейська жінка, яка разом зі своїм народом протягом століть була позбавлена батьківщини та рідного дому, часто зазнавала гонінь, теж вирізняється великою силою духу, вражає жагою до життя, продовження роду, силою любові, якою надихає своїх дітей не просто виживати, а жити гідно і щасливо.

Релігія чинить великий вплив на формування образу жінки в тій чи тій

1 Боплан Г. Л. де. Опис України. Кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. Київ: Наукова думка; Кембрідж (Мас.), Український науковий інститут, 1990. 256 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Boplan_1990/e_dzherela_Boplan_1990.pdf.

культури². Іудейський закон, який чітко розмежує жіноче та чоловіче, відводить єврейській жінці сферу приватного життя, зокрема ролі матері та жінки, закріплюючи такий поділ як установлений Богом. Головними рисами жінки в іудейському законі постають її об'єктивація та інаковість³. Це пов'язано передусім із репродуктивною функцією жінки та жіночою сексуальністю.

Традиційну єврейську сім'ю вирізняє патріархальність і підлегле та підконтрольне положення жінки в сім'ї. Саме з підлеглистю жінки пов'язано її звільнення від виконання почесних ритуалів (міцвот) в іудаїзмі — Алія, накладання тфілліна, носіння талліта та ціціта⁴. Натомість специфічні жіночі заповіді — запалювання суботніх свічок, відділення халли і дотримування нідди є менш почесними порівняно з чоловічими⁵.

Ритуали іудаїзму чітко окреслюють ролі осіб кожної статі: місце жінки — у домі, а чоловіка — поза ним — у сфері праці, економіки та релігії. Для єврейських жінок тривалий час доступ до знань був обмежений. Чоловіки були мобільними, у той час як жінки були прив'язані до дому свого батька чи чоловіка. Із цього випливало те, що статус жінки визначався відповідно до її зв'язків із чоловіком, який був вирішальною фігурою в житті жінки-єврейки (батько, брат чи чоловік)⁶. Проте, як зазначає С. Фішбейн, не всі прояви релігійної поведінки жінок відповідають патріархату однаково⁷.

Згідно зі священною єврейською книгою Торою, єврейські праматері мали дар пророцтва, жінки не брали участі в ідолопоклонстві та гріху поклоніння Золотому тільцю. Багато джерел іудаїзму обстоюють думку про те, що жінки ближчі до ідеалу Бога, ніж чоловіки. У переламних періодах єврейської історії саме жіноча мудрість рятувала весь народ. Жінкам відведена важлива роль в іудаїзмі ще з часів Тори. Так, Мірам поряд із Мойсеєм та Аароном також була посланником Божим для євреїв

2 Patricia Martin Doyle. *Woman and Religion: Psychological and cultural implications Religion and Sexism. Images of Women in the Jewish and Christian Traditions* / Edited by Rosemary Radford Ruether. 1998. Wipf and Stock Publishers. P.16.

3 Анистратенко С. В. Трансформація гендерних норми практик в сучасному іудаїзмі: автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата философских наук. Специальность: 09.00.13. — религиоведение, философская антропология, философия культуры. Санкт-Петербург, 2008. С. 13.

4 Там само. С.13.

5 Там само. С.14.

6 Фишбейн Симха. Does Judaism Give Women Time Off for Good Behavior? The Case of Women working on Rosh Hodesh. Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 2. Академическая серия. Выпуск 26. Москва: Центр «Сэфер», 2009. С. 108.

7 Там само. С.107.

під час їх сорокарічних мандрювань пустелею (Мих. 4:6). Двора була однією із суддів Ізраїля⁸. Сім із 55 пророків Танаха були жінками й включені до списку пророків Ізраїля. Судження про єврейський закон жінки раббі Меїра – Брурії в часом оцінювалися вище, ніж думки її сучасників-чоловіків. У весільному контракті сина раббі Аківі йшлося про те, жінка повинна вчити чоловіка Торі⁹.

Рабини різних поколінь протягом віків консультувалися зі своїми жінками, обговорювали з ними питання єврейського закону. Права жінок у традиційному іудаїзмі були ширшими, ніж у країнах західного світу аж до ХХ ст. Жінки мали право займатися торгівлею, укладати угоди, претендувати на дольове право, на відміну від західних жінок (у тому числі американок), які не мали таких прав, навіть сто років тому. Уривок із Мишлей, який традиційно читають на єврейських весіллях, хвалить ділові якості жінки. У традиційному іудаїзмі основна роль жінки – роль дружини і матері, хранительки сімейного вогнища. Талмуд говорить, що благочестивий чоловік, який одружується з нечестивою жінкою, стає нечестивим, а нечестивий, який одружується з благочестивою жінкою, може стати під її впливом праведним¹⁰.

Щодо християнства — другорядність жінки-українки не є такою акцентованою, як в іудаїзмі, передусім завдяки культу Богородиці, повазі до жінок-мироносиць і схвальному ставленню до грішників, що каються (наприклад, образи Марії Магдалени та Марії Єгипетської, які сьогодні шановані християнами як святі). Проте у православ'ї знаходимо низку обмежень для жінок, наприклад на перебування в храмі з непокритою головою, заборони заходити у вівтарну частину храму (за Царські Врата), перебувати в храмі в дні очищення, а також сорок днів після народження дитини. До того ж жінка не може бути висвяченою в духовний сан.

Ставлення до одруження в євреїв дещо інше, ніж в українців, — воно трактується як обов'язок, що випливає з Божої Заповіді «Ви ж плодіться на землі та розмножуйтесь на ній!» (Буття 9,7). Порушення цієї заповіді єврейські священики трактують як гріх і злочин. Так, рабин Еліезер порівнює людину, яка не дотрималася цієї заповіді зі вбивцею, а рабин

8 Шатер, над котрым облако / ред. Гершом Розейштейн. Москва: Вся Москва, 1990. С. 56.

9 Еврейские традиции и обычаи. Электронная энциклопедия. Культура народов. Этнические сообщества Курской области. URL: <http://kurskonb.ru/our-booke/geo/ethnos/israel/42-culture-traditions.html>.

10 Там само.

Аківа — з тим, хто погордував Божим образом¹¹. Продовження роду та материнство в єврейській культурі — основне призначення жінки. Молодят знайомили батьки. Заміжжя тут важить навіть більше, ніж в українській культурі, наділяється здатністю трансформувати жінку, змінити її на краще. Єврейська мудрість говорить: «Коли стара діва виходить заміж, вона одразу ж перетворюється на молоду дружину». – пор. з українською приказкою «Тоді дівка пишна, коли заміж вийшла».

Згідно з єврейською традицією шлюби заради грошей не схвалювалось, юнаків застерігали від необачного одруження, а також від одруження на дівчині з більш заможної родини. Основні настанови для юнаків-євреїв можна сформулювати так: «При виборі дружини будь обережним», «Продай останнє, що маєш, і одружися на дочці вченої людини», «Не бери дружини з більш багатшого дому, ніж твій», «Не бажаю чобота, завеликого для моєї ноги», «Радість серця — жінка», «Хороша жінка дорожча за скарби». Дівчину вчили бути доброю та гарною господинею. Найголовнішими обов'язками єврейської жінки «за будь-яких умов залишалися турбота про сім'ю та дім»¹²

Як і в українській культурі, навіть якщо батьки-євреї засватали доньку в ранньому віці, остаточне слово залишалося за нею. Єврейський закон наставляє батьків не поспішати із зарученням доньки, доки вона не вирішить, чи подобається їй наречений. В єврейській культурі також згода та благословення родичів, зокрема батьків, розглядалося як запорука щасливого життя у шлюбі¹³. Сакральний зміст має батьківське благословення молодят і в українській культурі.

Загалом у сучасному суспільстві побутує стереотип про те, що у євреїв завжди дуже близькі родинні зв'язки та міцніші сім'ї, яскраво виражена любов до дітей і прагматизм. Цікаво, що за результатами проведених О. Носенко опитувань осіб зі змішаних російсько-єврейських сімей респонденти чоловічої статі оцінювали жінку-єврею як сильну, активну,

11 Еврейские традиции и обычаи. Электронная энциклопедия. Культура народов. Этнические сообщества Курской области. URL: <http://kurskonb.ru/our-booke/geo/ethnos/israel/42-culture-traditions.html>.

12 Супрыгина Г. Г. К гендерной истории Германии XX века: Эврейская женщина в эпоху национал-социализма. Вестник ТГПУ. 2004. Выпуск 4 (41). Серия: Гуманитарные науки: История, археология. С. 46.

13 Еврейские традиции и обычаи. Электронная энциклопедия. Культура народов. Этнические сообщества Курской области. URL: <http://kurskonb.ru/our-booke/geo/ethnos/israel/42-culture-traditions.html>.

енергійну, наполегливу, але, з іншого боку, шумну та нав'язливу¹⁴. Водночас, як зазначає дослідниця, «жінка-єврейка» – символ не дуже гарної традиційної, але та гарної сучасної дружини¹⁵.

В українському фольклорі яскраво простежуються мотиви нещасливого заміжжя або тяжкого життя з нелюбом: «Краще в ставку потопати, як з нелюбом шлюб узяти», «Була дівкою – плакала, вийшла заміж – виє». Порівн. з єврейськими приказками й афоризмами, у яких уособлені застереження від недобрих жінок та репрезентована висока оцінка жінки в житті єврея: «Нехай оберігає тебе Бог від поганих жінок, а від хороших рятуйся сам», «Погана жінка гірше дощу — дощ заганяє в хату, а погана жінка з неї виганяє», «Краще втекти в пустелю чи жити на горищі, ніж ділити дім з поганою жінкою»¹⁶, «Чоловіки зробили би більше, якщо б жінки менше говорили», «Мудра дружина будує свій дім, а нерозумна — руйнує його своїми руками», «Жона держить дом за три угли, а муж за четвертий» (пор. з укр.: «Чоловік – голова, а жінка – шия»).

І в українській, і єврейській культурах надзвичайно шанованим є материнство. Слово «мамо» є величним і святим. Комунікативний етикет українців засвідчує низку пестливих форм звертань до матері: *мамочко, мамоньку, мамуню, мамуницю, мамусю, мамусечко, мамунечко, мамицю, мамко, мамусику, матінко, матіночко, матусю, матусенько, неню, ненечко, неньку* та ін. А у фольклорних текстах знаходимо чимало образних звертань до матері: *матінко-зірко, матінко-зоре, матінко-вишня, матінко-пава, голубонько* тощо. Аксиома «Мама народжує тіло дитини, мама народжує й душу» передавалась українцями від роду до роду. І сьогодні серед українців поширена думка про те, що розумові здібності дитина успадковує саме від матері.

Значення матері в обох порівнюваних культурах важко переоцінити. Його засвідчує велика кількість прислів'їв і приказок. Порівняймо українські паремії «Дитина без батька – напівсирота, дитина без матері – сирота», «Без матері і сонце не гріє», «Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду милішого від матіночки», «Одна мати вірна порада», «Нема того краму, щоб купити маму», «Матері не купити, не заслужити», «Нема у світі

14 Носенко Елена. Хороший муж или плохая жена? Некоторые гендерные стереотипы в русско-еврейских браках. Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. Часть 2. Академическая серия. Выпуск 26. Москва 2009. Центр «Сэфер». С 423.

15 Там само. С. 429.

16 Bird Phyllis. Images of women in the old Testament. Images of Women in the Jewish and Christian Traditions / Edited by Rosemary Radford Ruether. 1998. Wipf and Stock Publishers. P. 58.

цвіту цвітнішого від маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки», «Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане», «Мати однією рукою б'є, а іншою гладить», «На сонці тепло, а біля матері – добре», «Матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріж, то все болить», «У кого ненька, у того голівка гладенька» (укр.). з єврейськими афоризмами: «Мати розуміє дитину без слів», «Бог не може бути скрізь одночасно — тому він створив матерів».

Ставлення до матері і в українців, і в євреїв є мірилом людяності. Пор. українські паремії «Хто мамку зневажає, того Бог покарає», «Хто батька-матір зневажає, той добра не знає», «Хто не слухає неньку, послухає біду», «Шануй вітця і матір – благо тобі буде», «Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько» з єврейською мудрістю: «Може, яйце і мудріше за курку, але швидко тухне / псується».

Священна заповідь шанувати матір утілилась у поезії Т. Г. Шевченка: *Бо хто матір забуває, Того Бог карає, Того діти цураються, В хатуні пускають. Чужі люди проганяють, І немає злomu На всій землі безконечній Веселого дому* (Т. Шевченко. «І мертвим, і живим і ненародженим ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»). Без материнського благословення українці в давнину не починали жодної справи. Повчанням для зневірених матерів є вислови «Материнська молитва піднімає з дна моря», «Мати прихилиє своїм дітям небо», «Материнське прокляття – найстрашніше». Серед гріхів матері в українському соціумі виокремлюється один найбільший – не благословити дитину, яка, опустившись на коліна, просить благословення. Сорочка, вишита матір'ю, – найсильніший оберіг для дітей.

У фольклорі та ліричних творах українських письменників трапляється чимало форм звертань навіть до померлої матері, – з вибаченнями, проханнями про допомогу та пораду, виправданнями, докором, наприклад: *Добре, мамо, Що ти заранне спать лягла, А то б ти Бога прокляла За мій талан* (Т. Шевченко «І виріс я на чужині»).

В українській сім'ї невістка називає свекруху мамою, а зять – тещу. До сьогодні збереглась давньоукраїнська традиція говорити про матір, уживаючи форму множини, наприклад: *Ти сказав мені: – Мати пішли... Скоро будуть* (М. Рильський), *Аж ось і мати йдуть* (Гр. Тютюнник). *Мама казали, мама зробили* завжди вимовлялося з особливою шаную, тому старші люди болісно сприймають форму «ти» у спілкуванні дітей із матір'ю. Звертання до мами й тата на «ви», що віддзеркалювало «повагову дистанцію», хоч і пізніша, та все ж традиційна форма звертання українців.

Щоправда, збереглася вона головним чином в українських селах.

Любов українців до Батьківщини теж уособлюється в материнському образі стражденної Матері-України, яку зневажають рідні діти, роздираючи на шматки. Звернімо увагу й на повчання зі скарбнички єврейської народної мудрості: «Ніколи не насміхайся над Батьківщиною, матір'ю та жінкою».

Іудейська релігія позиціонує жінок чуттєвіших за чоловіків, із гарно розвинутою інтуїцією та розумом. І батько, і мати в єврейській культурі, як і в українській, мають рівною мірою право на повагу. Якщо для українців немає принципового значення у визначенні національної належності – за батьком чи матір'ю, то в єврейській культурі національність визначається за матір'ю. Саме вона «очищує» кров дитини від інших впливів. Дитина єврейки та чоловіка-неєврея є євреєм завдяки духовному впливу матері, тоді як дитина чоловіка-єврея та неєврейки не є євреєм. Єврейське духовне життя починається з дому, де роль жінки в сім'ї не менш важлива, ніж роль чоловіка.

Коли в жінки-єврейки народжується перша дитина, вона перестає бути жінкою і перетворюється на маму назавжди. Незважаючи на вік дітей, мати-єврейка продовжує піклуватися про них: виховувати, годувати, повчати. Традиційно жіноче начало жінки-єврейки перебуває в тіні материнства, і роль голови сімейства, а іноді – цілого роду є актуалізованою.

Цікавим, на нашу думку, є факт різного ставлення соціуму до народження дитини незаміжньою жінкою в українській та єврейській культурі. Українська традиція позиціонує яскраво виражене несхвальне ставлення до покритки (дівчини, що народила дитину поза шлюбом). Так, у багатьох творах художньої української літератури описані випадки, коли батьки відрікалися та виганяли з дому вагітну незаміжню доньку (наприклад, «Катерина» і «Наймичка» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного). Байстрюки — позашлюбні діти — мали менше прав і зазнавали постійних утисків та принижень. Проте дитина, народжена незаміжньою жінкою-єврейкою, як би це не суперечило моралі іудаїзму, не вважалася незаконородженою та не була обмежена в правах.

За традицією єврейські жінки відчувають відповідальність за всіх і не делегують своїх повноважень. Вони – гарні господині, «наполеони» у стінах своїх фортець, комунікабельні й оптимістичні. І українки, і єврейки сильно люблять своїх дітей, але виражають любов дещо по-різному. Українка – ліберальна мати, не така авторитарна, як єврейка, але для неї також діти залишаються дітьми до її останнього подиху. Українки дають дітям більше свободи, часом дозволяють іти своїм шляхом, роблячи помилки.

До дорослої дитини українські жінки ставляться як до зрілої особистості. Втручання в життя молодят тещ і свекрух українське суспільство засуджує.

В єврейській общині авторитет матері домінуючий¹⁷. Свекруха часто демонструє свою владу над невісткою. Цікаво, що чоловіки толерантні до самоуправства своїх матерів, але несхвально ставляться до негативних проявів поведінки тещ, що відображено у численних анекдотах і жартівливих крилатих висловах, наприклад: «Адам – перший везунчик, тому що не мав тещі».

Незважаючи на гіперопіку та часом деспотичний вплив, єврейські діти виростають ініціативними, талановитими й легко пристосовуються до життя. В Ізраїлі та в Україні дітям, особливо маленьким, багато чого дозволяють (згадаймо українську приказку: «Чим би дитя не тішилось, аби не плакало»). Хоча в українській культурі простежуємо культ дитини, але він набагато яскравіше виражений в єврейській сім'ї, де дитина завжди позитивно позиціонується і їй дозволяють робити абсолютно все.

Українці часто негативно відгукуються про своїх дітей на людях й виставляють їх у невідгукуючому світі перед іншими: швидше критично оцінюють, ніж хвалять. Частково це зумовлено тим, що в українській культурі хвалитися не прийнято і хвалькуваті люди засуджуються соціумом. З іншого боку, українцям притаманний страх «недоброго ока», вроків, тому вони схильні «прибіднятися», зокрема применшувати заслуги своїх дітей (*мій баран, моє дурне теля, не хоче вчитися, нечемне, ледаче і т. д.*). Єврейські батьки здебільшого виключно позитивно характеризують свою дитину і схвально відгукуються про неї.

Єврейська жінка сприймає материнство більше як радість, а не як подвиг. Її відрізняє спокійність. Єврейські діти, виростаючи та створюючи свої сім'ї, так і не залишають своїх гнізд. Їх любов до матерів є просто вражаючою¹⁸, тому численні анекдоти про це не безпідставні, наприклад: «Англєць понад усе любить свою дружину, француз – коханку, а єврей – маму». В українській культурі поряд із пареміями «Нашій мамці гарно й в дранці», «Жінка для совіту, теща для привіту, а матінка рідна лучче всього світу» функціонує також і такий, який підкреслює дистанціювання сина від батьків після одруження й зближення з родиною дружини: «Мені батько – не рідня, мені мати – не рідня, мені теща – рідня – мені жінку

17 Ravits Martha A. The Jewish Mother: Comedy and Controversy in American Popular Culture / MELUS. Vol. 25. №. 1, Jewish American Literature (Spring, 2000). P. 3.

18 Еврейские традиции и обычаи. Электронная энциклопедия. Культура народов. Этнические сообщества Курской области. URL: <http://kurskonb.ru/our-booke/geo/ethnos/israel/42-culture-traditions.html>.

родила».

На початку ХХ ст. і в українському, і в єврейському суспільстві під впливом різних чинників спостерігається посилення емансипації жінок. Так, модернізаційні процеси у 30-х рр. ХХ ст. спричиняють нівелювання традиційних єврейських цінностей, активізацію жінки до незалежності та реалізації у діловій сфері¹⁹. До прикладу, у згаданий час у Бресті для єврейок було проведено низку лекцій такої тематики: «Гігієна шлюбу», «Сексуальна поведінка у тварин і людей», «Безпечність абортів», «Настання вагітності», «Гігієна подружнього життя» чи «Суд над штучним абортів»²⁰. Найбільші зміни щодо ролі жінки-єврейки в суспільстві засвідчують «реформістський і консервативний напрями іудаїзму, де жінка офіційно займає позицію, рівну чоловічій»²¹. Одна з таких змін — жіночий рабинат. Першою висвяченою жінкою-рабином вважають Регіну Йонас (1902-1944), але, за словами С. Аністратенко, багато жінок до неї та після виконували функції равинів, залишаючися невисвяченими²².

Поширення глобалізаційних процесів спричинює трансформацію образу жінки і в українській культурі: фемінне зазнає маскулінації, жінка стає емансипованою, незалежною від чоловіка як на рівні ментальному й духовному, так і фізичному та матеріальному. Гендерна рівність і посилення феміністичних рухів прискорюють руйнування образів жінки-матері та жінки-берегині в сучасній українській культурі.

Таким чином, в обох досліджуваних культурах яскраво простежується культ жінки. Образи жінки-українки та жінки-єврейки порівнюються за такими критеріями, як роль жінки у сім'ї та суспільстві, її ставлення до заміжжя, материнства, погляди на виховання та позиціонування дітей. Як українська, так і єврейська сім'я базується передусім на жінці, від мудрості якої залежить щастя сім'ї. У жіночому началі як українки, так і єврейки домінує образ матері – турботливої, жертвовної та безумовно

19 Вавренюк И. И. Культурная жизнь еврейского населения Бреста-над-Бугом (1921–1939). Личность в истории: героическое и трагическое: сб. материалов VII междунар. науч.-практ. конф., посвящ. памяти В. И. Никитенкова. Брест, 7–8 декабря 2018 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина; редкол.: Е. А. Бурик [и др.]. Брест : БрГУ, 2019. С. 33.

20 Там само. С. 34.

21 Анистратенко С. В. Трансформация гендерных норм и практик в современном иудаизме: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Специальность: 09.00.13. — религиоведение, философская антропология, философия культуры. Санкт-Петербург, 2008. С.10.

22 Анистратенко С. В. Трансформация гендерных норм и практик в современном иудаизме: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Специальность: 09.00.13. — религиоведение, философская антропология, философия культуры. Санкт-Петербург, 2008. С. 16.

люблячої. Проте поширення феміністичного світогляду в сучасному суспільстві спричиняє істотні зміни в традиційних жіночих образах і в українському, і в єврейському культурному просторі, передусім стосовно ролі жінки як у сім'ї, так і в суспільстві загалом, її ставлення до шлюбу, народження та виховання дітей, що негативно позначається на інституті сім'ї й нівелює родинні цінності. В образі жінки-сильної особистості в сучасній українській та єврейській культурах посилюються такі складники, як сексуальність, незалежність та підприємливість і водночас простежується тенденція відведення материнству другорядного значення й втрати домінантної позиції жінки у створенні домашнього затишку та влаштуванні побуту сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анистратенко С. В. Трансформація гендерних норм и практик в современном иудаизме: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Специальность: 09.00.13. — религиоведение, философская антропология, философия культуры. Санкт-Петербург, 2008. 27 с.
2. Боплан Г. Л. де. Опис України. Кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. Київ: Наукова думка; Кембрідж (Мас.), Український науковий інститут, 1990. 256 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_Boplan_1990/e_dzherela_Boplan_1990.pdf (дата звернення: 01.02.2021).
3. Вавренюк И. И. Культурная жизнь еврейского населения Бреста-над-Бугом (1921–1939). *Личность в истории: героическое и трагическое*: сб. материалов VII междунар. науч.-практ. конф., посвящ. памяти В. И. Никитенкова. Брест, 7–8 декабря 2018 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина; редкол.: Е. А. Бурик [и др.]. Брест : БрГУ, 2019. С. 30-36.
4. Еврейские традиции и обычаи. *Электронная энциклопедия. Культура народов. Этнические сообщества Курской области*. URL: <http://kurskonb.ru/our-booke/geo/ethnos/israel/42-culture-traditions.html> (дата обращения 02.02.2021).
5. Носенко Елена. Хороший муж или плохая жена? Некоторые гендерные стереотипы в русско-еврейских браках. *Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по*

- иудаике. Часть 2. Академическая серия. Выпуск 26. Москва 2009. Центр «Сэфер». С. 414-431.
6. Супрыгина Г. Г. К гендерной истории Германии XX века: Эврейская женщина в эпоху национал-социализма. *Вестник ТГПУ*. 2004. Выпуск 4 (41). Серия: Гуманитарные науки: История, археология. С. 45-49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-gendernoy-istorii-germanii-hh-veka-evreyskaya-zhenschina-v-epohu-natsional-sotsializma/viewer> (дата обращения 20.07.2020).
7. Фишбеин Симха. Does Judaism Give Women Time Off for Good Behavior? The Case of Women working on Rosh Hodesh. *Материалы Шестнадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике*. Часть 2. Академическая серия. Выпуск 26. Москва: Центр «Сэфер», 2009. С. 105-127.
8. Шатер, над которым облако / ред. Гершом Розейштейн. Москва: Вся Москва, 1990. 222 с.
9. Bird Phyllis. Images of women in the old Testament. *Images of Women in the Jewish and Christian Traditions* / Edited by Rosemary Radford Ruether. 1998. Wipf and Stock Publishers. pp. 41-76.
10. Ravits Martha A. The Jewish Mother: Comedy and Controversy in American Popular Culture / *MELUS*. Vol. 25. №. 1, Jewish American Literature (Spring, 2000). pp. 3-31 (29 pages). URL: <https://doi.org/10.2307/468149>. <https://www.jstor.org/stable/468149> (date of access 22.01.2021).
11. Patricia Martin Doyle. Woman and Religion: Psychological and cultural implications. Religion and Sexism. *Images of Women in the Jewish and Christian Traditions* / Edited by Rosemary Radford Ruether. 1998. Wipf and Stock Publishers. pp.15-39.

Contact:

Iryna Shkitska

Doctor of Philology,

Professor of the Department of Information and Social

Cultural Activity,

West Ukrainian National University (Ukraine)

MODERN UKRAINIAN PERIODICALS OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE USA OF CINEMA AS A MEANS OF PRESERVING NATIONAL IDENTITY

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКОМОВНА ПЕРІОДИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США ПРО КІНО ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

LESIA BILOVUS

Abstract:

The article deals with the issue of cinema in the Ukrainian periodicals of the Ukrainian diaspora in the USA. The newspapers present information about Ukrainian cinema.

The Ukrainian diaspora in the USA is a powerful ethnic bush that feeds on the culture of the mother region of Ukraine, and the life of the Ukrainian diaspora largely depends on how ethnic and cultural processes will take place in Ukraine. Therefore, in the Ukrainian periodicals of the Ukrainian diaspora in the USA, the issues of cinema, while not so widely covered, nevertheless, along with language, history, education, occupy a niche in preserving national identity.

National cinema in the informational space of the Ukrainian diaspora intensified with the restoration of Ukraine's independence.

Thematically, in the Ukrainian periodicals of the Ukrainian diaspora in the USA, publications concerning the life of the film industry in the mainland of Ukraine can be distinguished. Cinematography is one of the most effective tools for creating a country image.

Many publications are dedicated to the achievements of Ukrainian cinema at international festivals, which is a subject of special pride and a means of forming national identity.

In the Ukrainian news space, there are publications about the contribution of American-born or American-born filmmakers to the development of cinema about Ukraine and Ukrainians.

Ukrainian cinema shapes Ukrainian national identity. That is why it is important for these films to be bigger because cinema has the potential to solve many cultural and not only the problems of our society.

Keywords: cinema, film, director, Ukrainian diaspora in the USA, national identity, Ukrainian periodicals.

Ідентичність, включаючи національну ідентичність, формується під впливом культурних процесів (участь людини в символічній культурі: традиції, вірування, мистецтво та історія) та соціалізації (засвоєння певної системи знань, норм і цінностей, поведінки в певне суспільство), зазначає Антоніна Клосовська¹. Якщо культура – це в основному передача цінностей з покоління в покоління, то соціалізація ґрунтується на засвоєнні сучасних моделей, в масових масштабах, трансляторами яких виступають ЗМІ.

Журнали української діаспори в США є вагомими популяризаторами незалежної України, інтеграції української культури у світовий культурний простір. Роботи Л. Біловус², Т. Бевз³, В. Євтуха та ін.⁴, М. Шульги⁵ присвячені питанням української діаспори в США, причинам еміграційних процесів у цій країні, ролі культури у збереженні національної ідентичності, проте дослідники не розглядали питання популяризації українського кіно через українськомовну періодику США як засіб збереження національної ідентичності української діаспори.

Відомий теоретик Денніс Макквейл⁶ перераховує основні засоби масової інформації, серед яких значна роль відводиться кіно. Його характеристики, такі як розважальний характер, універсальна привабливість та фотореалізм, мають значну перевагу перед іншими засобами масової інформації у поданні інформації, тим більше у пропаганді. Адже процес перегляду фільму – це не лише пізнання, це завжди розвага.

1 Kłowska A. *Socjologia kultury*. Warszawa: PWN, 1983 [w:] Boski P. *O byciu Polakiem w Ojczyźnie. Tożsamość odmienność kulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu PAN, 1992.

2 Біловус Л. І. *Україномовна періодика у національно-культурному житті української діаспори США (1991-2017 рр.)*. Тернопіль, 2017. 576 с.

3 Бевз Т. *Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи*. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень м. І.Ф. Кураса. К.: ІПіЕНД, 2007. Вип. 34. С. 47–59.

4 Євтух В. *Закордонне українство*. К.: ВІК, 2005. 308 с.

5 Шульга Н. *Этническая самоидентификация личности*. К.: Институт социологии, 1996.

6 Mc Quail. *Teoria komunikowania masowego*. Warszawa: PWN, 2007.

Якщо основою психоаналітичної теорії є ідея ототожнення себе з тим, що відбувається на екрані, а домінуюча роль відводиться несвідомим чинникам, що впливають на особистість, то основою когнітивної теорії є ідея пізнання, коли глядач – свідомий та раціональний отримувач інформації. За умови розуміння того, що відбувається на екрані, він може навчитися певних моделей поведінки, пережити певні ідеї та відповідно вирішити проблеми.

Українська діаспора у США – це потужний етнічний куш, який живиться культурою материнського регіону України, і життя української діаспори багато в чому залежить від того, як відбуватимуться етнічні та культурні процеси в Україні. Тому в українськомовній періодиці діаспори США питання кіно, хоч і не є такими широко висвітлюваними, однак, поряд з мовою, історією, освітою, займають свою нішу у збереженні національної ідентичності.

Кінотематика національного характеру в інформаційному просторі української діаспори активізувалась із відновленням Україною незалежності в 1991 р., коли в газеті «Свобода» було опубліковано повідомлення⁷ про надзвичайно схвальну рецензію відомого кінокритика В. Кембі щодо фільму українського режисера Ю. Ільєнка «Лебедине озеро: зона», до написання сценарію якого свого часу долучився С. Параджанов.

У 1995 р. у Вашингтоні в Кеннеді Центрі, де постійно виставляються фільми, спонсоровані Американським кінотовариством, вперше демонструвався український фільм. Це була праця Т. Магар⁸. Подія прикметна тим, що головну роль у «Ночі питань» грає молода американка українського походження, а сам фільм має англійський супровід, тому буде цікавий американській публіці.

Особливу репутацію серед українців у США має київський режисер О. Янчук, який активно пропагує історичне українське кіно, не без активної підтримки діаспори. У газеті «Свобода» за 1991 р. повідомляється⁹, що український кіномитець перебуває у США з метою збору матеріалів до свого фільму «Голод-33». У своєму інтерв'ю редакції О. Янчук засвідчив, що його основним консультантом є професор Дж. Мейс – найкращий дослідник Голодомору 1932–1933 рр. Фільм, мавши фінансову підтримку України і діаспори, вийшов на українські телеекрани напередодні референдуму 1991 р. Одразу після цього стрічку демонстрували у різних містах США.

7 Український фільм здобув в Нью Йорку надзвичайну оцінку. Свобода. 1991. Ч. 172. С. 1.

8 Фільмовий інститут покаже український фільм. Свобода. 1995. Ч. 88. С. 1.

9 Кузьмович. О. Праця над фільмом про голод завершується. Свобода. 1991. Ч. 158. С. 1, 3.

Англійські субтитри дали змогу англомовним глядачам, особливо тим, хто народився після 1933 р. або американській молоді українського походження, пізнати справжню, не спотворену, історію української трагедії. Фільм «Голод-33» – перший фільм, створений в Україні на тему штучного створеного Голодомору¹⁰.

У 1996 р. в Нью-Йорку, Пармі, Чикаго у присутності високих гостей та посла з України пройшла прем'єра фільму «Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені», до створення якого долучився УККА¹¹. Матеріал для фільму, за словами самого режисера, він збирав у Канаді, в Українському інституті св. Володимира, в німецькому Інституті освітньої політики, в УККА, спілкувався з людьми, які особисто знали провідника ОУН. Між усіма фільмами О. Янчука існує певний зв'язок, особливо з його «Голодом-33». Як зазначає сам режисер, за часів радянської влади всім, особливо молоді у школах, говорили, що нема ніякого голоду і ніколи не було, це вигадка буржуазних націоналістів. Те ж стосувалося і визвольного руху в лісах Західної України, що трактувалося як бандитизм, колаборантство, незаконні бандформування¹².

Тому відзначено своєчасність виходу кінострічки, бо все, що було сказано за радянської влади про визвольну боротьбу в Україні після Другої світової війни, мало на меті лише дискредитувати діяльність ОУН-УПА. У фільмах «Вишневі ночі» та «Страчені світанки» національно-визвольна боротьба трактувалася як братовбивча громадянська війна, а не визволення України від чужоземних колонізаторів. У «Атентаті» О. Янчукові вдалося правдиво відобразити справжній стан речей, показати неймовірно важку працю Проводу ОУН-УПА в умовах збройної боротьби в Україні і великої організаторської роботи за кордоном.

З нагоди демонстрації у Нью-Йорку фільму «Приятель небіжчика» (1998), його режисер В. Криштофович дав інтерв'ю газеті «Свобода». З цієї нагоди О. Кузьмович, автор статті, зауважує, що, хоча фільм українського режисера, він є російськомовним, хай і з англійськими субтитрами для зручності для англомовного глядача. Сам режисер зазначає брак фінансування кіноіндустрії в Україні, через що потрібно шукати гроші у

10 Новицький С. Фільм «Голод-33». Свобода. 1992. Ч. 46. С. 2.

11 Гороховський А. Правдиву історію України – засобами кіно створює молодий київський кінорежисер О. Янчук. Свобода. 1996. Ч. 56. С. 4; Кулинич Я. Фільм «Атентат». Свобода. 1996. Ч. 25. С. 3; Твардовський П. «Атентат» у Пармі. Свобода. 1996. Ч. 56. С. 4.

12 Гороховський А. Правдиву історію України – засобами кіно створює молодий київський кінорежисер О. Янчук. Свобода. 1996. Ч. 56. С. 4; Твардовський П. «Атентат» у Пармі. Свобода. 1996. Ч. 56. С. 4.

приватних інвесторів або за кордоном¹³.

У 2008 р. згаданий вище відомий український кінорежисер О. Янчук випустив на екрани художній фільм «Владика Андрей». Ще перед виходом фільму на великі екрани стрічка демонструвалася поза конкурсом на Каннському кінофестивалі, де отримала схвальні відгуки критиків за тонку режисерську роботу та вдалу гру акторів. Оскільки цей проект здійснився завдяки підтримці української діаспори у США, то на знак подяки О. Янчук привіз його для показу у кінотеатрі «Піквік» у Парк Ріджі. Для інтерв'ю режисер відзначив, що постійно відчував величезну відповідальність за свою роботу, бо постать митрополита Шептицького настільки велична, що зняти посередній фільм було б злочином¹⁴. Відділ УККА у штаті Нью-Джерсі запросив на зустріч в Українському американському культурному центрі в Виппані О. Янчука, який презентував свій майбутній фільм «Таємний щоденник Симона Петлюри». На зустрічі із А. Лозинським режисер зазначив, що фільм створюватиметься передусім для України, оскільки С. Петлюра має неоднозначну рецепцію, а також стрічка матиме англійські субтитри для закордонних громадян, які мають знати правду про героїчну боротьбу мазепинців, петлюрівців і бандерівців¹⁵. Зауважимо, що в українських громадах проводився збір коштів на створення фільму, а головним спонсором виступила кредитна спілка «Самопоміч».

У 2009 р. документальний фільм С. Буковського «Живі» було показано у рамках кінофестивалю Маргарет Мід у Нью-Йорку. Цей показ – не лише давно належне визнання С. Буковського як одного із талановитіших українських режисерів, це прорив самої теми Великого Голоду в Україні 1932–1933 рр. у міжнародний дискурс, свідчення, що світова спільнота нарешті серйозно починає говорити про Голодомор. Офіційним співспонсором показу фільму на фестивалі виступили Департамент славістики Колумбійського університету та Український музей у Нью-Йорку¹⁶.

Від 2010 р. у Нью-Йорку відбувається Міжнародний кінофестиваль українського та пострадянського кіно. Л. Корсун, одна із журналістів

13 Кузьмович. О. В Нью Йорку покажуть фільм режисера з Києва. Свобода. 1998. Ч. 79. С. 3.

14 Павелчак В. «Владика Андрей» прийшов до нас. Час і Події. 2008. № 46. 13 листопада.

15 Костенко Л. На екрані оживають герої України. Міст. 2013. 25 квітня; Хмельковський Л. Кінорежисер О. Янчук представив майбутній фільм про С. Петлюру. Свобода. 2013. № 18. С. 9.

16 Шевчук Ю. Дивна доля фільму С. Буковського про Голодомор «Живі». Час і Події. 2009. № 47. 26 листопада.

щотижневика «Час і Події» зазначає¹⁷, що фестивальний репертуар свідчить про набагато переконливіший матеріал для рецепції, ніж друкована інформація, бо дає привід для численних дискусій з багатьох актуальних питань. Потрібно відзначити, що цей фестиваль організувала українська молодь у США про молодих і для молодих, знайшовши точки зацікавленості із творчою молоддю з України.

Цілу серію статей та інтерв'ю у газеті «Час і Події» (2011) присвячено виходу та демонстрації в Chicago Cultural Center документального фільму «Три історії Галичини» О. Онишко та С. Фаргат¹⁸ про ті трагічні події, що вирували у Галичині понад півстоліття тому. У стрічці використано унікальні архівні фото та відеоматеріали, замість науковців говорять свідки – єврей, українка і поляк. Фільм демонструвався в Польщі, Австрії, Німеччині, Італії, Іспанії, а також в Українському музеї Нью-Йорка, у метрополії Вашингтону, у п'ятих університетах США. Присутній на прем'єрі посол України у США О. Моцик відзначив важливе значення фільму для популяризації найкращих людських цінностей та принципів, на яких має бути збудоване багатоетнічне суспільство України¹⁹, а д-р М. Куропась вважає, що молоде покоління в Україні готове шукати національне порозуміння, переступаючи через стереотипи, якими жило попереднє²⁰.

У 2014 р. Український інститут модерного мистецтва, Фондація українського Геноциду-Голодомору та Український кіноклуб Колумбійського університету за підтримки УАФКС «Самопоміч» організували презентацію кінофільму О. Саніна «Поводир, або Квіти мають очі», що представляв Україну у номінації «Найкращий фільм іноземною мовою» на здобуття премії «Оскар» 2015 року. В основу стрічки покладено історичний факт: організований у Харкові 1934 р. з'їзд кобзарів, і пізніший їх розстріл. В одному з інтерв'ю режисер сказав: «Хоча в мене й була спокуса, бо [...] багато знаю про мистецтво кобзарства, але свідомо відійшов від

17 Корсун Л. Другий міжнародний кінофестиваль українського та пострадянського кіно у Нью-Йорку. Час і Події. 2011. № 14. 04 квітня.

18 Даць С. Стрічка про трагічні події, які понад півстоліття тому вирували в Галичині. Міст. 2013. 06 червня; Климчак М. Прем'єра документального фільму «Три історії Галичини» в Чикаго. Час і Події. 2011. № 49. 07 грудня; Корсун Л. Три історії Галичини – фільм, який закликає до людяності та примирення. Час і Події. 2011. № 25. 22 червня; «У кожному з нас живе свій Спілберг»: [інтерв'ю із О. Онишко та С. Фаргат; записала С. Іванишин-Угриня]. Час і Події. 2011. № 49. 07 грудня.

19 Корсун Л. Три історії Галичини – фільм, який закликає до людяності та примирення. Час і Події. 2011. № 25. 22 червня.

20 Климчак М. Прем'єра документального фільму «Три історії Галичини» в Чикаго. Час і Події. 2011. № 49. 07 грудня.

його сакральних моментів. Хоча окремі ознаки глядач все ж таки побачить: кобзарство – це не виконавська традиція, це духовна ініціація, сакральне дійство, яке має зовсім інші завдання»²¹. Створення цього фільму і його широкий показ як ніколи важливий не тільки для України, а й для всіх народів у сучасному світі, де розпалюються війни «сильними світу цього» для загарбання ресурсів, знищення надбань попередніх поколінь, замінюючи їх синтетично створеною псевдокультурою, яка скерована, передусім, на молодь, щоб знищити генетичну пам'ять цілих народів. сьогодні, коли в новинах США та на шпальтах газет багато говорять про Україну, фільм допомагає іноземцям дізнатися і зрозуміти, хто ж такі українці. За словами О. Саніна, треба, щоб ця історія була почутою та зрозумілою, адже культура – це не тільки матеріальні надбання, це щось набагато більше, те, що зв'язує нас усіх²².

Загалом, питання про тлумачення історичних подій є одним із найбільш актуальних у контексті питання про існування нації та формування національної ідентичності. Після розпаду Радянського Союзу виникла потреба в переоцінці багатьох історичних подій, і перед державою постало завдання забезпечити можливість отримувати таку інформацію через засоби масової інформації, в тому числі і кіно. Більше того, формування національної ідентичності вимагає існування спільної ідеології, яку поділяють члени суспільства щодо всього історичного шляху українського народу. У цьому контексті якраз і працюють вищезгадані режисери, презентуючи у художній формі не тільки українцям, а й міжнародній спільноті правдиву історію України.

У 2018 р. УККА організував у Чикаго показ стрічки «Рехаб» А. Коротуна, що розповідає про реабілітацію поранених ветеранів АТО в Україні та США²³. Цією стрічкою автори фільму хотіли привернути увагу суспільства до питань і проблем поранених ветеранів, а також показати, як можна жити далі, мотивуючи цим інших ветеранів у подібній життєвій ситуації. Крім того, фільм служить і об'єднанню діаспори, демонструючи, як допомога багатьох людей, зокрема фінансова і волонтерська, змінила чиесь життя на краще.

У Торонто вже двічі (від 2017 р.) Держагенцією з питань кіно, Посольством

21 Смолинець О. У Чикаго відбулась презентація фільму «Поводир». Час і Події. 2014. № 50. 11 грудня.

22 Смолинець О. У Чикаго відбулась презентація фільму «Поводир». Час і Події. 2014. № 50. 11 грудня.

23 Поляк С. УККА організував у Чикаго показ стрічки «Рехаб». Час і Події. 2018. № 47. 22 листопада.

України в Канаді та Українським національним об'єднанням організовано Дні українського кіно, в рамках яких відбуваються канадські прем'єри спеціальної добірки українських фільмів за участі авторів. Так, глядачі ознайомилися із фільмами «Лебедине озеро. Зона», «Брама», «Позивний «Бандерас»», «Коли падають дерева», «Сторожова застава», «Рівень чорного», «Стрімголов», що дають можливість зануритись в український культурний контекст²⁴.

Тематично в українськомовній періодиці діаспори США можна виділити також публікації, що стосуються побутування кіноіндустрії в самій материковій Україні. Кінематограф є одним із найефективніших інструментів творення іміджу країни, адже найчастіше масова свідомість вірить широкому екрану більше, ніж ЗМІ. Хоча в Україні із фінансуванням цієї сфери завжди було складно, однак українське кіновиробництво не зупиняється, кіно в незалежній Україні знімається і займає свою нішу у національному культуротворчому процесі²⁵, презентуючи досягнення у цій сфері на міжнародних кінофестивалях.

У 2012 р. у світовий прокат вийшла стрічка А. Рожена «Легка, мов пір'їнка». Хоча фільм був створений саме для африканського глядача, першими стрічку побачили американці, далі відбувся європейський реліз, і нарешті картину було показано в Нігерії²⁶.

У 2013 р. на екрани вийшла стрічка для дітей «Іван Сила», історія реального українського силача Івана Фірцака, який у 1928 р. офіційно завоював титул найсильнішої людини планети²⁷.

У буремні часи Євромайдану кілька десятків провідних молодих представників українського кіно об'єдналися у групу BABYLON'13 для створення та поширення у YouTube відеосюжетів про будні повсталі української столиці. При чому відео титрується англійською мовою, щоб не тільки українці, а й світова спільнота змогла побачити і дати оцінку тому, що відбувається²⁸.

Новий поштовх українська кіноіндустрія отримала після 2014 р. Один з перших нових проектів – художній фільм «Окупація» за романом М. Греся

24 У Торонто пройдуть Дні українського кіно. Міст. 2018. 23 серпня.

25 Даць С. 2013 року на екрани вийде 20 українських фільмів. Міст. 2013. 21 березня; Даць С. Фільм, якого ми ще не побачили. Міст. 2012. 06 вересня; Коник С. В Україні зніматимуть фільм за вітчизняним коміксом. Міст. 2013. 31 січня; Сліпченко К. Українське кіно 2018 року. Міст. 2018. 08 лютого.

26 Камінь Д. «Пір'їнка» летить у світ. Міст. 2012. 30 січня.

27 Даць С. У кінофільмі «Іван Сила» Халаджі зубами гнув лом. Міст. 2012. 27 грудня.

28 Коник С. Про Євромайдан уже знімають документальні фільми. Міст. 2013. 11 грудня.

«Варіант Марконі», присвячений повстанцям Холодного Яру²⁹. Цього ж року відбувся прем'єрний показ документального фільму «Хроніка Української повстанської армії 1942–1954» Т. Химича. Режисер зауважив, що мали на меті показати український повстанський рух насамперед із перспективи простих людей, тому стрічка розповідає історію кризь призму свідчень 34 очевидців. Сьогодні колишній голова Інституту національної пам'яті В. В'ятрович заявив, що «тільки там, де пам'ятають загиблих за свободу, є готові захищати свої домівки», тому УПА має отримати відповідне правове визнання, бо була визвольним рухом³⁰. У 2017 р. в український прокат вийшла рекордна кількість українських фільмів – 34.

У 2019 р. за підтримки Держагенції з питань кіно було презентовано повнометражний документальний фільм «Малевиц» про українську частину творчості митця, що досі мало вивчена³¹. Тоді ж завершилися зйомки повнометражного фільму «Чорний ворон» за мотивами однойменного роману В. Шкляра. На думку режисера Т. Ткаченка, історія циклічна, і події, що відбувались 100 років тому, перегукуються із українським сьогоденням. Тому гасла і послання, закладені у стрічці, повинні давати відповіді на актуальні запитання. Він переконаний, що одного разу пішовши на компроміс із ворогом, можна стати заручником ситуації, бо компроміс стає нескінченним, і в результаті отримуєш не тільки ганьбу, а й війну³². У 2019 р. вийшов у прокат фільм «Захар Беркут» режисера А. Сеїтаблаєва та Дж. Вінна. Історія І. Франка як ніколи на часі для України, на східних теренах якої точиться війна, бо пропагує боротьбу за свої цінності, відстоювання своєї гідності³³. Цього ж року Український культурний фонд, що віддає перевагу проектам, які роблять промоцію українській культурі, профінансував документальний фільм *Ukraine the Movie*. Проект презентує шість історій про буденне життя різних людей і майже невідомих професій. Герої живуть у різних куточках України, а їх життя ніяк не пов'язані. Так автори фільму хотіли розказати про Україну, показати її різноманітність³⁴.

Одночасно минулого року спалахнув скандал довкола виходу на

29 Коник С. Воля України або смерть. Міст. 2014. 19 червня.

30 Даць С. Вони воювали за Україну. Міст. 2014. 30 жовтня.

31 Новий фільм про Малевица розкриє маловідомі сторінки його творчості. Міст. 2019. 20 лютого.

32 Закінчилась робота над екранізацією «Чорного ворона» Шкляра. Міст. 2019. 22 травня.

33 Ільїна М. «Захар Беркут»: у свободі наша сутність. Міст. 2019. 23 жовтня.

34 *Ukraine the Movie* презентував у Києві «реліктові» професії. Міст. 2019. 31 грудня.

широкий екран фільму «Тарас. Повернення» О. Денисенка³⁵. Численні відгуки на фільм на сторінці ФБ свідчать про велику аудиторію людей, які потребують духовного інтелектуального мистецького кіно і воліють бачити його на великому екрані, а не тільки у телефоні. Фільм мав тільки три допрем'єрних покази, після чого Держагенція з питань кіно, Міністерство культури України повідомило про фінансові проблеми із прокатом фільму. Крім того, ситуація ускладнюється відсутністю очільника Держкіно, переглядом результатів останнього конкурсу кінопроектів та прийняттям низки законодавчих актів, зокрема, Закону № 1058-1 і внесення змін до Закону «Про державну підтримку кінематографії в Україні», де ускладнюється фінансування держави національного кіно³⁶. Така відсутність послідовної державної підтримки і її суперечливість не вирішена владою і сьогодні.

Чимало публікацій присвячено досягненням українського кінематографу на міжнародних фестивалях, що є предметом особливої гордості та засобом формування національної ідентичності.

У 2009 р. режисер О. Янчук отримав перший приз Анрі Ланглуа (європейська номінація) на Венсенському кінофестивалі за фільм «Голод-33». Як зазначає сам режисер, це перший художній фільм, знятий в Україні, що порушує тему геноциду українського народу³⁷.

У 2012 р. документальний фільм С. Буковського «Україна. Точка відліку», присвячений 20-річчю з дня проголошення незалежності України, отримав нагороду Globe-Gold у підкатегорії «Документальний політичний фільм» World Media Festival. Приз фестивалю Globe-Silver також здобув серіал «Балада про Бомбера» у підкатегорії «Міні-серіал»³⁸. У Карлових Варах на 47-му Міжнародному кінофестивалі український фільм режисера Є. Нейман «Будинок із башточкою» виграв головний приз конкурсної програми «Від Сходу до Заходу»³⁹, а на 16-му Міжнародному кінофестивалі «Темні ночі» в Талліні – Гран-прі кінофоруму⁴⁰.

У 2013 р. український Оскарівський комітет висунув на здобуття

35 Корсун Л. Підтримуємо вихід на широкий екран фільму про Кобзаря «Тарас. Повернення». Час і Події. 2019. № 32. 08 серпня.

36 Представники кіноіндустрії звернулися до Зе-президента. Міст. 2019. 02 жовтня; Сліпченко К. «Слуги народу» блокують призначення керівництва Держкіно. Міст. 2019. 12 грудня; Українське кіно позбавили держфінансування. Міст. 2019. 25 вересня.

37 На кінофестивалі у Франції переміг фільм про Голодомор. Час і Події. 2009. № 7. 18 лютого.

38 Даць С. Дві українські стрічки перемогли на World Media Festival. Міст. 2012. 12 квітня.

39 Даць С. Триумф у Карлових Варах. Міст. 2012. 12 липня.

40 Беречь С. Українська стрічка перемогла на фестивалі в Таллінні. Міст. 2012. 06 грудня.

премії Американської кіноакадемії фільм С. Аведікяна й О. Фетісової «Параджанов», що став першою повнометражною стрічкою, знятою за підтримки Державного агентства України з питань кіно. Фільм, що визнаний найкращим повнометражним фільмом на 4-му Одеському кінофестивалі, розповідає історію ексцентричного генія та його конфлікт із радянською владою⁴¹. Цього ж року на 42-му Міжнародному Роттердамському кінофестивалі було представлено 20 фільмів, створених українською режисеркою К. Муратовою за понад 50 років творчої праці, із відзначенням її феноменального та оригінального таланту з-поміж інших митців Східної Європи⁴². У квітні 2013 р. у Лос-Анжелесі відбувся Універсальний багатокультурний фестиваль кіно, перемогу в якому в номінації «Мультиплікаційний короткометражний фільм» отримав цикл мультфільмів виробництва Національної телекомпанії України «Народна мудрість», у якому за допомогою прислів'їв і приказок відображено багатоманітність і різнобарв'я українського колориту⁴³. «Ядерні відходи» М. Слабошпицького отримали «Срібного леопарда» на 65-му ювілейному кінофестивалі в Локарно, а також першою кінострічкою в історії українського кінематографа, що отримала номінацію на приз Європейської кіноакадемії у категорії «Найкращий короткометражний фільм – 2013»⁴⁴, а українська кінострічка «Побачення» Є. Матвієнка увійшла до програми французького фестивалю короткометражних фільмів Клермон-Ферран (найпрестижніший кінофорум короткометражного кіно у світі)⁴⁵. Уперше за роки незалежності стрічка М. Ілленка «ТойХтоПройшовКрізьВогонь» увійшла до десятки найпопулярніших у прокаті кінокартин, а також внесений Оскарівським комітетом до лонг-листу в номінації «Найкраще кіно іноземною мовою». На жаль, до п'ятірки претендентів фільм так і не ввійшов⁴⁶.

На «Берлінале-2014» презентовані фільми молодих українських режисерів, представлено українське історичне кіно та соціальні

41 Даць С. «Параджанов» боротиметься за «Оскара». Міст. 2013. 19 вересня; Коник С. Україна спільно з Францією, Вірменією та Грузією творять фільм про Параджанова. Міст. 2013. 17 січня.

42 Горицьвіт С. Фільми Кіри Муратової – у Роттердамі. Свобода. 2013. № 7. С. 10; Коник С. Маємо ким пишатися. Міст. 2012. 28 березня.

43 Березь С. «Народна мудрість» підкорила Лос-Анжелес. Міст. 2013. 01 травня.

44 Березь С. Ще один тріумф. Міст. 2012. 16 серпня; Камінь Д. Уперше українську короткометражку номіновано на премію Європейської кіноакадемії. Міст. 2013. 02 липня.

45 Коник С. Український фільм потрапив на «короткометражний Канн». Міст. 2013. 03 січня.

46 Даць С. Тримаємося на плаву. Міст. 2013. 24 січня; Коник С. Шанси на «Оскар». Міст. 2012. 25 жовтня.

кінопроекти⁴⁷.

Фільм В. Васяновича «Атлантида» у 2019 р. став переможцем кінофестивалю «Лістапад» у Мінську. Одночасно стрічка стала лауреатом спеціального призу журі на міжнародному кінофестивалі в Токіо. Крім того, ця вражаюча робота вже отримала приз Венеційського кінофестивалю, де відбулась її світова прем'єра⁴⁸.

Прикметно те, що в українськомовному інформаційному просторі США є публікації і про внесок американських режисерів чи американців українського походження у розвиток кіно про Україну та українців.

Зокрема, письменниця І. Забитко, авторка роману про Чорнобиль, зняла англомовний документальний фільм «Життя у мертвій зоні», що розповідає про трьох літніх жінок, які повернулися додому, в Чорнобильську зону, доживати віку. Частину фондів на цей проект надав СУА із фонду Марусі Бек, вважаючи, що цей фільм збереже пам'ять для наступних поколінь про лихо, яке трапилося на українській землі⁴⁹.

У 2007 р. американець С. Йорк на фестивалі у Чикаго презентував свій документальний фільм «Помаранчева революція» про події в Україні кінця 2004–початку 2005 р. У своєму інтерв'ю тижневику «Час і Події»⁵⁰ режисер-документаліст розповів про роботу над фільмом, зауваживши, що значна його частина побудована на матеріалі, що його відзняли самі українці. Незважаючи на цинічні настрої і розчарування, що побутували в Україні через два роки після Помаранчевої революції, С. Йорк не вважає її марною, оскільки вона викликала у суспільстві ті процеси, які вже неможливо спинити.

Газета «Міст» опублікувала інформативні підбірки, що свідчать про значний внесок українців в американський кінематограф⁵¹. Сьогодні всі знають про Джека Пеленса, Мілу Йовович, Ольгу Куриленко, Мілу Куніс, молоду Ольгу Федорі. Проте не потрібно забувати про оscarоносного дизайнера Варвару Каринську, одну із найзаможніших американських

47 Коник С. Українське кіно на «Берлінале–2014». Міст. 2014. 20 лютого.

48 Сліпченко К. Українські фільми отримали нагороди на міжнародних кінофестивалах. Міст. 2019. 28 листопада.

49 Боднарук В. Буде ще один фільм про Чорнобиль. Свобода. 2010. № 18. С. 9.

50 «Майдан назавжди залишиться у моєму серці»: [інтерв'ю із Стівом Йорком; записав В. Павелчак]. Час і Події. 2007. № 13. 29 березня.

51 Даць С. Українці завжди мали стосунок до американського кінематографу. Міст. 2013. 24 січня; Камінь Д. Підкорення Фабрики мрій. Міст. 2014. 16 січня; Камінь Д. Той, що пройшов через усе. Міст. 2012. 02 лютого; Українські «оскароносці»: знати в обличчя. Час і Події. 2010. № 10. 11 березня.

актрис Аллу Назимову, модельєра Валентину Саніну-Шлее, оscarоносного композитора Дмитра Тьомкіна, Анатолія Кокуша і Євгена Мамута, чії технічні заслуги теж оцінила Американська кіноакадемія, а Іллю Волоха вважають найуспішнішим українським актором на «фабриці мрій».

У 2013 р. відбулася прем'єра документального фільму канадського режисера Ю. Лугового. Стрічка дає відповідь на запитання, чому терор голодом був спрямований проти українців, відкриває механізм Голодомору, кваліфікує його відповідно до Конвенції ООН 1948 р. як геноцид. Фільм знято на основі найновіших архівних даних. Так намагалися осучаснити знання світу про Голодомор, аби через цей фільм поширити інформацію про трагедію. Важливо також, що є кілька версій стрічки: україномовна й англomовна, завдяки якій, власне, світ дізнається жакливу правду. Фундація Українського Геноциду-Голодомору в США підтримує створення шкільної англomовної версії, маючи напрацьований досвід подачі матеріалу на цю тему в школах й університетах Іллінойсу. Крім того, потрібно залучати науковців, журналістів, громадських діячів до впливу на американських політиків, щоб відкрити очі на те, що насправді відбувалося в Україні⁵².

Ще один канадський режисер українського походження Р. Бачинський-Гувер, автор сценарію першої англomовної художньої стрічки про Голодомор «Гірки жнива», презентував свій фільм в Україні. Інвестори фінансували його заради того, щоб людство знало про Голодомор не менше, ніж про Голокост, щоб сприймало їх однаково. Роботу над фільмом закінчували, коли в Києві починався Євромайдан. Як і тоді, так і зараз українці хочуть показати, що вони є нація справедлива та волелюбна. Голодомор в Україні – це не лише трагедія нації, це ще й окремі трагічні історії наших земляків. Якщо не говорити про Голодомор, то молоде покоління про нього знати не буде⁵³.

М. Крайневська, польська режисер українського походження, вирішила розповісти співвітчизникам про трагедію українців, знявши короткометражний фільм «Голод» (2013). Стрічка заснована на реальних подіях, де йдеться про 33 години із життя головної героїні, яка бачить повільну голодну смерть своїх дітей. Цей фільм, як і задумувався, вийшов великим психологічним дослідженням особистості. Його метою є не показати на екрані велику історію, а вказати на винних і нагадати кількість

52 Климчак М. «Окрадена земля» в Чикаго. Час і Події. 2012. № 20. 16 травня; «Окрадена земля»: оголений нерв правди. Міст. 2013. 17 жовтня.

53 «Моя місія – презентувати фільм і зацікавити історією Голодомору»: [інтерв'ю із Річардом Бачинським-Гувером; записала Л. Блик]. Час і Події. 2019. № 47. 20 листопада; Міст. 2019. 25 грудня.

жертв від Голодомору⁵⁴.

Ще одна польська режисер А. Голланд у стрічці «Ціна правди» (2017) повертає світові постать валійського журналіста Гарета Джонса, який першим на Заході написав про штучний голод в Україні в 1932–1933 рр. За це Президентом України А. Голланд нагороджено орденом княгині Ольги III ступеня⁵⁵. Фільм дає можливість універсальним способом розповісти про пережиту трагедію. Він вказує на явища, які доводять, що радянський тоталітаризм – реальність, що мали місце цинізм, мовчання, байдужість, а також маніпуляція західним демократичним світом. Поєднання цього страшного українського досвіду з цинічною байдужістю й обдуренням світу досі актуальне⁵⁶.

У 2018 р. в Україні А. Лугова, канадська режисер українського походження, репрезентувала повнометражний документальний фільм, що його патруєе СКУ, Recovery Room про гуманітарну допомогу канадських медиків в Україні. За словами режисера⁵⁷, стрічка створена, щоб люди в США, Україні, Канаді розуміли ситуацію від початку Майдану до сьогодні, мали інформацію про те, що відбувається на Сході країни. Також фільм має і важливе інформаційне значення у контексті української діаспори у Канаді, оскільки розповідає про дії Канадсько-української фундації та висвітлює тему добровільної допомоги Україні.

Американський режисер із українським корінням М. Сілецький у 2019 р. зняв документальний фільм «Баба бабі сказала», який має оцінити роль емігрантів у розбудові США і формуванні американських цінностей, допомогти американцям зрозуміти сучасних новоприбулих у країну. Стрічка знята на основі архівних свідчень українців, які прибули у США після Другої світової війни. М. Сілецький зазначає, що назва його роботи – символічна, оскільки саме люди старшого покоління зберігали і передавали інформацію⁵⁸.

Окремо потрібно виокремити діяльність Українського кіноклубу Колумбійського університету, що його професор Ю. Шевчук. Мета клубу – репрезентація і популяризація українського національного кінематографу на Заході, а також підтримка українських кіномитців. Раз на місяць клуб організовує показ українських фільмів усіх жанрів, за можливості, при

54 Камінь Д. До чого доводить голод. Міст. 2013. 27 листопада.

55 Польську режисерку нагородили за фільм про Голодомор. Міст. 2019. 12 грудня.

56 «Зняти фільм про Голодомор, коли загрози 30-х років повертаються, – це обов'язок»: [інтерв'ю із Агнешкою Голланд; записав Ю. Банахевич]. Міст. 2017. 28 грудня.

57 Гожельна Т. Вражаюча прем'єра Recovery Room. Міст. 2018. 22 лютого.

58 Фільм про внесок українців у розбудову США. Міст. 2019. 30 жовтня.

присутності режисера, й потім триває обговорення. У циклі «Україна. Погляд із Заходу» клуб також презентує західні фільми, зроблені про Україну. Особливо відзначимо, що клуб допомагає українським кіномитцям не тільки у популяризації їх фільмів, а й безкоштовно професійно готує англomовні субтитри, щоб надати можливість англomовному глядачеві познайомитись із українським кіно та його виробниками⁵⁹.

Як бачимо, українська діаспора, хоч і розсіяна по всьому світові, є могутнім етнічним кущем, котрий тісно пов'язаний і живиться культурою материкової України. Українськомовні періодичні видання діаспори США засвідчують, що час публікацій, які висвітлювали тільки внутрішнє життя самої діаспори, відійшов у минуле. Ті етнокультурні процеси, які відбуваються в Україні, напряду впливають на життя української діаспори. Це стосується і функціонування такого мистецтва як кіно, тема якого не є такою поширеною в українськомовному інформаційному просторі США, однак вповні розкриває його як потужний ідеологічний засіб впливу на свідомість глядача. Українське кіно формує українську національну ідентичність. Тому важливо, щоб цих фільмів було багато, щоб вони апелювали до глядача, створювалися зрозумілою для нього кіномовою. Переконані, що кінематограф має потенціал для вирішення багатьох культурологічних і не тільки проблем нашого суспільства.

Список використаних джерел

1. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень м. І.Ф. Кураса. К.: ІПіЕНД, 2007. Вип. 34. С. 47–59.
2. Берець С. «Народна мудрість» підкорила Лос-Анжелес. Міст. 2013. 01 травня.
3. Берець С. Українська стрічка перемогла на фестивалі в Таллінні. Міст. 2012. 06 грудня.
4. Берець С. Ще один тріумф. Міст. 2012. 16 серпня.
5. Біловус Л. І. Україномовна періодика у національно-культурному житті української діаспори США (1991-2017 рр.) . Тернопіль, 2017. 576 с.
6. Боднарук В. Буде ще один фільм про Чорнобиль. Свобода. 2010. № 18. С. 9.

⁵⁹ «Українського фільму, представленого на Оскар, ніхто ніде ніколи не бачив»: [інтерв'ю із Юрієм Шевчуком; записала Л. Корсун]. Час і Подія. 2007. № 4. 25 січня.

7. Гожельна Т. Вражаюча прем'єра Recovery Room. Міст. 2018. 22 лютого.
8. Горицвіт С. Фільми Кіри Муратової – у Ротердамі. Свобода. 2013. № 7. С. 10.
9. Гороховський А. Правдиву історію України – засобами кіно створює молодий київський кінорежисер О. Янчук. Свобода. 1996. Ч. 56. С. 4.
10. Даць С. Вони воювали за Україну. Міст. 2014. 30 жовтня.
11. Даць С. 2013 року на екрани вийде 20 українських фільмів. Міст. 2013. 21 березня.
12. Даць С. Дві українські стрічки перемогли на World Media Festival. Міст. 2012. 12 квітня.
13. Даць С. «Параджанов» боротиметься за «Оскара». Міст. 2013. 19 вересня.
14. Даць С. Стрічка про трагічні події, які понад півстоліття тому вирували в Галичині. Міст. 2013. 06 червня.
15. Даць С. Тримаємося на плаву. Міст. 2013. 24 січня.
16. Даць С. Тріумф у Карлових Варах. Міст. 2012. 12 липня.
17. Даць С. У кінофільмі «Іван Сила» Халаджі зубами гнув лом. Міст. 2012. 27 грудня.
18. Даць С. Україна через призму кіно. Міст. 2014. 02 жовтня.
19. Даць С. Українці завжди мали стосунок до американського кінематографу. Міст. 2013. 24 січня.
20. Даць С. Фільм, якого ми ще не побачили. Міст. 2012. 06 вересня.
21. Євтух В. Закордонне українство. К. : ВІК, 2005. 308 с.
22. Закінчилась робота над екранізацією «Чорного ворона» Шкляра. Міст. 2019. 22 травня.
23. «Зняти фільм про Голодомор, коли загрози 30-х років повертаються, – це обов'язок»: [інтерв'ю із Агнешкою Голланд; записав Ю. Банахевич]. Міст. 2017. 28 грудня.
24. Ільїна М. «Захар Беркут»: у свободі наша сутність. Міст. 2019. 23 жовтня.
25. Камінь Д. До чого доводить голод. Міст. 2013. 27 листопада.
26. Камінь Д. Підкорення Фабрики мрій. Міст. 2014. 16 січня.
27. Камінь Д. «Пір'інка» летить у світ. Міст. 2012. 30 січня.

28. Камінь Д. Той, що пройшов через усе. Міст. 2012. 02 лютого.
29. Камінь Д. Створення Американської кіноакадемії було задумане уродженцем Київщини. Міст. 2012. 06 грудня.
30. Камінь Д. Уперше українську короткометражку номіновано на премію Європейської кіноакадемії. Міст. 2013. 02 липня.
31. Климчак М. «Окрадена земля» в Чикаго. Час і Події. 2012. № 20. 16 травня.
32. Климчак М. Прем'єра документального фільму «Три історії Галичини» в Чикаго. Час і Події. 2011. № 49. 07 грудня.
33. Коник С. Воля України або смерть. Міст. 2014. 19 червня.
34. Коник С. В Україні зніматимуть фільм за вітчизняним коміксом. Міст. 2013. 31 січня.
35. Коник С. Маємо ким пишатися. Міст. 2012. 28 березня.
36. Коник С. Про Євромайдан уже знімають документальні фільми. Міст. 2013. 11 грудня.
37. Коник С. Україна спільно з Францією, Вірменією та Грузією творять фільм про Параджанова. Міст. 2013. 17 січня.
38. Коник С. Українське кіно на «Берлінале-2014». Міст. 2014. 20 лютого.
39. Коник С. Український фільм потрапив на «короткометражний Канн». Міст. 2013. 03 січня.
40. Коник С. Шанси на «Оскар». Міст. 2012. 25 жовтня.
41. Корсун Л. Другий міжнародний кінофестиваль українського та пострадянського кіно у Нью-Йорку. Час і Події. 2011. № 14. 04 квітня.
42. Корсун Л. Підтримуємо вихід на широкий екран фільму про Кобзаря «Тарас. Повернення». Час і Події. 2019. № 32. 08 серпня.
43. Корсун Л. Три історії Галичини – фільм, який закликає до людяності та примирення. Час і Події. 2011. № 25. 22 червня.
44. Костенко Л. На екрані оживають герої України. Міст. 2013. 25 квітня.
45. Кузьмович. О. В Нью Йорку покажуть фільм режисера з Києва. Свобода. 1998. Ч. 79. С. 3.
46. Кузьмович. О. Праця над фільмом про голод завершується. Свобода. 1991. Ч. 158. С. 1, 3.

47. Кулинич Я. Фільм «Атентат». Свобода. 1996. Ч. 25. С. 3.
48. «Майдан назавжди залишиться у моєму серці»: [інтерв'ю із Стівом Йорком; записав В. Павелчак]. Час і Події. 2007. № 13. 29 березня.
49. «Моя місія – презентувати фільм і зацікавити історією Голодомору»: [інтерв'ю із Річардом Бачинським-Гувером; записала Л. Блик]. Час і Події. 2019. № 47. 20 листопада; Міст. 2019. 25 грудня.
50. На кінофестивалі у Франції переміг фільм про Голодомор. Час і Події. 2009. № 7. 18 лютого.
51. Новий фільм про Малевича розкриє маловідомі сторінки його творчості. Міст. 2019. 20 лютого.
52. Новицький С. Фільм «Голод-33». Свобода. 1992. Ч. 46. С. 2.
53. «Окрадена земля»: оголений нерв правди. Міст. 2013. 17 жовтня.
54. Павелчак В. «Владика Андрей» прийшов до нас. Час і Події. 2008. № 46. 13 листопада.
55. Польську режисерку нагородили за фільм про Голодомор. Міст. 2019. 12 грудня.
56. Поляк С. УККА організував у Чикаго показ стрічки «Рехаб». Час і Події. 2018. № 47. 22 листопада.
57. Представники кіноіндустрії звернулися до Зе-президента. Міст. 2019. 02 жовтня.
58. Сліпченко К. «Слуги народу» блокують призначення керівництва Держкіно. Міст. 2019. 12 грудня.
59. Сліпченко К. Українське кіно 2018 року. Міст. 2018. 08 лютого.
60. Сліпченко К. Українські фільми отримали нагороди на міжнародних кінофестивалях. Міст. 2019. 28 листопада.
61. Смолинець О. У Чикаго відбулась презентація фільму «Поводир». Час і Події. 2014. № 50. 11 грудня.
62. Твардовський П. «Атентат» у Пармі. Свобода. 1996. Ч. 56. С. 4.
63. «У кожному з нас живе свій Спілберг»: [інтерв'ю із О. Онишко та С. Фаргат; записала С. Іванишин-Угриня]. Час і Події. 2011. № 49. 07 грудня.
64. Українське кіно позбавили держфінансування. Міст. 2019. 25 вересня.

65. Український фільм здобув в Нью Йорку надзвичайну оцінку. Свобода. 1991. Ч. 172. С. 1.
66. Українські «оскарносії»: знати в обличчя. Час і Події. 2010. № 10. 11 березня.
67. «Українського фільму, представленого на Оскар, ніхто ніде ніколи не бачив»: [інтерв'ю із Юрієм Шевчуком; записала Л. Корсун]. Час і Події. 2007. № 4. 25 січня.
68. У Торонто пройдуть Дні українського кіно. Міст. 2018. 23 серпня.
69. Фільмовий інститут покаже український фільм. Свобода. 1995. Ч. 88. С. 1.
70. Фільм про внесок українців у розбудову США. Міст. 2019. 30 жовтня.
71. Хмельковський Л. Кінорежисер О. Янчук представив майбутній фільм про С. Петлюру. Свобода. 2013. № 18. С. 9.
72. Шевчук Ю. Дивна доля фільму С. Буковського про Голодомор «Живі». Час і Події. 2009. № 47. 26 листопада.
73. Шульга Н. Этническая самоидентификация личности. К.: Институт социологии, 1996.
74. Kłosowska A. Socjologia kultury. Warszawa: PWN, 1983 [w:] Boski P. O byciu Polakiem w Ojczyźnie. *Tożsamość odmienność kulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu PAN, 1992.
75. Mc Quail. Teoria komunikowania masowego. Warszawa: PWN, 2007.
76. Українець презентував у Києві «реліктові» професії. Міст. 2019. 31 грудня.

Contact:

Lesia Bilovus

PhD in Philology, Doctor of History,
Associate Professor, Professor of the
Department of Information and Socio-Cultural Activity,

Natalia Yablonska,

PhD in Philology,
Lecturer of the Department of Information
and Socio-Cultural Activity
West Ukrainian National University

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

CHURCH MUSIC IN CULTURAL AND SPIRITUAL LIFE OF POPULATION RATES IN SLOVAKIA

CIRKEVNÁ HUDBA V KULTÚRNOM A DUCHOVNOM ŽIVOTE OBYVATEĽOV SPIŠA NA SLOVENSKU

AMANTIUS AKIMJAK

Abstract:

The inhabitants of Spiš live under two large symbols. Under Spiš Castle, which in the past represented secular power, and under the hill of St. Martin, on which the Spišská Kapitula switches off. This Spiš Chapter, which represents the ecclesiastical authority of the territory of the Spiš Diocese, is also called the Little Spiš Vatican. In the vicinity of Spiš Castle, the Spiš Chapter is still a living institution, which is not only a historical monument, but still a living church institution. It is a former independent village next to Spišské Podhradie, which since 1948 has become part of the town of Spišské Podhradie. It developed from the Spiš post office, which was founded in 1198 by King Imrich. Even then, under the postman Matej (1234 - 1258), the Chapter School was established here at the Cathedral of St. Martin of Tours, and according to the guidelines of the Third Lateran Council (1179) and the Fourth Lateran Council (1215), canons - teachers - lecturers and cantors worked here. Since then, music and especially church music have been cultivated and developed here. The Golden Age was represented by the Priest's Seminary from 1779 and the Teachers' Academy from 1819, which educated not only priests, teachers, but also cantors, ie church musicians. The songbook *Cantus Catholicus* was written here in 1655 in the most famous songbook for the whole of Slovakia. In this songbook, there are church songs in Latin, German, Hungarian, Polish, and Slovak. We also study songs with Eastern elements from the Cyril and Methodical tradition. The most important compositions of this songbook continue to live in the current church songbook called the *Unified Catholic Songbook*, which was prepared for Slovakia by the national artist Mikuláš Schneider Trnavský.

At present, church music in the Spiš Chapter is cultivated and developed at the Institute of Sacred Art of the Theological Institute of the Faculty of Theology in Košice, the Catholic University in Ružomberok in Bishop Ján Vojtaššák's Priestly Seminary in the Spiš Chapter in Spišské Podhradie.

Keywords: Spis. Cultural and spiritual life. Church music. Spišská Kapitula

Úvod

Návrh súčasného rektora Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka v Spišskej Kapitule v Spišskom Podhradí, *doc. ThDr. Petra Majdu, PhD.*, schválila Vedecká rada Teologickej fakulty KU v Košiciach, a následne dekan Teologickej fakulty KU, *prof. ThDr. Cyril Hišem, PhD.*, osobitným dekrétom zo dňa 27. júna 2017 zriadil *Ústav sakrálného umenia TF KU*, a zároveň schválil Štatút Ústavu sakrálného umenia TF KU, podľa ktorého je Ústav sakrálného umenia ako vedecko-pedagogické a umelecké pracovisko Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka KU a Teologického inštitútu KU v Spišskej Kapitule-Spišskom Podhradí. Prvým riaditeľom tohto ústavu sa stal *prof. ThDr. Ing. arch. Jozef Hlinický, CSc., PhD.* Následne *prof. PhDr. ThDr. Amantius Akimjak, PhD.*, vypracoval a v Akreditačnej komisii vlády SR dal akreditovať študijný program *Učiteľstvo hudby a cirkevnej hudby* v študijnom odbore *Učiteľstvo umelecko-výchovných a výchovných predmetov*. V súčasnosti bol tento odbor premenovaný na *Učiteľstvo a pedagogické vedy*. Novovzniknutá Akreditačná agentúra akreditačné práva pre tento študijný program predĺžila do najbližšej akreditácie školy. Od roku 2019, teda po 200 rokoch, sa v Spišskej Kapitule opäť vyučuje cirkevná hudba. V minulosti učitelia hudby, okrem vyučovania v ľudových školách, zároveň plnili úlohu organistu a kantora v našich chrámoch. Dnes sa garde obrátilo a Cirkev prosí učiteľov základných škôl, najmä základných umeleckých škôl, aby okrem učenia detí v škole, spievali a hrali na organe v našich chrámoch. Cirkev si taktiež želá, aby učitelia hudby k tomu viedli aj svojich žiakov a študentov, najmä tých, čo prejavia o túto činnosť záujem. Z tohto dôvodu, po 70-tich rokoch, kedy bol Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule „poštátnený“ (dekrétom Povereníctva školstva zo 7. 8. 1948) a prestala sa v ňom učiť cirkevná hudba, nástupnícka inštitúcia, teraz Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka KU v Spišskej Kapitule v Spišskom Podhradí, v akademickom roku 2018/2019 obnovil toto štúdium. V Spišskej Kapitule tak robíme preto, aby súčasní učitelia boli schopní požadovanú úlohu splniť.

Cirkevná hudba v Spišskej Kapitule pri jej počiatkoch

Spišská Kapitula, nazývaná aj Malý spišský Vatikán, je bývalá samostatná obec vedľa Spišského Podhradia, ktorá sa od roku 1948 stala súčasťou mesta Spišské Podhradie. Rozprestiera sa na kopci svätého Martina oproti Spišskému hradu. Vyvinula sa zo Spišského prepoštstva, ktoré roku 1198 založil kráľ Imrich.¹ Už vtedy, za prepošta Mateja (1234 – 1258), tu bola zriadená Kapitulská škola pri katedrále sv. Martina z Tours, a podľa smerníc Tretieho lateránskeho koncilu (1179) a štvrtého lateránskeho koncilu (1215), tu pôsobili *kanonici* – pedagógovia – *lektor a kantor*.² Do Spišskej Kapituly sa aj dnes vstupuje tromi bránami – jednou z východu a dvomi zo západu. Nad dvoma bránami sa nachádzajú bašty pre strážnikov. Územie Spišskej Kapituly má jednu ulicu po oboch stranách s kanonickými domami s dvojitémi barokovými strechami. Na západe sa ulica rozširuje do námestia. Tu sa nachádza veža s hodinami, postavená spišským biskupom Révayom, ďalej biskupská rezidencia, katedrála, kňazský seminár, ktorého súčasťou bol aj Rímskokatolícky učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. Na námestí je socha sv. Jána Nepomuckého. Spišská Kapitula je lemovaná vysokými múrmi vystavenými v rokoch 1662 – 1665, ktoré ju chránili pred zbojníkymi a vojenskými vpádmi.³ V roku 1241, keď bola Spišská Kapitula vyplienená Tatármi, nebola chránená žiadnymi múrmi. Teraz v tomto areáli študujú nielen teológiu bohoslovci, ktorí sa pripravujú na kňazské povolanie, ale aj laici, ktorí študujú *sociálnu prácu* a učiteľstvo hudby a cirkevnej hudby. Chystá sa aj študijný program *Teória a dejiny sakrálneho umenia*, keďže celý Spiš má nespočetné množstvo kultúrnych pamiatok, zväčša sakrálnych.⁴

1 CHALUPECKÝ, I., ŠTUBŇA, K. *Spišská Kapitula*. 10. Publikácia edície "Mini fotografické publikácie". Spišská Nová Ves: Photography Kazimír Štubňa, 2002.

2 Porov. HROMJÁK, Luboslav. 2017. *Dejiny teologického vzdelávania na Spiši v stredoveku*. In: TARAJ, Martin – MAJDA, Martin (ed). *Znaky časov vo svetle výročí: 200 výročie Spišského kňazského seminára*. Spišské Podhradie: VERBUM – vydavateľstvo KU, 2017, s. 9 – 23. ISBN 978-80-561-0488-0.

3 DLUGOŠ, F. *Prenasledovanie veriacich Spišskej diecézy v rokoch 1948 – 1989*. Levoča: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2002, s. 30.

4 Porov.: AKIMJAK, A. FRANZENOVÁ I. *Kresťanské sakrálne umenie*. Ružomberok: Verbum, 2017, s. 267 – 280.

Počiatky Rímskokatolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule v Spišskom Podhradí

Spišská Kapitula sa roku 1819 stáva miestom Rímskokatolíckeho učiteľského ústavu, prvého v Uhorsku.⁵ Ani v Česku v tom čase takýto ústav pre budúcich učiteľov nemali. V polovici 18. storočia sa z podnetu osvietenského hnutia v Európe vytvára potreba náležitého vzdelania učiteľov ľudových škôl. Ústavy vyššieho a stredného vzdelania už mali stáročnú históriu. Osvietenstvo zvýšilo pozornosť verejnosti o všeobecnú ľudovú výchovu. V spojení s tým vznikla požiadavka vzdelávať učiteľov. Lenže prvé ústavy boli len príveskami iných ustanovizní. Vyzdvihovanie ľudovej výchovy a rozmnožovanie ľudových škôl si vyžadovalo i učiteľské ústavy.⁶ Začiatok 18. storočia je obdobím vzniku učiteľských ústavov pod ochranou niekoľkých pedagógov, ktorí sa pokúšajú obrátiť pozornosť verejnosti na seba, oddeľujú sa od „materských“ ustanovizní, prípadne od iných ústavov. Postupne sa začali zaraďovať do siete iných škôl. Pozdvihnutie myšlienky ľudovej výchovy znamenalo viac si uctiť dieťa, zabezpečiť jeho práva a individuálne zodpovedné zaobchádzanie. Osvietenký pohyb zasiahol územie Slovenska neskôr ako západnú Európu. Zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne obyvateľstva podľahli aj vplyvné vrstvy spoločnosti: cirkev a šľachta. Práve Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule vzniká z iniciatívy J. L. Pyrkeru, spišského biskupa, ktorý hneď po obsadení biskupského stolca v roku 1819 vykonal okružnú cestu po svojej diecéze, aby spoznal jej život a potreby.⁷ Pri tejto príležitosti obrátil svoju pozornosť aj na stav školstva, s dôrazom na schopnosti a činnosť učiteľov. Mnohé školy národné (nationales) viactriedne kvitli, ba našli sa aj viaceré školy dedinské (ruralis), ktoré konkurovali s národnými školami, tak počtom žiakov, ako i vzdelanostným a mravným prospechom. Biskup J. L. Pyrker našiel aj školy, a nebolo ich málo, ktoré boli úplne zanedbané. Nová generácia vyrastala alebo bez školy – divo, alebo aj v škole, ale bez výchovného vplyvu, pretože jej predstavený, učiteľ sám nebol ešte vychovaný.⁸ Tieto skúsenosti biskupa utvrdili založiť učiteľský ústav, v ktorom by si súci mladíci osvojili výchovno-vzdelávacie metódy. Ako štartovací krok biskupa Pyrkeru bolo vytvoriť peňažnú základinu pre zriadenie takého ústavu. Už tri mesiace po slávnom zaujatí biskupského stolca, dňa 22. augusta 1819 vydal

5 MIŠKOVIČ, A. *Dejiny rím. kat. učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule*. In: Pamätník 110 ročnice založenia Rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Trnava: SSV, 1931, s. 107 – 108.

6 ŠTEPÁNKOVÁ, E., ZAPLETAL, I. *Výročie vzniku prvého učiteľského ústavu na Slovensku*. In: *Pedagóg: časopis*. Bratislava, 1969, roč. 3, č. 14, s. 466 – 469.

7 DOBERSBERGER, R. *Osobnosť J. L. Pyrkeru, biskupa Spišskej diecézy, vo vzťahu k problematike biskupstva v rokoch 1818-1820*. In: *Zborník prednášok – 180 výročie založenia Učiteľského ústavu Spišská Kapitula 2. – 4. september 1999*.

8 DRAVECKÝ J. *Elementárne vzdelávanie v cirkevných školách Spišskej diecézy*. Ružomberok: Verbum, 2011, s. 22 – 23.

obežník Sídelskej Kapitule a v duchovnej správe pôsobiacemu kňazstvu, v ktorom vyzdvihujú význam školy, správnu výchovu detí, ako aj nádeje budúcnosti, oznámil svoj rozhodný úmysel zriadiť učiteľský ústav. Zdôvodnil to tým, že väčšina elementárnych ľudových škôl nevyhovuje svojmu cieľu, pretože sami tí, ktorým bola výučba a vzdelávanie zverené sa potrebovali učiť a byť vedení.⁹ Zjavne chýbal prístup v zmysle metodického usporiadania učiva, čo nenapĺňalo nádej v lepšiu výchovu a vzdelanie. Biskup Pyrker kládol dôraz aj na kantorskú činnosť (cirkevný spev a hru na organe). Podľa neho svojou službou (spevom a hraním na organe) skôr nevyzdvihovali úroveň slávností bohoslužieb, ale pôsobili škodlivo a vyrušovali ľud v pobožnosti a slávnostnom naladení.¹⁰ Preparandia, ako sa v minulosti nazýval učiteľský ústav, mal pôvodne sídlieť v Levoči. Učitelia, ktorí sa osvedčili, mohli zostať na svojich pôsobiskách za predpokladu, že získali kvalifikáciu na učiteľskom ústave dodatočnými skúškami. Biskup si bol vedomý, že peňažné zdroje boli nedávnymi vojnami vyčerpané, že odtiaľto podpora na ústav nevedie, ale nenechal sa odradiť nedostatkom finančných prostriedkov. Biskup Pyrker sám prispel 2 000 zlatými na základinu, aby tak oduševnil ostatných a získal kňazstvo pre dobrú vec.¹¹ Žiadosti predostrel aj na župný úrad s tým, že prípadné dary nemusia byť zložené v hotovosti, pretože minulé vojny sa dotkli skoro všetkých. Žiadal len obligácie na určitú sumu, ktoré by poslali diecéznemu úradu do úschovy. Peňažité dary bolo možné v ľubovoľnom čase splácať, ale za povinnosti platiť 6 percentné zákonné úroky od venovanej sumy do pokladnice základiny. Pretože biskup ako príslušník Cirkvi sa najviac obracal a spoliehal na kňazstvo, zrejme to bol aj dôvod, prečo pôvodný zámer sídla preparandia Levoče zmenil na Spišskú Kapitulú a tým súril, aby sídelná Kapitula zaujala stanovisko k jeho úmyslu. Ako odplatu za to biskup slúbil, že zabezpečí kapitule dostatočný a zodpovedný vplyv. Toto kapitula nemohla biskupovi zamietnuť – tým vlastne zobrala na seba realizovanie požiadavky biskupa, aby kapitula zložila svoj dar pre vybudovanie ústavu, keď chce byť ako korporácia v zozname zakladateľov ústavu. Inak biskup podotkol, žeby bolo lepšie, keby každý člen sídelnej Kapituly osobitne vo svojom mene zložil svoje základiny, čo by znamenalo dostať úplné právo na zaplnenie základinného miesta. Rozmnoženie celkom bezplatných základinných miest si želal preto, lebo bol presvedčený, že nebude môcť vyberať schopných a dobrých kandidátov, ak im hneď od začiatku neposkytne bezplatné zaopatrenie. Hlas biskupa našiel silnú odozvu v celej diecéze hneď po rozoslaní obežníka a treba povedať, že prísun darov bol nad očakávanie. Dá sa povedať,

9 PYRKER, J., L. *Mein Leben. 1772 – 1847*. Hg. V: Wien: Aladar Paul Czigler, 1966.

10 OLEJNÍK, V. *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*. In: *História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819-1945)*. Zost. Eduard Lukáč, Vladimír Michalička a kol. Prešov: FF PU, 2007, s. 357 – 390.

11 DRAVECKÝ J. *Elementárne vzdelávanie v cirkevných školách Spišskej diecézy*. Ružomberok: Verbum, 2011, s. 22 – 23.

že išlo o akési zápolenie medzi kňazmi, pričom sa ho zúčastnil každý diecézny kňaz. Dejiny spišského Učiteľského ústavu uvádzajú, že Učiteľský ústav má toľko zakladateľov, koľko bolo za čias Pyrkeru kňazov. Biskup priamo horlil za založenie učiteľského ústavu, čo vzbudzovalo všeobecnú pozornosť a nenechalo chladných ani šľachticov z Oravy, či židovské cirkevné obce na Orave, ktoré taktiež podporili ústav, lebo sa dozvedeli, že ich deti budú mať možnosť voľného prístupu do škôl k učiteľom končiacim v tomto ústave.¹² Za pozornosť iste poslúži aj skutočnosť, že na zriadenie internátu a školskej jedálne prispeli spišské šľachtičné panie, ktoré venovali toľko zásob, že prevyšovali potreby. Pyrker sa prispievateľom zavďačil u samotného Jeho veličenstva. Keď už na založenie ústavu bolo zozbieraných 19 000 zlatých a budúcnosť ústavu bola tak zabezpečená, biskup Pyrker sa rozhodol túto skutočnosť oznámiť samotnému Jeho veličenstvu a poprosil o potvrdenie založenia ústavu.¹³ Jeho veličenstvo dňa 2. novembra 1819 vzalo na vedomie plán biskupa a uistilo biskupa, že ak predloží organizačný štatút ústavu, tak s potvrdením ústavu nebude otáľať. Biskup Pyrker začiatkom novembra 1819 slávnostne otvoril ústav a 19. novembra 1819 začalo vyučovanie.¹⁴ Knihy potrebné na vyučovanie boli vytlačené v jazyku slovenskom, latinskom a nemeckom.

Rozvoj Rímskokatolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule

Rozvoj Rímskokatolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule nastal najmä za pôsobenia diecézneho biskupa, Sluhu Božieho J. E. Mons. Jána Vojtaššáka. Tento hneď po svojom menovaní za spišského sídelného biskupa, Svätým otcom Benediktom XV. v Ríme dňa 13. novembra 1920¹⁵, po svojom vysvätení za biskupa v Nitre dňa 13. februára 1921¹⁶ a po svojom uvedení do úradu v Katedrále

12 MIŠKOVIČ, A. *Dejiny rím. Kat. Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule*. In: Pamätník 110 ročnice založenia Rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Trnava: SSV, 1931, s. 107 – 108.

13 OLEJNÍK, V. *Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule*. In: História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819-1945). Zost. Eduard Lukáč, Vladimír Michalička a kol. Prešov: FF PU, 2007, s. 357 – 390.

14 MIŠKOVIČ, A. *Dejiny rím. Kat. Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule*. In: Pamätník 110 ročnice založenia Rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Trnava: SSV, 1931, s. 107 – 108.

15 ARCHIVIO SEGRETO VATICANO: *Archivo Concistoriale, Scopusio*, Roma 1920, n. 1005/1920.

16 KUMOR, Boleslav – DLUGOŠ, František: *Cirkevné dejiny: Súčasné obdobie 1914 – 2000*. Levoča: Nadácia Kňazského seminára biskupa J. Vojtaššáka, 2004, s. 387-394. (ISBN 80-89170-09-9).

sv. Martina v Spišskej Kapitule dňa 27. februára 1921¹⁷, vo svojom programe biskupskej služby, zverejnenom v pastierskych listoch zo dňa 27. februára 1921, adresovaných, jeden všetkým veriacim diecézy, a druhý kňazom, píše: „*Diela svoje pastierske začínam v ťažkej dobe. Málo ruží, ale tým viac trnia a bodľačia rozkladá sa na ceste. Cesta veľmi ťažká. Svetová vojna narobila mnoho telesných lazárov, ale ešte väčší počet doráňala a dokaličila na duši... mnohí vieru stratili.*“¹⁸ V liste otec biskup vyzýval veriacich k vernosti Katolíckej cirkvi, k obnove Cirkvi a k obnove každej duše. Poukázal na dôležitosť a potrebu dobrej katolíckej výchovy detí a mládeže v cirkevných školách: „*V tomto nám je veľmi na pomoci náboženská škola, v ktorej sa dieťa Kristovej náuke priuča, osvojí si spôsob pravého kresťanského života, položí pevný základ čnosti, na ktorom bezpečne ďalej stavať môže.*“ Biskup Vojtaššák tým reagoval na snahy tzv. pokrokových učiteľov, ktorí chceli už vtedy celé školstvo poštátniť.

Prvé roky po prevzatí úradu to biskup Vojtaššák nemal ľahké. Bolo potrebné postarať sa o majetok: kostoly, farské budovy, ale tiež o budovy katolíckych ľudových škôl. Na biskupský úrad v Spišskej Kapitule prichádzali mnohé žiadosti o finančnú výpomoc pri oprave nielen kostolov, fár, ale predovšetkým pri oprave katolíckych škôl. Okrem toho, v mnohých katolíckych ľudových školách bolo potrebné riešiť personálne obsadenie miest učiteľov. Záujem o tieto miesta bol veľmi malý. Ako príklad môžeme uviesť stav v Rímskokatolíckej ľudovej škole v Zákamennom, v rodisku otca biskupa. Bolo to v roku 1922. Pretože na uvoľnené miesto učiteľa nebol záujemca, z troch tried museli zriadiť dve tak, že v prvej triede bolo 140 detí a v druhej triede 97 detí. Na voľné miesto bol vyhlásený súbeh, no diplomovaný učiteľ sa neprihlásil, preto bola prijatá učiteľka – absolventka meštianskej školy. Jej plat bol stanovený „*z miestnych prameňov*“ 10,- Kčs mesačne. Inde mali školy problémy s nedostatkom učební, prípadne s nevyhovujúcim stavom budov škôl. Z listu farára, predsedu školskej stolice v Bobrove zo dňa 14. júla 1922 adresovaného spišskému biskupovi sa dozvedáme, že školu s dvoma triedami navštevuje 130 žiakov a „*súcich miest niet, nové ale postaviť obecnstvo v terajšom čase nie je v stave.*“¹⁹ Napriek tomu všetkému, otcovi biskupovi Vojtaššákovi veľmi záležalo na tom, aby cirkev mohla zriaďovať a spravovať vlastné cirkevné školy.

V dňoch 6. a 7. novembra 1929 sa v Spišskej Kapitule konala oslava 110. výročia

17 DRAVECKÝ, Ján: *Vojtaššák a školstvo na území Spišskej diecézy*. In: Pohľady na osobnosť biskupa Jána Vojtaššáka. (red. Luboslav Hromják a kol.) Spišské Podhradie: Nadácie Kňazského seminára biskupa J. Vojtaššáka, 2012, s. 344 – 363. (ISBN 978-80-89170-41-8).

18 ARCHÍV BISKUPSKÉHO ÚRADU: *Pastiersky list biskupa Jána Vojtaššáka veriacim diecézy z 27. februára 1921*. Spišské Podhradie, 1920.

19 ARCHÍV BISKUPSKÉHO ÚRADU: *Acta curiae episcopalis Scepusiensis*. Spišská Kapitula-Spišské Podhradie, 1922, nr. 277/1922.

založenia prvého Učiteľského ústavu v Uhorsku a tým aj v Československej republike. Na uvedenej slávnosti vystúpil aj biskup Ján Vojtaššák s otváracou rečou. V úvodnej časti svojho príhovoru ocenil historický a kultúrny význam založenia učiteľského ústavu a v tomto kontexte vyzdvihol zásluhy zakladateľa ústavu – biskupa Ladislava Pyrkeru a jeho prvého riaditeľa Juraja Páleša. V záverečnej časti svojho príhovoru sa obrátil na prítomného zástupcu štátu, krajinského inšpektora Ferdinanda Píseckého a naznačil, čo vníma ako problém vo vzťahoch štát a cirkev v oblasti školstva. Doslova povedal: „*My vedeli by sme byť vďační, keby sme našli porozumenia. My sme vychovávali, ako vychovávame dnes učiteľov pre celé Slovensko a do roku 1918 pre celé bývalé Uhorsko. V tom smysle totiž, že naši abiturienti azda väčším dielom slúžili iným krajom, ako svojej rodnej diecéze, štátnym, ako cirkevným školám. Udržovateľ ústavu mohol si nárokovať celým právom podporu naň tak z iných diecéz, ako aj od štátu. Čo do budúcnosti, našou horúcou túžbou je primerane pokročiť k požiadavkám doby a pevne dúfame, že doba našej národnej slobody aj v tomto ústave svoj obraz a charakter tak vnútorne, ako aj zovnútorne odtlačí. Vedeli by sme aj vyššie lietieť, mali by sme práve tisíc chutí do toho, keby nás len v letku nehatili a nám krídla nepodstriaňovali.*“ A ďalej ešte povedal: „*Cirkev katolícka má vo svete poslanie učiť: učiť všetky národy, všetkých ľudí každého stavu, každého veku, každej triedy. To právo chce všade, kdekoľvek je, verne uplatniť a štátom i na poli školstva pomáhať: so štátmi na poli školstva ruka v ruke pracovať. Pravda, v každom štáte nájde sa práve viacej ako dosť kazimierov, ktorí majú akýsi nepochopiteľný a nevysvetliteľný záujem pracovať na tom, žeby sa štáty a cirkev na poli školstva dokonca neporozumeli a neshodli. My týmto ústavom chceme i naďalej realizovať rozkaz Kristov: chceme nielen učiť, ale chceme aj vychovávať tých, ktorých povolaním bude učiť a vychovávať aj štátu dobrých, spoľahlivých, osožných občanov. Hoci sme si vedomí toho, že tým len svoju občiansku povinnosť vyplňujeme: predsa budeme ju plniť ešte ochotnejšie, keď pocítíme, že štát naše šlachetné snahy, najúprimnejšie úmysly a veľké obety, ktoré prinášame na oltár ľudovej osvety, aspoň uznaním a porozumením honorovať bude.*“²⁰

Po biskupovi Jánovi Vojtaššákovi na tejto slávnosti vystúpil aj košický biskup Mons. Jozef Čársky, predseda Katolíckej školskej rady na Slovensku. K otázke vzťahu Cirkev a škola povedal: Úlohou školy je **naučiť žiakov vedomostiam pre život potrebným alebo osožným a vychovávať ich k mravne dobrému životu. Mravne dobrý život pre človeka veriaceho znamená: Bohu slúžiť, dľa jeho vôle a príkazov žiť. U kresťana znamená. Dľa Evanjelia, t.j. po kresťansky žiť.**“ Podľa neho bola takmer úplná zhoda názorov Cirkvi a štátu o prvej úlohe školy – **naučiť**

20 Porov. MIŠKOVIČ, A. *Dejiny rím. Kat. Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule*. In: Pamätník 110 ročnice založenia Rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Trnava: SSV, 1931, s. 107 – 108.

vedomostiam. Veľký rozdiel však nastával pri *druhej úlohe školy* – t. j. pri chápaní pojmu *výchova* a najmä pri otázke *cieľa výchovy*. Ďalej biskup Čársky uviedol, že celá otázka vzťahu Cirkvi a školy sa „zvrtné na tom, že niektorí nemajú jasnú odpoveď na otázku: *Kto je oprávnený ustáliť cieľ výchovy a vzdelávania? Odpoveď katolíckych pedagógov je jasná: Ustáliť cieľ školskej výchovy a riadiť proces vzdelávania majú tri činitele: rodičia, štát a Cirkev, pričom prvým rozhodujúcim činiteľom sú rodičia*. Kto toto právo rodičom odopiera – ako to podľa biskupa hlásali socialisti – ten odopiera i existenčné právo manželstva, ktorého úlohou je aj výchova dieťaťa. Socialisti a tzv. pokrokoví učitelia tej doby hlásali, že právo určovať cieľ výchovy má štát. Ďalej biskup Čársky vtedy zdôraznil: „*Teda rodičom prináleží právo na výchovu dieťaťa, ktorej cieľ nemôže byť iný, ako časná i večná blaženosť dieťaťa... Toto prirodzené právo rodičov na výchovu treba prízvukovať proti hlásateľom výlučného, resp. prvotného práva štátu na výchovu. Priznať štátu toto právo by znamenalo, alebo by mohlo znamenať najväčšie tyranstvo.*“ Právo rodičov na výchovu detí je prvotné a priame. Právo štátu na výchovu je druhotné a nepriame. Rodina totiž bola skôr ako štát. Rodiny sa zomkli a utvorili štát nie preto, aby mu svoje práva odovzdali, ale preto, aby si ich pomocou štátu chránili! Keby mal štát rovnaké právo na výchovu detí ako rodičia, bola by ochromená jednotnosť výchovy.²¹

Biskup Ján Vojtaššák v nasledujúcich rokoch požadoval od štátu, v zhode s Katolíckou radou na Slovensku, plniť nasledovné požiadavky:

1/ Cirkev má právo vyučovať v škole náboženstvo, a to absolútne a autonómne.

2/ Keďže výchova nie je osobitným výchovným predmetom, ale je cieľavedomým vedením dieťaťa k mravnému zdokonaľovaniu sa – a to sa uskutočňuje v celom vyučovacom procese, vo vystupovaní učiteľa, v školskom poriadku, pri vyučovaní všetkých predmetov – Cirkev má mať slovo:

- Pri schvaľovaní a výbere školských učebníc
- Pri výchove učiteľov a ich výbere na učiteľské miesta
- Pri riadení náboženského života školskej mládeže
- Cirkev má právo zakladať školy (Cirkevný zákonník kán. 1375)

Na kultúrny boj o školu a výchovu, ktorý v rokoch po prvej svetovej vojne prebiehal vo všetkých krajinách Európy, reagoval aj vtedajší pápež Pius XI. Vo svojej encyklike *DIVINI ILLIUS MAGISTRI* z 31.12.1929. V úvode pápež píše: „*So žiaľom pozorujeme, že mnohým príliš často chýba jasný a správny úsudok aj v otázkach najzákladnejších*. A potom pokračuje: *Množia sa autori nových teórií*

21 DRAVECKÝ, Ján: *Vojtaššák a školstvo na území Spišskej diecézy*. In: Pohľady na osobnosť biskupa Jána Vojtaššáka. (red. Luboslav Hromják a kol.) Spišské Podhradie: Nadácie Kňazského seminára biskupa J. Vojtaššáka, 2012, s. 344 – 363.

o výchove, vymýšľajúci a naširoko vysvetľujúci nové výchovné spôsoby a prostriedky, ktorými vraj možno ľahšie a účinnejšie dospieť k takej výchove, pomocou ktorej by v budúcnosti ľudia dosiahli túženu blaženost na zemi.²² Pápež na tieto názory odpovedá: Kresťanská výchova pomáha mladému človekovi dosiahnuť najvyššie Dobro, totiž Boha a ľudskej spoločnosti najväčší blahobyť, pokiaľ je to na zemi možné. Nemôže však dosiahnuť blaženost na zemi ten, kto netuži po blaženosti v nebi, lebo pôvodcom každej blaženosti časnej i večnej je Boh, od ktorého sme vyšli a k nemu by sme sa mali vrátiť. Ďalej pápež vo svojej encyklike dáva odpovede na otázky: kto má vychovávať, kto výchovu potrebuje, aké má byť výchovné prostredie a okolnosti výchovy a najmä, aký je cieľ a prostriedky kresťanskej výchovy. Na prvé miesto dáva rodinu, potom občiansku spoločnosť a napokon Cirkev.²³ Štátu prináleží všemožne a dobroprajne napomáhať rodine a Cirkvi a ich výchovnú činnosť dopĺňať, ak nedosahuje svoj cieľ alebo, ak je nedostatočná, aj vlastnými školami, pretože „štát ako nik iný oplýva prostriedkami, danými mu na to, aby napomáhal potreby všetkých, a sluší sa, aby ich aj použil v prospech všetkých tých, od ktorých pochádzajú“. Napokon pápež dáva jasné stanovisko k návšteve neutrálnych, laických a nenáboženských škôl. Doslovne píše: *Návšteva škôl nekatolíckych alebo neutrálnych alebo miešaných (totiž takých, ktoré sa otvárajú bez rozdielu pre katolíkov i nekatolíkov) sa zakazuje katolíckym deťom. A môže byť iba trpená – keď s tým súhlasí ordinárius – za určitých miestnych a časových okolností, keď sú dané zvláštne záruky.*²⁴

Biskup Ján Vojtaššák sa snažil bezvýhradne uskutočňovať smernice Rímskeho pápeža vo svojej diecéze, a tak sa postaral, že na území Spišskej diecézy až do jeho násilného internovania (1949) a následného zatknutia (1950) sa zachovali všetky existujúce cirkevné školy a mnoho ďalších sa pod jeho vedením diecézy zakladali a to vo všetkých stupňoch: základnom, strednom i vysokoškolskom. Prípravou pre túto činnosť boli Synodálne ustanovenia z roku 1925, kde otázkam školstva venoval celú XXVII. kapitolu Prvej synody Spišskej diecézy (21. – 22. júl 1925). Problematiku školstva rozdelil do týchto častí: úvod (§ 169), stredné školstvo (§ 170), ľudové školstvo (§171 – 179), učiteľstvo a spravovanie školy (§ 180 – 186), školská stolica (§ 187), dozor nad školami (§ 188).

Synoda vyslovila nespokojnosť s porušovaním práv katolíckych detí na katolícku výchovu, s porušovaním slobody svedomia a práva rodičov na školu, ktorá by zabezpečila duchovný a telesný vývin ich detí podľa Božích

22 PIUS XI. *Divini illius magistri*: encyklika z 31.12.1929. Vatikán, 1929.

23 Porov. AKIMJAK, A. J. E. *Mons. Ján Vojtaššák a jeho prínos pri budovaní vzdelanostných inštitúcií v Spišskej diecéze*. Spišská Kapitula-Spišské Podhradie: Konferencia, 2018.

24 Porov. MIŠKOVIČ, A. *Dejiny rím. Kat. Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule*. In: Pamätník 110 ročnice založenia Rímsko-katolíckeho učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. Trnava: SSV, 1931, s. 107 – 108.

príkazov a náboženstva rodičov. Deklarovala zároveň porušovanie historicky nadobudnutého a založeného práva Cirkvi na vlastné školy. Katolícka cirkev žiadala štát, aby morálne a hmotne umožnil existenciu katolíckych škôl tým, že preberie na seba zodpovednosť finančne prispievať na cirkevné školy rovnako ako na štátne, čo zdôvodnila tým, že veriaci sú daňovníkmi štátu a prispievajú do štátneho rozpočtu.

Biskup Ján Vojtaššák teda žiadal štátom platenú cirkevnú školu s učiteľmi cirkevnými štátom platenými.

Napriek tomu, že ľavicovo orientované politické sily, osobitne Komunistická strana Československa žiadala poštátnenie škôl, ku koncu obdobia existencie prvej Československej republiky v Spišskej diecéze dominovali konfesijné ľudové školy, a to tak katolícke, ako aj evanjelické. Prehľad ľudových škôl v Spišskej diecéze v roku 1939 bol nasledovný²⁵:

Typ ľudovej školy	Počet škôl	% škôl	Počet žiakov	% žiakov
Katolícka	231	58,3	29.501	64,2
Evanjelická	55	13,9	4.151	9,0
Židovská	5	1,3	252	0,5
Štátna	64	16,1	8.012	17,4
Obecná	41	10,4	4.034	8,9
Všetky spolu	396	100,0	45.950	100,0

Okrem základných ľudových škôl, na území Spišskej diecézy už v roku 1918 boli aj tieto **stredné katolícke školy**:

1. Kráľovské katolícke gymnázium v Levoči a v Trstenej,
2. Katolícke piaristické gymnázium v Ružomberku a v Podolínci,
3. Evanjelické gymnázium v Kežmarku a v Spišskej Novej Vsi.

Okrem toho štátne gymnázium bolo v Liptovskom Mikuláši,

Štátna reálka v Levoči a štátna dievčenská škola v Levoči.

Medzi **vysoké školy** na území Spišskej diecézy (a to už od r. 1918) treba zaradiť predovšetkým tieto:

1. Vysoká škola bohoslovecká v Spišskej Kapitule-Spišskom Podhradí
2. Malý Kňazský seminár v Levoči
3. Učiteľská akadémia (ústav) pre mužov v Spišskej Kapitule a pre ženy v Levoči.

²⁵ Porov. DRAVECKÝ J. *Elementárne vzdelávanie v cirkevných školách Spišskej diecézy*. Ružomberok: Verbum, 2011, s. 60 – 73.

Okrem toho tu bol aj Štátny učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi.²⁶

Všetky tieto cirkevné školy biskup Ján Vojtaššák udržiaval, zveľaďoval a bránil pred ich násilným zatvorením až do svojho zatknutia. Po štyridsiatich rokoch zastavenia činnosti týchto cirkevných škôl sa nám opäť naskytla možnosť tieto cirkevné školy opäť budovať a zveľaďovať. Záleží len na nás, ako túto historickú úlohu splníme my, veriaci dnešnej doby.

Počas obdobia Slovenského štátu (1939 – 1944) sa budovala škola národná a kresťanská. Zákon č. 308/1940 SR stanovil jednotné ľudové školy, ktoré mohli byť buď cirkevné – konfesijné, alebo obecné – interkonfesijné. Tento zákon vytvoril pre cirkevné ľudové školy veľmi priaznivé podmienky tak z hľadiska ich zriaďovania, ako aj z hľadiska finančného zabezpečenia ich prevádzky. Katolíci (80,6 %) s evanjelikmi (14,6 %) vtedy tvorili 95,2 % obyvateľstva. Židia a obyvatelia bez vyznania tvorili vtedy 4,8 %. Týchto necelých 5 % obyvateľov sa cítilo dotknutých tým, že sa im akoby vnucoval kresťanský svetonázor. Hoci židia naďalej mohli vyznávať a praktizovať svoju vieru aj na verejnosti.²⁷

Súčasný stav cirkevnej hudby v Spišskej Kapitule

Na činnosť Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule po zmenených politických podmienkach u nás nadviazal najprv Katecheticko-pedagogický inštitút sv. Ondreja, ktorý bol založený v roku 1995 v Ružomberku.²⁸ Najprv patrilo pod Trnavskú univerzitu, neskôr sa pretransformoval na Katecheticko-pedagogickú fakultu Žilinskej univerzity a v jubilejnom roku 2000 spolu s Filozofickou fakultou bol základom Katolíckej univerzity, ktorá mala dve fakulty a to Pedagogickú a Filozofickú. Neskôr k nim pribudla Zdravotnícka fakulta a Teologická fakulta v Košiciach. V Spišskej Kapitule vzniklo rektorátne pracovisko Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka v Spišskom Podhradí, ktorý je afiliovaný pod Teologickú fakultu KU v Košiciach. Toto pracovisko nadviazalo na Kňazský seminár na Spiši, ktorý vzdelával a vychovával budúcich kňazov a na Rímskokatolícky učiteľský ústav v Spišskej Kapitule, ktorý od 19.11.1819 do 30.06.1950 vzdelával učiteľov.²⁹ Bolo to v rámci prípravy učiteľov pre ľudové školy na Slovensku, predovšetkým

26 OLEJNÍK, V. *Učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi*. In: História najstarších učiteľských ústavov na Slovensku (1819-1945). Zost. Eduard Lukáč, Vladimír Michalička a kol. Prešov: FF PU, 2007, s. 391 – 418.

27 Porov. DRAVECKÝ J. *Elementárne vzdelávanie v cirkevných školách Spišskej diecēzy*. Ružomberok: Verbum, 2011, s. 60 – 73.

28 AKIMJAK, A. *Informácie o štúdiu na PF KU*. Ružomberok . PF KU, 2004, s. 3 – 4.

29 Porov. DLUGOŠ, F. *Prenasledovanie veriacich Spišskej diecēzy v rokoch 1948-1989*. Levoča: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2002, s. 235 – 236.

na Spiši, a to podľa požiadaviek, aké v bývalom Uhorsku zaviedla panovníčka Mária Terézia (dekrétom *Ratio educationis publicae... z roku 1777*)³⁰. Učiteľ sa vtedy nazýval aj kantor, a tak okrem toho, že spieval a hral na organe počas bohoslužieb v kostole, mal aj povinnosť učiť v miestnej ľudovej škole.

Momentálne v Spišskej Kapitule na tomto študijnom programe študuje spolu už 90 študentov – na bakalárskom stupni 60 denných študentov a na magisterskom stupni 30 študentov, z toho 25 denných a 5 externých.³¹

Záver

V Spišskej Kapitule sa *Učiteľstvo hudby a cirkevnej hudby* vyučuje preto, aby súčasní učitelia boli schopní plniť svoje úlohy v oblasti hudby nielen v škole, na ktorej učia, ale v oblasti cirkevnej hudby aj v kostole, kam so svojimi deťmi prichádzajú na bohoslužby. Nanovo otvorený študijný program cirkevnej hudby v súčasnosti garantujú a zabezpečujú: prof. PhDr. ThDr. Amantius Akimjak, PhD., Prof. Dr. Iurii Shcherbiak, DrSc., Prof. ThDr. Ing. arch. Jozef Hlinický, CSc., PhD., doc. PaedDr. Rastislav Podpera, PhD., doc. PaedDr. Marián Janek, PhD., doc. PaedDr. Beáta Akimjaková, PhD., doc. PhDr. Mária Gažiová, PhD., PaedDr. Mgr. art. Ján Gabčo, PhD., PaedDr. Mgr. art. Andrej Mócik, PhD., PaedDr. Mgr. art. Miroslav Kopnický, PhD., Mgr. art. Stanislav Šurín, PhD., Mgr. art. Hana von Schlosser, ArtD., PaedDr. Jozef Jendrichovský, PhD., PaedDr. Božena Švábová, PhD., PaedDr. Mgr. art. Peter Šterbák, DiS.art., Mgr. Vladimír Tomko, DiS.art., Mgr. Peter Dubivský, DiS.art. Mgr. Gabriela Tomková, DiS. art., a ďalší. Súčasní pedagógovia a študenti cirkevnej hudby v Spišskej Kapitule okrem štúdia cirkevnej hudby hudobne zabezpečujú aj liturgické obrady, slávené v Spišskej katedrále sv. Martina v Spišskej Kapitule a to najmä tie, ktoré sú často prenášané masmédiami do celého Slovenska.

30 MÁRIA TERÉZIA: *Ratio educationis publicae totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, (Sústava verejnej výchovy a všetkého školstva v uhorskom kráľovstve a k nemu pripojených provinciách). Tomus I., Viedeň: Vindobonae, 1777.

31 Porov. TEOLOGICKÁ FAKULTA KU, *Výročná správa KU v Ružomberku, Teologickej fakulty v Košiciach za rok 2020*. Košice: TF KU, 2020, s. 37 a 46.

Contact:

prof. PhDr. ThDr. **Amantius Akimjak** OFS, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku

Ústav sakrálneho umenia TI TF KU

Spišské Podhradie

amantius.akimjak@gmail.com

INTERPRETATION OF CHRISTIAN AND PAGAN IMAGES AND SYMBOLS IN THE WORD ABOUT IGOR'S REGIMENT

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ І ЯЗИЧНИЦЬКИХ ОБРАЗІВ ТА СИМВОЛІВ У «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ»

OLENA VDOVINA, OLGA MIZINA

Abstract:

Word of Igor's Regiment is an artistically completed and deeply patriotic poem. The basis of this work was a real historical event - the campaign of Prince Igor to the Polovtsy of 1185. The author masterfully depicts events, creates a harmonious system of images, uses an incomparable poetic language. In the work there is both a chronology of the campaign, and the author's own assessment of the events depicted. The author himself speaks out about the existing historical and political circumstances, uses lyrical deviations, excursions. All this makes it better for him to reveal the topic, and for readers to get a more complete idea of this period of the history of Russia.

The system of images of the «Word» is complex, but harmonious. Central is the image of the Russian land, suffering from invaders. Russia in the poem is alive and spiritualized, she has her own feelings, suffers from failure and rejoices in the victories of brave sons. The heroes of the creation also deserve the attention of researchers, historians and literary critics - Prince Igor, his army, the wife of Yaroslavl and Boyan - a talented singer, «a nightingale of times gave them,» a poet and a patriot. The poem «The Word of Igor's Regiment» is rich in artistic means, lyrical retreats. It successfully combines deep symbolism, mythological and folklore motifs. The article interprets the main Christian images and symbols of the «Words about Igor's Regiment,» emphasizes the importance of the historical, walking and instructive meaning of the work. Much attention is paid in the article to the analysis of studies and publications devoted to this outstanding

literary work. It is noted that the greatest contribution to the development of Ukrainian scientific thought about the Word about Igor's Regiment was made by both foreign scientists.

Key words: Word about Igor's Regiment, heathenism, Christianity, culture, image, symbol.

Анотація:

«Слово о полку Ігоревім» – художньо довершена та глибоко патріотична поема. Основою цього твору стала реальна історична подія - похід князя Ігоря на половців 1185 року. Автор майстерно зображує події, створює гармонійну систему образів, використовує незрівнянну поетичну мову. У творі наявна як хронологія походу, так і власне авторська оцінка зображуваних подій. Автор сам висловлюється з приводу існуючих історичних та політичних обставин, використовує ліричні відступи, екскурси. Усе це до помагає йому краще розкрити тему, а читачам отримати більш повне уявлення про цей період історії Русі.

Система образів «Слова» складна, проте гармонійна¹. Центральним є образ Руської землі, що потерпає від загарбників. Русь у поемі жива та одухотворена, вона має власні почуття, страждає через невдачі та радіє перемогам своїх хоробрих синів.

На увагу дослідників, істориків та літературознавців заслуговують і герої твору- Князь Ігор, його військо, дружина Ярославна та Боян - талановитий співець, «соловейко часів давніх», поет і патріот. Поема «Слово о полку Ігоревім» багата на художні засоби, ліричні відступи. У ній вдало поєднано глибокий символізм, міфологічні та фольклорні мотиви. У статті інтерпретуються основні християнські образи та символи «Слова о полку Ігоревім», підкреслюється важливість історичного, художнього та повчального значення твору.

Ключові слова: культура, християнство, язичництво, образ, символ, «Слово о Полку Ігоревім».

Постановка проблеми. «Слово о полку Ігоревім» - шедевр давньоруської літератури, що увійшов до скарбниці світової поетичної культури. Ось уже понад 200 років триває його ретельне дослідження вченими та науковцями. Нині науковий доробок праць, що досліджують «Слово» нараховує близько

¹ «Слово о полку Ігоревім» – найвидатніша пам'ятка літератури. URL: <https://cutt.ly/klZ8krh> (дата зверення 20.02.2021).

10 000 монографій, досліджень, публікацій, наукових розвідок. Твір можна розглядати не лише як джерело з історії України-Руси і літературної мови того часу, усної народної творчості, міфології, історичної географії, навіть давньої фауни і флори. Проте досі це геніальне творіння залишається до кінця невивченим явищем у культурній та мистецькій спадщині нашого народу. Складність дослідження «Слова о полку Ігоревім» полягає в тому, що воно рясніє стародавньою термінологією, слов'янськими фольклорно-міфологічними, язичницькими і християнськими образами та символами.

Мета: аналіз та співставлення християнських і язичницьких образів та символів у «Слові о Полку Ігоревім».

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Найбільший внесок у розвиток української наукової думки про «Слово о полку Ігоревім» зробили такі учені як М. Бантиш-Каменський, В. Капніст, М. Максимович, О. Потебня, О. Огоновський, І. Франко, О. Партацький, П. Житецький, М. Грушевський, В. Перетц, М. Грунський, О. Білецький, М. Гудзій, В. Адріанова-Перетц², Л. Булаховський, С. Маслов, В. Микитась, М. Котляр, Л. Махновець, С. Пінчук, О. Мишанич, В. Франчук, П. Охріменко, М. Гетьманець, В. Німчук. Значний внесок зробили і вчені діаспори, які знаходили свої шляхи дослідження, часто відмінні від стереотипів, прийнятих у вітчизняній науці: Гординський С. «Слово о полку Ігореві» і українська народна поезія. Вибрані проблеми (Вінніпег, 1963); Isačenko A. Slovo o pluku Igorovom (Bratislava, 1947); Krawczuk Mykhailo. The Tale of Prince Ihor's Campaign. Ukrainian Epic of the Twelfth Century. — New York, 1968; Čiževskij D.: 1) Geschichte der altrussischen Literatur in 11., 12. und 13. Jahrhundert. Kiever Upoche. Frankfurt, 1948; 2) Історія української літератури. Від початку до доби реалізму. — Нью-Йорк, 1956.

Помітний науковий доробок у вивченні «Слова» провідних учених Сполучених Штатів Америки, Італії, Німеччини, Франції, Індії, Японії, Росії, Болгарії, Польщі, Чехії та інших країн. Такими є публікації, які підготували Obrębska-Jabłońska A. Słowo o wyprawie Igora (Warszawa, 1954) — у Польщі; Wollman Slavomir. Slovo o pluku Iгореve jako umelecke dilo. (Praha, 1958) — в Чехії; Ангелов Боню Стоянов, Дилевський М. — у Болгарії; Ворт Дін С., Якобсон Р. — у США, численні праці Д. Лихачова, Б. Рибакова, Л. Дмитрієва, зокрема його «История первого издания «Слова о полку Игореве». Материалы и исследование» (1960).

Виклад основного матеріалу. Унікальність представлених у творі образів

2 Яценко Б. Слово о полку Ігоревім та його доба. URL: <http://litopys.org.ua/slovoyan/yatzenko1.htm> (дата звернення 20.02.2021)

виявляється у їх смислової багатогранності, що дозволяє трактувати їх з різних позицій і в той же час розглядати як єдність.

«Слово о полку Ігоревім» розповідає про невдалий похід руського новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців у 1185 році. Варто зауважити, що події описані у творі та головні герої, що постають перед читачем є достовірними та дійсно мали місце в історії Стародавньої Русі. Аналізуючи період XI–XII століття вітчизняні істориками сходяться у думці, що цьому історичному періоду притаманне яскраве поєднання християнської віри і язичництва. Дослідник пережитків давньоруського язичництва М. Гальковський звертає увагу на те, що «люди не помічали свого двовірства»³. Взаємодія християнської та язичницької символіки, що становить основу образності «Слова» і пояснюється власне особливістю релігійного свідомості тієї далекої епохи.

Автор «Слова о полку Ігоревім» починає свій твір із символічного образу легендарного поета - Бояна. Невідомий творець є учнем Бояна, спадкоємцем поетичних традицій, що сягають глибини язичницьких часів. Він поважає славу і велич «онука Велесова». Підкреслене Автором «Слова» символічне споріднення Бояна з язичницьким богом Велесом - покровителем поетів у слов'ян - вказує на релігійні вірування легендарного співака. Цікава й характеристика здібностей Бояна, описана його учнем - Автором «Слова»: поет силами своєї уяви і думки може перетворюватися на вовка, орла, солов'я, «ширяти» під хмарами. Йому підвладний час і простір, в якому він вільно «переміщається», потрапляючи як в минулий, «старий» час, так і в майбутнє. Тому він здатен не тільки передавати події як співак, а й передбачати їх. Творець «Слова о полку Ігоревім» у своєму вступі визначає історичний період, про який піде мова у творі:

Почнемо з Володимира. Й розкажем

Про Ігоря, що вигартував розум

Неміряною силою своєю

І вигострив відвагою, як меч⁴.

Цей період, на нашу думку, охоплює не весь період від створення української держави. Точкою відліку тут є прийняття християнства на Русі, а закінчення - Ігоревий похід, що відповідає 988-1185 рр. Сама розповідь

3 Гальковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси [Текст]: Т.1. М., 2000, С.142.

4 Слово о полку Ігоревім. URL:<http://litopys.org.ua/slovo67/sl40.htm> (дата звернення 20.02.2021)

про похід розпочинається символічно, зі «знамення небес»(скоріше за все мається на увазі сонячне затемнення 1 травня 1185 року):

На сонце Ігор глянув і жахнувся —
Все військо враз покрилося пільмою!

Сонце займає одне з центральних місць як у язичницькій, так і в християнській символіці. У пантеоні східних слов'ян сонячну природу мали Дажбог і Сварог. «Богом-сонцем» у християнській символіці називають Ісуса. Христа також часто називали «праведним», «незахідним», «правдивим», «розумним», «мисленим» сонцем. У давньоруській літературі і в билинах з сонцем метафорично зближували князя (наприклад, Володимир-Красне Сонечко)⁵. У «Слові» ми спостерігаємо збереження народних традицій, оскільки неодноразово князя Ігоря та інших російських князів автор порівнює з сонцем. Пояснювали слов'яни причини сонячних затемнень виходячи із своїх міфологічних поглядів: «на сонце напали демони» або «сонце вкрали відьми, чаклуни або дияволи», «сонце зіткнулося з місяцем». Затемнення сонця, на нашу думку, передбачає не тільки поразку в битві. Князь йде боротися саме з військами половців - язичників, які не знають світла сонця, тобто християнства⁶.

Річка Каяла неодноразово згадується в «Слові» як місце поразки Ігоря. Наразі точно не встановлено, яка саме річка так називалася в XII ст. У язичницькій міфології річка символізує «перебіг часу, вічність і забуття». Перемога половців над військом Ігоря тут сприймається як перемога темряви над світлом, ночі над днем, зла над добром, смерті над життям, війни над світом, язичництва над християнством.

Символічним у творі є також «золоте слово»⁷ Святослава і заклик автора до князів припинити вікові чвари, міжусобиці, братовбивчі війни, так як ці дії суперечать християнським ідеям. Найважливішою метою автор вважає об'єднання сил проти половців для боротьби за рідну землю, помсти «за Ігореві рани».

Символічним є і плач Ярославни, дружини князя, що описаний у творі. Вона уявляє його тіло з кривавими ранами, що можна інтерпретувати як його смерть. Ідеї загибелі князя - «сонця» відповідає і образ затемненого сонця, неодноразово проведений у творі.

5 Гусев В., Калінцев Ю. Володимир - Красне Сонечко. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/volodimir-krasne-sonchko.html> (дата звернення 20.02.2021)

6 Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – Изд. 2-е. – М.: Международ. отношения, 2002. – 512 с.

7 Слово о Полку Игоревім. URL: <http://izbornyk.org.ua/slovo67/sl25.htm> (дата звернення 20.02.2021)

З твору читач дізнається, що для того щоб побачити свого чоловіка, княгиня обертається на зозулю у своїй уяві та летить до річки Каяли - місця, де проходив бій з половцями:

Ярославни голос чути —
Зозулею незною
Квилить-плаче, промовля:
«Полечу я, — вимовляє, —
Зозулею по Дунаю,
Я у річці, у Каялі
Омочу рукав бєбряний
Й на могучім князя тілі
Обітру криваві рани⁸

Зозуля здавна є однією з міфологічних пташок. До зозулі у народі було особливе ставлення, так як вважалося, що вона здатна донести новини «з того світу» про близьких і, в свою чергу, передати їм прохання від рідних. Образ Ярославни-зозулі можна витлумачити як символ вдівства, невтішного плачу по чоловікові. Але оскільки зозуля здатна вільно перетинати межу між світом мертвих і світом живих, дружина Ігоря, «обернувшись» цим птахом, летить до князя Ігоря, щоб оживити його. Річка Каяла представлена тут як символ живої води, яка здатна оживити князя. Слов'яни, які не втратили зв'язок з природою, бачили в усьому життя, розум, божий початок. У багатьох культурних джерелах - казках, легендах, літописах ми знаходимо цьому підтвердження. Герої «Слова о полку Ігорю» звертаються, як до живих, до вітру, сонця, Дніпра, Дінця. Так, Ярославна у своєму Плачі звертається до вітру, до Дніпра, до сонця. Кульмінація Плачу, на нашу думку, знаходиться наприкінці, де княгиня звертається до сонця, називаючи його «тричі світле», а в іншому перекладі - «трисвітле сонце» чи «присвітлеє». Дослідники «Слова о полку Ігоревіму світлому і трисвітлому сонці, до якого звертається Ярославна, вбачали не язичницьке божество, а Христа, звернення до Святої Трійці. Тоді Плач можна розуміти як вільну молитву до Господа:

Пресвітлеє сонце ясне!
Усім же ти, сонце,

8 Слово о Полку Ігоревім. URL: <http://izbornyk.org.ua/slovo67/sl25.htm> (дата звернення 20.02.2021)

І тепле і красне,
Чому ж промінь свій гарячий
Простер, господине,
Ти на вої-товариство
Моєї дружини
І у полі безводному
Їхні луки спріг жагою
Й сагайдаки-стрілешниці
Заткнув їм тугою?⁹

Швидко переносить автор «Слова о полку Ігоревім» свого героя зі степів до Києва. Але описує це як чудо, як друге народження - воскресіння. І, як наслідок дива, дається знамення - сходить сонце на небесах. Це чудове воскресіння героя об'єднує всіх, саме тому наприкінці твору Ігор йде в храм Святої Богородиці помолитися за подякувати за чудесне спасіння і повернення додому:

Іде Ігор Боричевим
По схилі крутому
До святої Пирогощі,
До божого дому,
Богородиці оселі.
Радуються землі
І гради веселі.

Вважаємо, що автор хотів підкреслити подяку героя Богородиці - заступниці страждених, захисниці країни від степових ворогів, визволительці полонених.

Висновки. Основною духовно-моральною ідеєю твору є ідея перемоги християнства над язичництвом. Ця ідея - звернення «до майбутнього», бо поразка для автора - це тільки початок наступної битви. І вона закінчиться перемогою, якщо князі об'єднують свої зусилля в боротьбі за процвітання єдиної християнської держави. Про перемогу християнства красномовно

⁹ Слово о Полку Ігоревім. URL: <http://izbornyk.org.ua/slovo67/sl25.htm> (дата звернення 20.02.2021)

говорить останнє слово «Амїнь»¹⁰, яке з грецької мови перекладається як «істинно», «хай буде так» і яким прийнято закінчувати церковні тексти (повчання, богослужбові тексти, молитви тощо).

Contact:

Vdovina O.O.

Candidate of Social Communication

*Associate professor department of ukrainian studies,
culture and documentation*

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

Mizina O.I.

Ph.D. of Philological Sciences, Docent

*Associate professor department of ukrainian studies,
culture and documentation*

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

¹⁰ Слово о Полку Ігоревім. URL: <http://izbornyk.org.ua/slovo67/sl25.htm> (дата звернення 20.02.2021)

MASSIVE INVASION OF RUSSIA'S REGULAR TROOPS INTO UKRAINE IN THE SUMMER OF 2014

MYKOLA LAZAROVYCH

Abstract:

Pokróćce przeanalizowano procesy odrodzenia armii ukraińskiej, jej pierwsze zwycięstwa i porażki. Określony jest stosunek sił przeciwnych w pierwszej fazie wojny rosyjsko-ukraińskiej. Prześlędzono etapy masowej inwazji rosyjskich wojsk regularnych na Ukrainę. Określono specyfikę i tendencje reakcji społeczności międzynarodowej na naruszenie integralności terytorialnej i suwerenności Ukrainy.

The processes of revival of the Ukrainian army, its first victories and defeats are briefly analyzed. The ratio of counter-forces in the first stage of the Russo-Ukrainian war is determined. The stages of the mass invasion of Russian regular troops into Ukraine were traced. The peculiarities and tendencies of the international community's response to the violation of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine have been determined.

Key words: Ukrainian Armed Forces, terrorists, Russian Regulatory Forces, aggression, international community.

The beginning of the Russian-Ukrainian war was hard for the Ukrainian Armed Forces, which had been abandoned for almost two decades, and a number of such Ukrainian military units formed from volunteers like «Azov», «Aidar», «Dnipro», «Volunteer Ukrainian Corps», «Donbas», «Ternopil», and alike. Over time, the Ukrainian army, which hardened in battles, intercepted the initiative from the Russian terrorist groups, stopped them and started a counterattack.

By the mid-August 2014, about 40 thousand personnel were involved in the antiterrorist operation: Ukraine's armed forces – more than 32 thousand people, 5.5 thousand units of heavy weapons and military equipment; National Guard – up to 3 thousand people; State Border Guard Service – up to 3 thousand people;

the Security Service of Ukraine – up to 2 thousand people¹. The amount of these forces was assessed as a sufficient for the accomplishment of identified tasks. The ratio of Ukrainian forces to militants was about 1 to 1.

As of June 13, 2014, Mariupol was released from Russian terrorist forces, and during July – middle of August of the same year two thirds of the territory of the Donbas was liberated, in particular, such settlements as Sloviansk, Kramatorsk, Artemivsk, Druzhkivka, Konstantynivka, Siversk, Rubizhne, Dzerzhynsk (now Toretsk), Soledar, Sievierodonetsk, Popasna, Lysychansk, Shakhtarsk, Debaltseve, Avdiivka, Lutuhyne, Vuhlehirsk, Yasinuvata, Pervomaisk, Stanytsia Luhanska and others. On August 18, a group of Ukrainian troops liberated most part of the strategically important city of Ilovaisk, Donetsk region, which is located 25 km away from the regional center. In addition, favorable conditions were created to completely block the key cities of the region which were under Russian control, such as Horlivka, Alchevsk, Stakhanov, Luhansk, and Donetsk². It gave hope for the successful completion of the Anti-Terrorist Operation by mid-September 2014.

Successful actions of the Ukrainian troops raised certain concerns in the Kremlin. Therefore, at the end of August 2014, Russia started massively introducing its regular troops into Ukraine to support Russian terrorist groups in the Donbas region, which retreated under the pressure of Ukrainians³. At the same time, the official Russian authorities in every possible way denied the presence of their militaries in the Donbas. Thus, the President of the Russian Federation, Vladimir Putin, explained that the Russian Armed Forces arrived at the Ukrainian territory «with their weapons and equipment because they simply got lost»⁴, and the leader of the self-proclaimed «DPR» Alexander Zakharchenko was assuring that the Russian military took vacations and on their own decided

1 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 2–3. *Міністерство оборони України: офіційний веб-сайт*. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf (дата звернення: 23.11.2019).

2 Результати розслідування Іловайської трагедії. *Генеральна прокуратура України*. 2017. 14 серп. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=213793 (дата звернення: 23.11.2019); Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 5–10, 13–14...

3 Результати розслідування Іловайської трагедії...

4 Полонені на Донбасі військові РФ: костромські десантники, нижньгородські танкісти та спецназівці з Тольятті. *Тиждень.ua*. 2015. 18 трав. URL: <http://tyzhden.ua/News/136635> (дата звернення: 23.11.2019).

to fight on the side of the militants⁵. In general, the massive invasion of the Russian regular troops into Ukraine led to the transformation of the anti-terrorist operation into a full-scale war between Ukraine and the Russian Federation.

The first penetration of the Russian regular troops and military equipment in Ukraine took place long before August 2014. Thus, on June 12, a column consisting of three T-64 BW tanks entered the Ukrainian territory from the Russian Federation; going through the settlements of Snizhne, Torez (now Chystiakove), and Makiivka of Donetsk region, it reached the regional center. A week later, on June 20, five tanks of the same model arrived from Russia⁶. On July 13, a large column of military equipment, moving from the territory of Russia, crossed the Russian-Ukrainian border near the checkpoint «Izvaryne» in Luhansk region. The column was destroyed by Ukrainian artillery. According to the commander-in-chief of the Armed Forces of Ukraine, General Viktor Muzhenko, it became a «psychological barrier» to the awareness of Ukraine's entry into the «phase of the open warfare»⁷ with the Russian Federation.

During August, the enemy received a quantitative advantage due to the phased invasion of the Russian army, which was preceded by a powerful information and psychological operation. Since the end of August, such invasions have become systematic and massive⁸. In particular, on August 22, the Russian-Ukrainian state border was illegally crossed by the first «humanitarian convoy», consisting of 280 KamAZs with a cargo from Russia for the residents of the occupied regions of Donetsk and Luhansk regions⁹. Thus, creating an impression of a humanitarian

5 «Прем'єр» ДНР розповів про російських військових, які воюють на Донбасі. *Корреспондент.net*. 2014. 28 серп. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3411228-premier-dnr-rozpoviv-pro-rosiiskykh-viiskovykh-yaki-vouiuut-na-donbasi> (дата звернення: 23.11.2019).

6 Жирохов М. Чем украинские танки на Донбассе оказались лучше российских. *Депо.ua*. 2016. 18 март. URL: <https://www.depo.ua/rus/war/tanki-u-viyini-na-donbasi-18032016200000> (дата звернення: 23.11.2019); Бутусов Ю. 12 червня 2014 року – перше застосування російських танків Т-64 і БТРів у війні на Донбасі. *Цензор.НЕТ*. 2016. – 20 черв. URL: https://ua.censor.net.ua/resonance/394183/12_chervnya_2014_roku_pershe_zastosuvannya_rosiiskykh_tankiv_t64_i_btriv_u_viyini_na_donbasi (дата звернення: 23.11.2019).

7 Рощенко О. Муженко розповів про вторгнення РФ в Україну і початок «відкритої війни». *Українська правда*. 2018. 28 серп. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/28/7190405/> (дата звернення: 23.11.2019).

8 Результати розслідування Іловайської трагедії...

9 РБ ООН терміново збирається на засідання через прорив гуманітарного конвою з РФ на територію України. *112.ua*. 2014. 22 серп. URL: <https://ua.112.ua/polityka/rb-oon-terminovo-zbirayetsya-na-zasidannya-cherez-proriv-gumanitarnogo-konvoyu-z-rf-na-teritoriyu-ukrayini-105493.html> (дата звернення: 23.11.2019).

assistance to the local population¹⁰, the Russian Federation was supplying Russian terrorist troops with weapons, ammunition and live fighting force, and at the same time taking from Ukraine stolen enterprises and equipment from mines and factories, coal, and bodies of dead Russians¹¹. In general, as of November 26, 2020, 100 Russian «humanitarian convoys»¹² entered the territory of Ukraine without proper examination by Ukrainian border guards (in accordance with the established procedures).

On August 23, 2014, the State Border Guard Service (SBGS) of Ukraine reported on columns of armored vehicles moving from the territory of the Russian Federation in the direction of the settlements of Amvrosiivka and Kuteinykove of Amvrosiivka district of Donetsk region¹³, where the Ukrainian forces were stationed. The next day, when Ukrainians celebrated the Independence Day, Russian regular troops' invasion of Ukraine has become massive. According to the Main Military Prosecutor's Office, 9 battalion-tactical groups (BTGr) of

-
- 10 Каміан Г. США: склад вантажівок конвою РФ до України змінився, поки спостерігачі не бачили. *Голос Америки*. 2018. 1 черв. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/sklad-vantazhivok-konvoju-zminuvlja/4419101.html> (дата звернення: 23.11.2019); США: Росія маскує у «гумконвоях» до ОРДЛО матеріали для військових цілей. *Українська правда*. 2018. 2 черв. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/2/7182112/> (дата звернення: 23.11.2019).
- 11 Росія відправляє до України бойовиків та зброю під видом гуманітарної допомоги, – РНБО. *iPress.ua*. 2014. 4 лип. URL: http://ipress.ua/news/rosiya_vidpravlyae_do_ukrainy_bojovikiv_ta_zbroju_pid_vydom_gumanitarnoi_dopomogy__rnbo_73058.html (дата звернення: 23.11.2019); Про втрати ЗС Росії в Україні. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 5 вер. URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/05/pro-vtrati-zs-rosiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 23.11.2019); Вантажівки з так званого «гумконвою» вивозили з України загиблих російських солдатів, – РНБО. *iPress.ua*. 2014. 4 лист. URL: http://ipress.ua/news/vantazhivky_z_tak_zvanogo_gumkonvoju_vyvozyly_z_ukrainy_zagyblyh_rosiyskyh_soldativ__rnbo_93618.html (дата звернення: 23.11.2019); Українським прикордонникам і представникам Червоного Хреста не дали оглянути 175 вантажівок «гумконвою» РФ. *УНІАН*. 2015. 8 лют. URL: <https://www.unian.ua/politics/1041613-ukrajinskim-prikordonnikam-i-predstavnikom-chervonogo-hresta-nedali-oglyanuti-175-vantazhivok-gumkonvoju-rf.html> (дата звернення: 23.11.2019).
- 12 100-я гуманитарная колонна МЧС России выполнила свою задачу. МЧС России. 2020. 26 нояб. URL: <https://www.mchs.gov.ru/deyatelnost/press-centr/novosti/4316291> (дата обращения: 27.11.2020).
- 13 Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом: повний текст. *Українська правда*. 2014. 20 жовт. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/> (дата звернення: 23.11.2019).

the Armed Forces of Russia^{14*} have crossed the state border with a total of 3,5 thousand personnel, up to 60 tanks, up to 320 armored vehicles, up to 60 guns, up to 45 mortars, 5 anti-tank missile systems (ATMS)¹⁵.

In order to deceive and continue the treacherous murders of Ukrainian soldiers, identifying marks on the Russian military equipment were removed and covered in advance, and instead they put identifying marks of the Ukrainian units on Russian military equipment, which is prohibited by the Geneva Convention¹⁶. Russian servicemen, violating international law, also did not have any documents or identification signs on their uniforms¹⁷. On August 27, a column of the Russian military equipment, having in possession 100 units of tanks, infantry fighting vehicles (MICV), armored personnel carriers (APC), multiple rocket launchers (MRL) «Grad» has passed in the direction of the Starobesheve and Telmanove (now Boikivske) villages in Donetsk region; in the direction of the settlements of Dibrovka and Dmytrivka – Russian column of 6 units of «Grads» and 8 trucks of KamAZ and «Ural» with militants; in the city of Amvrosiivka – 5 Russian

14 According to other data, at that time up to 8 battalion tactical groups of the Armed Forces of the Russian Federation were deployed in Ukraine:

- to Luhansk direction – four (mixed BTGr from the 61st Separate Marine Regiment and 200th Separate Motorized Brigade of the Northern Fleet of the Western Military District (VO), two BTGr from the 104th Airborne Assault Regiment of the 76th Airborne Assault Division and 20th Separate Motorized Infantry Brigade of the Southern VO, BTGr from the 247th Landing and Assault Regiment of the 7th Airborne Assault Division of airborne troops);
- to Donetsk – four (BTGr from the 247th Landing and Assault Regiment of the 7th Airborne Assault Division of Airborne Troops, two BTGr from the 331st Airborne Regiment of the 98th Airborne Division and 19th Separate Motorized Infantry Brigade of the South VO, BTGr of the 56th Separate Airborne Assault Brigade of Airborne Troops).

Mentioned battalion tactical groups were reinforced by special units from: the 10th and 22nd Special Brigades for the Special Mission of the South VO; 346th Special Brigade of Special Purpose and 25th Special Regiment of Special Purpose 49A of Southern VO; 24th Special Brigade of Special Purpose of the Central VO and 45th Separate Special-Purpose Regiment of Airborne Troops, as well as 8th Separate Motorized Infantry Brigade 58A of the Southern VO.

In general, the grouping of the Armed Forces of the RF consisted of: the personnel – more than 6 thousand people, tanks – up to 70 units, armored combat vehicles – up to 270 units, artillery systems – up to 90 units, rocket launchers – up to 85 units [Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 16...].

15 Результати розслідування Іловайської трагедії...

16 Результати розслідування Іловайської трагедії...

17 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 15...

armored personnel carriers and KamAZ with fighters¹⁸.

The report of the Russian army's massive invasion of Ukraine came from both the Ukrainian military intelligence^{19*} and foreign journalists and officials, including Lithuanian President Dalia Grybauskaitė, NATO General Secretary Anders Fogh Rasmussen, the U.S. State Department spokeswoman Jennifer Psaki, Foreign Minister of Sweden Carl Bildt and others²⁰. Even the adviser of the President of the Russian Federation V. Putin on human rights Ella Polyakova officially acknowledged the fact of direct Russian military invasion. «When a large number of people, following orders of commanders, are crossing the border by tanks, BTRs and using heavy weapons, and then finding themselves on the territory of another country, I consider it an invasion,»²¹ she said.

On September 3, 2014, American President Barack Obama openly noted the fact that the participation of «Russian combat units with Russian weapons and

18 У бік Тельманового рушила колона техніки з сотні танків, БТРів та «градів». *TCH*. 2014. 27 серп. URL: <https://tsn.ua/politika/u-bik-telmanovogo-rushila-kolona-tehniki-z-sotni-tankiv-btriv-ta-gradiv-365096.html> (дата звернення: 23.11.2019).

19 According to the Ukrainian military, intelligence information on the crossing of the state border of Ukraine by military columns of the Armed Forces of the Russian Federation appeared at the headquarters of the ATO and the General Staff on August 25, 2014, and the fact of the invasion of the regular units of the Russian Federation was finally confirmed on August 26 that year after capturing the airborne troops of the Armed Forces of the RF [Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 15...].

At the same time, as already mentioned, the Chief of the Armed Forces of Ukraine, and at the same time the Chief of the General Staff of the Armed Forces, General V. Muzhenko, ordered on July 13, 2014, to destroy a large column of the military equipment that moved from the territory of Russia and crossed the Russian-Ukrainian border near the checkpoint «Izvarne». Such a misunderstanding in the interpretation of the intelligence information can only be explained by the fact that the staff of the ATO till the last minute were not sure of the reliability of information. «A bunch of information,» recalled General V. Muzhenko, «but nobody could clearly explain whether this is a reliable information... 90% of the information that was coming was disinformation» [Рощенко О. Муженко розповів про вторгнення РФ в Україну і початок «відкритої війни»...].

20 НАТО надало фотодокази проникнення російської армії в Україну. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 28 серп. URL: <http://mediarnbo.org/2014/08/28/nato-oprilyudnilo-fotodokazi-proniknennya-rosiyskoyi-artileriyi-v-ukrayinu/> (дата звернення: 23.11.2019); Червоненко В. Хто воює на Сході: хронологія свідчень про російські війська. *BBC Україна*. 2014. 2 вер. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140902_russian_army_ukraine_debate_vc.shtml (дата звернення: 23.11.2019); Резонанс : бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. *Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»*. 2014. № 66 (4 вер.). С. 10–11.

21 Резонанс : бюлетень матеріалів... С. 12.

Russian tanks» was «beyond doubt»²². On October 2 of that year, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe adopted a resolution recognizing the invasion of Russia's regular troops in Ukraine²³.

Data on the number of Russian troops in the ORDLO at the beginning of the war vary, since it is difficult to draw a line between the regular parts of the Russian Armed Forces and terrorist groups, which include both Russian citizens and local colonialists, who are headed by personnel officers of the Russian regular troops. Thus, the head of the Union of the Committees of Soldiers' Mothers of Russia Valentina Melnikova, reported on August 28, 2014, that, according to preliminary estimates, about 15 thousand Russian soldiers fought in Ukraine²⁴. NATO specialists, as of September of that year, reported about 3,000 Russian soldiers and officers²⁵. According to the Minister of Defence Valerii Heletei, Russia has begun to actively increase the number of its troops in Ukraine since August 1, 2014, and on August 25 there were already about 6.5 thousand Russian militaries in Ukraine, but then, after the arrival of OSCE observers, part of these troops were demonstratively pulled out, leaving up to 3.5 thousand people²⁶. Minister of Internal Affairs of Ukraine Arsen Avakov estimated the number of the Russian militaries on the East of our country at about 4 to 7 thousand people²⁷. According to the well-known Ukrainian journalist, editor-in-chief of the site Tsensor.net Yurii Butusov, the Russian group, which took positions near Donetsk, Starobesheve, Kuteinykove and Novyi Svit of the Starobeshivskiy district of Donetsk region, was reinforced by special units of the GRU and artillery units of the North Caucasus Military District and amounted to at least

22 Обама звинуватив Росію в агресії проти України. *Європейська правда*. 2014. 3 вер. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/09/3/7025659/> (дата звернення: 23.11.2019).

23 Рішення керівних органів Ради Європи стосовно ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь. *Українське право*. 2017. 12 трав. URL: http://ukrainepраво.com/international_law/public_international_law/ukyerrrya-nyeukvrysh-sugarkv-uaey-zhvusty-fkhsfsvrs-fykhtsashchk1-v-avkhsrsprkm-uefptsbokshchk-nuyp/ (дата звернення: 23.11.2019).

24 Комітет солдатських матерів РФ: До України відправили 15 тис. військовослужбовців. *Ракурс* : громадсько-правовий портал. 2014. 28 серп. URL: <http://racurs.ua/ua/n33881-komitet-soldatskyh-materiv-rf-do-ukrayiny-vidpravyly-15-tys-viyskovoslujbovciv> (дата звернення: 23.11.2019).

25 На Донбасі воюють кілька тисяч російських військових – джерело в НАТО. *Радіо Свобода*. 2014. 4 вер. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26566657.html> (дата звернення: 23.11.2019); Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій : аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2014. № 5–6. С. 8.

26 В Україні перебуває понад 3 тисячі російських військових – Гелетей. *Радіо Свобода*. 2014. 14 вер. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26583309.html> (дата звернення: 23.11.2019).

27 Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій... С. 8.

7-8 thousand people.²⁸

In November 2014, the Russian military contingent in the ORDLO, according to the SBU, was about 7,500 militaries²⁹. In December of that year, according to the estimates of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 32,400 fighters fought against the forces of the ATO, of which 6-10 thousand were servicemen of the Armed Forces of the Russian Federation³⁰. As of mid-January 2015, hostile forces had 542 tanks, up to 990 armored combat vehicles, 694 artillery systems, including RSZV, 4 Tochka-U rocket complexes, and 57 rocket systems. Also, along the Eastern part of the Russian-Ukrainian border, about 52,000 Russian troops, more than 300 tanks, 1,800 armored combat vehicles, over 750 artillery systems of salvo fire, and 360 warplanes and rotor-winged aircraft were in complete alertness³¹. Subsequently, at the border with Ukraine, four rocket brigades of Iskander ground-level tactical missile complexes with nuclear warheads were assembled³², the maximum damage range of which could reach 700 km.

Despite the violations of international rules of conduct, the outright cynicism of Russia's undeclared war against Ukraine was revealed also by the fact that the RF Armed Forces were systematically firing missiles from long-range guns such

28 Журналіст: в районі Донецька перебуває близько 8 тис. російських військових. *Тиждень.ua*. 2014. 1 вер. URL: <http://tyzhden.ua/News/118088> (дата звернення: 23.11.2019).

29 СБУ насчитала на Донбасі 7,5 тисяч російських воєнних. *Корреспондент.net*. 2014. 26 нояб. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/3448649-sbu-naschytala-na-donbasse-75-tysiach-rossyiskikh-voennykh> (дата звернення: 23.11.2019).

30 На Донбасі воює 32 тисячі бойовиків: з них до 10 тисяч військових РФ – Генштаб. *Українська правда*. 2014. 4 груд. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/4/7046459/> (дата звернення: 23.11.2019).

31 Турчинов розповів про військову міць сепаратистів. *Корреспондент.net*. 2015. 15 січ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3466915-turchynov-rozpoviv-pro-viiskovu-mits-separatystiv> (дата звернення: 23.11.2019).

32 Генерал розповів про розміщення Росією ядерної зброї на кордоні з Україною. УНІАН. 2018. 3 серп. URL: <https://www.unian.ua/war/10150511-general-rozpoviv-pro-rozmishchennya-rosiyeyu-yadernoji-zbroji-na-kordoni-z-ukrajinoju.html> (дата звернення: 23.11.2019).

as Grad and Hurricane from its territory to the Ukrainian positions³³ in certain districts of Donetsk and Luhansk regions.³⁴

Only from July 9 to September 5, 2014, the State Border Guard Service and the National Security and Defense Council (NSDC) of Ukraine reported more than 120 attacks of the Russian artillery from the territory of the Russian Federation.³⁵

At the same time, Ukrainian gunners who showed themselves in the best way during the Russian-Ukrainian war did not shoot in response, in order not to

- 33 The Russians resorted to insidious tactics in conspiracy with the terrorists. At first, militants from our territory started firing at Russia, then as if in response, the positions of the Ukrainian border guards and the Armed Forces were fired from the Russian Federation. Another tactic, which was repeatedly used by Russians – the shelling of our militaries and border guards from the Russian «Grad» installations, which crossed the border and drove into the territory of Ukraine, shot our positions and returned. This was recorded twice: on July 16, when 5 artillery units and 2 armored personnel carriers drove 60m into Ukrainian land near Amvrosiivka, as well as on July 21, when 14 artillery units deployed to the territory of Ukraine for 1.5 km near the village of Shevchenkove in Donetsk region [Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії. Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. 2014. 29 лун. URL: <http://mediarnbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/> (дата звернення: 23.11.2019)]. Also, Russians were actively involving their cadets-gunners in firing of the Ukrainian positions. It was confirmed that in the summer of 2014, the cadets of the Kolomna Higher Artillery Command School of the Russian Federation took part in the artillery shellings of the Ukrainian soldiers on Savur-Mohyla, «taking the state examinations» in this way. Similarly, the Russian cadets-gunners were taking their exams on combat shooting by firing the Ukrainian marines in the village of Shyrokyne in Volnovakha district of Donetsk region at the end of 2016 from the occupied Novoazovsk [Курсанти з РФ здавали іспит, обстрілюючи Савур-Могилу – Міноборони. Дзеркало тижня. 2014. 9 жовт. URL: <https://dt.ua/UKRAINE/kursanti-z-rf-zdavali-ispit-obstrilyuyuchi-savur-mogilu-minoboroni-153276.html> (дата звернення: 23.11.2019)]; «У Новоазовськ приїхали російські курсанти-артилеристи. Здають заліки з бойової стрільби. Один обстріл був – жодного промаху», – морпіхи ЗСУ в Широкиному. Цензор.НЕТ. 2016. 20 груд. URL: https://ua.censor.net.ua/video_news/420152/u_novoazovsk_pryuyihaly_rossiyiski_kursantyartylerysty_zdayut_zaliky_z_boyiovoyi_strilby_odyn_obstril (дата звернення: 23.11.2019)].
- 34 ОБСЄ зафіксувала обстріли України з території Росії. Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. 2014. 4 вер. URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/04/obsye-zafiksuvala-obstrili-ukrayini-z-teritoriyi-rosiyi/> (дата звернення: 23.11.2019); Супутникові фотодокази ракетних ударів з території Росії (фото). Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. 2014. 28 лип. URL: <http://mediarnbo.org/2014/07/28/suputnikovyi-fotodokazi-raketnih-udariv-z-teritoriyi-rosiyi-foto/> (дата звернення: 23.11.2019); Результати розслідування Іловайської трагедії...; Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 11, 12–13...
- 35 Как Россия обстреливала Украину со своей территории: документальные свидетельства / Шон Кейс и др. Хвиля. 2015. 18 февр. URL: <http://hvylya.net/analytics/politics/kak-rossiya-obstrelivala-ukrainu-so-svoey-territorii-dokumentalnyie-svidetelstva.html> (дата звернення: 23.11.2019).

provoke the Russian Federation to a full-scale aggression³⁶. Taking advantage of impunity, Russians, in particular, at the night of July 11, 2014, using a reactive artillery from their territory caused a powerful explosion at the base camp of Ukrainian soldiers near the village Zelenopillia of Sverdlovsk (now Dovzhanskyi) district of Luhansk region. As a result, the personnel and equipment of Ukrainian units suffered considerable losses: 30 militaries of the Armed Forces and 6 border guards, among them Major General (posthumously) Ihor Momot, died³⁷, 120 were wounded or had contusions³⁸. This was the first direct massive use of the Russian troops against the Armed Forces of Ukraine.

On July 13, Russian artillery launched a permanent shelling of the combined task forces «Kordon»³⁹, which carried out the task of overlapping an open area of the state border to prevent the enemy from supplying weapons, ammunition, and support of the living force of the militants from the territory of the Russian Federation. From August 22, the Ukrainian troops under the city of Ilovaisk of Donetsk region were subjected to a regular artillery shelling⁴⁰. In general, as the Bellingcat International Journalist Investigation Agency has established on the basis of a satellite data, only during the summer of 2014, more than 300 bombardments of Ukrainian positions in certain areas of Donetsk and Luhansk regions from the RZSV installations were carried out from the territory of Rostov and Belgorod regions of the Russian Federation. Russian soldiers fired at least in

36 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 1, 24...

37 According to other data, 39 soldiers of 24th and 79th brigades of the Armed Forces of Ukraine and the State Border Guard Service died [Друга річниця трагедії під Зеленопіллям: у містах України згадали бійців, загиблих унаслідок російського артудару. Цензор.НЕТ. 2016. 12 лип. URL: https://ua.censor.net.ua/photo_news/397006/druga_richnytsya_tragediyi_pid_zelenopillyam_u_mistah_ukrayiny_zgadaly_biyitsiv_zagybylyh_unaslidok_rosiyiskogo (дата звернення: 23.11.2019); 39 загиблих, сотні поранених – роковини російського ракетного обстрілу під Зеленопіллям (поіменний список, фото, відео). Військовий навігатор України. 2017. 11 лип. URL: <http://milnavigator.com.ua/archives/7192> (дата звернення: 23.11.2019)].

38 Зеленопілля. Книга пам'яті полеглих за Україну. 2014–2018. URL: <http://memorybook.org.ua/operations/zelenopillya.htm> (дата звернення: 23.11.2019); Тинченко Я. Зеленопілля: спогад офіцера. *Тиждень.ua*. 2016. 14 лип. URL: <http://tyzhden.ua/Society/169544> (дата звернення: 23.11.2019).

39 Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 29 лип. URL: <http://mediarnbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/> (дата звернення: 23.11.2019).

40 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 3, 17, 19...

five directions⁴¹, thus creating a fire advantage of their units.

The limited use of aviation has significantly reduced the effectiveness of the Ukrainian defenders. This was due to the use of air defense assets, primarily MANPADS by the Russian military formations. As a result, by mid-August 2014, Ukraine lost 11 planes and 9 rotor-winged aircrafts⁴². As a result, our troops were deprived of help from the air

The battle of Ilovaisk (August 23-30, 2014), a tragic page in the Russian-Ukrainian war, is the encirclement of a group of Ukrainian troops of about 1,200 soldiers⁴³ by regular units of the Russian Armed Forces and militants of the Russian terrorist groups near the Russian-Ukrainian war zone near the city of Ilovaisk (Donetsk region). It was primarily caused by the massive Russian Regular Forces' invasion of Ukraine. In addition to the main reason, the regular parts of the Armed Forces of the Russian Federation's^{44*} direct invasion and their quantitative and qualitative advantage compared to the Ukrainian troops, the battle's outcome was also caused by the small number of Ukrainian units which would be able to provide a long line of the front, their exhaustion and demoralization as a result of artillery shelling from the territory of the Russian

41 Російські «Гради» більше 300 разів обстрілювали територію України – Bellingcat. *Дзеркало тижня*. 2016. 17 квіт. URL: https://dt.ua/UKRAINE/rosiyski-grady-bilshe-300-raziv-obstrilyuvali-teritoriyu-ukrayini-bellingcat-205961_.html/; фот. (дата звернення: 23.11.2019).

42 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 13...

43 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 3...

44 Commenting on the Ilovaisk tragedy, Colonel Oleksii Nozdrachov, the Head of the Military-Civilian Cooperation Department of the Armed Forces, admitted that no one expected the direct invasion of Russia: «When in the evening of August 22 [2014 – M.L.] we were returning to the command point of sector B, the situation has developed in such a way that nobody could even imagine that there would be an invasion of the Russian troops. Everyone, from the commander [of the sector B of the forces of the Antiterrorist Operation. – M. L.] General R. Khomchak to the last soldier, I hope, believed that in the near future we would liberate all territory of Donetsk and Luhansk regions, and peace would be restored» [Під Іловайськом було вбито 200 російських військових – Міноборони. ЛІГАБізнесІнформ. 2018. 28 серп. URL: <http://ua.news.liga.net/criminal/news/pid-ilovaysk-bulo-vbito-200-rosiyskih-viyskovih--minoboroni> (дата звернення: 23.11.2019)].

Federation⁴⁵, which were prohibited to respond to, the mistakes of the Ukrainian command and the loss of its command of the army, which in such conditions lost its combat capability⁴⁶.

According to the Main Military Prosecutor's Office, the total number of Russian troops during the fighting near Ilovaisk exceeded 16 thousand people⁴⁷ (including, according to estimates of the representative of the Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine Colonel Viktor Shydlukh, more than 4 thousand regular military personnel units of the Armed Forces of the Russian Federation⁴⁸). During the departure of Ukrainians from the surrounding in the city of Ilovaisk, the ratio of the main forces and equipment of the parties was in favor of the enemy in the following proportions: personnel – 1:18, tanks – 1:11, armored equipment – 1:16, artillery – 1:15, «Hail»- 1:24⁴⁹. At that time, the Russian armed forces dislocated along the Eastern part of the state border of Ukraine included: 35 battalion-tactical and rota-tactical groups, at least 45,100 servicemen, 160 tanks, 1,360 armored vehicles, 350 artillery units, 130 units of multiple rocket launchers, 192 combat aircrafts, 137 torpedoes⁵⁰.

On August 29, despite the Russian side's assurances that they would freely

45 According to the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, approximately 200 units of the Russian artillery took part in the massive artillery shell on Ukrainian positions from the territory of Russia [Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року. Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. 2016. 3 лют. URL: <http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debaltzevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html> (дата звернення: 23.11.2019)].

46 З території Росії обстрілюють сили АТО та українські села. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 21 серп. URL: <http://mediarnbo.org/2014/08/21/z-teritoriyi-rosiyi-obstrilyuyut-sili-ato-ta-ukrayinski-sela/> (дата звернення: 23.11.2019); Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 16–18, 24...; Результати розслідування Іловайської трагедії...

47 ГПУ оприлюднила результати розслідування Іловайської трагедії. *Тиждень.ua*. 2017. 14 серп. URL: <http://tyzhden.ua/News/198172> (дата звернення: 23.11.2019).

48 При боях за Іловайськ в Україну вторглися більше 4 тис. військових РФ, – НДІ ЗСУ. *РБК-Україна*. 2015. 13 серп. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/boyah-ilovaysk-ukrainu-vtorglis-tys-voennyh-1439468929.html> (дата звернення: 23.11.2019).

49 Результати розслідування Іловайської трагедії...

50 Результати розслідування Іловайської трагедії...

release the surrounded people⁵¹, using heavy armament, and directly following an order of the command of the General Staff of the Armed Forces of Russia⁵², they shot Ukrainian military servicemen with pre-arranged tactically advantageous fire positions.

As a result of these criminal actions of Russia, according to far from complete official data, 366 Ukrainian fighters were killed, 429 were injured, and 300 were captured. Also, the Russians shot three of their troop's militants, who were part of the Ukrainian colony as prisoners and, according to the agreement, had to be transferred to the Russian side after leaving the surrounded area. In addition, ATO forces lost their weapons and military equipment valued at nearly 300 million UAH during the battle near Ilovaisk⁵³.

To sum up, it should be noted that after the massive introduction of Russian troops into the territory of Ukraine and the tragedy near Ilovaisk, Ukrainian forces were forced to retreat. They left the following settlements: Novoazovsk, Amvrosiivka, Starobesheve, Komsomolske (now Kalmiuske) in Donetsk region, and the Luhansk airport. The danger of the Russian occupation hung over the city of Mariupol. Therefore, the reserve of the Ukrainian troops which were previously prepared for the unblocking of the surrounding of Ilovaisk were to stop an enemy attack on this almost half-millionth center of Azov Region. During

51 The forces of the ATO command started negotiations with representatives of the General Staff (GS) of the Armed Forces of the Russian Federation due to the critical situation of Ukrainian troops and the task of preserving the lives of personnel. The negotiations continued between the commander-in-chief of the Armed Forces of Ukraine Colonel-General Viktor Muzhenko and the First Deputy Chief of the Armed Forces of the Russian Federation, Colonel-General Nikolai Bogdanovsky, as well as at the level of management of the sector B and units of the Armed Forces of the Russian Federation, on providing safe humanitarian corridors for the exit of the soldiers of the Armed Forces of Ukraine and other Ukrainian military formations. As a result of negotiations, during which on August 26-28, 2014 only between the generals V. Muzhenko and N. Bogdanovsky 12 telephone conversations took place; the Russian side provided guarantees for the safe release of the Ukrainian military personnel from the surrounding in a non-combat order on agreed routes. The additional guarantees of a safe release were three captured Russian paratroopers, whom it was agreed to transfer their representatives to the RF Armed Forces after leaving the surrounding. As it turned out, in the course of negotiations, representatives of the Armed Forces of Russia were deliberately delaying the time in order to arrange fire positions along the agreed route for the ATO forces [Результати розслідування Іловайської трагедії...; Муженко В. Іловайськ через призму часу. Частина 3. Вихід з оточення. Висновки. *Ukrainian Military Pages*. 2016. 26 серп. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/ilovajsk-kriz-pryzmu-3.html> (дата звернення: 23.11.2019)].

52 Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 19–20...; Результати розслідування Іловайської трагедії...

53 Результати розслідування Іловайської трагедії...

September 2-5, 2014, Ukrainian units carried out series of successful military raids in the areas of Komsomolske, Telmanove, Novoazovsk, and Starolasp. Thanks to this, Ukrainians not only prevented a threat of losing Mariupol but also released from the enemy Vuhledar, Volodymyrivka, Blahodatne, Olenivka, Mykolaivka, Dokuchaievsk, Novotroitske. The spread of Russian aggression was stopped and the territories controlled by the enemy were isolated.

39 загиблих, сотні поранених – роковини російського ракетного обстрілу під Зеленопіллям (поіменний список, фото, відео). Військовий навігатор України. 2017. 11 лип. URL: <http://milnavigator.com.ua/archives/7192> (дата звернення: 23.11.2019).

100-я гуманитарная колонна МЧС России выполнила свою задачу. МЧС России. 2020. 26 нояб. URL: <https://www.mchs.gov.ru/deyatelnost/press-centr/novosti/4316291> (дата обращения: 27.11.2020).

Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. С. 2–3. *Міністерство оборони України*: офіційний веб-сайт. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf (дата звернення: 23.11.2019).

Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцевському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року. Міністерство оборони України : офіційний веб-сайт. 2016. 3 лют. URL: <http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debaltzevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html> (дата звернення: 23.11.2019).

Бутусов Ю. 12 червня 2014 року – перше застосування російських танків Т-64 і БТРів у війні на Донбасі. *Цензор.НЕТ*. 2016. – 20 черв. URL: https://ua.censor.net.ua/resonance/394183/12_chervnya_2014_roku_pershe_zastosuvannya_rosiyiskyh_tankiv_t64_i_btriv_u_viyini_na_donbasi (дата звернення: 23.11.2019).

В Україні перебуває понад 3 тисячі російських військових – Гелетей. *Радіо Свобода*. 2014. 14 вер. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26583309.html> (дата звернення: 23.11.2019).

Вантажівки з так званого «гумконвою» вивозили з України загиблих російських солдатів, – РНБО. *iPress.ua*. 2014. 4 лист. URL: http://ipress.ua/news/vantazhivky_z_tak_zvanogo_gumkonvoyu_vyvozyly_z_ukrainy_zagyblyh_rosiyiskyh_soldativ__rnbo_93618.html (дата звернення: 23.11.2019).

- Генерал розповів про розміщення Росією ядерної зброї на кордоні з Україною. УНІАН. 2018. 3 серп. URL: <https://www.unian.ua/war/10150511-general-rozpoviv-pro-rozmishchennya-rosiyeyu-yadernoji-zbroji-na-kordoni-z-ukrajinoju.html> (дата звернення: 23.11.2019).
- ГПУ оприлюднила результати розслідування Іловайської трагедії. *Тиждень. ua*. 2017. 14 серп. URL: <http://tyzhden.ua/News/198172> (дата звернення: 23.11.2019).
- Друга річниця трагедії під Зеленопіллям: у містах України згадали бійців, загиблих унаслідок російського артудару*. Цензор.НЕТ. 2016. 12 лип. URL: https://ua.censor.net.ua/photo_news/397006/druga_richnytsya_tragediyi_pid_zelenopillyam_u_mistah_ukrayiny_zgadaly_biyitsiv_zagyblyh_unaslidok_rosiyiskogo (дата звернення: 23.11.2019).
- Жирохов М. Чем украинские танки на Донбассе оказались лучше российских. *Депо.ua*. 2016. 18 март. URL: <https://www.depo.ua/rus/war/tanki-u-viyni-na-donbasi-18032016200000> (дата звернення: 23.11.2019).
- Журналіст: в районі Донецька перебуває близько 8 тис. російських військових. *Тиждень.ua*. 2014. 1 вер. URL: <http://tyzhden.ua/News/118088> (дата звернення: 23.11.2019).
- З території Росії обстрілюють сили АТО та українські села. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 21 серп. URL: <http://mediarnbo.org/2014/08/21/z-teritoriyi-rosiyi-obstrilyuyut-sili-ato-ta-ukrayinski-sela/> (дата звернення: 23.11.2019).
- Зеленопілля. *Книга пам'яті полеглих за Україну*. 2014–2018. URL: <http://memorybook.org.ua/operations/zelenopillya.htm> (дата звернення: 23.11.2019).
- Как Россия обстреливала Украину со своей территории: документальные свидетельства / Шон Кейс и др. *Хвиля*. 2015. 18 февр. URL: <http://hvylya.net/analytics/politics/kak-rossiya-obstrelivala-ukrainu-so-svoey-territorii-dokumentalnyie-svidetelstva.html> (дата звернення: 23.11.2019).
- Каміан Г. США: склад вантажівок конвою РФ до України змінився, поки спостерігачі не бачили. *Голос Америки*. 2018. 1 черв. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/sklad-vantazhivok-konvoju-zminuvsja/4419101.html> (дата звернення: 23.11.2019).
- Комітет солдатських матерів РФ: До України відправили 15 тис. військовослужбовців. *Ракурс* : громадсько-правовий портал. 2014. 28 серп. URL: <http://racurs.ua/ua/n33881-komitet-soldatskyh-materiv->

rf-do-ukrayiny-vidpravyly-15-tys-viyskovoslujbovciv (дата звернення: 23.11.2019).

Курсанти з РФ здавали іспит, обстрілюючи Савур-Могилу – Міноборони. Дзеркало тижня. 2014. 9 жовт. URL: https://dt.ua/UKRAINE/kursanti-z-rf-zdavali-ispit-obstrilyuyuchi-savur-mogilu-minoboroni-153276_.html (дата звернення: 23.11.2019).

Муженко В. *Іловайськ через призму часу. Частина 3. Вихід з оточення.* Висновки. *Ukrainian Military Pages*. 2016. 26 серп. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/08/ilovajsk-kriz-pryzmu-3.html> (дата звернення: 23.11.2019).

На Донбасі воює 32 тисячі бойовиків: з них до 10 тисяч військових РФ – Генштаб. *Українська правда*. 2014. 4 груд. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2014/12/4/7046459/> (дата звернення: 23.11.2019).

На Донбасі воюють кілька тисяч російських військових – джерело в НАТО. *Радіо Свобода*. 2014. 4 вер. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26566657.html> (дата звернення: 23.11.2019).

НАТО надало фотодокази проникнення російської армії в Україну. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 28 серп. URL: <http://mediarnbo.org/2014/08/28/nato-oprilyudnilo-fotodokazi-proniknennya-rosiyskoyi-artileriyi-v-ukrayinu/> (дата звернення: 23.11.2019).

Обама звинуватив Росію в агресії проти України. *Європейська правда*. 2014. 3 вер. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/09/3/7025659/> (дата звернення: 23.11.2019).

ОБСЄ зафіксувала обстріли України з території Росії. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 4 вер. URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/04/obsye-zafiksuvala-obstrili-ukrayini-z-teritoriyi-rosiyi/> (дата звернення: 23.11.2019).

Під Іловайськом було вбито 200 російських військових – Міноборони. ЛІГАБізнесІнформ. 2018. 28 серп. URL: <http://ua.news.liga.net/criminal/news/pid-ilovaysk-bulo-vbito-200-rosiyskih-viyskovih---minoboroni> (дата звернення: 23.11.2019)].

Полонені на Донбасі військові РФ: костромські десантники, нижньгородські танкісти та спецназівці з Тольятті. *Тиждень.ua*. 2015. 18 трав. URL: <http://tyzhden.ua/News/136635> (дата звернення: 23.11.2019).

«Прем'єр» ДНР розповів про російських військових, які воюють на

- Донбасі. *Корреспондент.net*. 2014. 28 серп. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3411228-premier-dnr-rozpoviv-pro-rosiiskykh-viiskovykh-yaki-vouiuit-na-donbasi> (дата звернення: 23.11.2019).
- При боях за Іловайськ в Україну вторглися більше 4 тис. військових РФ, – НДІ ЗСУ. *РБК-Україна*. 2015. 13 серп. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/boyah-ilovaysk-ukrainu-vtorglis-tys-voennyh-1439468929.html> (дата звернення: 23.11.2019).
- Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії*. Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. 2014. 29 лип. URL: <http://mediarnbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/> (дата звернення: 23.11.2019).
- Прикордонники зазнали 153 нападів та обстрілів з території Росії*. Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. 2014. 29 лип. URL: <http://mediarnbo.org/2014/07/29/prikordonniki-zaznali-153-napadiv-ta-obstriliv-z-teritoriyi-rosiyi/> (дата звернення: 23.11.2019).
- Про втрати ЗС Росії в Україні. *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 5 вер. URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/05/pro-vtrati-zs-rosiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 23.11.2019).
- Проміжний звіт ТСК з розслідування трагічних подій під Іловайськом: повний текст. *Українська правда*. 2014. 20 жовт. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/10/20/7041381/> (дата звернення: 23.11.2019).
- РБ ООН терміново збирається на засідання через прорив гуманітарного конвою з РФ на територію України. *112.ua*. 2014. 22 серп. URL: <https://ua.112.ua/polityka/rb-oon-terminovo-zbirayetsya-na-zasidannya-cherez-proriv-gumanitarnogo-konvoyu-z-rf-na-teritoriyu-ukrayini-105493.html> (дата звернення: 23.11.2019).
- Резонанс : бюлетень матеріалів, підготовлених на базі аналізу оперативної інформації електронних видань. *Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»*. 2014. № 66 (4 вер.). 65 с.
- Результати розслідування Іловайської трагедії. *Генеральна прокуратура України*. 2017. 14 серп. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=213793 (дата звернення: 23.11.2019).
- Рішення керівних органів Ради Європи стосовно ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь. *Українське право*. 2017. 12 трав. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_

law/ukyuerrya-nyeukvrysh-sugarkv-uaey-zhvusty-fkhsfsvrs-fykhtsashchkl-v-avkhsrsprkm-uyefttsbokshchk-nuyp/ (дата звернення: 23.11.2019).

Російські «Гради» більше 300 разів обстрілювали територію України – Bellingcat. *Дзеркало тижня*. 2016. 17 квіт. URL: https://dt.ua/UKRAINE/rosiyski-grady-bilshе-300-raziv-obstrilyuvali-teritoriyu-ukrayini-bellingcat-205961_.html/; фот. (дата звернення: 23.11.2019).

Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій : аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2014. № 5–6. С. 2–39.

Росія відправляє до України бойовиків та зброю під видом гуманітарної допомоги, – РНБО. *iPress.ua*. 2014. 4 лип. URL: http://ipress.ua/news/rosiya_vidpravlyae_do_ukrainy_boyoovykiv_ta_zbroyu_pid_vydom_gumanitarnoi_dopomogy__rnbo_73058.html (дата звернення: 23.11.2019).

Рощенко О. Муженко розповів про вторгнення РФ в Україну і початок «відкритої війни». *Українська правда*. 2018. 28 серп. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/28/7190405/> (дата звернення: 23.11.2019).

СБУ насчитала на Донбасі 7,5 тисяч російських воєнних. *Корреспондент.net*. 2014. 26 нояб. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/3448649-sbu-naschytala-na-donbasse-75-tysiach-rossyiskykh-voennykh> (дата звернення: 23.11.2019).

Супутникові фотодокази ракетних ударів з території Росії (фото). *Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України*. 2014. 28 лип. URL: <http://mediarnbo.org/2014/07/28/suputnikov-i-fotodokazi-raketnih-udariv-z-teritoriyi-rosiyi-foto/> (дата звернення: 23.11.2019).

США: Росія маскує у «гумконвоях» до ОРДЛО матеріали для військових цілей. *Українська правда*. 2018. 2 черв. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/2/7182112/> (дата звернення: 23.11.2019).

Тинченко Я. Зеленопілля: спогад офіцера. *Тиждень.ua*. 2016. 14 лип. URL: <http://tyzhden.ua/Society/169544> (дата звернення: 23.11.2019).

Турчинов розповів про військову міць сепаратистів. *Корреспондент.net*. 2015. 15 січ. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3466915-turchynov-rozproviv-pro-viiskovu-mits-separatystiv> (дата звернення: 23.11.2019).

У бік Тельманового рушила колона техніки з сотні танків, БТРів та «градів».

ТСН. 2014. 27 серп. URL: <https://tsn.ua/politika/u-bik-telmanovogo-rushila-kolona-tehniki-z-sotni-tankiv-btriv-ta-gradiv-365096.html> (дата звернення: 23.11.2019).

«У Новоозовськ приїхали російські курсанти-артилеристи. Здають заліки з бойової стрільби. Один обстріл був – жодного промаху», – морпіхи ЗСУ в Широкиному. Цензор.НЕТ. 2016. 20 груд. URL: https://ua.censor.net.ua/video_news/420152/u_novoazovsk_pryyihaly_rosiyiski_kursantyartylerysty_zdayut_zaliky_z_boyiovoyi_strilby_odyn_obstril (дата звернення: 23.11.2019).

Українським прикордонникам і представникам Червоного Хреста не дали оглянути 175 вантажівок «гумконвою» РФ. УНІАН. 2015. 8 лют. URL: <https://www.unian.ua/politics/1041613-ukrajinskim-prikordonnikam-i-predstavnikam-chervonogo-hresta-ne-dali-oglyanuti-175-vantajvok-gumkonvoyu-rf.html> (дата звернення: 23.11.2019).

Червоненко В. Хто воює на Сході: хронологія свідчень про російські війська. *ВВС Україна*. 2014. 2 вер. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140902_russian_army_ukraine_debate_vc.shtml (дата звернення: 23.11.2019).

Contact:

Lazarovych Mykola,

Professor of Department of Information and Sociocultural Activity, Doctor of Political Science, Professor, West Ukrainian National University, Honored Educator of Ukraine.

He was a participant of Ukrainian national revival of 1980–1990s and an activist of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity. In 2015–2016 he became a volunteer of Russian-Ukrainian war. He was Master Sergeant, platoon commander of 14th Separate Motorized Brigade of the Armed Forces of Ukraine (code name – «Professor»). His area of research interests includes the history of Ukrainian liberation movement of 1914–1921, the Holodomor of 1932–1933 and Russian-Ukrainian relations. He is the author of approximately over 500 scientific and scientific-methodological publications, including over 30 monographs, many publications textbooks on history, economics and political management. In 2007–2017 he was the editor-in-chief of scientific journal «Ukrainian Science: Past, Present,

Future». He has trained 3 Ph.D's. He is Honored Professor of WUNU, laureate for Lepkyi Brothers All-Ukrainian Literature and Art Prize, P. Medvedyk Regional Prize, S. Fedak Prize, «Person of the year – 2015» and «100 Best Ternopil Residents – 2015» competitions. He was awarded with honors the President of Ukraine, Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, Ivano-Frankivsk, Lviv and Ternopil Regional Councils, Certificates of Merit by the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Ternopil and Chernivtsi Region State Administrations, the Mayor of the city of Ternopil, etc.

CULTURAL AND PHILOSOPHICAL PARADIGM OF UKRAINIAN CIVILIZATIONAL IDENTITY IN TODAY'S DIMENSIONS

КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ САМОБУТНОСТІ У ВИМІРАХ СЬОГОДЕННЯ

VICTORIA VOSHCHENKO, IRYNA DENYSOVETS

Abstract:

The problem of interpretation of the civilizational identity of the Ukrainian lands in the dimensions of the present is investigated. Modern globalization transformations actualize the issues of preserving cultural identity and defining strategic directions of society development. The most important point in the civilized choice of living standards for many countries today is the choice between the Western world and Eurasia. It is noted that the issue of civilizational identity and definition of vectors of development of the country as a subject of world history is extremely urgent and relevant, as it is primarily the choice of lifestyle and values that determine its citizens at one stage or another. It is on this basis that foreign policy priorities are chosen. It is proved that the choice of civilization is not the choice of a place in the world, but the definition of paradigms and strategies for the realization of one's own development in the world, which can exist as a real national idea. It is substantiated that the civilizational choice of a country should not contradict the archetypes of its culture and the peculiarities of the mentality of its people. Every culture has its own mission and destination, rooted in its deep foundations. Choosing the development in the civilizational context of an open democratic society, Ukraine makes a Euro-Atlantic choice, but does not lose the distinctive features of cultural and historical experience. Perceiving the individual, his rights, dignity and freedom as the highest values, he chooses the Western world, Western civilization in general. The realization of Ukraine's global civilizational choice means the creation of its civilizational project - the image of the future, which generates a strategy of

free, dignified and effective implementation in the world, in the process of which cultural identity is combined with the progress of civilization.

Podsumowanie:

Badany jest problem interpretacji tożsamości cywilizacyjnej ziem ukraińskich w wymiarze współczesności. Współczesne przemiany globalizacyjne aktualizują problematykę zachowania tożsamości kulturowej i określania strategicznych kierunków rozwoju społeczeństwa. Najważniejszym punktem cywilizowanego wyboru standardu życia dla wielu krajów jest dziś wybór między światem zachodnim a Eurazją. Zwraca się uwagę, że kwestia tożsamości cywilizacyjnej i określenia wektorów rozwoju kraju jako podmiotu historii świata jest niezwykle pilna i aktualna, gdyż to przede wszystkim wybór stylu życia i wartości determinują jego obywateli na pewnym etapie lub inne. Na tej podstawie wybiera się priorytety polityki zagranicznej. Udowodniono, że wybór cywilizacji nie jest wyborem miejsca na świecie, ale określeniem paradygmatów i strategii realizacji własnego rozwoju w świecie, który może istnieć jako prawdziwa idea narodowa. Udowodniono, że cywilizacyjny wybór kraju nie powinien być sprzeczny z archetypami jego kultury i specyfiką mentalności jego mieszkańców. Każda kultura ma swoją misję i powołanie, zakorzenione w jej głębokich fundamentach. Wybierając rozwój w cywilizacyjnym kontekście otwartego społeczeństwa demokratycznego, Ukraina dokonuje wyboru euroatlantyckiego, nie tracąc jednak charakterystycznych cech doświadczenia kulturowego i historycznego. Postrzegając jednostkę, jej prawa, godność i wolność jako najwyższe wartości, wybiera świat zachodni, ogólnie cywilizację zachodnią. Realizacja globalnego wyboru cywilizacyjnego Ukrainy oznacza stworzenie jej projektu cywilizacyjnego - obrazu przyszłości, który generuje strategię swobodnej, godnej i skutecznej realizacji w świecie, w procesie której tożsamość kulturowa łączy się z postępowaniem cywilizacyjnym.

Філософське осмислення самотності будь-якої країни передбачає дослідження проблеми культурно-цивілізаційної належності її нації. Україна має особливий, унікальний шлях розвитку, зумовлений специфікою географічного розташування між Сходом і Заходом, що дає змогу розглядати її як «прикордонну» соціокультурну спільноту. Українське суспільство в ході свого історичного розвитку запозичувало риси двох протилежних світів – європейського (західного) та азійського (східного).

Питання цивілізаційного виміру ідентичності нашої країни на

сьогодні залишається актуальним з огляду на визначення стратегічних напрямів її розвитку в умовах глобалізації. Важливими в цьому контексті є дослідження П. Кравченка, С. Пирожкова, С. Крилова, Я. Любивою, М. Михальченка, Л. Залізняка, М. Поповича, З. Самчука, Б. Глотова, В. Скоблика, В. Гончаревського та ін.

Визначаючи роль вітчизняного культурно-історичного досвіду в українській державобудівничій концепції, дослідник П. Кравченко виклав власне бачення проблеми цивілізаційної належності України у порівняльному аспекті «Схід-Захід». Філософ наголошує на тому, що наша країна перебуває в епіцентрі досить відмінних і навіть суперечливих потоків культурної експансії з Візантії, Скандинавії, із Заходу Європи та глибин Азії. Матеріальна і духовна культура України не просто рівномірно увібрала в себе зовнішні впливи. Для її історичного розвитку характерними були порівняно різкі зміни культурної та цивілізаційної орієнтації. П. Кравченко зазначає, що особливо важливі для українського народу такі історичні моменти, як прийняття християнства від Візантії, монголо-татарська навала й поступова перебудова суспільства за західноєвропейським зразком, що розпочалося задовго до козаччини і Гетьманщини, але триває й нині. Проте український культурно-історичний досвід потребує своєї порівняльної ідентифікації у контексті «Схід-Захід»¹.

Розмірковуючи над перспективами подальшого розвитку України в умовах незалежності, філософ виокремлює ряд проблем, а саме: співвідношення української національної ідеї та системи факторів західного досвіду, «пересадженого» на традиційний український ґрунт; неминучість успадкування Україною криз і катастроф техногенної цивілізації у разі вибору західної соціально-культурної орієнтації. П. Кравченко акцентує на тому, що наша країна, розвиваючись у контексті «Схід-Захід», повинна спиратися на власний культурно-історичний досвід, який об'єднує східні і західні орієнтації².

Зазначимо, що філософське осмислення української самобутності на сучасному етапі здійснюється переважно у контексті цивілізаційної концепції, яка, роблячи акцент на духовно-культурних зв'язках нашої країни із західноєвропейським світом, враховує її унікальність і специфічний шлях розвитку. Проте, на нашу думку, не варто відкидати лінійну інтерпретацію історичних трансформацій, яку доцільно

1 Кравченко П. Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (Соціально-філософські аспекти). К. : ГЕНЕЗА, 2001. С.103-104.

2 Там само. С.113.

використовувати для виявлення закономірностей протікання економічних процесів. Нашій країні притаманні самобутні специфічні риси, тому при визначенні її ідентичності необхідно застосовувати системний, конвергентний підхід, який передбачає вивчення симбіозу різнобічних впливів на генезу державотворення, соціально-економічні умови розвитку українського народу упродовж віків.

Визначаючи місце Української держави у загальноісторичному контексті, необхідно враховувати, що окремі її регіони розвивались у різних умовах: східні перебували під впливом Росії, західні – Литви, Польщі та Австро-Угорщини, а південно-західні – Туреччини. Це сприяло появі мозаїчного етносоціального, економічного й політичного устрою, формувало неоднорідну ментальність населення. Тому дуже складно однозначно визначити ті домінуючі риси, які б характеризували особливості історичного поступу України. Проте у цьому питанні недоречно ані надмірна орієнтація на східну модель розвитку, ані модерна вестернізація.

Цивілізаційна модель суспільного розвитку як провідна методологія використовується науковцями у контексті дослідження середньовічної історії України. Український дослідник В. Гончаревський вважав, що сучасне визначення подальших шляхів історичного поступу України пов'язане з актуальністю осмислення періоду Київської Русі, який є ключовою віхою минулого нашої країни епохи Середньовіччя³[. Практично одностайне визнання Києво-Руської спадщини як невід'ємної складової історії нашої країни, а самої ранньофеодальної монархії як першої праукраїнської держави, актуалізувало проблему визначення її цивілізаційної належності. Київська Русь була втіленням єдності слов'янських народів у межах єдиного соціокультурного утворення та початком становлення східної православної цивілізації внаслідок християнізації, що призвело до утворення дочірньої гілки візантійського православ'я.

У польсько-литовську добу українські землі більш активно долучилися до здобутків західної культури, проте українська православна церква була позбавлена опіки державної влади, більш того, нею переслідувалася. Політика посилення польсько-католицької експансії (після Люблінської унії 1569 року) відчужувала русинів від політичного й економічного життя країни, а тому сприяла їх культурно-цивілізаційній ізоляції через православну віру.

3 Гончаревський В. Дослідження середньовічної історії України у контексті використання цивілізаційного підходу в сучасній вітчизняній історіографії. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2011. № 4 (51). С. 98.

Б. Глозов також зазначав, що на засадах православ'я здійснювалася культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу в межах Гетьманщини. Належність до православного віросповідання була ознакою культурної ідентичності руськості (українства), а тому вплинула на характер і результат козацько-селянської війни під проводом Б. Хмельницького як її ідеологічна передумова.

Науковець акцентує на тому, що уніатство (греко-католицьке віросповідання) не варто однозначно звинувачувати в руйнації українського культурно-цивілізаційного буття, у полонізації та латинізації. Об'єктивно воно було і вікном до Європи. Через греко-католицьку церкву Україна зазнавала європейських культурних впливів, залучалася до освіти, а головне – навчалася застосовувати набуті знання на ґрунті рідної культури. Уніатська церква ніби ввела частину українського народу в зону впливу західної цивілізації, але її прихожани були «католиками православного обряду», що обумовлювало їхню меншовартість стосовно римо-католиків⁴.

При вивченні самотності українських земель стає в нагоді й методологічна концепція А. Тойнбі, яка слугує інструментарієм для відображення культурно-цивілізаційної ідентифікації України. Британський філософ вважав нашу країну «форпостом» концентрації вітальності православного суспільства. На нашу думку, при визначенні цивілізаційної належності необхідно враховувати роль релігійного чинника як духовно-світоглядної ознаки того чи іншого народу. Зазначимо, що А. Тойнбі зараховував українські землі до християнської православної цивілізації, яка разом із західною християнською була спадкоємицею еллінського суспільства⁵. Землі, розташовані у верхньому басейні Дніпра, на думку філософа, були ареною протистояння осілого суспільства та кочовиків, яке завершилося завоюванням номадів і їхньою асиміляцією з боку автохтонного населення. Значна роль при цьому відводилася козацтву, яке британський мислитель вважав захисником православ'я, військовим братством, носієм розвинутої землеробської культури⁶. На думку А. Тойнбі, православна християнська цивілізація була подібною до західної християнської, що проявилася у прагненнях до «універсальної держави», «універсальної церкви», проте експансія православного суспільства була менш масштабною, ніж західного католицького.

4 Глозов Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу: автореф. дис.д-р іст. наук. Дніпропетровськ. 2008. С. 13.

5 Тойнби А. Постигение истории: Пер. с англ. / Сост. Огурцов А.П.; Вступ. ст. Уколовой В.И.; Закл. ст. Рашковского Е.Б. М. : Прогресс, 2003. 608 с. (Историческая библиотека). С. 42.

6 Там само. С. 141.

Українські землі, таким чином, виявилися своєрідним містком, через який католицька церква прагнула поширити свій вплив на Схід. Це відбилося на самотності розвитку земель, що знаходились у полі одночасної протидії і взаємодії двох світів – Східного і Західного.

З огляду на вищесказане, можна стверджувати, що специфічна унікальність історичного досвіду України спонукає науковців до визнання необхідності визначення власної соціокультурної ідентичності. На сьогодні західноєвропейський світ традиційно не вважає нашу державу країною, яка має тотожну з ним цивілізаційну приналежність. Українська культурна матриця відторгає як однобічно індивідуалістичну прозахідну, так і однозначно колективістську (типу східної) форми організації суспільно-політичного життя⁷. Тому дослідники говорять про особливу євразійську цивілізацію. **Щодо майбутнього України, то в умовах переможної навали західних культурних цінностей вона не має альтернативи перетворенню на незалежну національну державу європейського зразка (Польща, Швеція, Чехія, Угорщина, Фінляндія тощо)**⁸. Проте специфіка минулого нашої країни зумовлює особливість її входження до Європейської спільноти, з одного боку, і підтримання старих дружніх зв'язків із сусідніми слов'янськими народами, запозичення важливих надбань їхнього соціально-економічного та культурного розвитку.

Наша країна як носій цінностей православної християнської цивілізації водночас є посередником у міжкультурних контактах Сходу і Заходу. Проте, як бачимо, вона більше тяжіє до західного типу суспільства, що проявляється у відкритості, демократизмі, прагненнях до засвоєння нового. Україна – європейська країна, українська культура є складовою європейської культури, тому головним зовнішньополітичним орієнтиром для нашої держави є країни Заходу. Ми погоджуємося з думкою історика В. Скоблика, який із цього приводу зазначав, що українці повинні прагнути до тісних взаємозв'язків із західною цивілізацією не для того, щоб «втекти» від православних народів-сусідів. Навпаки, українці мають повернути собі ту провідну роль у східно-християнському світі, яка їм раніше (в окремі періоди історії і в окремих сферах, зокрема, у духовно-культурній)

7 Гончаревський В. Україна в процесі європейської інтеграції: цивілізаційний вимір в сучасній вітчизняній історіографії. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 27. К. : УНІСЕРВ, 2008. С.86.

8 Залізник Л. Минуте та майбутнє Східної Європи очима А. Тойнбі. Україна: людина, суспільство, природа. Третя щорічна наукова конференція, присвячена 400-й річниці народження і 350-й річниці смерті Петра Могили. Тези доповідей. К. 23-24 січня 1997. С.11.

належала⁹.

Цивілізаційна унікальність географічного розташування нашої країни відбилася на формуванні психологічних рис характеру українців. Межове, пограничне культурно-історичне буття українського народу між західноєвропейською і східноєвропейською цивілізаціями як глибинне порогове явище створило українця – людину миттєвої зміни настрою з роздвоєністю психологічної вдачі на жіночо-природне й чоловіче-вольове начало, що ідентифікує народ, який звик існувати на розломі цивілізацій. Ця обставина суттєво впливає на багатовекторну зовнішньополітичну орієнтацію Української держави, яка формально спрямована на Захід, проте не сходить з азійського Сходу.

Східнохристиянська цивілізація розвивалася в умовах наростаючого тиску з боку більш ефективного через динамічний ринок західноєвропейської. Сутички християнських Заходу та Сходу точаться переважно на землях українців, білорусів, балтів, чим значною мірою пояснюється драматизм історичної долі та довга бездержавність цих народів.

Визначаючи самотність України у контексті цивілізаційного підходу, треба мати на увазі, що цивілізація як процес – це історичний рух людства від стану дикості і варварства, тобто вся історія в аспекті зміни культури у найширшому розумінні концепту. При цьому мається на увазі не лише релігія та мистецтво, але й побут, виробництво (технічне та економічне), організація управління, політика. Рух людства до цивілізованості відбувався не єдиним потоком, а у вигляді окремих напрямів – конкретних, або локальних, цивілізацій. Кожна з них виникала у визначених історичних умовах, що передбачали взаємодію суспільства з активно діючим середовищем. Цілісність і безперервність такого соціокультурного утворення не відкидає протиріч, конфліктів, внутрішньоцивілізаційних війн, революцій, переходів спільноти від однієї форми конкретної цивілізації до іншої, яка іноді кардинально відрізняється від попередньої. Саме так відбувається цивілізаційна динаміка, яка дозволяє соціокультурному утворенню зберігати відносну ідентичність. Цивілізація такого суспільства безперервно трансформується у мінливих умовах, втрачає одні якості та набуває інших, проте зберігає при цьому свої «інваріанти» – найбільш активні компоненти, що складають її ядро: національний характер («національні архетипи»), відносини народу і влади, модель управління та інші.

9 Скоблик В. Історія Русі-України XI-XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тойнбіанської інтерпретації). Український історичний журнал. 1998. № 5. С. 25.

Цивілізаційна самобутність повинна вивчатися лише у сукупності із дослідженням історичного середовища, в якому сформувалось, існувало та розвивалось суспільство. Зазвичай навколишні умови розглядаються як вплив природи на історію й культуру спільноти, що інколи переростає у географічний детермінізм при поясненні розвитку історії та культури окремих країн (східних цивілізацій, стародавньої Греції, Японії).

Отже, розглядаючи українську самобутність у контексті цивілізаційного підходу, необхідно наголосити на тому, що неповторність і унікальність нашої культури зумовлена поєднанням та переплетінням рис, притаманних двом макроцивілізаціям – Сходу і Заходу. В минулому українське суспільство було «відкритим» для зовнішніх впливів, що зумовило його прагнення до інтеграції із західноєвропейським світом. Елементи східної моделі розвитку, які проникли в Україну через православ'я, прижилися на національному ґрунті і перетворилися на складову української ментальності, яка, будучи духовно-історичним проявом цілісного світосприйняття, втілювалася у культурних цінностях народу.

Список використаних джерел

1. Глотов Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу: автореф. дис.д-р іст. наук. Дніпропетровськ. 2008. 32 с.
2. Гончаревський В. Дослідження середньовічної історії України у контексті використання цивілізаційного підходу в сучасній вітчизняній історіографії. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2011. № 4 (51). С. 98-102.
3. Гончаревський В. Україна в процесі європейської інтеграції: цивілізаційний вимір в сучасній вітчизняній історіографії. Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 27. К. : УНІСЕРВ, 2008. С.82-88.
4. Залізняк Л. Минуле та майбутнє Східної Європи очима А. Тойнбі. Україна: людина, суспільство, природа. Третя щорічна наукова конференція, присвячена 400-й річниці народження і 350-й річниці смерті Петра Могили. Тези доповідей. К. 23-24 січня 1997. С. 9-11.
5. Кравченко П. Вітчизняний культурно-історичний досвід у системі сучасного державотворення (Соціально-філософські аспекти). К. : ГЕНЕЗА, 2001. 332 с.

6. Скоблик В. Історія Русі-України XI-XVIII ст. у контексті міжцивілізаційних відносин (особливості тойнбіанської інтерпретації) *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С.16-29.
7. Тойнби А. Постыжение истории: Пер. с англ. / Сост. Огурцов А.П.; Вступ. ст. Уколовой В.И.; Закл. ст. Рашковского Е.Б. М. : Прогресс, 2003. 608 с. (Историческая библиотека).

Contact:

Вощенко В.Ю.,

доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,
кандидат філософських наук
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Вощенко Вікторія Юріївна, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, кандидат філософських наук. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, історія філософії. Понад 60 публікацій наукового та навчально-методичного спрямування, з поміж яких 15 статей у фахових виданнях, 2 навчальні посібники, 1 колективна монографія, 2 авторських свідоцтва на твір.

Денисовець І.В.,

доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,
кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Денисовець Ірина Вікторівна, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, кандидат філологічних наук, доцент. Сфера наукових інтересів – функційна граматики сучасної української літературної мови, становлення української словотвірної термінології, мовні явища в сучасній українській дитячій прозі. Понад 90 публікацій наукового та навчально-методичного характеру, зокрема: 1 публікація у виданні, яке включено до міжнародної наукометричної бази Web of Science, 17 статей у фахових виданнях, 1 одноосібна монографія,

3 колективні монографії, 3 навчальних посібники,
2 авторських свідоцтва на твір. Пройшла науково-педагогічне стажування «Innovations in Higher Education: Global Trends and Regional Experience» у Технічному університеті м. Кошице (15-20 травня 2017 року м. Кошице, Словаччина), сертифікат № 206/2017 від 20 травня 2017 р.

THE QUESTION OF NATIONAL IDENTITY AND ITS REFLECTION IN THE ARTISTIC VISION

(THE PHENOMENON OF DUAL IDENTITY ON THE EXAMPLE OF IRISH-UKRAINIAN PARALLELS)

OLHA BLASHKIV

Abstract:

This study is devoted to the problem of national identity and the investigation of this concept in relation to fiction.

The predominance of culturological and linguoculturological approaches in the research of the national prompted an attempt to develop our own language for describing the representation of the national in literary studies.

It has been established that the national picture of the world is a mobile, dynamic formation, the components of which are formed gradually in the process of the formation of national culture and depending on the prevailing points of view on the nature of the national in society.

The special nature of the national identity of the enslaved peoples is being studied. Consequently, the subject of research in the article is national identity and its manifestation in the literary works of the Ukrainian writer A. Oles and the outstanding representative of Irish literature W. B. Yeats.

In the process of imposing the values of the colonial culture on the colonized peoples, such a phenomenon of national identity as dual identity was created, which became the object of our research. The phenomenon of dual identity is studied as an attempt by writers of different cultures to create a structured model of the author's consciousness. Analysis and contextualization of literary creations of writers with a subordinate identity of vibrations, based on two key concepts: the land and the first of which symbolize one hour at a time when the creation of the creation and the

vastness of the auditory the other is the cultural identity of the author and the original text. Acceptance from the inshe movne middle-class writer-emigrant (W. .B. Yeats) has taken over his testimony of the national and cultural peculiarities of the fatherland of ancestors.

It has been established that the historical dimension of the national picture of the world allows us to consider national literature as a narrative telling about national history through events, characters, symbols, but at the same time the myth of national history exists precisely in its “imaginary” dimension, nonlinearly correlating with real historical events.

It is established that folklore-mythological and national-artistic elements, introduced in the form of reminiscences, archetypes, widespread use of traditional, national, biblical symbols (in the case of W. B. Yates it is the use of symbols of Eastern culture), are the main ways to create a national art world.

It has been proved that the identity of the authors crystallizes in the process of establishing the social and cultural norms, the glorious ideas and assessments of the economic significance and sense in the life of people. The article establishes that the specificity of the literary representation of the national is also manifested in the variety of interactions with other forms of culture: it sometimes puts forward mythologemes that are not in demand by other forms of cultural and political consciousness, sometimes creates concepts that are ready to be introduced into the mental field of the nation.

Key words: identity, national, cultural, character, author, literary work, symbol, mythology.

1. Introduction. Assignment formulation.

Following Anthony Smith, who in his work on nationalism¹ addresses the question of the national, asking why we see a resurgence of nationalism, even as the globalization tendencies of post-industrial society become clearer. National identity is a complex structure consisting of many interrelated components - ethnic, cultural, territorial, economic and political and legal. Due to multidimensionality, national identity becomes such a flexible, unyielding force in life and politics and can be effectively combined with other powerful ideologies and movements without losing its own character. The problem of defining the concept of “national identity” and its evolution is quite complex and ambiguous.

1 Smith, A. D. (1998). *Nationalism an Modernism*. London, 288 p.

The problems of the national today are one of the most discussed in modern humanities. Current research on these issues is related to various fields of humanities: political-historical, cultural, linguistic research. At this stage, the most active in the development of national problems are interdisciplinary.

By national identity we are referring to what Anthony Smith defines as “the maintenance and continuous reproduction of the pattern of values, symbols, memories, myths and traditions that compose the distinctive heritage of nations and the identification of individuals with that heritage and those values, symbols, memories, myths and traditions.”² In functional terms, it is the “process whereby a nation is reconstructed over time.”³ National identity is understood “on the basis of the traditional definition of a nation as a socio-cultural community and is defined as the individual’s awareness of his belonging to this community and the community’s awareness of its specificity and identity.”⁴

The predominance of culturological and linguoculturological approaches in the study of the national creates the impression of the secondary role of fiction in creating ideas about the national. In this regard, **the aim of this paper** is to determine the significance of literature in the formation of a nation’s text. In our opinion, fiction is a specific area of formation, design, representation and functioning of ideas about the national in culture. In most studies of nationalism, the authors prefer to focus mainly on literary sources (B. Anderson, E. Said).

In this article, we have traced the evolution, on the one hand, of the author’s identity problem, his role in relation to the literary work in the process of its creation, and, on the other hand, the evolution of philosophical and psychological views on this role.

Following *H. K. Bhabha*, we understand the nation as a narration, which allows us to consider fiction not only as a sphere of translation of established national ideas (stereotypes), but as a sphere of cultural construction of national plurality, especially significant in this capacity in recent decades.

This exploration involves a type of study that compares the literary works of writers from different national cultures to identify typological analogies or differences that more closely identify the general and specific components of the historical similarity of national literatures in the context of intercultural communication. Even more interesting for such a typological comparison is the

2 Smith, Anthony D. (2000). The Sacred Dimension of Nationalism. *Millennium*, Vol. 29, No. 3, p. 796.

3 Zimmer, Oliver (2003). Boundary Mechanisms and Symbolic Resources: Towards a Process-Oriented Approach to National Identity. *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 2, p. 173.

4 *ibid*

phenomenon of Irish and Ukrainian identities as a consequence of the colonial rule of England and Russia.

National identity develops in the process of self-determination of the nation in relation to the “other”, which can be considered as “foreign”, “other”. This process does not develop in the literature at the same time as similar processes in culture and is always due to a subjective factor, ie it depends on the level of reflection of the author, which is determined by the relationship between unconscious transmission of stereotypes of collective identity and consciousness of self-determination.

Review of the related literature. Various aspects of the study of cultural variability and national identity have received sufficient coverage in the works of modern foreign and our scholars Karasik, Sternin, Bennett, Byram, Wierzbicka, Brislin, Clyne, Kohls, Triandis, Kramersch, Weaver, Kim, Scollon and many others, who for several decades working in a number of related fields, such as sociology, history, linguistics, linguocultural pragmatics, intercultural pragmatics, cultural anthropology, ethnopsychology, comparative literature are engaged in the comparison of cultures.

Each of the humanities develops its own methodology and terminology, which are used with some adaptation in literary studies. Without disputing the relevance of the terms used, we believe that it is necessary to develop our own language to describe the representation of the national in literary studies. The desire to formalize the content of the text leads researchers to a systematic description of not only the meaning of a particular work, but also the specifics of entire individual-authorial art systems. Linguists have developed the most important categories of literary text (in particular, the categories of the author, linguistic personality, artistic picture of the world, artistic continuum), proposed holistic models of its systematic linguistic analysis. In foreign linguistics, stylistic research, including statistical analysis (including attribution), usually belongs to the field called “stylometry” (R. H. Baayen, J. F. Burrows, T. N. Corns, D. I. Holmes, D. L. Hoover, H. Love).

We rely on the works on the comprehensive study of thinking, national spirit and culture, language and linguistics of such authors: W. von Humboldt, E. Sapir, K. Levi-Strauss and others. On the problems of the morphology of culture (E. Cassirer, M. Eliade and other researchers), who have formed new approaches to the study of the phenomena of cultural experience and forms of its objectification.

A literary text is the unit that directly “connects” two sciences into one whole - linguistics and literary criticism, forming a philological approach to its study.

The literary text presupposes in its linguistic description to take into account as a literary tradition the study of the work, understanding the literary text as a universe of culture, creatively comprehended by the author reality, materialized in a certain literary genre.

In literary studies, during the twentieth century, scholars have proposed several possible ways to analyze a literary text. In the historical progression of literature, the author's influence on his own work was recognized as increasingly insignificant. The signs of the crisis of the author's core, style and art in general, discovered by M. Bakhtin in general, over time became factors of the global redistribution of creative energy in literature and in art as a whole. The phenomenon of the "death of the author", closely connected with the philosophical concept of the "death of the subject", propagated by structuralism and reinforced by deconstruction, proclaimed the death of man and humanism. The last chronological strategy of text analysis was deconstruction, which included both the "destruction" of the text and its reconstruction. Any interpretation of the text, according to the theory of the founder of this trend J. Derrida, is possible only in the dialogical relationship between the researcher and the text (M. Bakhtin).

However, the "death of the author" as the only criterion for correct interpretation and the source of the meaning of the text is not yet the "death of the author" as a participant in dialogue with the reader, the "character" of his own work, ultimately the source of one possible meaning. In the work "The Structure of an Artistic Text"⁵, Yu. Lotman formulated concern about the dangers of deconstruction exercises because they deprive the work of art of its inherent complexity and can turn it into a functionally useful tool, but not in a literary sense.⁶ According to Yu. Lotman, the author is responsible for the first stage of the text's functioning - actualization, when the text potentially becomes real. The "task" of the author's source, according to the scientist, is to determine the "fit" of the text in a certain context. Any text is part of a certain non-textual structure, the most abstract level of which can be defined as "type of worldview", "picture of the world" or "model of culture". In this case, the relationship "idea - text" is always the relationship "creator - creation". As for the literary text, this is the problem of the author's position, "lyrical hero" and so on.

Closely related to the phenomenon of "author's death" are the problems of identity and narrative identity, the awareness of the multiplicity of the

5 Lotman, Jurij (1977). *The Structure of an Artistic Text*. 1-st edition. University of Michigan press. 300 p.

6 Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи / за заг. ред. Д. Наливайка. [Modern literary comparativism: strategies and methods]. К.: Видавничий дім «Киємо-Могилянська академія», 2009. 487 с.

human “I”, which presupposes the existence of the “other”. Proponents of phenomenological theory believed that the text is endowed with the author’s imagination transformation of their own “life world”. The text does not coincide with the intention of the creator, reading is beyond the author’s intentions, but it is difficult to completely reject them. The text always contains a certain number of characters that refer to the author. According to V. Vinogradov, “in a work of art can and even should reflect traces of the historical originality of the author’s life, the originality of his biography, his style of behavior, his worldview”⁷. However, according to V. Fedorov, the reader is not able to determine when the authentic “I” of the author appears before him ... In the text the author is always “different”, even for himself, and the eyes of the Other can not see the true face. “I-for-myself” remains in the act, not in the product of self-objectification⁸. Even the external “face” of the author, available to the reader, can only be his mask.

It is admitted that instead of the author, the language speaks, the text itself, which refers to different cultural sources and acquires unity only through the reader. The reader plays an important role in the constitution of one of the possible “faces” of the author, as M. Bakhtin advertised, emphasizing the procedural nature of the creation of this “face”. The scholar’s views on the perception of a literary work resonate with later theories of hermeneutic interpretation of texts: “the author’s individuality is an active individuality of vision and design, not a visible and formalized individuality”⁹.

The author’s consciousness is able to manifest itself at the level of consciousness of characters, narrators, images, motives, genre-style and compositional features, ie to create in the reader the illusion of knowledge of the human author, but, as R. Bart states, “with each new transformation then someone else”¹⁰. We can conclude that the text is a continuous code with a transformed self-understanding of the individual.

The mechanisms of self-realization of the individual as a natural, social, and spiritual being find their interpretation in German classical philosophy (I. Kant, G. Hegel, K. Marx, I. Fichte, and L. Feuerbach). An important role in revealing the problem of identity was played by domestic thinkers, in particular, G. Skovoroda, P. Yurkevych, who considered the possibility of finding identity through socialization, as well as the transcendent desire to go beyond empirical

7 Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей [Vinogradov V. V. The problem of authorship and the theory of styles]. М., 1961. С. 35.

8 Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Bakhtin M. M. Aesthetics of verbal creativity]. М. 1979. С. 36.

9 *ibid* p.180.

10 Барт Р. S/Z [Bart R. S / Z]. М., 2001. С. 374.

existence. In general, the nineteenth and twentieth centuries are characterized by ambivalence in the understanding of identity: it is believed that finding identity occurs as a simultaneous process of identification and distinction, but preference is still given to identification.

All elements of a complex identity system are consistent and able to establish new correlations in the process of transformation. However, significant differences are hidden in the system of identity of people of two nations, as M. Slavynsky called them. Israeli scholar and critic of Hebrew literature Gershon Shaked has introduced into scientific use the understanding of the “dual (or subordinate) identity” (duale Identität), which characterizes the national mentality (for G. Shaked – Jewish) as conflicts of personalities. It’s all about the complex picture of the individual identity, which arises not only from the own ideas of the culture-bearer, but also from the ideas and assessments of the non-national environment.

Important for the study of the work of a writer with a dual identity is the problem of assimilation of immigrants and the preservation of national identity and culture of emigrants. People with a dual worldview are a special human type that can be observed among the Spanish and French Basques, Catalans, and Irish. The struggle of two tendencies took place in the minds of the Ukrainian elite during the long years of enslavement of Ukraine. People who lived and worked in both the Russian imperial and national sectors gradually became a “national semi-finished product”. However, as M. Slavynsky notes, empires became “ephemeris” precisely because such people remained Ukrainians, Georgians, Jews, “even when they themselves no longer thought about it”¹¹

To properly assess the phenomenon of dual identity, of course, it should be considered in different aspects – political, ethno-national, cultural and in context of personal choice. In the political sense, dual identity, of course, was a negative phenomenon – fuzzy identification led to a mostly passive, contemplative position in political behavior. This was the reason for Ye. Malaniuk to create the most sensitive description of Little Russia as a type of nationally defective, crippled “mentally, spiritually, and sometimes – even racially”¹², which later became the basis for the creation of incriminating figurative definitions.

In the cultural aspect, a specific dual identity can be considered as a “birthmark” of colonization, or – as a factor of fruitful cultural interaction, a source of mutual enrichment with the achievements of historical experience

11 Славинський М. Національно-державна проблема в СССР // Київська старовина. 1993. №5. С. 99-102 [Slavynsky M. (1993). National-state problem in the USSR. In: *Kyiv antiquity*. No.5. P.99-102].

12 Маланюк Є. Малоросійство // Мала енциклопедія етнодержавознавства. К., 1996. С. 717 [Malanyuk Ye. Little Russia. In *Small encyclopedia of ethnostate studies*. K., 1996. P. 717].

and literary thought¹³. Personal, moral and political section of the problem of dual identity are the least studied in the literature. In the paradigm of modern discussions about national and cultural identity as such, given the socio-political severity and philosophical and aesthetic complexity of the problem, we will try to consider options for its solution in the play of famous English writer of Irish origin W. B. Yeats and Ukrainian poet-playwright A. Oles, forced to emigrate due to the threat of Bolshevik massacre, as one of the models of individual approaches to this complex issue, burdened by the bitter historical and psychological experience of many generations.

Observing the similarity of the historical matrix of Ukraine and Ireland (synchronicity of political events of the XX century in Ukraine and Ireland), we note the obvious fundamental differences in the deep historical dimensions of the two countries, the mentality of the people living there, the specifics of national cultures. The similarity of Irish and Ukrainian destiny can be seen not only in the analogous experience of centuries of slavery and oppression, but also in the struggle for the native language, in the tendency of peoples to folk traditions.

An even greater interest in such a typological comparison is the phenomenon of Irish and Ukrainian identities as a consequence of the colonial rule of England and Russia.

National identity develops in the process of self-determination of the nation relative to the “other”, which can be considered as “alien”, “other”. This process develops in literature not simultaneously with analogous processes in culture and is always conditioned by a subjective factor, i.e., it depends on the level of the author’s reflection, which is determined by the relationship between the unconscious transmission of stereotypes of collective identity and conscious self-determination as the bearer of this identity.

According to the American researcher J. Skinner¹⁴, the analysis and contextualization of literary works of writers with dual identities should be based on two key concepts: country and language, the first of which symbolizes both the place of creation and the spatial continuum and, consequently, the readership, for which a work of art is created; the second is the cultural identity of the author and the text itself. Accepted in another language environment, the emigrant writer retains in his mind the national and cultural features of the ancestral homeland.

13 Олесь Олександр Іванович. Вибране / Упоряд. О. Бабишкін, Б. Буряк, Ю. Мельничук. К. : Рад. письменник, 1958. 518 с [Oles Alexander Ivanovych. Selected Writings. Ed. O. Babyshkin, B. Buryak, Yu. Melnychuk. Kyiv, 1958. 518 p.].

14 Skinner J. (1998) *Stepmother Tongue (An Introduction to New Anglophone Fiction)*. Houndmills: Macmillan, P. 237

British colonial policy in Ireland and Russification in Ukraine were carried out through language bans, purposeful assimilation in educational and cultural policy. Many Ukrainians, as well as Irish, not only did not identify with their own ethnic group, but above all tried to dissolve in the social environment of the metropolis. W. B. Yates, like many other representatives of Anglo-Irish literature, did not consider knowledge of the Irish language a necessary condition for belonging to a culture. The phenomenon of Anglo-Irish literature was perceived as the literature of a national minority: it was created in English, and in its subject area and understanding of world differed from the literature with which it had a common language. It could not independently exist in its native language (Celtic), because it did not have a receptive space, there were no opportunities for publication and, above all, the readership.

At the stage of determining the guidelines of analysis and interpretation of dramatic works of Ukrainian and Irish artists and the attempt to systematize the structural elements of their dramas, it seems appropriate to clarify the worldviews of both poets. This will partly understand the intrinsic motivation of their creative activity. It is important to reconstruct not only the rationally organized worldview of the artist, which is the basis of his non-artistic statements, useful in the study of poetics of his works, but also that the author's artistic contemplation is based on his direct feelings, contains emotional, irrational, subconscious moments controlled by his mind. Such a spontaneous conception of the world and man, in addition to the artist's idea, plays an important role in the basis of the work of art and complements the immanent analysis. Accordingly, this involves the consideration of symbolist dramas¹ by A. Oles and W. B. Yates, taking into account the specifics of national receptions of symbolism in Ukrainian and Anglo-Irish literature, forms of subjectivity within the literary movement, as well as philosophical and aesthetic understanding of symbolism by artists not only (partly not so much) as a stylistic trend, but as a worldview, which defined and inspired the original (each artist's own) ways and means of aesthetic representation of reality.

It is worth noting that symbolism, genetically related to romanticism, and all its manifestations are characterized by lyrical tension, and therefore in some way ingrained in the psyche of the Ukrainian and Irish peoples, so it was gladly accepted and picked up by artists of these nations. The most characteristic feature of the mentality of the two peoples, which has repeatedly been emphasized by researchers, literary critics and ethnologists (M. Kostomarov, M. Yevshan, Yu. Kovaliv, I. Dzyuba, S. Khorob, O. Zabuzhko, Yu. Goridko, A. Sarukhanyan and W. B. Yates and many others), there is cordocentrism (when emotions are stronger than the mind), romanticism, lyricism. These mental features of a

spiritual nature in some way clarify such a common quality of artistic thinking inherent in both writers as lyricism. However, such the most active modernist current in Ukrainian art as symbolism, as well as the symbolist worldview of Oles, differ somewhat from the aesthetic schools of the English, and even more so the French model, the symbolism of the early work of W. B. Yates. According to I. Dziuba (and many other researchers), Ukrainian symbolism in general was inferior to philosophical conceptuality and aesthetic certainty¹⁵. In contrast to “imperialist Europe”, as noted by J. Kavushevska, who studied the peculiarities of symbolist discourse in the Slavs, most representatives of modernist thought in the Slavic countries were not directly related to philosophy and were familiar with it only through aesthetics, which gave rise to originality reading the works of A. Schopenhauer, F. Nietzsche, A. Bergson and others¹⁶.

The heterogeneity of the reception of symbolism in different national cultures is explained, first of all, by the different degree of socio-cultural development of these nations, the heterogeneous historical and geopolitical conditions. If London, where W. B. Yates mainly lived, was directly geographically and culturally close to Paris, the main center of modernism, it immediately became the next center of activity for English-speaking modernists (in the 1990s, Verlaine came to Oxford to give lectures on literature; before his visit S. Mallarme visited there with the same mission), the artistic inspirations in the Ukrainian creative circles were a bit belated phenomenon. In addition, in England, the adoption of new trends, in particular symbolism, was not as sharply critical, debatable (speeches by S. Efremov) as Ukrainophobic (statement by S. Khorob – O.B.) together with the polemical assessment of the authoritative master of the word I. Franko, who warned young artists against blindly imitating Western European models (the only exception in English art was O. Wilde). The diversity of both the cultural development of society and the constantly enriching literature of such a powerful empire as England and its colonies – Ireland or Ukraine, whose literature was at the level of colonial “Little Russian literature”¹⁷ self-evident. However, given the complexity of the creative figure of W. B. Yates – an Irishman by birth, but brought up in the tradition of English masterpieces, it is worth noting the difference between the receptions of symbolism in Anglo-Irish and Ukrainian literature.

15 Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : навч. підручник. Кн. 1 : 1910 – 1930-ті рр. / За ред. В. Г. Дончина. [History of Ukrainian literature of the twentieth century: in 2 books. : textbook. Book. 1: 1910 - 1930s / Ed. V.G. Donchyn]. К. : Либідь, С. 155.

16 Кавушевська Я. Особливості символістського дискурсу у слов'янських країнах // Слово і час. 2004. № 11. С. 63-64 [Kavushevska Ya. Features of symbolist discourse in the Slavic countries. In *Word and time*. 2004. No. 11. pp.63-64].

17 *ibid* 14 p.9.

Undoubtedly, the work of Ukrainian artists was significantly influenced by Russian culture. In Oles's creative life, Russian writers were among his first literary friends and admirers: K. Trenev, O. Pesochyn, S. Yablonsky, S. Petrov (Skitalets), S. Yelpatievsky, O. Serafimovich), however, social and moral contradictions of the "colonial" system created difficult conditions for the activity of the creative personality. Therefore, in Ukraine and Ireland, in contrast to Russia or France, where the concept of the elitism of art was actualized, the sociological model of art dominated, based on the ideals of public duty and sacrifice, like German or Polish symbolism. English critics (M. Beerbohm, F. Harris, G. K. Chesterton, T. S. Eliot, J. O. Burdett), which is based on the principles of conservatism and liberalism, expressed, with its inherent tolerance, more balanced judgments: not a categorical condemnation, rather mockery¹⁸. Thus, the colonial position of Ukraine forced writers to become people's tribunes, "to bear the burden of politics", as L. Moroz noted, while the traditionalism of English culture contributed to the perception of modern trends by writers as temporary transitions and even the spread of assumptions that the "outbreak" of modernism in England is a consequence of creative work of Irish and American writers.

The artists' acceptance of modernist innovations is a kind of reaction of their creative personality to the challenges of the time, and therefore strikes with the diversity and heterogeneity of this response. Seeking to overcome the naturalism, provincialism of Ukrainian drama and to address the original, universal issues, A. Oles joined the process of renewing artistic thinking, accepting symbolism as the most appropriate art school of aesthetics, partly denying realism as the only method, and with it positivism and rationalism. certain ways of artistic comprehension of the surrounding world and its stage reproduction. Symbolism for A. Oles was the main means of renewal, the revival of high spirituality.

Almost all Ukrainian poets of the late nineteenth and twentieth centuries were destined for a path of suffering, which was often accompanied by expulsion from their homeland. At home, each of them really felt only in the bosom of their native language. Therefore, Oles's search for Ukrainian identity was at the same time a search for new expressive possibilities for the poetic projection of the Ukrainian language. In such way, the Ukrainian playwright demonstrated amazing endurance and the will to survive, which were at the same time accompanied by a desire to stamp out the Ukrainian aesthetic inferiority and a desire to radically modernize poetic thinking. Without resorting to any manifestos, A. Oles with

18 Хорольский В. В. Культурологический метод изучения публицистического дискурса (на примере статей А. Блока, У. Б. Йейтса, О. Уайльда) [Khorolsky V.V. Culturological method of studying publicistic discourse (by the example of articles by A. Blok, W. B. Yeats, O. Wilde) [Electronic resource] URL : <http://www.relga.rsu.ru/n60/cult60.htm>

his literary work emphasized the aesthetic value of the work of art¹⁹.

And although, as S. Pavlychko noted in his works, there are no signs of either aesthetic or emotional hedonism as in the prominent representatives of symbolism, but, Oles “subtly felt on a subconscious level²⁰” need to modernize the language. This attempt cannot be called unsuccessful, because, although in specific formal art categories, A. Oles gracefully and correctly conveyed a synthesis of feelings, impressions, his own most intimate experiences, traditions and the past of our people. The internal need to deprive images of national life of staticity, give them dynamics and intellectualize them²¹ directed the creative search of the Ukrainian playwright. The subtle and true lyricism of Oles’s dramatic works was conveyed at the linguistic level by means of subtle suggestive means: alliteration, assonances, emotionally and colorfully colored vocabulary, rhythmic syntax in prose works (gradational accumulation of homogeneous components), mastery of poetic forms and methods of metaphorical speech (personification of natural phenomena), a combination of visual and sound images, antithetical compositions, which created a musical and picturesque intonation pattern of dramas.

In the literary aspect, the literary work of W. B. Yeats witnessed a transitional period in the literary and artistic space: between romanticism and modernism, between P. B. Shelley and Ezra Pound. The Irish artist mainly understood symbolism as a feature of creative style, which became decisive for artists at the turn of the century, but was also characteristic of writers of previous cultural epochs, for example: Dante, W. Shakespeare, P. B. Shelley. W. B. Yeats considered W. Blake a forerunner of symbolism: “if the French Symbolists had expressed a desire, they would have found a justification for their philosophy and criticism in the work of William Blake”²². According to D. Masterson and E. O’Shea, a long study of W. Blake’s work by W. B. Yeats in collaboration with E. J. Ellis, which resulted in their three-volume edition, “In the subsequent creative activity (W. B. Yeats - O.B.) inevitably reflected not only as a single spark in one

19 Жулинський М. Із забуття в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) [Zhulinsky M. From oblivion to immortality (Pages of forgotten heritage)]. К.: Дніпро, 1990. С. 92-97.

20 Олесь Олександр Іванович. Вибране / Упоряд. О. Бабишкін, Б. Буряк, Ю. Мельничук. К.: Рад. письменник, 1958. С. 30-31 [Oles Alexander Ivanovych. Selected Writings. / Ed. O. Babyshkin, B. Buryak, Yu. Melnychuk. Kyiv, 1958. pp. 30-31].

21 Хороб С. І. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм). [Khorob S. I. (2002). Ukrainian modern drama of the late XIX - early XX century (Neo-romanticism, symbolism, expressionism)]. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 248.

22 Haskell M. (1990) Yeats, Symons, and the Symbolist Movement. In: Yeats. An Annual of Critical and Textual Studies. Volume VIII. / ed. by Richard J. Finneran. Ann Arbor, p. 290.

work, but as an enriched repertoire of symbols”²³. This is especially true of the symbols of the four elements of nature – earth, water, fire, air, the four parts of the world and the four seasons, which W. B. Yates borrowed and expanded their relationship, creating their own system of correspondences. To the Blake Four, the Irishman added the theosophical ideas of the dreamers of the Golden Dawn: four points of the compass, four age periods of human life, and even four parts of London. W. B. Yates used this symbolism, perfecting it for the rest of his life. W. Blake’s Schematic Symbolic System, developed by W. B. Yates, prompted the creation of his own universal psychological and historical system, which he set out thirty years later in his *Vision*²⁴. W. Blake’s immersion in the essence of folk art, his fascination with Oisín’s songs, bards, druids (ancient Celtic priests and healers), a kind of rethinking of biblical dogmas, a bold struggle against all conventions, the belief that art is designed to transform, regenerate man – all these views of the famous writer shared W. B. Yates, which, together with the same artistic sympathies in painting: a commitment to the art of ancient Greece, B. Michelangelo, Raphael (Raffaello Santi), especially brought poets together. Another important point for W. B. Yates was that W. Blake was of Irish descent (his grandfather James O’Neil was Irish), a mystic and a poet, and his initials coincided with those of W. B. Yates (W.B. – W.B.Y), all this was given to William Bataler by some “mysterious forces”²⁵. It was under the influence of W. Blake’s work that W. B. Yates studied various religious systems at that time: Catholicism, to which most people converted (in particular, his acquaintances Ernest Dowson, Lionel Johnson, etc.), Kabbalah (from Hebrew – legend – a mystical trend in Judaism, which originated and spread during the Middle Ages; she combined elements of Gnosticism and Neoplatonism with faith in the Bible and its symbolism; later, Kabbalah became a symbolic interpretation of sacred texts, in which words and numbers were given a mystical meaning). The Irish used Catholicism as convenient symbols of traditional and sensible belief, and Kabbalah theory, in addition to exegesis, presented to the young occultist Yates a cosmogony similar to the Neoplatonic one. He is the author of translations of the works of the Swedish mystic Emanuel Swedenborg and the Upanishads (from Sanskrit – secret knowledge – the Indian prose works and poetic religious and philosophical treatises; part of the Vedic literature; there were approx. 7-3 c. BC; in the center of the Upanishads – the philosophical problems of the Vedic religion, man’s knowledge of himself and the world around him). However, his father’s atheism prevented him from becoming a supporter of a certain faith, but his need

23 Masterson D., O’Shea E. (1985). *Code Breaking and Myth Making: the Ellis-Yeats Edition of Blake’s Works*. In *Yeats’s Annual*, No. 3. London : Macmillan, p. 63.

24 Yeats W. B. (1981). *A Vision*. London , Macmillan. vc. 305 p.

25 Ellmann R. (1999). *Yeats : The Man and the Masks*. New York – London : W. W. Norton & Co., pp. 119-120.

for life caused the artist's interest in the philosophy of Kabbalism, Buddhism and other Eastern philosophical practices, ancient and modern mystical currents, the philosophy of Platonism and Neoplatonism, trying to create an individual system, which would become "faith". Unlike W. Blake, who valued in man first of all his intellect, W. B. Yates considered the heart of man to be the real source of knowledge and truth.

Through the prism of the tendencies that prevailed in literary and artistic life at the turn of the XIX and XX centuries, the consistency (in the ideological and artistic structure) of the consonance of A. Oles's dramatic works and W. B. Yates's early plays is visible: it is actually about typological correspondences, about a certain proportionality of philosophical and aesthetic systems and one-vector type of creative thinking of two poets-playwrights, ie typological analogies due to social, literary and psychological factors and, accordingly, national, individual differences.

The problem of identity of the person and the subject meaningfully combines the life of the author and his self-consciousness in the process of creative activity, the imaginary life of the main character of the book in general and the mechanisms of functioning of the reader's consciousness. The poetics of symbolist drama foresaw another reader: it appealed not so much to the logic of perception as to the associativity of thought; it is able to suggest the subtle nuances of feelings and requires an adequate response from him. In the symbolist work of fiction the author in the system of symbols tried to decode complex relationships between phenomena, things, states in the universe, created his own esoteric world, often more complex than the original, forced readers to resort to complex interpretations, "open" the sensory-emotional sphere of reception. So modernism consists not only in a radical renewal of the literary text, but also in an equally radical rethinking of the creative connection between the writer and the reader. Ukrainian and Irish playwrights are brought together by the shift of emphasis in dramatic works from the events of the outside world to the knowledge of the human soul. The main meaning of their dramas was the disclosure of human self-worth. The return of the protagonist to the world of his own soul in the plays of both poets is inextricably linked with the choice that forces the character to perform a heroic act. Thus the inner drama in the soul of the main character of the book causes the drama of the challenging spirit, that is, the tragedy of the hero. The playwrights in the plays raised a number of issues of art (love, patriotism, faith), but for one purpose - to show the victory of all "spiritual" over the practicality and mercantilism of their time.

The form of the author's identity in the creative activity and the identity of the reader in the process of reception is the image of the main character, which acts

as a figurative picture and a project of the imaginary personality. The problem of the character's identity is considered by W. B. Yates and A. Oles in the light of the variability and elusiveness of human nature. Identity as a complex multi-vector, multilevel phenomenon requires the study of the correspondence between the external diversity of influences on man and his inner world, identifying the mechanisms of interaction of personal and social identity in the contradictory tendencies of civilization.

For example, in A. Oles's dramatic sketch "On the Road to a Fairy Tale" and W. B. Yates's play "Kathleen-no-Guligan" the main goal of the playwrights was to try to show the "evolution of the soul" of the main character (in W. B. Yates - Michael, A. Oles - He), the formation and development of personality, achieving the fullness and integrity of life. In these plays, both playwrights tried to show how the eternal struggle of two foundations unfolds in the human soul - *dar al-fana*, routine, vital and higher, divine, spiritual, and how in this struggle the ability of man to make the necessary choice matures. The symbolist idea of the path of ascent-elevation, character arc response to the scourging of one's own spirit and movement towards it is perhaps the most important ideological guideline of the Symbolist playwrights, common in A. Oles and W. B. Yates, and one of the ways of manifestation of their lyrical consciousness. noticeable in the image of the inner, invisible worlds of consciousness rather than the outer world. After all, for example, the plot of the sketch "On the way to a Fairy Tale" is condensed not on the show of action with various vicissitudes (travel to the Fairy Tale), but on tracing the evolution of consciousness of the protagonist and Crowd with him and dramatic intrigue (despair of the main character and the crowd and the ability to find the Fairy Tale on its doorstep) are important in A. Oles as a catalyst for the main idea of the work of fiction - The Fairy Tale exists, but it is impossible to achieve it in real life, especially without finding harmony in an own soul. The hesitations of Oles's hero, inherent in the Ukrainian intelligentsia during the revolutionary trials, the literary prototype of which is He, and, in fact, is a manifestation of the author's worldview. As Ye. Yakovlev aptly noted, "... the process of creating an artistic image is an organic combination of all levels of the artist's spiritual life"²⁶. Similar transformations from passive dreamers to real leaders, whose actions and experiences are the result of an internal struggle with the temptations of one's own "I", "tied" to the real world, occur with the characters of the Irish artist's dramas. The "growth of the soul" of the protagonist is the author's statement that the self-determination of the individual is the meaning and the greatest value of life. The ascending path to true life that Ukrainian and Irish playwrights offer their characters is a painful one, associated with various

26 Яковлев Е. Г. Искусство и мировые религии: учеб. пособие. [Yakovlev Ye. G. (1985). Art and world religions: textbook]. М. : Высш. школа, 1985. С. 68.

losses and sacrifices, but to give up this ascent means to give up oneself.

In summary, the problems of dramas by A. Oles and W. B. Yates can be described as a conflict of external and internal forms of life, dreams and reality, conscious and unconscious, “life” and “sleep”. Despite the attempts of the characters to mobilize all their physical and spiritual strength in the struggle for the right to be a full-fledged person were characteristic, of course, and escape from reality into the world of the unknown and beautiful too. That is why the action in the plays of both playwrights often takes place on the border of reality and dream, where dream and reality are strangely intertwined. For example, the protagonist of the dramatic sketch “On the way to the Fairy Tale” He, in a moment of doubt and despair, does not understand in what dimension is he: “I thought I was lying and sleeping, but I have a sweet dream. And now, and now everything seems to me a single dream”²⁷. Countess Kathleen, the protagonist of W. B. Yates from the play of the same name, who hears and sees creatures from the “land of fairies”, is half asleep. The identity of the main character in the dramas of A. Oles and W. B. Yates is directly related to the peculiarities of the composition of the work. For example, the main character of W. B. Yates Mary in the dramatic poem “Land of Soul Desires”, as well as the protagonist of A. Oles He is in a state of “crisis sleep”, which according to both authors is a borderline state when a person enters a new stage of his life. At the end of Oles’s dramatic poem “Over the Dnieper” it turns out, for example, that all its action is just a dream. The dream, according to Oles, is the voice of the subconscious, the voice of the heart, because, for example, “earthly” characters in the dramatic sketch “Moon Song”, when Mr. Yang began to play “his swan song”, see him asleep and only the Mermaid hears, as his “moon song” sounds. The certain fragmentation of character’s consciousness embodied in the plays testifies to a deep psychological rift in the soul of the character, who has all the hallmarks of a personal identity crisis, which later leads to frustration and the desire to know the mysteries of the world and the meaning of human existence.

In general, the literature of the late nineteenth century opened psychological identification. Variations of a person relative to his own I and others have become the main object of artistic reproduction - the character is constantly asking questions I / not-I, I / He, seeks to comprehend the motivations of others, to penetrate their inner world, although he is also busy recognizing the world around him. Eventuality, one might say, recedes into the background here. Also, the hero is trying to penetrate into his own essence. Since identity is unstable, he begins

27 Олександр Олесь. Твори: в 2-х т. [Текст] / [упор., передм. Р. Радисhevського]. [Alexander Oles. (1990) Works: in 2 volumes / [emphasis, foreword of R. Radyshevskiy]. К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : Драматичні твори. Проза. Переклади. С. 26.

the process of recognizing himself again and again. The end result of this process is not always obvious, since the protagonist is in the making. He sees himself in different ways and combines different points of view on himself. The author leads the reader from one phase of personality development to another, allowing him to see its deep changes. The hero rarely succeeds in fully comprehending himself and the other - on the path to true identification there always occurs a series of false identifications.

Ireland, its legends and myths, bards and druids, became the main theme of the works of W. B. Yeats, and from 1894 he became the initiator and “soul” of the so-called “Irish Drama Movement”, in which cooperation lasted until 1899. Passionate nationalism W. B. Yeats was an integral part of his literary pursuits, but, unlike some of his colleagues (as well as his beloved Maud Gonne), for whom nationalism turned into powerless Anglophobia, with their slogans of hatred for England, the artist spoke of hatred for the materialism he associated with England, and he understood true nationalism as the awakening of the nation’s self-consciousness, the heir to ancient and great culture. He wrote: “For great poets, everything they see is connected with national life, and through it with universal and divine ... But to reach an understanding of this universality, the unity that exists in everything, is possible only because near, through your nation...”²⁸.

Results of the study.

According to R. Ellmann, the whole creative path of W. B. Yeats is a desire to unite the dream (his vision) and reality²⁹. Tracing the formation of the artist’s worldview and comparing the sources that have become decisive in his creative development, we agree with the English researcher that W. B. Yeats developed his dreams, supporting their fascination with Irish legends and folk tales (which he heard from childhood from his mother, studied in collaboration with Lady Augusta Gregory), later based on the work of W. Blake, occult studies, and, finally, delving into the study of the human psyche, philosophy and religion of the East. All these sources strengthened his faith in the power of dreams (in the meaning of which the author invested his imagination and willpower) - to surpass and control reality. To prove the power of a dream without using

28 Йейтс У. Б. Видение: поэтическое, драматическое, магическое [Yeats W. B. A Vision: poetic, dramatic, magical]. М.: Логос, 2000. С. 174.

29 Ellmann R. (1999). Yeats: The Man and the Masks. New York – London: W. W. Norton & Co., p. 293.

it in practical experience - not inherent in the personality of W. B. Yates, and therefore - a "magic wand" (R. Ellmann's statement - O.B.), sacred books were used by the author to prove the effectiveness of dreams (which captivated his soul) in creative activities and stun the skeptical world. The pathos of the fiction books of the Irish writer was aimed at drawing human attention to the "depth". That means, to what is not subject to the destructive power of Time and what is inherent in the human soul, regardless of time and place. Not a departure from life, but a departure from its rationalist superficiality - this is the true desire of W. B. Yates in the context of the symbolist path. Deep and essential, in his opinion, "coming out" into the outside world, evaporates, is profaned. The passage of time itself also works against man, reminding him of the prison of the body and perishability, thus "removing" the soul, and forcing him to take care of the temporary. The young poet was captivated by Celtic legends since childhood, a kind of "relativity" of time - a property of myths and ancient legends, where the character lives in another, cosmic time. That is why Irish mythology has become the main source in the dramatic work of W. B. Yates.

"The appeal to the myth", as the Russian researcher N. Tishunina aptly remarked, "became a means of symbolizing life, that is, the desire to explain it with the help of large-scale, universal categories". Therefore, the very philosophical and aesthetic thought of the late nineteenth century organically approached the problem of mythological thinking, in which the myth was no longer just a plot, but a model of reality"³⁰.

For A. Oles, the primary thing was not the creation of his own myth, but a meticulous interest in the national historical soil and those features of mythological thinking that he retains, and personal belonging to a great tradition.

As for Oles's worldview, it is expedient to speak of a complex combination of many religious-philosophical, Russian and national literary traditions, which have organically accumulated into the dominant symbolist type of artistic thinking.

The operation of phenomena, that do not relate to external reality, but belong to the sphere of "spirit" of man, the growth of his soul - this is actually what can be called the dominant "content" of the worldview and work of W. B. Yates and A. Oles. Symbolism as a type of artistic perception and reflection of reality determined the direction of the dramatic work of artists. In the symbolist practice of both poets, there is a connection between this trend and neo-romanticism and

30 Тишунина Н.В. Западноевропейский символизм и проблема взаимодействия искусств: опыт интермедиального анализа. Монография [Tishunina, N. V. (1998). Western European Symbolism and the Problem of Interaction of Arts: Experience of Intermediate Analysis. Monograph]. СПб : Образование, 1998. С. 9.

impressionism. Oles's impressionism was manifested at the level of pantheistic belief in the spirituality, divinity of nature and phenomena, which was expressed in the works in the spiritualization and personification of the "sensual" world of nature. For W. B. Yates, a painter, Impressionism is immanent, as well as inherited from the Pre-Raphaelites, O. Wilde, whose creative style is characterized by elements of Impressionism. The symbolist theory of W. B. Yates, like A. Oles, included the romantic idea of national revival, which is especially characteristic of colonial countries, where literature was perceived as the main carrier, the representative of national functions. However, for W.B. Yates, the dominant concept in art is the notion of passion, which is rooted in folk sources and aestheticized by the writer, while A. Oles rather seeks the wisdom of life in folk treasures and criteria of ethics. Of course, O. Oles's inclusion in the rich treasury of mythology and national folklore was a manifestation of the author's spiritual and religious (symbolic) knowledge of reality. An important typological feature of the symbolist type of artistic thinking of Ukrainian and Irish playwrights is the appeal to the folklore and mythopoetic codes of the nation.

The characteristic typology of figurative thinking, manifested primarily in the dramatic works of artists of different cultures, testifies to the worldview and spiritual connection, the closeness of aesthetic feelings and emotions of A. Oles and W. B. Yates.

A kind of reconstruction of mythological schemes allows not only to reveal the depth of the artist's creative consciousness and the psychology of his artistic work, but also to reveal the originality of purely national thinking of the Ukrainian and Irish people. According to Ye. Yakovlev, "myth, the primary phenomenon is pre-national, and later becomes the strengthening structure, the dominant, which largely determines the uniqueness of the national artistic thinking of a particular people"³¹. Therefore, the attempt to analyze the process of unfolding key mythologies and symbols in the dramatic works of A. Oles and W. B. Yates is dictated by the need to look anew at the dramatic works of Ukrainian and Irish artists in their comparative analysis.

Both artists turn to mythology as a tool for the artistic organization of the work and an original way of expressing the eternal psychological foundations, or established national modeling systems. Therefore, national myths and folklore become the main means of image and nation-building for both symbolist artists. In fact, in the use of folklore sources by Ukrainian and Irish playwrights, their mythopoetic thinking, in the symbolist and neo-romantic author's consciousness, the typological similarity of their dramatic works is clearly traced.

31 Яковлев Е. Г. Искусство и мировые религии: учеб. Пособие [Yakovlev Ye. G. Art and world religions: textbook]. М.: Высш. школа, 1985. С. 9.

Both artists use the myth both to shift the spatio-temporal relations and to substantiate the symbolic plan of the dramatic work. The plot of a folk tale and legend gave playwrights the opportunity to show the soul of the hero, which in turn added to the action of the play of vitality and depth. In the dramatic works of both A. Oles and W. B. Yates, as already mentioned, two planes of existence interact - the concrete-sensual and the "supersensible", the ideal, in which the myth is embodied. But the mythopoetic structure of the dramatic works of both artists is similar only in its task - to expand the symbolist principle of interaction of several planes of existence (worlds) to the interaction of different universal natural categories (history and myth) and different levels of aesthetic perception of their conflict by modern readers. "Oles's main character lives next to a fairy tale, a dream, but still in reality, that is, the real and the mythological live side by side in his dramas, while in W. B. Yates's dramas - the myth permeates the entire structure of his works, symbolizing moving it away from reality.

For both artists of different cultures, the myth was important not only for the disclosure of absolute categories of existence, but also for the knowledge of these categories in the modern world. For them, the myth is a universal structure through which the memory of culture returns to the world of civilization, which is dominated by "bourgeois" materialism, the staggering rhythm of life and technical thought, followed by emptiness, the destruction of nature. Using myth, A. Oles and W. B. Yates turned to the original sources of national art, revived national art in modern times. In the case of Oles, this tradition in the drama of Ukrainian literature was started by Lesia Ukrainka, and in Irish art the relationship between history and epic was an aesthetic innovation of W. B. Yates in drama. Unlike those dramatic works by A. Oles, where the author used mythical images, in the dramas of W. B. Yates the core of the plot of symbolist dramas was an unusual (heroic) act of the hero, but everything happened "inside the legend", ie the author did not return the reader-viewer into the world of history, but, on the contrary, increasingly delved into the myth. The originality of W. B. Yates' style is that he was the first English-speaking author in the twentieth century to use the method of mythologizing as the basic principle of artistic creativity (in adulthood he will become the main dominant of his works) and became the founder of irrational interpretation of myth. as structures of knowledge of the world. Later, his contemporaries J. Joyce and T. S. Eliot laid the foundations of a completely different psychological and rational method of poetics of mythologizing, which is most fruitfully used in prose works of the twentieth century.

Tracing a certain contiguity of the philosophical and aesthetic systems of A. Oles and W. B. Yates (despite the inevitable differences), we observe largely typologically similar organization of dramatic texts: the mythological and

folklore basis of their works. The presence of primary subconscious structures in the mind, which express the “deep essence of the soul” of both playwrights can be traced in the original use by artists of “eternal” symbols and mythologists, mythological and folklore plots. According to most researchers (F. Schelling, A. Losev, V. Toporov, N. Fry and many others), the myth manifests itself as part of human consciousness, it fills various gaps in the perception and awareness of being. The myth, aimed at the perception of the world through the prism of personal-sensory sensation, focusing on family-collective forms, becomes an effective projection of man in explaining the world. Therefore, the interest of A. Oles and W. B. Yates in the past of their people can be explained by the desire to better understand the present. In addition, the artists’ use of the features of mythological thinking and mythological symbolism made it possible to reveal their own understanding of majestic, important worldview problems by actualizing archaic universal mythological symbols in the poetic mythologized world they created. Note that sometimes the influence of mythological thinking on their own art is not noticed by the authors. S. Freud also expressed the opinion that “a literary or artistic text is a compromise formation between the conscious and subconscious intentions of the author”³². Therefore, the reconstruction of existing, and partly, perhaps, unconscious by artists mythological schemes, images in the created works of art allows to reveal hidden both symbolic meanings embedded in the depths of the artist’s creative consciousness and its internal structures and mechanisms of functioning.

A kind of reconstruction of mythological schemes allows not only to reveal the depth of the artist’s creative consciousness and the psychology of his artistic work, but also to reveal the originality of purely national thinking of the Ukrainian and Irish people. According to Ye. Yakovlev, “myth, the primary phenomenon is pre-national, and later becomes the strengthening structure, the dominant, which largely determines the uniqueness of the national artistic thinking of a particular people”³³. Therefore, the attempt to analyze the process of unfolding key mythologies and symbols in the dramatic works of A. Oles and W. B. Yates is dictated by the need to look anew at the dramatic works of Ukrainian and Irish artists in their comparative comparison in the context of the problem of national consciousness and its reflection in the literary text. . An essential creative feature of Oles’s individual style, which has been repeatedly pointed out by researchers (R. Radyshevsky, M. Zhulynsky, M. Nevrlly, T. Gundorova, Z. Henyk-Berezovska,

32 *Cited. for:* Антологія модерної української драми / ред. Лариса Залеська-Онишкевич [Anthology of modern Ukrainian drama / ed. Larysa Zaleska-Onyshkevych (1998). Kyiv - Edmonton - Toronto]. Київ - Едмонтон - Торонто : Таксон, 1998. С. 107.

33 Яковлев Е. Г. Искусство и мировые религии: учеб. Пособие [Yakovlev Ye. G. Art and world religions: textbook]. М.: Высш. школа, 1985. С. 9.

and many others) and which should be emphasized as a specific features of the artist's work, there is a sharp sense of contrasts in life and nature and, accordingly, the characteristic to combine opposite concepts, feelings, experiences. The antitheses of happiness and sorrow, heaven and earth, light and shadow, slavery and freedom pass through the literary work of W. B. Yates and are present in all genres of his work, which contributed to the deepening of literary studies in this aspect, for example, mention Charles Berryman's thorough exploration schemes of oppositions of W. B. Yates³⁴.

A. Oles's dualistic understanding of human life was vividly reflected in the dramatic sketch "Dance of Life", where the author reflected the eternal antithesis of the ugly and beautiful in life. This antithesis is felt both at the level of conflict of the work in the spoken monologues of the heroes, and at the level of expressive figurative dissonances: the contrast between the external mutilation of the hunchbacked family and their poetic, spiritually rich soul. In Yates, the whole system of "Vision" – a special book by W. B. Yates, in which the artist gave a philosophical and theoretical basis for all his work – "is based on the belief that the whole reality, symbolized as a sphere, disintegrates into human consciousness [...] on a number of antinomies"³⁵. Antinomies create a picture of this world, forming a kind of rhythm: it creates the impression of a pendulum swinging between the extreme poles – *вверх / вниз* (up / down), *тут / там* (here / there), *захід / схід* (west / east), *північ / південь* (the north / the south) in the works of W. B. Yates or the top / valley in the plays of A. Oles. The playwrights' preferences for repetitions and parallelism also contribute to the rhythmic structure: "Не знали тих пекельних мук, / ... Не знали тих щасливих мук //(“Тихого вечора”/ “Silent Evening” by A. Oles) and, for example, in W. B. Yates: “Neither the living nor the carefree dead, / Nor the high gods who did not live”(“The Wanderings of Oisin”). A keen sense of contrasts in life and nature is the dominant feature of all the works of both artists, who defined the genesis and subject of art for themselves as a conflict of opposites. We have noticed that in the dramatic works of A. Oles and W. B. Yates antinomies are manifested both on the ideological and semantic and formal level. The figures of opposition help to identify additional sources of aesthetic energy as a result not only of the struggle of opposites but also of unity of components and their equivalence.

34 Berryman C. (1967). *W. B. Yeats : Design of Opposites* . N. Y., Exposition Press,. 149 p.

35 Yeats W. B. (1981). *A Vision*. London : Macmillan, p. 187.

Conclusions.

The national identity of Ukrainian and Irish writers is manifested in the actualization of myth, recourse to folklore sources and traditions. Investigating the poetics of A. Oles and W. B. Yates as forms of artistic synthesis, in particular tropes and rhetorical figures, we found that they practically realize the forms of mythological thinking. This tendency, ie the mythological background of the works, distinguished, or, more precisely, helped to distinguish purely distinctive features of different national artistic structures.

We noticed that A. Oles and W. B. Yates thoroughly project poetic paths on artistic reality, as a result, real images become symbols of concepts, or the artistic image grows to the level of a real object (the image of a “Fairy Tale”), which is the embodiment of the content of the work. The poetic paths of both playwrights are interconnected on the basis of contiguity, similarity and contrast.

The poetic picturesqueness of W. B. Yates’s symbols is richer than that of A. Oles, because it is synthesized from a larger number of sources: Christian, pagan, and occult. But both playwrights have a mythological understanding of reality and, thus, all the mythological imagery of their dramas is extremely rich. The two artists are united by their involvement in folklore and traditional symbolism, which is already entrenched in world literature, but a thorough rethinking of traditional symbols by both authors, their new interpretations testify, on the one hand, the innovation of playwrights, and on the other – show a close connection with national culture and reflection of national identity in the creative work.

W. B. Yates was faithful to the irrational knowledge of the world, the spirit of psychoanalytic, rational knowledge of human nature and being was unacceptable to him (this is the difference between his mythopoetics from T.S. Eliot and J. Joyce). The Irish playwright, like A. Oles, addresses the myth as a hidden driving force of the soul, which is expressed in their dramatic works symbolically (the land of fairies, fairy tales, pictures of the past). An important typological feature of the symbolist type of artistic thinking of Ukrainian and Irish playwrights is the appeal to the folklore and mythopoetic codes of the nation. The identity of the authors crystallizes in the process of determining their position on social and cultural norms, worldview ideas and evaluation of their meanings and meaning in human life.

The tendency to increase the author’s subjectivity was associated with the problem of national identity, value criteria in the national-artistic experience. Folklore-mythological and national-artistic elements, introduced in the form

of reminiscences, archetypes, widespread use of traditional, national, biblical symbols (in the case of W. B. Yeats, the use of symbols of Eastern culture) are the main ways to create a national art world.

People with a dual worldview (or, as M. Slavinsky called them “people of two nations”³⁶), who due to historical circumstances were A. Oles and W. B. Yeats, as well as most Ukrainians during the reign of Russia, or the Irish during the English ruling, their dual identity was expressed through contrasts, antitheses in their works. The antitheses of both artists are laid both in the basis of the author’s idea and are manifested in the way of grouping the characters. In addition, the oppositions in the plays of A. Oles and W. B. Yeats “express” not only the opposition of concepts, phenomena, etc., but also “signal” about the internal struggle within the opposition images, concepts, opinions, thus demonstrating the crisis of identity .

By researching the literature work of the writer or analyzing each work of the author in particular, a system of relations between the author, the main character and the reader is built, based on the processes of identification. The image of the protagonist of the work forms in the reader an idea of the cultural identity of the text. The world of the work, which emerges due to the literary embodiment of the author’s identity, appears in the form of staging a certain assumption, the personal contour of which arises in the process of reception.

References:

- Berryman C. (1967). *W. B. Yeats : Design of Opposites* . N. Y., Exposition Press, 149 p.
- Ellmann, R. (1999). *Yeats : The Man and the Masks*. New York – London : W. W. Norton & Co., vi, 336 p.
- Haskell, M. (1990) Yeats, Symons, and the Symbolist Movement. In: *Yeats. An Annual of Critical and Textual Studies*. Vol. VIII. / ed. by Richard J. Finneran. Ann Arbor,. pp. . 280 – 293.
- Lotman, Jurij (1977). *The Structure of an Artistic Text*. 1-st edition. University of Michigan press. 300 p.
- Masterson, D., O’Shea E. (1985). *Code Breaking and Myth Making: the Ellis-Yeats*

36 Славинський М. Национально-государственная проблема в СССР // Київська старовина. 1993. №5. С. 99-102 [Slavynsky M. National-state problem in the USSR. In: *Kyiv antiquity*. 1993. No.5. P.99-102].

- Edition of Blake's Works . In *Yeats's Annual*, No. 3. London : Macmillan, pp. 53 – 80.
- Skinner, J.(1998) *Stepmother Tongue (An Introduction to New Anglophone Fiction)*. Houndmills: Macmillan,. P. 237-245.
- Smith, Anthony D. (2000). The Sacred Dimension of Nationalism. *Millennium*, Vol. 29, No. 3, p. 790 -796.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London, 288 p.
- Zimmer, Oliver (2003). Boundary Mechanisms and Symbolic Resources: Towards a Process-Oriented Approach to National Identity. *Nations and Nationalism*, Vol. 9, No. 2, p. 173 -177.
- Yeats, W. B. (1981). *A Vision* . London , Macmillan. vc. 305 p.
- Антологія модерної української драми / ред. Лариса Залеська-Онишкевич [Anthology of modern Ukrainian drama / ed. Larysa Zaleska-Onyshkevych (1998). Kyiv - Edmonton – Toronto]. Київ – Едмонтон – Торонто : Таксон, 1998. С. 107.
- Барт Р. S/Z [Bart R. S / Z]. М., 2001. 232 с.
- Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Bakhtin M. M. Aesthetics of verbal creativity]. М. 1979. 424 с.
- Блашків О. В. Подвійна ідентичність письменника у контексті проблеми структурування моделі авторської свідомості // Теорія літератури і гуманітарні студії: Збірник наукових праць з нагоди сімдесятиріччя д-ра філол. наук, проф., академіка Академії вищої школи України Романа Гром'яка / Упоряд. І. Папуша // *Studia methodologica*. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2012. Вип. 34. С. 63- 67.
- Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей [Vinogradov V. V. The problem of authorship and the theory of styles]. М., 1961. 614 с.
- Жулинський М. Из забуття в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини) [Zhulinsky M. From oblivion to immortality (Pages of forgotten heritage)]. К.: Дніпро, 1990. С. 92-97.
- Історія української літератури ХХ століття : у 2 кн. : навч. підручник. Кн. 1 : 1910 – 1930-ті рр. / За ред. В. Г. Дончина. [History of Ukrainian literature of the twentieth century: in 2 books. : textbook. Book. 1: 1910 – 1930s / Ed. V.G. Donchin]. К. : Либідь, 782 с.
- Йейтс У. Б. Видение: поэтическое, драматическое, магическое [Yates W. B. A

Vision: poetic, dramatic, magical]. М.: Логос, 2000. 717 с.

Кавушевська Я. Особливості символістського дискурсу у слов'янських країнах // Слово і час. 2004. № 11. С. 63–64 [Kavushevskaya Ya. (2004). Features of symbolist discourse in the Slavic countries. In *Word and time*. No.11. pp.63–64].

Олександр Олесь. Твори: в 2-х т. [Текст] / [упор., передм. Р. Радішевського]. [Alexander Oles. (1990) Works: in 2 volumes / [emphasis, foreword of R. Radyshevskiy]. К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : Драматичні твори. Проза. Переклади. С. 26.

Олесь Олександр Іванович. Вибране / Упоряд. О. Бабишкін, Б. Буряк, Ю. Мельничук. К. : Рад. письменник, 1958. 518 с [Oles Alexander Ivanovych. (1958). Selected Writings. / Ed. O. Babyshkin, B. Buryak, Yu. Melnychuk. Kyiv. 518 p.].

Славинський М. Національно-державна проблема в СССР // Київська старовина. 1993. №5. С. 99-102 [Slavynsky M. (1993). National-state problem in the USSR. In: *Kyiv antiquity*. No.5. P.99-102].

Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи / за заг. ред. Д. Наливайка. [Modern literary comparativism: strategies and methods]. К.: Видавничий дім «Киємо-Могилянська академія», 2009. 487 с.

Тишунина Н.В. Западноевропейский символизм и проблема взаимодействия искусств: опыт интермедиального анализа. Монографія [Tishunina, N. V. (1998). *Western European Symbolism and the Problem of Interaction of Arts: Experience of Intermediate Analysis*. Monograph]. СПб : Образование, 1998. 157 с.

Хороб С. І. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм). [Khorob S. I.(2002). *Ukrainian modern drama of the late XIX - early XX century (Neoromanticism, symbolism, expressionism)*]. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 248

Хорольський В. В. Культурологічний метод вивчення публіцистичного дискурсу (на прикладі статей А. Блока, У. Б. Йейтса, О. Уайльда) [Khorolsky V.V. *Culturological method of studying publicistic discourse (by the example of articles by A. Blok, W. B. Yeats, O. Wilde)*. [Electronic resource]. URL : <http://www.relga.rsu.ru/n60/cult60.htm>

Яковлев Е. Г. Искусство и мировые религии: учеб. пособие. [Yakovlev, Ye. G. (1985). *Art and world religions: textbook*]. М. : Высш. школа, 1985. 287 с.

Contact:

Olha Blashkiv

PhD in Philological Sciences,
Assistant professor of the Department of
Information and Socio-Cultural Activities,
West Ukrainian National University,
(Ukraine, Ternopil)

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

THE FIGURE OF E. OLESNYTSKYI (1860–1917) IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF EASTERN GALICIA

ПОСТАТЬ Є. ОЛЕСНИЦЬКОГО (1860–1917) В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

INNA MARKIV

Abstract:

We consider it necessary to carry out a retrospective review of the main pages of the life of a prominent representative of the Galician-Ukrainian intelligentsia at the turn of the XIX-XX centuries Yevhen Olesnytskyi and emphasize the extraordinary importance of his figure in the history of Ukraine. The research methodology of the research is based on the integrated application of general scientific methods, such as analysis, synthesis, and historical ones: historical-genetic, historical-comparative, historical-typological and historical-systematic. The scientific novelty. The dissertation investigates all aspects of the public and parliamentary activities of Yevhen Olesnytskyi, famous Ukrainian public activist, economist, lawyer and politician of the turn of the 20-th century. His activities are analyzed on the basis of published and archival materials, periodicals, memoirs and studies of Ukrainian and foreign historians. The author traces down the formation of the social and political views of Yevhen Olesnytskyi and his first steps in the politics, characterizes his professional activity and analyzed his contributions to the periodicals. Also the cultural and economic activities of Yevhen Olesnytskyi in Ukrainian societies Prosvita and Silskyi Hospodar are studied in detail, in particular his role in the development of the Ukrainian cooperative movement. The main part of the dissertation is devoted to the political and parliamentary activities of Yevhen Olesnytskyi in the Galician Sejm (Diet) and Austrian parliament that were inspired by the cultural, economic, political and national aspirations of the Galician Ukrainians. Conclusions. Yevhen Olesnytskyi's large-scale and diverse activity contributed to the development of economic, cultural and political

life and the inculcation of national consciousness among the broad masses of the Ukrainian people.

Key words: Yevhen Olesnytskyy, public, political and parliamentary activities, Galician Diet, Austrian parliament, cooperative movement, Prosvita, Silskyi Hospodar.

Постановка проблеми.

5 березня 2020 р. минуло 160 років від народження Євгена Олесницького – визначного українського парламентарія, економіста, громадсько-політичного, культурно-просвітницького і державного діяча, що належав до представників першого покоління світської галицько-української інтелігенції. Близько сто років тому він був одним із національних лідерів Східної Галичини, впливовим політиком, успішним кооператором, адвокатом, а ще – публіцистом, журналістом, редактором, видавцем, перекладачем, вченим тощо.

Особливими є заслуги Є. Олесницького як керівника стрийської філії «Просвіти», учасника кооперативного руху, реформатора товариства «Сільський господар». Він був провідним українським політиком і парламентарієм, одним із найавторитетніших депутатів Галицького сейму й австрійської Державної Ради, чільним діячем Української націонал-демократичної партії (УНДП) та Загальної Української Ради у Відні (ЗУР).

Громадська активність галицької еліти, яскравим представником якої був Є. Олесницький, стала каталізатором значних змін суспільного життя Східної Галичини на межі XIX–XX ст. Його подвижницька праця спричиняла формування настроїв та ідей національного відродження. Відтак її висвітлення є особливо цінним для з'ясування історичної ролі регіональних провідників у процесі українського елітотворення.

Громадсько-політичний діяч залишив нащадкам чималий інтелектуальний і моральний капітал, численні наукові й публіцистичні праці, переклади художніх творів, що сприяли збереженню національної ідентичності українців у XX ст. Багатогранна творча спадщина Є. Олесницького розсосереджена у часописах, вітчизняних і зарубіжних архівах, рукописних фондах наукових бібліотек, статтях і монографіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Постаті Є. Олесницького, його громадсько-політичній, культурно-просвітницькій, економічній і фаховій адвокатській діяльності присвячено чимало досліджень. Перші спроби вивчення окремих проявів і аспектів праці Є. Олесницького відносяться до 20–30-х рр. ХХ ст. Так, К. Левицький висловлював думки про нього, як впливового діяча¹. Дослідники діаспори, як-от І. Сохоцький², Т. Цюцюра³ присвятили життєпису і діяльності Є. Олесницького цілу низку праць. У 1990-х рр. на сторінках періодичних видань з'явилися публікації про Є. Олесницького науково-популярного характеру, наприклад Р. Матейка⁴. У наукових статтях **Я. Заніка**⁵, С. Злупка⁶ розкрито важливі аспекти життєвого шляху діяча, систематизовано і проаналізовано чимало фактів його багатогранної діяльності. Новизною підходів щодо політичної кар'єри Є. Олесницького вирізняються роботи О. Аркуші⁷. Цінними для вивчення даної проблеми є монографії, приміром, Л. Рєви-Родіонової «Українське товариство «Сільський господар» 1899–1944 рр. Історія. Досвід» (2000)⁸, І. Чорновола «Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського

- 1 **Левицький, К.** (1926). Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 на підставі споминів. Перша часть. Львів. 432 с.
- 2 **Сохоцький, І.** (1961). Д-р Євген Олесницький. *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Заходом і коштом Осередку праці НТШ у Філадельфії. С. 118–136. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 8).
- 3 **Цюцюра, Т.** (1980). Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (Зокрема в роках 1905–1907). *Український Історик. Журнал Українського Історичного Товариства / Ред. Любомир В. Винар, заст. ред. М. Антонович; Ред. Кол.: О. Баран та ін.* Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. Ч. 1–4. С. 23–44.
- 4 **Матейко, Р.** (1998). «Ера доктора Євгена Олесницького». *Свобода*. Тернопіль. 7 січня. С. 3; **Матейко, Р.** (1999). З когорти славних синів України: (Ретроспективний погляд на життя та діяльність Євгена Олесницького). *Тернопіль вечірній*. 13 жовтня. С. 3.
- 5 **Занік, Я.** (1998). Євген Олесницький і початок української молочарської кооперації в Галичині. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей)*. Т. 1. Львів. С. 168–170.
- 6 **Злупко, С.** (2002). Не плакати на руїнах. *Персоналії і теорії української економічної думки*. Львів: Євросвіт. С. 245–249.
- 7 **Аркуша, О.** (2005). Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького. *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. T. V: Ludzie Lwowa. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaca.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. S. 79–103.
- 8 **Рєва-Родіонова, Л.** (2000). Українське товариство «Сільський господар». 1899–1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: Підручники і посібники. 368 с.

парламентаризму)» (2002)⁹ та ін. Певним внеском у вивчення життя і діяльності Є. Олесницького є праці авторки цієї статті¹⁰. І сьогодні не припиняється інтерес до постаті визначного громадсько-політичного діяча серед наукових кіл Києва, Львова, Тернополя тощо¹¹.

Мета статті.

Вважаємо за необхідне здійснити ретроспективний огляд головних сторінок з життєдіяльності визначного представника галицько-української інтелігенції зламу XIX–XX ст. Є. Олесницького та підкреслити непересічне значення його постаті в історії України.

Виклад основного матеріалу. Є. Олесницький народився 5 березня 1860 р. в с. Великий Говилів на Тернопільщині у сім'ї священика. Корінням вона сягала польського шляхетського роду, проте відомо, що у домі Олесницьких панувала українська патріотична атмосфера. Два роки малий Євген перебував у місцевій сільській школі. 1867 р. батьки віддали його на навчання до Теревовлі.

У 1870 р. Є. Олесницький розпочав восьмилітні студії у Тернопільській польській гімназії. Вже в четвертому класі Євгена прийняли до учнівської «Громади», де він склав присягу, що все життя працюватиме на користь українського народу. В п'ятому класі юнак став головою товариства й очолював його до останнього дня існування (1877). За головування

9 **Чорновол, І.** (2002). Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 288 с.

10 **Чуйко, І.** (2017). Джерельна база дослідження громадської та парламентської діяльності Євгена Олесницького (1860–1917 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка.* Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. Вип. 1. Ч. 3. С. 17–25.

11 **Петрів, М. Й.** (2014). Олесницький Євген Григорович. *Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурноосвітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст.* Кн. 1. Київ. С. 291–318.

Салук, В. Б. (2014). Громадсько-політична діяльність галицьких адвокатів – народовців кінця XIX – початку XX століття (на прикладі Володимира Лучаковського і Євгена Олесницького) *Серія нарисів «Історія адвокатури України».* – Випуск 1. – «Адвокатура України: забуте і невідоме» / За ред. І.Б.Василик. К.: КВІЦ. 380 с.

Аркуша, О. (2011). «Найсильніший інтелект з-поміж політичних діячів Галицької України»: громадсько-політична біографія Євгена Олесницького. Вступ. стаття. *Олесницький Є. Сторінки з мого життя / упоряд. М. М. Мудрий, Б. О. Савчик.* Львів: Медицина і право. С. 15–129.

Є. Олесницького кожен член учнівської «Громади» був зобов'язаний передплачувати найпопулярніший тоді український часопис «Правда». Уроки української історії й літератури, тематичні зібрання, відзначення днів пам'яті Т. Шевченка тощо сприяли формуванню національного світогляду членів товариства, зокрема Є. Олесницького¹².

Восени 1878 р. Є. Олесницький став студентом правничого факультету Львівського університету й активно долучився до громадського життя тогочасної народовської молоді, зокрема, брав участь у засіданнях «Руської Бесіди». Юнак з одностудентами почав відновлювати діяльність академічного товариства «Дружний Лихвар» і став його скарбником. У 1881 р. його призначено головою товариства. З ініціативи Є. Олесницького у десятиліття існування «Дружний Лихвар» видав «Антологію Руську» – збірник кращих творів українських поетів, які сам голова обирав. Плідній діяльності товариства сприяли і матеріальні надходження від окремих його членів, у тому числі й Є. Олесницького.

Одночасно майбутній адвокат студіював юридичні дисципліни. Він був членом «Кружка правників», заснованого К. Левицьким у 1881 р. Здібний студент також цікавився політичною економією.

У студентські роки Є. Олесницький часто бував у товаристві І. Франка, проте не поділяв соціалістичних поглядів поета. Євгенові швидше імпонувала яскрава індивідуальність І. Франка. Дружба з Великим Каменярем справила значний вплив на вироблення світобачення юнака в дусі модерного українства.

Після закінчення університету (1883) Є. Олесницький вісім років перебував у Львові, де займався культурно-просвітницькою та громадсько-політичною діяльністю. Зокрема, виступав як журналіст, публіцист, редактор, видавець, перекладач, літератор, а також як діяльний член «Просвіти». Є. Олесницький тісно співпрацював із галицькими періодичними виданнями: вів рубрики політичного життя, писав статті з права, театральні рецензії, наукові розвідки з економічної проблематики. У 1880 р. став співзасновником української народовської газети «Діло», в якій працював 1885–1890 рр. 1889 р. разом із одностудентами започаткував видання першого у Східній Галичині українського юридичного фахового журналу «Часопись правнича». Публіцистичні та наукові праці Є. Олесницького відзначалися глибокою фактологічною основою,

12 **Сохоцький, І.** (1961). Д-р Євген Олесницький. *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Заходом і коштом Осередку праці НТШ у Філадельфії. С. 118–136. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 8).

незаперечною аргументацією й блискучою стилістикою викладу.

У Львові юрист послідовно пройшов щаблі фахового формування – закінчив університет, відбув адвокатську практику, здобув ступінь доктора права.

Плідним став стрийський період біографії Є. Олесницького, що почався 1891 р. Рівень національної свідомості українців Стрийщини, які становили 80% населення, був низьким. У повіті не існувало жодної діючої просвітньої, політичної чи економічної інституції. За таких умов правник відкрив у Стрию власне адвокатське бюро. Щоб відразу чітко розставити акценти, діловодство у канцелярії він почав вести не польською, а українською мовою. Стрийські москвофіли і поляки, передбачаючи майбутню роль Є. Олесницького, відразу поставилися до нього неприхильно.

Найгучнішу справу адвоката суд розглядав у 1894 р. в Коломиї. Є. Олесницький захищав депутата Галицького сейму Т. Окуневського, звинуваченого в підбурюванні людей проти намісника краю К. Бадені. Особливою обставиною слід вважати те, що серед присяжних не було жодного українця. Промови адвоката справили неабияке враження на присутніх, і, як результат, звинуваченого виправдали. Незабаром Є. Олесницький став знаним у краї правником завдяки захисту соціально-економічних прав українців у політичних судових процесах. Він зарекомендував себе як високоморальна людина, професійний юрист і незрівнянний оратор.

У той час поява в провінції освіченого українського правника автоматично покладала на нього обов'язки місцевого національного лідера. Тому головною рисою юридичної практики Є. Олесницького стало її успішне поєднання з громадською діяльністю. В історії Стрийщини розпочалась «ера доктора Євгена Олесницького» (1891–1909)¹³. Представник першого покоління світської галицько-української інтелігенції став однією з помітних постатей суспільного життя у Східній Галичині.

Одна з перших проблем, яку порушив Є. Олесницький у Стрию, пов'язана з ідеєю демократизації виборчої системи. Це питання він вважав важливою складовою політичної програми галицьких українців, що було «на часі», адже створювало умови для боротьби за національно-територіальну автономію Східної Галичини. Вже 1891 р. адвокат виголосив реферат про виборчу реформу до сейму і парламенту.

13 Матейко, Р. (1998). «Ера доктора Євгена Олесницького». *Свобода*. Тернопіль. 7 січня. С. 3; Матейко, Р. (1999). З когорти славних синів України: (Ретроспективний погляд на життя та діяльність Євгена Олесницького). *Тернопіль вечірній*. 13 жовтня. С. 3.

Важливе значення у формуванні Є. Олесницького як зрілого громадсько-політичного діяча відіграло товариство «Просвіта». Переїнявши організаторські здібності від свого батька – о. Г. Олесницького, який створив читальню товариства у Великому Говиліві на Тереховлянщині (1875), набувши досвіду діяльності у львівській «Просвіті» завдяки участі у різноманітних культурно-освітніх заходах, у праці літературної та видавничої комісії, у заснуванні господарсько-промислової комісії та створенні програми діяльності останньої, Є. Олесницький переніс цізнання і досвід на «стрийський ґрунт». Він ініціював заснування філії «Просвіти», на загальних зборах якої доповідав про економічну організацію товариства (1892). Є. Олесницький очолював провід стрийської філії «Просвіти» у 1904–1908 рр. Головну увагу було звернуто на розвиток читалень, збільшення видань, ведення безплатної бібліотеки, скликання віч, влаштування ювілейних концертів, днів пам'яті, щотижневих тематичних зібрань тощо.

Переїхавши до Стрия, Є. Олесницький зініціював заходи щодо будівництва у місті Народного дому, в якому містилися б українські інституції. 1901 р. відбулось урочисте відкриття новобудови, що стала центром української культури і духовності Стрийщини. А для Є. Олесницького була ще й результатом реалізації його задуму, до якого він йшов цілих дев'ять років.

Громадський діяч неодноразово підкреслював, що економічний добробут можна будувати лише поряд із просвітою народу. Тому активна господарська діяльність філії «Просвіти» у Стрию поєднувала розвиток молочарства і ткацтва, меліорацію пасовиськ і сіножатей, деревний і дахівкарський промисли, купівлю і збут сільськогосподарської продукції і т. д.¹⁴

Свідченням успішної праці Є. Олесницького в культурно-освітньому товаристві стало обрання його почесним членом (1902) і керівником матірньої «Просвіти» у Львові (1906). Але через неабияку зайнятість провідник громадського життя Стрийщини так і не приступив до виконання обов'язків голови.

Є. Олесницький відіграв значну роль у господарській організації українства, зокрема в сфері кооперації, бо вважав, що економічна незалежність є найважливішою умовою національного і державного розвитку українського народу¹⁵. 1894 р. у Стрию Є. Олесницький разом

14 **Рева-Родіонова, Л.** (2000). Українське товариство «Сільський господар». 1899–1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: Підручники і посібники. 368 с.

15 **Злупко, С.** (2002). Не плакати на руїнах. *Персоналії і теорії української економічної думки*. Львів: ЄвроСвіт. С. 245–249.

з одностудцями заснував «Руську задаткову касу», перетворив її у дієву фінансову інституцію і зумів реорганізувати так, що на загальних зборах 1895 р. вона перейшла від поляків до українців¹⁶. Кооператор не відмовлявся від праці й у львівських економічних установах. Так, 1892 р. він став одним із засновників страхового товариства «Дністер», у 1898 р. узяв участь у створенні Крайового союзу кредитового, а в 1910 р. – Земельного банку іпотечного, був серед перших членів ради Крайового союзу ревізійного, створеного 1904 р.

Саме молочарство стало тією галуззю сільської кооперації, до створення якої Є. Олесницький найбільше долучився. У 1903 р. він уперше поставив це питання на засіданні стрийської філії «Просвіти». На організованій ним конференції 1904 р. ухвалили конкретну програму практичних дій. У с. Завадів Стрийського повіту при місцевій читальні «Просвіти» почала діяти перша українська молочарська спілка. Зростання числа кооперативів потребувало організаційного центру. Тому 1905 р. Є. Олесницький зніціював нараду стрийської філії «Просвіти», на якій засновано Союз руських (українських) молочарських спілок на чолі з о. О. Нижанківським. Є. Олесницького обрали до правління союзу. Подальший розвиток кооперативного молочарства спричинив перетворення його у самостійну організацію – Крайовий союз господарсько-молочарський у Стрию (1907). У 1908 р. на загальних зборах союзу обрано першу наглядову раду на чолі з Є. Олесницьким. Молочна продукція галицьких спілок не поступалася якістю продукції польських і німецьких об'єднань, зате була дешевшою. Успіхи молочарства сприяли зростанню масштабів діяльності союзу, що висунув Східну Галичину в число провідних експортерів молочних продуктів, зокрема масла в Європі.

У 1909 р. під час першої української хліборобської виставки у Стрию відбулися надзвичайні загальні збори товариства «Сільський господар», на яких виступав Є. Олесницький з програмою практичного реформування існуючої з 1899 р. інституції. Він запропонував перебудувати товариство у корпорацію українського селянства, яка б стала представницею станових і національних інтересів аграрного населення Східної Галичини, захищала головні вимоги хліборобів, боролася за власну українську аграрну політику в рамках Австро-Угорщини, сприяла радикальній організаційно-технологічній перебудові селянських господарств, отримувала державну допомогу. На пропозицію кооператора ухвалено утворити п'ять відділів:

16 **Занік, Я.** (1998). Євген Олесницький і початок української молочарської кооперації в Галичині. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей)*. Т. 1. Львів. С. 168–170.

економічно-правничий, господарсько-технічний, розведення худоби, садівничо-городничо-пасічницький і торговельний. Є. Олесницький став головою й очолював інституцію протягом 1909–1913 рр., до 1917 р. залишався заступником голови і провідником правничо-економічної секції.¹⁷

У 1909 р. національний лідер Стрийщини переселився до Львова, щоб повністю присвятити себе праці у «Сільському господарі». Завдяки його старанням 1911 р. товариство вперше отримало державну субвенцію, що зразу ж дало змогу поглибити економічну працю. Це свідчило про те, що центральна влада змушена була рахуватися з авторитетом «Сільського господаря» на чолі з Є. Олесницьким.

Філії та гуртки товариства під керівництвом Є. Олесницького виявляли дедалі більшу ініціативу в кооперативному житті. Так, задля кращої організації торговельно-посередницьких операцій при «Сільському господарі» виник спеціальний синдикат, який у 1911 р. об'єднано зі «Спілкою для господарства й торгівлі» у Перемишлі в єдиний Крайовий союз господарсько-торговельних спілок у Львові. У 1911–1912 рр. Є. Олесницький виконував функції голови наглядової ради союзу, який став центральною установою сільськогосподарської кооперації Східної Галичини. Зростання чисельності спілок для закупівлі й продажу худоби викликало потребу об'єднання в межах краю. 1911 р. у Львові при сприянні «Сільського господаря» під орудою Є. Олесницького засновано Крайовий союз для хову (розведення) і збуту худоби. Економіст став головою управлінської ради союзу. Організовані ним постачання були настільки значними, що могли впливати на ринкові ціни.

«Сільський господар» став офіційним представником інтересів українського селянства перед центральною державною владою. У цьому, зрозуміло, неабиякі заслуги його голови. У результаті запропонованих Є. Олесницьким реформ, установа перетворилася на одну з найважливіших господарських організацій Австро-Угорщини.

Перша світова війна зруйнувала чимало надбань товариства. Проте Є. Олесницький, перебуваючи в еміграції у Відні, не припиняв економічної діяльності. У 1914 р. він згуртував діяльних членів «Сільського господаря» й окреслив план післявоєнної відбудови краю. 1915 р. мобілізував українських інженерів і створив «Технічну комісію для відбудови знищених сіл». Його ідеї стали основою для післявоєнної господарської

17 **Рева-Родіонова, Л.** (2000). Українське товариство «Сільський господар». 1899–1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: Підручники і посібники. 368 с.

роботи галицького українства.

Розглянемо політичну і парламентську діяльність Є. Олесницького, що тісно переплелися з громадською працею. Вже після закінчення Львівського університету (1883) майбутній політик зацікавився політичним життям галицьких українців.

У 1890 р. була проголошена українсько-польсько-австрійська угода – найрезонансніша, як вважав Є. Олесницький, акція українців у крайовій репрезентації. Він став одним з тих народовців, які опротестували так звану «нову еру», і закликав до опозиційної тактики парламентської боротьби за основні інтереси українського народу. Громадсько-політичний діяч був активним учасником і організатором вічевого руху на Стрийщині та політичних нарад у Львові, спрямованих проти «нової ери».

У спогадах Є. Олесницький детально проаналізував так звані «баденівські вибори» 1895 р., у яких брав участь особисто. Він балотувався від Жидачівщини згідно рішення наради його політичних однодумців у Стрию. Настрій електорату щодо громадського діяча часопис «Діло» окреслив так: кожен повіт вважатиме за честь мати своїм кандидатом доктора Є. Олесницького.

1895 р. в Стрию вийшов перший номер української газети «Стрийський Голос». Часопис виконував роль речника ідей стрийського народно-демократичного товариства «Підгірська Рада», яке Є. Олесницький очолив у 1892 р. з метою відновлення його політичної діяльності. Напередодні виборів до Галицького сейму газета агітувала за кандидатів у депутати місцевих лідерів – народовця Є. Олесницького та москвофіла В. Давидяка.

Передвиборчий рух на Стрийщині й Жидачівщині привернув увагу поляків. Так, «Gazeta Narodowa» писала, що між українцями Підгір'я виробилася політична солідарність під проводом «Підгірської Ради». Програма консолідації, яку сформував голова товариства Є. Олесницький, містила такі пункти: добиватися прямого, загального і таємного голосування для пригноблених верств суспільства; вимагати земельних реформ; боротися за поділ Галичини на дві національно-адміністративні одиниці; у східній частині краю використовувати українську мову в діловодстві та навчальних закладах; прагнути піднесення громадянської свідомості й освітнього рівня українців. Інша стаття польської газети стверджувала, що міжпартійні взаємини серед українців громадсько-політичний діяч називав «домашньою справою», яку вони мають залагодити між собою. Зате у крайовій репрезентації мусять дотримуватися солідарності. Щодо зносин з урядом, то Є. Олесницький переконував вимагати виконання

конституційних законів, бо дрібними концесіями українці вдовольнитися не можуть. У сфері польсько-українських стосунків він відстоював згоду лише на підставі рівності.

Як бачимо, активізація «Підгірської Ради» і вихід «Стрийського Голосу» викликали значний резонанс у суспільстві. Але це пояснювалося насамперед зверненням особливої уваги на постать Є. Олесницького, популярність якого зростала як завдяки його особистим рисам (енергійності, ініціативності, загальновідомій «симпатичності», участі в політичних селянських вічах), так і в результаті того, що він правильно розставив акценти, які відповідали тогочасним політичним настроям галицьких українців. Зокрема, політик засудив «нову еру» і не йшов на відкриту конфронтацію з русофілами, найкращим методом боротьби проти яких вважав зміцнення українофільських установ. Тому на середину 1890-х рр. про нього заговорили як про діяча, котрий здобував дедалі більший вплив на позицію українських угруповань, навіть як про нову зірку української політики. Це, за спогадами Є. Олесницького, висунуло його «на сам фронт виборчої акції». Польська преса приписувала йому намір очолити всі українські політичні течії. Сам Є. Олесницький заперечував свої претензії на лідерство («такого наміру я в дійсності ніколи не мав»). Сумніватися у щирості його слів нема підстав.

Під час виборів 1895 р. найістотніші зловживання були на Жидачівщині. Опонентом Є. Олесницького став начальник повітового суду К. д'Абанкур. Оскільки на його користь сказати було нічого, то в хід пішли компромати на Є. Олесницького. У результаті зловживань він програв вибори¹⁸.

1900 р. К. д'Абанкура неофіційно змусили скласти повноваження. Були оголошені додаткові вибори. Народний комітет УНДП, співзасновником і активним членом якої став Є. Олесницький, затвердив його кандидатуру від Жидачівського виборчого округу і закликав до підтримки. Громадсько-політичний діяч урешті увійшов до крайової репрезентації та розпочав плідну депутатську працю.

Із трибун Галицького сейму політик послідовно захищав інтереси галицьких українців: вносив запити щодо виборчих зловживань, про відкриття українського університету в Львові. В одній з промов він виступив проти законопроекту про так звані «рентові оселі», що підготувала польська сеймова більшість. Українські депутати вносили

18 **Чорновол, І.** (2002). Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 288 с.

запити про створення української гімназії у Станіславі, на які влада не реагувала. На знак протесту вони віддали мандати¹⁹.

Напередодні чергових виборів 1901 р. в Стрийському повіті розгорілася запекла передвиборна боротьба. Суперником Є. Олесницького був маршалок (голова повітової ради) К. Дзедушицький, який визнавав здібності Є. Олесницького, вважав його «гарячим русином», проте з політичної точки зору не погоджувався з ним. У результаті виборів останній отримав депутатський мандат і як зрілий парламентарій очолив українську фракцію Галицького сейму. Лідерство в українській сеймовій політиці припало Є. Олесницькому в один з найскрутніших для неї часів. Засадничою тезою діяча при створенні «Руського клубу» було те, що всі українські депутати мають узгоджено відстоювати інтереси галицького українства.

1902 р. в Східній Галичині відбувся масовий селянський страйк. Із приводу цих подій Є. Олесницький виступав на засіданні крайового сейму, захищаючи вимоги страйкарів, однією з яких була виборча реформа. 1903 р. він уже запропонував проект сеймової виборчої ординації й наполягав на надісланні його до комісії, яку слід було утворити. Вирішенню даного питання політик присвятив чимало часу і зусиль у парламентських стінах.

Протягом 1901–1903 рр. Є. Олесницький брав участь у бюджетних дискусіях, виступав проти утворення бюро посередництва праці як некорисних для українців. Політик порушував питання про Львівський університет й українську гімназію у Станіславі, вимагав зміни системи народних шкіл, запровадження в них україномовного діловодства і наповнення читанок матеріалом з української історії. Вразив присутніх виступ Є. Олесницького, коли польська більшість не відреагувала на пропозицію про поліпшення роботи державних українських гімназій у Тернополі й Коломиї. Відхилення запиту про заснування української гімназії у Станіславі змусило членів «Руського клубу» скласти депутатські повноваження.

У 1904 р. було призначено додаткові вибори. Є. Олесницький вникав у ситуацію в кожному повіті, брав участь у передвиборних зборах. Він став одноособовим лідером української сеймової фракції, хоча продовжував заперечувати претензії на такий статус. На його думку, політика «Руського клубу» мала поєднувати принципи політичної опозиції з фаховим аналізом усіх справ. Така позиція викликала повагу до парламентарія навіть поляків,

¹⁹ **Левицький, К.** (1926). Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 на підставі споминів. Перша часть. Львів. 432 с.

які називали його єдиним європейцем серед українців.²⁰

Протягом нової сесії Є. Олесницький опротестував законопроект про рентові господарства, брав участь в обговоренні крайового бюджету, назвав закон про Крайову Шкільну Раду шкідливим для національних прав українців. У той час його запит щодо Станіславської гімназії не викликав заперечень, але політик не вважав це значною перемогою українців: про доброзичливі наміри поляків не доводилося говорити.

У 1904 р. Є. Олесницький вкотре порушував питання демократизації виборчої системи. Його запит був надісланий адміністративній комісії, але на порядок денний засідань Галицького сейму так і не потрапив. Виходячи з реальності реалізації, проект був поміркованішим від настроїв у суспільстві: Є. Олесницький вимагав безпосереднього голосування у курії сільських громад і утворення п'ятої курії з 15 депутатами. 1905 р. пропозиції політика нарешті внесли на розгляд сейму, але польська більшість їх відхилила.

У 1905–1907 рр. на засіданнях сейму Є. Олесницький вносив запити про заснування українських гімназій у Бережанах і Стрию, у справі будівництва приміщення для української гімназії в Тернополі; вкотре закликав уряд відкрити український університет у Львові й організувати кафедри з українською викладовою мовою і т. д.

Тим часом було прийнято новий виборчий закон на основі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування при виборах до віденського парламенту (1907). Є. Олесницький вважав його недосконалим і таким, що не відповідав потребам українського народу. Водночас юрист пояснив, як можна положення закону використати на користь галицьких українців.

На новому тлі діяльність крайового сейму виглядала цілковитим анахронізмом. Тому 1907–1908 рр. Є. Олесницький продовжував вносити відповідні запити. Його проект реформи виборчого права не передбачав національних обмежень, давав змогу як українцям, так і полякам балотуватися в усіх виборчих округах, був базований на засадах загального, безпосереднього, рівного й таємного права голосування, тобто на демократичних принципах. Проте проект не задовольнив польський політичний табір: створена комісія з реформи виборчої системи (її членом

20 Аркуша, О. (2005). Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького. *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*. T. V: *Ludzie Lwowa. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K. Karolczaca*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. S. 79–103.

був і Є. Олесницький) не погодилася на пропозиції українських народовців.

Після чергових сеймових виборів 1908 р. українофіли уконституювалися під проводом Є. Олесницького як Українсько-Руський сеймовий клуб. У результаті угоди галицького намісника А. Потоцького з русофілами останні здобули більшу кількість мандатів, аніж могли розраховувати. Тому в українських політичних осередках панувало роздратування.

На черговій сесії Галицького сейму в 1908 р. голова української репрезентації вніс запит щодо нехтування українською мовою у судах, порушував питання про створення самостійної філії при українській гімназії у Перемишлі, видання українських підручників для середніх шкіл тощо.

У 1909 р. скликано крайовий представницький орган влади під знаком сеймової виборчої реформи. Парламентарій вкотре порушив найактуальнішу, на його думку, проблему того часу. Поляки відтягували вирішення цього питання, то ж українці відповіли зривом обговорення – сейм став фактично бездіяльним. Незабаром намісник проголосив закриття сеймової сесії.

Виборчий рух таки завершився виборчою реформою до Галицького сейму. Є. Олесницькому належить значний вклад у процес парламентської боротьби, яка увінчалася частковим успіхом аж у 1914 р.

У 1910 р. Є. Олесницький зазнав серцевого нападу. У зв'язку з цим він віддав сеймовий мандат. «Діло» пов'язувало з його ім'ям епоху в українській політиці, а виконання ним суспільної місії у сеймі назвало «безпримірною совісністю».²¹

Логічним продовженням успішної політичної діяльності Є. Олесницького у Галицькому сеймі (1900–1910) було обрання його депутатом австрійського парламенту, в якому він працював у 1907–1917 рр. Уперше громадському діячеві запропонували стати кандидатом у депутати до Державної Ради 1891 р. Однак він не наважився балотуватися, бо вважав, що перш ніж бути політиком, слід забезпечити власну матеріальну незалежність.

1907 р. Народний комітет УНДП затвердив кандидатуру Є. Олесницького у депутати до віденського парламенту. У результаті виборів утворено Русько-український клуб на чолі з Ю. Романчуком. Досвідчений політик

21 Аркуша, О. (2005). Шлях українського політика з провінції до Львова: політичні дилеми Євгена Олесницького. *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. T. V: Ludzie Lwowa. Studia z dziejów Lwowa / Pod red. K.Karolczaca*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. S. 79–103.

і знавець парламентської справи Є. Олесницький одразу зайняв провідне місце серед депутатського корпусу. В аргументованих виступах не раз висував принципові положення української політики. На одному з перших засідань заявив, що українці не відмовляться «від політичної, національної незалежності» і боротимуться проти дискримінації в громадському житті.²²

1908 р. в Державній Раді слухали справу про зловживання під час виборів до Галицького сейму. Є. Олесницький заявив, що вищий законодавчий орган влади краю у даному складі не може розв'язати жодних проблем українства.

У 1909 р. на порядку денному парламентських нарад був запит Є. Олесницького про ліквідацію міністерства для галицького краю. Політик критично охарактеризував роль міністрів, які постійно гальмували розвиток українського народу. Однак уряд висловився проти запиту.

У парламентських стінах Є. Олесницький послідовно захищав інтереси трудового селянства. У 1908–1909 рр. доповідав про проект загального соціального забезпечення; від центрального уряду домагався виплати відшкодування українським аграріям за невігідні міжнародні договори. Так, матеріальну компенсацію мав отримати «Сільський господар» на чолі з Є. Олесницьким. Не зважаючи на підтримку урядом цієї вимоги, у 1910 р. Міністерство сільського господарства запропонувало вигідний полякам проект поділу коштів, який опротестував Є. Олесницький. Врешті «Сільському господареві» було призначено субвенцію, що активізувала його діяльність. Не останню роль у такому повороті подій відіграв голова товариства.

Парламентарія непокоїла проблема відкриття українського університету в Львові, загострення якої привело до вбивства студента А. Коцка (1910). В одній з доповідей на засіданні Державної Ради він висловив обурення з приводу позиції уряду, який проголосив винними в університетських сутичках українських студентів. На думку Є. Олесницького, це була зручна нагода позбутися українців в університеті й доводити його виключно польський характер. Такого досі не практикували в Європі. Депутат зробив висновок: політика галицької державної адміністрації щодо українства вписувалася у тактику діяльності офіційного Відня; єдиним виходом з цієї ситуації міг бути поділ галицького краю на дві національно-

22 **Цюцюра, Т.** (1980). Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (Зокрема в роках 1905–1907). *Український Історик. Журнал Українського Історичного Товариства / Ред. Любомир В. Винар, заст. ред. М. Антонович; Ред. Кол.: О. Баран та ін.* Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. Ч. 1–4. С. 23–44.

адміністративні одиниці.

У результаті виборів до Державної Ради 1911 р. було утворено Український парламентський союз на чолі з К. Левицьким.

Активною виявилася парламентська праця Є. Олесницького і після того, як він отримав депутатський мандат удруге, особливо у розгляді економічних питань. 1911 р. під час дебатів про високі ціни у містах і допомогу місту коштами села звучали пропозиції, щоб центральний уряд налагодив імпорт аргентинського м'яса. Є. Олесницький взяв слово і доводив, що слід нарешті подбати про сільське населення і варто поліпшувати годівлю худоби у власній державі, щоб забезпечувати населення місцевою м'ясною продукцією.

У 1911 р. у віденському парламенті був утворений комітет для захисту інтересів селян. Делегатом від українців обрали Є. Олесницького. На першому засіданні він запропонував проект укладання селянських контрактів щодо купівлі-продажу недорогих ділянок землі. Члени комітету підтримали його пропозицію.

Галицькі землі часто потерпали від наслідків повеней. Тому у 1911–1914 рр. Є. Олесницький регулярно вносив невідкладні парламентські запити про допомогу постраждалим шляхом матеріального відшкодування.

У Державній Раді політик розв'язував і культурно-освітні питання. Так, 1911 р. ініціював подання з вимогою виплачувати зарплату вчителям не з крайових, а державних фондів і прирівняти їх до держслужбовців.

У 1914 р. при обговоренні проекту бюджету порушено проблему відкриття гірничої академії у Кракові. На думку Є. Олесницького, аналогічно має бути заснований і український університет у Львові. Промову закінчено висуненням вимог про повну національну автономію і самоуправління краю.

Нові аспекти захисту українського народу висунула Перша світова війна. Разом з К. Левицьким і М. Васильком Є. Олесницький належав до керівництва ЗУР у Відні, що до кінця 1916 р. репрезентувала інтереси українства. Перебуваючи в еміграції, політик виступав за відокремлення Східної Галичини в національно-адміністративну одиницю; агітував за відкриття українського університету; контактував з діячами з Наддніпрянщини; активним був як член економічної секції ЗУР, що розв'язувала питання відбудови постраждалих від війни українських земель.

Навесні 1916 р. здоров'я Є. Олесницького різко погіршилося, він був

частково паралізований. 26 жовтня 1917 р. у Відні серце українського патріота зупинилося назавжди. Земляки з пошаною спровадили його тіло до Стрия.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Є. Олесницький (1860–1917), будучи «найсильнішим інтелектом з-поміж політичних діячів Галицької України», уособлював гордість світської галицької інтелігенції. Упродовж близько пів століття він відігравав провідну роль у суспільному житті Східної Галичини, віддано працюючи в ім'я українського національного відродження. Широкомасштабна і різнобічна діяльність Є. Олесницького сприяла розвитку господарського, культурного і політичного життя та прищепленню національної свідомості у широких мас українського народу. Діяч здобув незаперечні визнання й авторитет, беручи активну участь у діяльності місцевих і крайових товариств або будучи в їх керівництві; успішно виконував суспільну місію як депутат Галицького сейму й австрійського парламенту. Є. Олесницький пробуджував патріотичні почуття в галицько-українському суспільстві, тим самим відіграв роль одного з ідеологів українського національно-визвольного руху ХХ ст. Водночас досі залишається нез'ясованою частина поглядів Є. Олесницького на тогочасні явища суспільного життя. Не вивчено його стосунки з іншими громадськими лідерами. Партійна діяльність у складі УНДП також належить до перспективних досліджень. Потребують подальших наукових розвідок й окремі біографічні деталі. Наукове знайомство з однією з найбільш помітних особистостей Східної Галичини на зламі ХІХ і ХХ ст. у сферах політики, економіки, кооперації, науки, культури, адвокатури і громадського життя доводить непересічне значення цієї постаті в українській історії.

Contact:

Inna Markiv

Candidate of History, Associate Professor of the department of Information and Socio-Cultural Activity of Western Ukrainian National University

УДК 908 (477) «1860–1917»

Марків І. С.

Доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Науковий ступінь Марків І. С. – кандидат історичних наук. 5 березня 2007 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України (м. Львів) захищено дисертацію на тему «Громадська та парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917 рр.)» за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Марків І. С. опублікувала 54 наукових і навчально-методичних праць, у тому числі 17 статей у фахових виданнях. Після захисту кандидатської дисертації підготувала 37 наукових та навчально-методичних праць, з них 14 наукових статей, у тому числі 10 статей опубліковано у провідних фахових виданнях України. Сфера наукових інтересів: історична біографістика, історія культури та мистецтва, менеджмент соціокультурної діяльності, бібліотека в інформаційному суспільстві. Викладач читала такі навчальні курси: «Історія української культури», «Культурологія», «Інформаційне забезпечення прийняття рішень», «Теорія і практика референтської та офісної діяльності», «Архівний та бібліотечний менеджмент», «Бібліографознавство», «Бібліотека в інформаційному суспільстві», «Менеджмент соціокультурної діяльності», «Технології соціокультурної діяльності», «Культурні аспекти бізнесу».

THE DESTRUCTIVE INFLUENCE OF THE SECOND COMMONWEALTH ON THE CULTURAL, EDUCATIONAL AND SOCIAL DEVELOPMENT OF UKRAINIANS

ДЕСТРУКТИВНИЙ ВПЛИВ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ

YULIA BODNARCHUK

Abstract:

The article considers the peculiarities of the development of local-ethnic and sub-ethnic groups of Ukrainians in the 30s and 40s of the XX century within the territorial boundaries of the Second Rzeczpospolita. Systemic changes in the social and cultural-educational sphere of development under the pressure of anti-Ukrainian activity of the Polish government are analyzed. Elements of lost ethnographic terrains and original culture of the population living in Nadsyanna, Lemkivshchyna, Kholmshchyna and Podlasie have been reconstructed.

The basis of the systematic study was a number of scientific papers and documents as well as materials stored in specialized institutions: the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CDAVO of Ukraine), the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CDAGO of Ukraine).

One of the consequences of the anti-Ukrainian activities of the Polish government was the illiteracy of the Ukrainian population due to high tuition fees, high requirements for entrants and prejudice against students of Ukrainian nationality. Given the leading role of the intelligentsia in the process of Ukrainian national revival, Polish chauvinist circles struck at its representatives and expelled them from urban settlements, public institutions and other important public, political and administrative

spheres of activity.

To strengthen the occupation regime in Eastern Galicia, the Polish authorities pursued a policy of discrimination against the Ukrainian population in cultural and socio-economic activities. First of all, in order to suppress the will of the people, they destroyed their spirit, which was personified mostly by the clergy. Agricultural homogeneity and low professional differentiation have become the main trends in the cultural development of Ukrainians within Poland. This was a consequence of the Polish government's purposeful action against Ukrainian residents of the region, which led to a significant reduction in such social groups as the intelligentsia, workers, and civil servants. Only one social group was growing - the peasantry, which at the same time experienced increasing economic oppression. Agricultural homogeneity and low professional differentiation have become the main trends in the cultural development of Ukrainians within Poland.

Після тотального виселення українців за межі Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя згадані землі стали об'єктом історичного дослідження. Втрата історично зумовленої присутності українців у Польщі, самобутньої культури, пов'язаної з етнічно-локальними групами, а для сотень тисяч українців малої батьківщини – джерело нічим не виправданого болю. З цих позицій ретроспективне відтворення втрачених етнографічних теренів і самобутньої культури населення, яке мешкало тут, актуалізувалося. На межі зникнення опинилася культура локально-етнічних та субетнічних груп українців. Пам'ять про втрачене, про несправедливості, заподіяні частині українського народу спонукає до консолідації всіх громадських організацій осередків науковців для збереження історичної спадщини як частини минулого українського народу.

Найперше окреслені події потребують розгляду й усвідомлення в науковій площині. Висвітлення подій із погляду неупередженого дослідника спроможне позбавити як громадськість, так і політиків від поспішних висновків, невиправданих конфліктів та загострення міжнародних, і без того обтяжених обопільними звинуваченнями українсько-польських стосунків. Оцінка фахівця через ретроспективний погляд здатна виявити втрачені факти культурного життя українців в умовах II Речі Посполитої, встановити причини та наслідки деструктивних соціальних деформацій, зниження освітнього та культурного рівнів.

В історичній літературі культурний розвиток українців в умовах польського панування у першій половині XX століття, порівняно з

іншими темами, розглянуті достатньо широко. Проте особливості розвитку субетнічних групи та етнічно-локальних груп українців висвітлені фрагментарно, здебільшого бракує їхнього цілісного об'єктивного аналізу, здійсненого на основі ґрунтовної джерельної бази. Поза увагою дослідників досі залишається коло питань щодо культурного розвитку лемків, холмщаків та підляшуків, надсянців у суспільно-політичному середовищі Польщі. Відсутність таких досліджень, зрозуміло, не сприяє відтворенню історичної справедливості, а продовжує продукувати хибні уявлення про роль та місце субетносів як у розвитку українського суспільства так і польського. З огляду на це, актуальним є конкретно-історичний, комплексний аналіз формування культури етнічно-локальних груп українців в умовах панування II Речі Посполитої та їхнього пристосування до нових соціально-економічних умов.

Розсекречені архівні матеріали відкрили нові можливості для аналізу ще невідомої широкому загалові історичної спадщини. Вони спонукали до виведення зі забуття українських локально-етнічних груп – холмщаків, підляшуків, надсянців, лемків, бойків, які внаслідок зміни їхнього географічного розташування були розпорочені між іншими субетнічними групами українців і, по суті, приречені на втрату своєї самотутньої культури.

Об'єктом історіографічного дослідження є наукові праці, переконливу більшість котрих становлять доробки українських дослідників, істориків радянського періоду й альтернативні судження польських науковців. Спільно вони становлять концептуальну базу для висвітлення культурних особливостей розвитку українців у Польщі.

Визначення меж проживання в історіографічних дослідженнях нероздільно поєднано з їхнього кількісною складовою. Детально розглянули окреслені аспекти, а також соціально-економічні та культурні особливості розвитку українців «закерзоння» вчені української діаспори М. Кордуба, В. Кубійович, Ф. Коковський, Б. Жуків, Ю. Тарнович. Значним доробком щодо висвітлення українсько-польських стосунків на східному порубіжжі Речі Посполитої представлена польська історична наука, де репрезентовані альтернативні погляди. Зокрема, це праці В. Філяра, Є. і В. Семашко, В. Беднарські, М. Добржанського, С. Ястрижебського.

У 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст. українські історики здійснили значну дослідницьку роботу на основі розсекречених архівних справ. Її результатом стала низка об'єктивних, позбавлених упередженості наукових робіт таких вчених як: В. Кучер, Л. Зашкільняк, К. Кондратюк, І. Лучаківська, А. і Д. Салюк, П. і Т. Федорчак, Т. Гонтар, Х. Довгалюк,

Р. Кабачий. Грунтовні монографії опублікували О. Буцко та В. Сергійчук.

Значним здобутком серед праць, що вітчизняні автори створили в галузі етнографії, став колективний доробок «Лемківщина» (1997 р.)¹. Комплексне дослідження авторів у збірці формує образ лемків – представників однієї з гілок українського народу на його історичній батьківщині. Подана у збірнику інформація стосовно історичного та господарського розвитку краю, а також депортації українців із Лемківщини.

Основним джерелом дослідження окресленої теми стали документи і матеріали, що збережені у спеціалізованих установах: Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Широкий спектр питань розкриває фонд Головного управління у справах евакуації при РНК УРСР (4959), зокрема демографічний склад українців у межах Польщі та зони їх компактного проживання, господарство, побут, соціальні, культурні особливості. Установа, котра згідно з функціональними обов'язками була покликана припинити перебування українців у межах Польщі, створила незаперечні докази існування на історично-українських теренах корінного етносу з домінуванням у місцях компактного проживання, що впродовж міжвоєнного періоду прагнула заперечити польська влада.

Відповідно до аносованих джерел виявилось, що адміністративно-територіальний поділ не відповідав районам компактного проживання українців. Саме така невідповідність дала польському урядові підстави визначити українську спільноту як «меншість». Наприклад, у Красноставському повіті українці мешкали в 4 із 15 волостей, а саме: Чайки, Синиця-Ружана, Лапенник, Туробин². Тут вони становили абсолютну більшість, котра з часом під тиском політичних подій втрачала позиції. За даними 1937 р., у цьому повіті було 1540 українських сімей (5540 осіб). Найбільше українців мешкало в Грубешівському повіті, розташованому вздовж кордону між УРСР і Польщею, що пролягав між ріками Буг та Солокія, за винятком волостей Білопілля, Грабовець, Вербковичі, Менчин, Молодятиче й Ухани, котрі були від 15 до 50 км від кордону. В повіті нараховувалося 18 волостей, 290 населених пунктів, із яких 65% сіл були

1 Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Львів, 1999. Т. 1.: Матеріальна культура. Львів, 1999. С. 31–35.

2 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 55. Заключительный отчет районного уполномоченного по Красноставскому району за 1944–1946 гг. 19 арк.

українськими³. Після звільнення східної частини Польщі та підписання Угоди про евакуацію тут зареєстрували 123 тис. осіб. Українці в загальній кількості населення повіту становили 57,4%, або 18 984 сім'ї, в яких нараховувалося 69 937 осіб. Таким чином, на Грубешівщині переважало українське населення, а в населених пунктах Хоробрувської волості 100% мешканців були українцями⁴.

Холмський повіт із центром у місті Холм (22 709 жителів) об'єднував 13 волостей (360 населених пунктів). Загалом у ньому мешкало 120 195 осіб. За попередніми даними, військової повітової комендатури, до початку переселення станом на 1 жовтня 1944 р. українські родини рівномірно заселяли сільську місцевість в усіх 13 повітах, становлячи 31%, або 37 250 осіб, а решта – поляки (119 212 осіб)⁵.

Лемківщина, котра в межах польської держави охоплювала повіти Сянок, південну частину повітів Березів, Ясло, Кросно, Горлиця, Новий Сонч, Новий Торг⁶ та Ліско (змішаний лемківсько-бойківський повіт). Згадана найзахідніша українська територія простягалася вглиб Польщі, через таке розташування була відірваною від решти українських земель. Окрім того, як зазначив науковець С. Чорний, «причинами слабого зв'язку Лемківщини з рештою Галичини були периферійне її становище, брак української інтелігенції, брак українських міст (за винятком Сянок і Ліско)»⁷ [5, с. 134].

Наявність серед лемківського населення староруської течії, провідниками якої були місцеві священики, а також специфіка природно-кліматичних умов зумовили деякі особливості у веденні господарства, побуті, культурі, мові. Така ситуація документально проявилася під час переписів, коли лемки репрезентували себе здебільшого як русини. За даними перепису українського (лемківського) населення в Польщі у 1931 р.

3 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 56. Заключительный отчет районного уполномоченного по Лисковскому району за 1944–1946 гг. 62 арк.

4 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 56. Заключительный отчет районного уполномоченного по Лисковскому району за 1944–1946 гг. 62 арк.

5 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 792. Стенограмма совещания при уполномоченном правительства УССР, справка о переселении Украинского населения из Польши и польского населения, подлежащего эвакуации в Польшу. (19.01.1944 – 25.11.1944) 45 арк.

6 Чорний С. Українці в Євразії: Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. [Ред. В. Наулко]. Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2002. 253 с.

7 Чорний С. Українці в Євразії: Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. [Ред. В. Наулко]. Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2002. С.134.

воно розподілилося на дві категорії і становило лемківську етнографічну групу українського етносу в межах Польської держави (без Ліського повіту)⁸.

Подібно до поселень українців на холмсько-підляській землі, лемки, співіснуючи з поляками, уникали асиміляції завдяки формування локальних поселень. Тут, на найбільш західній частині українських земель, між Попрадом і Сяном, налічувалося, за різними підрахунками, від 175 до 284 українських сіл⁹. Але поряд із ними не були винятком і мішані села. У Сяноцькому повіті, де було 127 сіл, співвідношення українських і польських розподілилось як 35 до 23 решта сіл була мішана.

У хронологічних межах II Речі Посполитої лемків у всіх повітах витіснили вглиб гірської місцевості, тобто на гірші землі, а на захоплених землях селили польських селян¹⁰. Найвиразніше це проявилось у Яслівському повіті, котрий адміністративно поділявся на 13 волостей, до яких належало 151 село. Тут українці заселяли чотири волості (22 села) південної, гірської, частини повіту, ближче до кордону з Чехословаччиною.

Географ С. Чорний зазначив, що за станом на 1931 р. у всьому Надсянні налічувалося за конфесійною ознакою 238 168 українців¹¹. Професор В. Кубійович навів дещо скромніші цифри: на 1939 р. у краї нараховувалося тільки 60 тис. осіб, які ідентифікували себе українцями. Таке зменшення їхньої кількості він аргументував тим, що «українці забули вже в більшості свою рідну мову і розмовляли польською, частково втратили й український побут, а з українством їх в'язала головно приналежність до греко-католицької церкви, завдяки чому вони почували себе русинами-українцями¹²». Суто українські села залишилися тільки в найбільш

8 Чорний С. Українці в Євразії: Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. [Ред. В. Наулко]. Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2002. С. 136.; Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Львів, 1999. Т. 1. : Матеріальна культура. Львів, 1999. С. 33

9 Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Тернопіль, 1996.с. 49–51; Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини. Нью-Йорк : Видавництво «Культура», 1964. 105 с.с. 184

10 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 42. Докладные записки районного уполномоченного по Горлицькому району о ходе эвакуации украинского населения за 1945–1946 гг. арк. 3–4

11 Чорний С. Українці в Євразії: Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. [Ред. В. Наулко]. Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2002. с. 134

12 Кубійович В. Українці в Генеральній губернії (1939–1941) : Історія українського Центрального Комітету. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975.с. 26

висунених на південний схід частинах Перемищини й Ярославщини¹³; міста Ярослав, Радимно, Лежайськ, Динів були переважно або і повністю полонізовані, лише Перемишль залишавсь «осередком українства»¹⁴.

Антиукраїнська діяльність польського уряду в міжвоєнний період була спрямована на доведення штучними методами польської переваги, але попри наміри влади асимілювати і денаціоналізувати українське населення, воно не втрачало своїх меж розселення та зберігало чисельну перевагу в місцях компактного проживання. Поселення українців розташовувалися вздовж східно-польського кордону – як продовження історично сформованих українських теренів.

Вираженою соціальною тенденцією української спільноти була її сільськогосподарська орієнтація. Навіть за польськими мірками Західна Україна залишалася надзвичайно аграрною, близько 80% її населення становили селяни, і лише 8% припадало на промислових робітників; а на Закарпатті серед українців було, за різними даними, від 92% (за станом на 1939 р.)¹⁵ до 97% (згідно з інформацією Управління з евакуації при РНК УРСР на 1946 р.)¹⁶. Із огляду на причини, що породили цю тенденцію, вона стала негативним явищем для економічного розвитку українських господарств, оскільки формувалася під тиском польської внутрішньої політики, спрямованої на денаціоналізацію й асиміляцію українців, пригнічення їхньої соціальної ролі як відверто чужої і неприйнятної для польської нації.

Нищення українства польська влада розпочала з денаціоналізації його культурних і духовних основ. За ознаками приналежності до українства закривали та руйнували церкви, навчальні заклади, громадські установи. Польський уряд проводив політику ополячення всіх публічних закладів, у т. ч. освітніх. Ще до прийняття відповідного закону про освіту польська держава рішуче запроваджувала польську мову викладання у школах усіх типів без урахування національних осередків, що гарантувала Конституція Другої Речі Посполитої. Навчання здійснювали польською мовою, незважаючи на потреби і бажання компактно проживаючого українського населення, яке у деяких волостях становило 100% мешканців,

13 Кубійович В. Українці в Генеральній губернії (1939–1941) : Історія українського Центрального Комітету. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975. с. 25

14 Кубійович В. Українці в Генеральній губернії (1939–1941) : Історія українського Центрального Комітету. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975с. 26

15 Кубійович В. Українці в Генеральній губернії (1939–1941) : Історія українського Центрального Комітету. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975, с. 137

16 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 48. Разработочные таблицы к заключительному отчету Главного уполномоченного за 1946 г.арк. 35

зокрема у населених пунктах Хоробрувської волості Грубешівського повіту та інших¹⁷. Ще у 1923 р. депутат сейму С. Хруцький наголосив на тому, що в Люблінському воєводстві функціонують 2312 польських шкіл, а української нема жодної¹⁸. Лише під час Другої світової війни було створено чимало українських шкіл, але незначна політична вага українців у Польщі не дала змоги зберегти це надбання. Майже відразу після встановлення влади ПКНВ уряд прийняв рішення про закриття всіх, відкритих на цих теренах упродовж війни українських шкіл, під приводом того, що їх створили гітлерівці, й ці школи займалися «антипольською, антирадянською і пронимецькою діяльністю»¹⁹. З огляду на це, чимало українців змушені були припинити освітній процес.

Політика польського уряду, спрямована на ополячення українських теренів, найсильніше проявилася на Холмщині та Підляшші як у міжвоєнний період, так і під час та після війни. Характеризуючи цю ситуацію, В. Кубійович зазначив: «Ніде польські впливи не були такі сильні, а ми такі слабкі, як саме тут. Ніде теж не були поляки такі агресивні – і за Польщі, і також за німецьких часів»²⁰. Попри те, що вчений визначив ситуацію під час війни, такий стан зберігався і в післявоєнний період у всіх сферах суспільного життя, у тому числі в освіті.

На шляху до здобуття освіти, крім мовних перешкод для всіх жителів повітів, а найперше для українців, були й інші фактори, що перешкоджали цьому, серед них – висока вартість навчання на освітніх рівнях. Тому кількість учнів, навіть тих, що здобувають початкову освіту, залишалася незначною. Так, наприклад, у Влодавському повіті після війни діяли 80 із 96 польських шкіл, де навчалися 10 677 учнів. Із цієї кількості школярів українських дітей було 1826 (17%). Якщо в українських родинах у Влодавському повіті в 1944 р. проживали 4363 підлітки, що становило 29% від загальної кількості дітей до 13 років, то відвідували початкові навчальні заклади лише 42% дітей українців. Водночас із польських сімей освіту

17 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 56. Заключительный отчет районного уполномоченного по Лисковскому району за 1944–1946 гг. арк. 13.

18 Горний М. М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. / дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / Горний Михайло Михайлович. – Чернівецький державний університет. – Чернівці, 2000. с. 77–78

19 Марусик Т. До питання формування «нової» інтелігенції у західних областях України (40-ві рр. ХХ ст.). // Зелена Буковина. 2000. № 1–2. С. 42–50.

20 Кубійович В. Географія українських і сумежних земель.[Факс. перевид.]. Київ: Обереги, 2005. (Сер. “Б-ка укр. раритету”). Т 1. : Загальна географія / Опрац. і зред. В. Кубійович.с. 385–386

отримували 71% [наші підрах. – Авт.]²¹. Якщо за даними на 1911/1912 рр. на Холмщині та Підляшші неграмотних серед українців було 71,7%²², то за станом на 1946 р. ця ситуація мало змінилася. Так, представники евакуаційних комісій відзначили коливання цього показника від 50% на Холмщині та Підляшші до 80%, а то й «поголовної неграмотності» у деяких волостях Лиського повіту²³.

Таким чином, одним із наслідків антиукраїнської діяльності польського уряду в соціальній сфері стала неграмотність українського населення. Зокрема, звіт районного уповноваженого з питань евакуації в Грубешівському повіті за станом на 1944 р. засвідчив, що тут не було жодної школи з українською мовою викладання. У 80-и початкових школах, які залишилися після війни, навчали тільки польською мовою, незважаючи на те, що в повіті переважали українці²⁴. На Білгорайщині на 285 населених пунктів було 58 початкових шкіл із чотирирічним навчанням і лише одна гімназія (в місті Білгораї) на 150 осіб²⁵. Аналогічними залишались обставини й у Холмському повіті, де під час виселення зафіксували близько 80% неграмотних²⁶.

Українських шкіл зовсім не було на Лемківщині. Так, складною залишалася ситуація з освітніми закладами у Лиському повіті, де було 70% мешканців краю були українцями; особливо переважали вони у гірській місцевості Карпат. Тут на 126 сільських населених пунктів діяли тільки 16 початкових шкіл із польською мовою викладання, через що у повіті, за висловом районного уповноваженого з евакуації, панувала «поголовна неграмотність». А в Новосяндецькому повіті, де більшість становили польські родини, працювало чимало як початкових шкіл (176), так і закладів зі середньою, спеціальною освітою (4 чоловічі гімназії та 2 жіночі, 2 педагогічних ліцеї, торговельний ліцей, 2 фізкультурні й

21 ЦДАВО України. Ф. 5949. Оп. 1. Спр. 44. Объяснительные записки к заключительным отчетам районных уполномоченных за 1944–1946 гг. арк. 33

22 Кордуба М. Північно-західна Україна. Відень : З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні, 1917, с. 44

23 Боднарчук Ю. Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Монографія Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», С. 67

24 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 56. Заключительный отчет районного уполномоченного по Лисковскому району за 1944–1946 гг. арк. 15

25 ЦДАВО України. Ф. 5949. Оп. 1. Спр. 44. Объяснительные записки к заключительным отчетам районных уполномоченных за 1944–1946 гг. арк. 6

26 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 64. Заключительный отчет районного уполномоченного по Холмскому району за 1944–1946 гг. арк. 8

сільськогосподарська школи) ²⁷.

Складна політична ситуація, що панувала на Холмщині та Підляшші під час війни, не дала змоги відповідальним представникам із евакуації Уряду УРСР виявити хоч якісь ознаки українського національного відродження. Це пояснюється активністю шовіністичних банд польського підпілля та порівняно малим відсотком українців. Дещо іншу ситуацію зафіксували районні уповноважені в повітах Надсяння, де у районах, які густо заселяли українці; функціонували українські початкові школи. Адже тут польська адміністрація не діяла, а керівництво здійснювала УПА. Так, у Перемиському повіті нараховувалося 26 шкіл. В Ярославському повіті, який від вересня 1939 р. до нацистської окупації у 1941 р. належав до сфери впливу СРСР, започаткували розгалужену мережу шкіл із українською мовою викладання. Їх нараховувалося близько 60. Поряд із тим відсоток грамотного населення у селах не перевищував 50%, а в повітовому місті становив 90%²⁸.

Продовження навчання в гімназії чи ліцеї потребувало оплати навчання – від 180 до 300 злотих. Ця сума була порівняно значною як для українських, так і для польських родин. Тому кількість закладів для отримання середньої чи середньої спеціальної освіти у повітах залишалась обмеженою. Крім загальноосвітніх закладів, діяли спеціалізовані навчальні установи, торговельні, швейні й педагогічні гімназії, школи механіків, ткачів, землеробів та фізкультурні. Найпоширенішими були заклади, які готували сільськогосподарських робітників. Вони функціонували у кожному повіті: в Сяноцькому – 4, Кросненському – 6, Білгорайському – 10 шкіл. Кожну зі спеціалізованих гімназій відвідували 100–200 учнів, серед яких було дуже мало українців. Це видно з кількості спеціалістів, яких працівники евакуаційних комісій врахували при впровадженні в дію Угоди від 9 вересня 1944 р. Так, у середовищі українців під час переселення виявили тільки 0,13% сільськогосподарських працівників, у т. ч. 175 чоловіків і 58 жінок²⁹.

Таким чином, через велику плату за навчання, високі вимоги до вступників та упередженість у ставленні до учнів української національності серед гімназистів було мало дітей із українських родин.

27 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 52. Заключительный отчет районного уполномоченного по Горлицкому району за 1944–1946 гг. арк. 15

28 ЦДАВО України. Ф. 5949. Оп. 1. Спр. 44. Объяснительные записки к заключительным отчетам районных уполномоченных за 1944–1946 гг. арк. 145

29 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 48. Разработочные таблицы к заключительному отчету Главного уполномоченного за 1946 г. арк. 35

За таких умов процес виховання української інтелігенції загальмувався, бо пересічний селянин не міг навчати дітей. Лише поодинокі українці отримували освіту в університетах Варшави, Праги, Подебрад або у Кременецькій духовній семінарії³⁰. Основній масі підлітків доводилося продовжувати сільськогосподарські традиції своїх батьків. Українців ще з дитячих років залучали до сільськогосподарських робіт, що надалі ставали для них єдиним джерелом існування.

Офіційне обмеження українців у правах на працю було суттєвою перешкодою для зростання чисельності національної інтелігенції. Вчителі українського походження могли отримати місце роботи лише у центральних та західних воєводствах і лише за умов визнання католицької віри, що означало автоматичне прийняття польської національності. Через це передова українська інтелігенція не могла впливати на процеси виховання українських дітей³¹. За таких умов інтелігенція розв'язувала проблему самовідтворення, залучаючи до роботи в суспільно-культурних і господарських організаціях людей із активною громадською позицією. Але й такі заходи не забезпечували розвиток інтелігентського середовища, через що воно мало впливало на суспільні процеси. Характеризуючи ситуацію, дослідник М. Горний зазначив: «Українське населення Холмщини і Підляшшя упродовж першої половини ХХ століття у перманентній стресовій ситуації розв'язувало проблеми фізичного виживання і запобігало масштабній втраті людності. У цих умовах українська спільнота не мала можливості для виховання власної інтелігенції належного рівня»³².

Винятком із згаданого твердження був Грубешівський повіт. Зокрема, академік Я. Ісаєвич стверджував, що в Грубешівському повіті проживав найчисленніший порівняно з іншими повітами Холмщини й Підляшшя прошарок національно свідомої української інтелігенції і населення загалом. Цьому сприяло те, що українське населення у повіті переважало. Під час війни тут створили школи, культурно-освітні та кооперативні установи, організації української самооборони. Українські вчителі, священики стали основною рушійною силою національного відродження

30 Боднарчук Ю. Ю. Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. Монографія Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ»с. 69

31 Горний М. М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. / дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук : 07.00.02. Чернівецький державний університет. Чернівці, 2000. с. 79

32 Горний М. М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. / дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук : 07.00.02. Чернівецький державний університет. Чернівці, 2000. с. 53

краю. Вони заснували мережу українських освітніх товариств, яких на початок 1943 р. на Холмщині та Підляшші налічувалося 528; у них працювали близько 700 педагогів.

У жовтні 1940 р. в Холмі відкрили ремісничу і технічну школи під загальним керівництвом Василя Трокала. Для залучення української молоді тут були створені підготовчі курси за гімназійною програмою. Першого року після заснування ремісничої школи до неї прийняли на базі семи класів 299 юнаків, а до технічної школи – 100 учнів. Для підготовки фахівців у торговельній сфері, яка за часів Другої Речі Посполитої перебувала в руках поляків та євреїв, в Білій і Влодаві на Підляшші, в Груберові, Тернограді на Холмщині відкрили українські торговельні школи. У 1940 р. створили українську сільськогосподарську школу, з 1943 р. в Груберові працювала українська вчительська семінарія³³. Незначний період діяльності цих закладів не створив підґрунтя для суттєвих змін у соціальній структурі українців Холмщини, але виявився достатнім, щоби викликати занепокоєння серед антагоністичної частини польського суспільства.

Із огляду на провідну роль інтелігенції у процесі українського національного відродження польські шовіністично налаштовані кола завдавали ударів саме по її представниках. Жертвами терору лише протягом 1942–1943 рр. на Холмщині стали 12 священників, 10 дяків, 11 агрономів, по 15 вчителів та вїттів, 14 керівників волосних установ, 30 сільських старост, близько 100 працівників українських культурно-освітніх і кооперативних закладів. Тоді ж на Підляшші загинули 4 вчителі, 3 працівники кооперативних підприємств, 36 сільських активістів³⁴. Тільки на Холмщині та Підляшші поляки впродовж 1942–1946 рр. знищили 394 відомих діячі українського націоналістичного руху³⁵.

Польські шовіністичні кола від кінця 1941 р. – початку 1942 р. здійснювали активні антиукраїнські дії. Аж до ранньої весни 1944 р. вони зводилися до вибіркового знищення здебільшого місцевих і національно свідомих українців, щоби фізично усунути елемент, який потенційно міг зашкодити остаточному спольщенню решти українців³⁶. У 1914 р. лише на Холмщині працювали 1500 українських учителів, 310 священнослужителів, 284 дяки,

33 Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя і Холмщини в першій половині ХХ ст.: Хроніка подій. Київ: «Книжкова друкарня наукової книги», 1997с. 77

34 Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя і Холмщини в першій половині ХХ ст.: Хроніка подій. Київ: «Книжкова друкарня наукової книги», 1997, с. 85

35 Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі. Київ, 1997. с. 56

36 Волинь і Холмщина 1938–1947 рр. Польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади./ [Голова ред. колегії Я. Ісаевич]. Львів, 2003.с. 80

47 дияконів. Разом із волосними писарями їх налічувалося близько 2,5 тис. осіб, що становило 0,5% населення³⁷. Статистичні дані за 1946 р. зафіксували значно меншу кількість інтелігенції, евакуйованої в УРСР. Серед неї були: 281 священник, 757 учителів, 11 наукових працівників, 668 представників медицини. Осіб робітничих професій і службовців – дещо більше: 4447 ремісників, 1817 промислових працівників, 733 транспортних працівники, 750 сільськогосподарських працівників, 1176 службовців³⁸.

При евакуації врахували далеко не всіх священнослужителів та інших представників інтелігенції, певна їхня кількість залишилася в межах Польщі, тому ці цифри не є вичерпними. Польський дослідник Р. Дрозд навів дані, що впродовж 1944–1946 рр. загинули щонайменше 20 греко-католицьких священників³⁹. М. Сивіцький у добірці документів «Історія польсько-українських конфліктів» подав вибіркові згадки про вбивства священнослужителів на Холмщині. Лише тут у період депортації замордували 15 осіб⁴⁰. А в збірнику історичних статей та спогадів «Ярославщина і Засяння 1031–1947 рр.» автори зазначили, що винищення духовних осіб розпочалося й відбувалося саме під час депортації⁴¹. Напередодні операції «Вісла» в Польщі ще залишалось 114 священників, із них заарештували і передали до СРСР 7 осіб; 22 особи ув'язнили у таборі Явожно. Відтак, кількість священнослужителів напередодні депортації сягала поза 415 осіб. Після виселення українців перестали існувати греко-католицька Перемиська єпархія й Апостольська адміністрація Лемківщини⁴².

Попри незначні досягнення українців у середовищі їхнього домінування, наступ на українство не припинявся. Для придушення волі народу руйнували насамперед його дух, який уособлювали здебільшого

37 Олійних П. Лихоліття Холмщини і Підляшшя. Прага, 1941. С. 64.

38 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 48. Разработочные таблицы к заключительному отчету Главного уполномоченного за 1946 г. арк. 23

39 Дрозд Р. Польсько-українські відносини на Холмщині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр. // Україна : національна спадщина, національна свідомість, державність № 10. 2003. С. 346

40 Сивіцький М. Історія українсько-польських конфліктів [Пер. з пол. Є. Петренка]. Київ: Видав. ім. Теліги, 2005. с. 119–121

41 Сивіцький М. Історія українсько-польських конфліктів. [Пер. з пол. Є. Петренка]. Київ: Видав. ім. Теліги, 2005. с. 251; Ярославщина і Засяння 1031–1947: історично – мемуарний збірник / Наукове тов. ім. Шевченка. укр. архів. том XL 11; [упоряд. М. Семчишин] Нью-Йорк–Париж–Сідней : Б. И., 1986. с. 149

42 Дрозд Р. Польсько-українські відносини на Холмщині, Надсянні та Лемківщині в 1944–1947 рр.// Україна : національна спадщина, національна свідомість, державність. № 10. 2003. с. 350

священнослужителі. Впливовість священників серед населення була очевидною навіть для радянських представників евакуаційної комісії, котрі у звітах зазначали, що населення повітів – як українці, так і поляки – надзвичайно релігійне, суворо дотримується церковних обрядів греко-католицької та римо-католицької віри. У наступних доповідних листах ці офіційні особи відзначали впливовість духовних осіб на цивільні й адміністративні відносини на повітовому і волосному рівнях, зокрема те, що всі посади займали за рекомендацією чи згодою ксьондзів⁴³. Аналогічно уніятське і православне духовенство мало визначальний вплив на свою паству. Українська інтелігенція Закерзоння, яку влада ігнорувала, звільняючи з державних посад, незважаючи на свою освіченість, була менш впливовою, ніж духовенство, яке до певної міри зберігало офіційне представництво. Тільки воно залишалося на урядовому рівні представником, котрий репрезентував українську національну спільноту.

Селяни були чи не єдиною суспільною групою в українському середовищі, позбавленою політичного тиску, і тому їхній відсоток невинно збільшувався. Попри це, українські господарства зазнавали економічного тиску, зокрема, їх змушували переселятися на гірші землі в складні природно-кліматичні умови.

Широкомасштабний наступ на українців тривав повсюдно, найперше руйнуючи соціальний устрій. Представників недержавної нації витісняли з міських населених пунктів, публічних установ та інших важливих громадських, політичних і адміністративних сфер діяльності. Для зміцнення окупаційного режиму в Східній Галичині польські власті застосовували політику дискримінації українського населення в громадсько-економічній діяльності, полонізувавши державно-адміністративний апарат, вдавалися до звільнень під різними приводами з роботи службовців і робітників української національності. Так тривало здебільшого на залізничному транспорті, пошті, телеграфі. Частка службовців греко-католицького віросповідання у Галичині становила 15,6% від загальної кількості працівників⁴⁴. У 1931 р. на західноукраїнських землях було задіяно в сільському господарстві 74,6% усього населення, а серед українців ця частка сягала 88,1%; у промисловості відповідно 10,9% населення, українців – 5,8%; у торгівлі та транспорті – 4,7%, на українців припадало

43 ЦДАВО України Ф. 5949. Оп. 1. Спр. 44. Объяснительные записки к заключительным отчетам районных уполномоченных за 1944–1946 гг. арк. 34

44 Смолей В. В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939). Тернопіль, 2003. с. 12

лише 1,7%⁴⁵. Поступове зменшення в середовищі українців кваліфікованих працівників призвело до того, що за станом на 1944 р. відсоток поміж них робітників, службовців й інтелігенції не перевищував 2,5%. Наприклад, на транспортних працівників припадало 0,09%, священників – 0,04%, учителів – 0,09%, медичних працівників – 0,006%⁴⁶.

Така картина була характерною насамперед для міст та містечок як основних форпостів польської влади на українських теренах. Наприклад, на Холмщині та Підляшші українці в 1936 р. становили 31,6% усіх мешканців краю, а серед міських жителів – лише 3,4%. Загалом у містах, розташованих на етнічно українських теренах у межах Польщі, відсоток українців був малим – у середньому тільки 4,3%⁴⁷. Володимир Кубійович пояснював відмінність у національному складі міської та сільської людності розміщенням її на етнографічній території недержавної нації. Таке явище є закономірним і формує основну ознаку міст на українських етнічних територіях, що належали до іноземних держав. Це також стосується українських міст у складі Польської держави, оскільки, як стверджував згаданий автор, міста «...дуже легко змінюють своє обличчя на користь державної нації і через приплив до міст чужого елемента, в першій мірі урядовницького, і через денаціоналізацію»⁴⁸.

Отже, сільськогосподарська однорідність та низька професійна диференціація стали основними тенденціями культурного розвитку українців у межах Польщі. Це було наслідком цілеспрямованої діяльності польського уряду стосовно українських мешканців краю. Під політичним тиском опинились українці, які займалися професійною діяльністю; їх звільняли за національною ознакою, що призвело до значного зменшення таких соціальних груп, як інтелігенція, робітники, службовці. Збільшувалася тільки одна суспільна група – селянство, яке водночас зазнавало дедалі відчутнішого економічного гноблення.

Єдиним офіційним виразником українців залишалося греко-католицьке і

45 Кубійович В. Географія українських і сумежних земель.[Факс. перевид.]. Київ: Обереги, 2005. (Сер. “Б-ка укр. раритету”), Т 1. : Загальна географія / Опрац. і зред. В. Кубійович.с. 137

46 ЦДАВО України. Ф. 4959. Оп. 1. Спр. 48. Разработочные таблицы к заключительному отчету Главного уполномоченного за 1946 г. арк. 35

47 Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. / Володимир Кубійович [Факс. перевид.]. Київ: Обереги, 2005. (Сер. “Б-ка укр. раритету”) Т 1. : Загальна географія / Опрац. і зред. В. Кубійович с. 313

48 Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. / Володимир Кубійович [Факс. перевид.]. Київ: Обереги, 2005. (Сер. “Б-ка укр. раритету”) Т 1. : Загальна географія / Опрац. і зред. В. Кубійович. С. 305.

православне духовенство. Духовні осередки влада нищила на всіх освітніх рівнях. Викладання польською мовою та висока плата за навчання перешкоджали здобуттю освіти дітям із українських родин. Тому частка неграмотних серед українців досягала 80%.

Відновленню соціальної диференціації на українських теренах сприяли події 1940–1943 рр., коли були створені українські школи і навчальні заклади для підготовки кваліфікованих працівників. Але ці структури діяли впродовж нетривалого періоду, тому не створили вагової бази для розвитку різних соціальних груп українського суспільства.

Таким чином, політика польського уряду призвела до соціальної деформації українського суспільства на Закерзонні – як наслідку політичного та економічного несприйняття українців рівноправними громадянами Польської держави. Національне розмежування спотворило соціальну структуру українців, що виявилось у його професійній однорідності, де майже 97% населення були селянами, лише трохи більше 2% припадало на кваліфікованих працівників – ремісників, промислових робітників, службовців, сільськогосподарських працівників, учителів, духовенства та представників решти професій. Сільськогосподарська однорідність та низька професійна диференціація стали основними тенденціями культурного розвитку українців у межах Польщі.

Contact:

Боднарчук Ю. Ю.

Доцент, кандидат історичних наук

Західноукраїнський національний університет

Yulia Bodnarchuk,

PhD in History, Associate Professor

of the Department of Information

and Socio-cultural Activities,

Western Ukrainian National University, Ternopil Ukraine

**THE BASILIAN SPIRITUALITY AS A RESULT OF RENOVATION
OF MONASTIC LIFE IN THE ORDER AFTER REFORMS MADE
BY THE PARTICIPATION OS JESSUITS. ISSUE OF IDENTITY**

**DUCHOWOŚĆ BAZYLIAŃSKA REZULTATEM ODNOWY
ŻYCIA ZAKONNEGO BAZYLIANÓW WSKUTEK
PRZEPROWADZONYCH REFORM ZAKONU Z UDZIAŁEM
JEZUITÓW. KWESTIA TOŻSAMOŚCI**

BOHDAN NASYPANYI

Abstract:

The article touches upon the issues of spirituality of the Basilian Order in historical context. The spirituality of the Order is treated mainly as a side view which had been formed from the st. Basil's period and his idea of organisation of monastic life till reformation time of the 17th – 20th centuries.

The main attention is given to studying of symbiosis of Basilian and Jessuit's traditions and understanding of spirituality in the new rules of monastic life which have arisen as a result of reformation, and the next questions: how strong was the influence of Jessuit's way of understanding of spirituality and faith into Basilian one? What were the consequences of such an influence? Was it positive or negative?

The role of Joseph Rutzky as the first reformer of Basilian's Order is analyzed. The importance of reforms of 1606, 1686 and 1882 – 1904 as the interaction of two trends of spirituality is proved.

Jesuits introduced a number of elements of Ignatian spirituality to Basilian monastic life. They are: spiritual reading, examination of conscience, every day's reading the church rule as well as serving of the Holy Liturgy. The Holy Communion was given to the monks twice a week, a novitiate was created.

The next two reforms of Basilian Order – Novgorod Chapter (1686) and Dobromyl Reform (1882 – 1904) result in agreement between Kyiv Metropolitan and Basilian Order as well as amendment of Chapter Constitution and Rules of Monastic life written by Joseph Rutsky. At the time of the reform, the Jesuits became the abbots of the “new” Basilians.

The conclusions of the research are the next: the Jesuits fulfilled their mission very well. They strengthen the spirituality of the newly formed Order of Basilians with features that were integral elements of their monastic spirituality. The Basilians received from Ignatians consistency, systematic character and accomplishment. Their spirituality became more apostolic and missionary. Like the Jesuits, they became a powerful force of the Church in book publishing, preaching, spiritual guidance, and schooling.

Mówiąc o duchowości Zakonu Bazylianów¹, mamy na myśli profil duchowy, który ukształtował się historycznie, począwszy od idei monastycyzmu św. Bazylego i został uzupełniony i zreformowany w XVII – XX wieku, w szczególności podczas dwóch głównych reform zakonu, które przeprowadzili jezuici. Dlatego mówimy o kwestii tożsamości.

Jest oczywiste, że podstawą i inspiracją dla duchowości bazylikańskiej przez cały czas był charyzmat założyciela – to, co sam Bazyli włożył w swoją ideę życia monastycznego. Jednak wraz z charyzmatem założyciela można mówić również o charyzmacie założenia, który wiąże się z tym, jaką rolę Opatrzność Boża przez polecenie Kościoła powierza tej lub innej wspólnotcie, czyli co jest specyficznym zadaniem zakonu lub zgromadzenia i jak ta misja odnosi się do natchnienia Ducha Świętego².

Dwie (a nawet trzy) reformy, których doznał Zakon Bazylianów, były przede wszystkim reformami, które dotyczyły charyzmatu założenia i zostały przeprowadzone, jak już powiedziałem, pod przewodnictwem jezuitów. Dlatego spróbujmy przeanalizować i ocenić efekt współdziałania dwóch duchowości – bazylikańskiej i ignacjańskiej – i zobaczmy, jakie są tego konsekwencje.

Więc, podstawą jest duchowość Bazylego. A jeśli mówić o pozostawionym

- 1 Od 1932r Zakon nazywa się Ordo Basilianus sancti Josaphat - Zakon Bazylianów św. Jozafata - zob. M. Szegda, *Bazylianie, III, Zakon Bazylianów św. Jozafata*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. II, red. F. Gryglewicz i in., Lublin 1989, kol. 139; por. И. Патрило, Василиане, в: *Католическая энциклопедия*, t. I, red. Г. Цёрох i in., Москва 2002, kol. 839.
- 2 Por. Paweł VI, *Adhortacja apostołska. Wskazania na temat odnowy życia zakonnego według nauki Soboru Watykańskiego II «Evangelica testificatio»*, w: Paweł VI, *Charyzmat życia zakonnego. Przemówienia i dokumenty. Wybor i opracowanie A. Żuchowski, T. Sułowska*, Poznań-Warszawa 1974.

Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostołska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i świecie «Vita consecrata»*, Warszawa-Ząbki 1996.

przez niego dziedzictwie jako o wytycznie życia zakonnego, to Bazylianom poszczęściło się. Podczas gdy założyciele innych zakonów pozostawili po sobie jedynie kilka listów, krótką regułę lub fragmenty napomnień, a nawet zaledwie kilku zdań (jak św. Dominik), to dorobek Bazylego jest przebogaty. Wystarczy wspomnieć chociażby o jego Wielkiej regule i Małej regule, Mowach ascetycznych, pouczeniach i listach³. Zawierają oni coś, co zawsze będzie określać cechy duchowości bazylikańskiej.

Po pierwsze, jest to idea wspólnoty i braterstwa⁴. Mnisi żyjący według zasad św. Bazylego nie są już samotnikami, jak to miało miejsce we wczesnym anachoretyzmie na Wschodzie, ale prawdziwą wspólnotą, która żyje wypełniając przykazanie miłości Boga i braci⁵. Po drugie, duchowość monastyczna Bazylego jest głęboko ascetyczna. Dla niej ważny jest spokój ducha, który można osiągnąć w samotności po opuszczeniu świata⁶, duch pokuty⁷, asceza jako walka duchowa⁸, której początkiem jest bojaźń Pańska⁹. Monastycyzm bazylikański polega na oczyszczeniu umysłu i serca i skierowany na życie w duchu trzech cnót teologicznych: wiary jako drogi do Boga¹⁰, nadziei jako zachęty do oświecenia¹¹ i miłości jako celu doskonałości¹².

Z drugiej strony zaś duchowość ignacjańska, czyli duchowość Towarzystwa Jezusowego. Charakteryzuje jej duch apostołstwa, przepojonego stałą jednością z Bogiem¹³, naśladowanie Chrystusa¹⁴, mistycyzm posługi – gotowość poświęcić własne życie służbie Bogu¹⁵, posłuszeństwo¹⁶, wielkoduszność, poświęcenie się i wytrwałość¹⁷, gotowość «oddania się w ręce Pana»¹⁸, idea rycerstwa Jezusa

3 Zob. В. Лаба, Патрологія. Життя, письма і вчення Отців Церкви, Львів 1998, s. 234.

4 Por. Ф. Чарді, Койнонія. Богословсько-духовний путівник монашої спільноти, Львів 2002, s. 101.

5 Tamże, s. 103–104.

6 Zob. А. Пекар, Досконалий християнин. Чернечий ідеал св. Василя Великого, Львів 2005, s. 52–55, 106–110, 127–132.

7 Tamże, s. 59.

8 Tamże, s. 75.

9 Tamże, s. 81–86.

10 Tamże, s. 77–81.

11 Tamże, s. 86–91.

12 Tamże, s. 91–100.

13 M. Daniłuk, *Duchowość chrześcijańska*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1983, kol. 322; J. Misiurek, E. Walewander, *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, w: *Teologia duchowości katolickiej*, red. M. Igielski, Lublin 1993, s. 27.

14 Por. Ф. Чарді, Койнонія, s. 152.

15 Tamże, s. 153.

16 Por. И. Баранов, Иезуиты, w: *Католическая энциклопедия*, t. II, red. Г. Цёрох i in., Москва 2005, kol. 60.

17 Tamże.

18 Tamże.

Chrystusa¹⁹, doskonałość chrześcijańska w całkowitej zgodności działania z wolą Bożą²⁰. Główną cechą duchowości jezuickiej jest chrystocentryzm²¹. Jednym z aspektów chrystocentryzmu duchowości jezuickiej jest kult Najświętszego Serca Jezusowego, z którym związane stworzone przez Jezuitów w połowie XIX wieku towarzystwo katolickie «Apostolstwo Modlitwy»²². Elementy duchowości ignacjańskiej to rozeznanie duchów i asceza²³. Rdzeniem duchowości ignacjańskiej są medytacja, ćwiczenia duchowe i rachunek sumienia, nie zaś liturgia²⁴. Głównym obowiązkiem jezuitów jest bezwarunkowe posłuszeństwo i walka ze złem w sobie i wokół siebie²⁵. Ignacjańska szkoła duchowości wniosła duży wkład w duchowość chrześcijańską, głównie dzięki akcentowaniu roli życia wiarą i apostołskiemu dynamizmowi²⁶.

Dla Towarzystwa Jezusowego misja głoszenia na cały świat Dobrej Nowiny dla zbawienia wszystkich ludzi, która pochodzi z miłości Chrystusa i posyła swoich członków, wszystkich razem, do powszechnego dzieła zbawienia, to fundamentalny, najbardziej konkretny element charyzmatu, co czyni go niejako ciałem kapłańskim w służbie Kościołowi i ludziom. Misja ta, wraz z ciągłym poszukiwaniem woli Bożej i pełną zgodą z Chrystusem, stopniowo zostaje centralnym punktem doświadczenia apostołskiego Zakonu²⁷.

Wspólnotę jezuicką charakteryzuje apostołskie ukierunkowanie i misja²⁸. Posłuszeństwo misyjne staje się posłuszeństwem wobec papieża²⁹. Cel zakonu jezuitów jest ściśle apostołski. To obrona i szerzenie wiary, dobra dusz, praktykowanie uczynków miłosierdzia dla duszy i ciała³⁰.

Głównym powołaniem jezuitów jest udział w dziele zbawienia, towarzyszenie Jezusowi Chrystusowi³¹. Miłość do Chrystusa, która powołuje i wysyła wspólnotę

19 J. Misiurek, E. Walewander, *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, s. 28; M. Bednarz, *Jezuici. Duchowość*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VII, red. S. Wielgus i in., Lublin 1997, kol. 1268.

20 M. Daniluk, *Duchowość chrześcijańska*, kol. 322.

21 M. Bednarz, *Jezuici. Duchowość*, kol. 1269.

22 И. Баранов, *Иезуиты*, kol. 61.

23 J. Misiurek, E. Walewander, *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, s. 28.

24 J. Misiurek, *Ignacjańska szkoła duchowości*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 348

25 J. Misiurek, E. Walewander, *Zarys historii duchowości chrześcijańskiej*, s. 28.

26 J. Misiurek, *Ignacjańska szkoła duchowości*, s. 348-349.

27 Ф. Чарді, *Койнонія*, s. 154.

28 Tamże.

29 Tamże, s. 155.

30 Por. tamże, s. 154.

31 И. Баранов, *Иезуиты*, kol. 60.

z misją, jednoczy Towarzystwo w jedno ciało³². Towarzystwo Jezusowe to jedno ciało zjednoczone misją; jest jednym ciałem, towarzystwem, a nie osobnymi wspólnotami. Faktycznie, istnieje jedna wielka wspólnota, której częścią jest każdy jezuita, ponieważ nawet kiedy on jest sam, jest on zjednoczony ze wszystkimi jedną misją i celem³³. Towarzystwo Jezusowe to grupa ludzi, którzy żyją w największym zjednoczeniu z Chrystusem i uczestniczą w Jego zbawczej misji, którą on wypełnia w posłuszeństwie aż do śmierci³⁴.

Duchowość ignacjańska nie toleruje bierności; jest to walka duchowa z własnym grzechem i głównymi wadami, aby przygotować się na działanie Ducha Świętego i do pracy apostołskiej³⁵. Typowa modlitwa jezuicka to modlitwa myśli i rachunek sumienia, aby człowiek, który jest w pełni zaangażowany w służbę zewnętrzną, mógł się wewnętrznie skoncentrować³⁶.

Duchowość ignacjańska jest więc trynitarna, ponieważ włącza nas w ekonomię zbawienia; chrystologiczna, ponieważ wszczepia osobę ludzką w Chrystusa, który prowadzi wszelkie rzeczywistości w wielkim «pielgrzymowaniu» ku ich całkowitemu spełnieniu; jest eklezjalna, ponieważ nie oddziela Głowy i Ciała, Chrystusa i Kościoła, ale łączy je w służbie z miłości. Całe duchowe przesłanie Ignacego ukierunkowane jest na wzbudzenie energii życia dla Kościoła, aby «czuć» z Kościołem i dla niego pracować. Cała strategia jego dzieła ukierunkowana jest na «wejście w Chrystusa», aby w Nim «poruszać się i powierzyć się potężnej ręce Autora wszelkiego dobra» oraz «przyoblec się w Boga» tak, by żyć tylko w Nim i dla Niego³⁷.

Jeśli porównamy te dwa typy duchowości, te dwie szkoły życia z Bogiem, od razu widać, że są one zupełnie różne. Droga Bazylego jest monastyczna, kontemplacyjna, wewnętrzna i ascetyczna. Droga zaproponowana przez Ignacego to droga apostołstwa, misji i działania. Rozumieli to także inicjatorzy reformy wśród bazylianów początku XVII wieku, w szczególności J. Rutski. W tym artykule nie będę omawiać przyczyn reformy i stanu ówczesnego zakonu bazylianów. Zwracam uwagę na reformę jako współoddziaływanie dwóch kierunków duchowości.

Dlatego J. Rutski szukał zakonu, który byłby duchowo bliższy do bazylianów. Jego wybór zatrzymał się na Zakonie Karmelitów Bosych. Duchowość

32 Ф. Чарді, Койнонія, s. 156.

33 Там же, s. 157.

34 Там же, s. 155.

35 Por. J. Aumann, *Zarys historii duchowości*, Kielce 1993, s. 222.

36 Ф. Чарді, Койнонія, s. 160.

37 L. Mezzardi, *Duchowość I połowy XVI wieku (1517 – 1545)*, w: *Historia duchowości*, t. V, *Duchowość czasów nowożytnych*, red. C. Brovetto i in., Kraków 2005, s. 37.

karmelitańska jest kontemplacyjna, mistyczna i ascetyczna. Ona lepiej uzgadnia się z duchowością Bazylego.

W styczniu 1605 roku J. Rutski zaczął obmyślać plany odrodzenia Kościoła. Napisał dość obszerny *Wykład jednego Rusina o korekcie ustroju w obrządku greckim*³⁸, który doręczył Karmelitom Bosym, kiedy oni jechali do Persji i zatrzymali się na kilka miesięcy w państwie Polsko-Litewskim. Planował nawet założyć dla nich klasztor, a w listopadzie 1605 r. udał się z nimi do Moskwy, gdzie odbyło się spotkanie mające na celu połączenie Kościoła Moskiewskiego z Kościołem Rzymskim. Zdecydowano, że najlepszym sposobem na zjednoczenie jest odnowa duchowa zakonników, z których wybiera się biskupów w Kościele Wschodnim. Do klasztorów moskiewskich mieli przybyć mnisi z któregoś zakonu łacińskiego, znające język, obrządek i sposób życia w tych klasztorach. Najodpowiedniejsi byli karmelici bosci, którzy swoim stylem życia byli podobni do mnichów wschodnich. Zdecydowano, że Rutski pojedzie do Rzymu, aby skonsultować się z przełożonym generalnym Zakonu Karmelitów, gdzie lepiej będzie rozpocząć plan, który on opisał w swoim Wykładzie – na Rusi lub w Moskwie³⁹. Swoją misję opisuje on następująco:

«Po licznych rozmowach z różnymi duchownymi obecny metropolita dogadał się z człowiekiem niezwykłej świętości i nauki, ks. Piotrem, karmelitą bosym i przełożonym generalnym tegoż zakonu oraz za wiedzą i zgodą Ojca Świętego Pawła V, na początku jego pontyfikatu, aby ten ksiądz wysłał razem z nim czterech zakonników owego zakonu do Rusi, a oni przyjęli by grecki obrządek i habit św. Bazylego; byłiby oni naszymi nauczycielami w życiu duchowym i reformatorami zakonu św. Bazylego Wielkiego, który wtedy był bardzo zaniedbany. Zawierając taką umowę, wyjechał na Litwę, i w Wilnie, wraz z kilkoma innymi przyjął habit św. Bazylego w klasztorze Trójcy Przenajświętszej»⁴⁰.

J. Rutsky wrócił z Rzymu w 1606 r. i czekał na karmelitów, ale to, co obiecali karmelici, a Papież potwierdził, nie spełniło się. Rutsky, nie mogąc otrzymać karmelitów, poprosił jezuitów o pomoc w reorganizacji zakonu. Jezuiti chętnie doradzali, jak kształcić młodych mnichów, a w swoich szkołach zachęcali ruskich

38 *Discursus Rutheni cuiusdam de corrigendo regimine in ritu Graeco conscriptus Vilnae anno 1605 in Januario*, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni* 4 (1963), s. 126-134 – cyt. za: П. Підручний, *Василіяньський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року*, w: *Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата*, Рим 1992, s. 106.

39 Zob. П. Підручний, *Василіяньський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року*, s. 106-108.

40 *Epistolae Metropolitanum Kioviensium Catholicorum*, t. I, Romae 1956, s. 156 – cyt. za: П. Підручний, *Василіяньський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року*, s. 108.

uczniów do wstąpienia do bazylińskiego klasztoru Świętej Trójcy⁴¹.

Jezuici i biskupi łacińscy dawali młodym mnichom wszystko, czego oni potrzebowali⁴². Metropolita J. Rutsky wyprosił w przełożonego generalnego jezuitów dwóch księży, którzy mieliby uczyć bazylianów, jak prowadzić uporządkowane życie zakonne⁴³. Zostało wprowadzono szereg elementów duchowości ignacjańskiej: medytację, lekturę duchową, rachunek sumienia itp⁴⁴. Każdego dnia odmawiano brewiarz, J. Rutski odprawiał Mszę Świętą, a mnisi przyjmowali Komunię nawet dwa razy w tygodniu, podczas gdy mnisi wschodni zwykle przyjmowali ją tylko kilka razy w roku⁴⁵. Utworzono nowicjat. J. Rutski pisze o tym w następujący sposób:

«Moją pierwszą troską było założenie nowicjatu, aby kształcić nowych kandydatów do zakonu. Do tej pory czegoś takiego w tej formie, która jest w dobrze uporządkowanych zakonach obrządku łacińskiego, nie mieliśmy, ale był stary sposób, a mianowicie: nowicjuszy polecano wychowaniu przez starszych ojców. Dla takiego nowicjatu znaleźliśmy miejsce (Byteń) i, według naszej sposobności zadbaliliśmy o utrzymanie, którego starczyłoby dla dwudziestu nowicjuszy. Brakowało jednak nauczycieli dla nowicjuszy, a w naszym zakonie nie było takich, które dobrze znali by sposób, w jaki nowicjusze są wychowywani w innych uporządkowanych zakonach. Nie było więc innego wyjścia, jak tylko nauczyć się samym tego sposobu. Dlatego zgromadziliśmy w tym klasztorze większość starszych, podających nadzieję na przyszłe dobro i zwrócili się z uprzejmą prośbą do ojców jezuitów, aby niektórzy z nich, nadające się do takiego zadania, zostali naszymi przywódcami w tym klasztorze i wychowywali tych, którzy później zostali by nauczycielami innych. Po roku zwołaliśmy drugą część naszych braci na to samo miejsce i pod tą samą dyscypliną, a starszych odwołano i umieszczono po klasztorach, a w ten czas nie przyjmowaliśmy żadnego nowicjusza do zakonu. A kiedy ta druga grupa, która się tam obecnie kształci, zakończy swój rok, wtedy spośród nich wybierzemy na nauczycieli nowicjatu tych, którzy będą bardziej zdolni. Tak, z pomocą Pana zakon będzie się rozwijać coraz lepiej, pewniej, a w konsekwencji i święte zjednoczenie»⁴⁶.

A oto sprawozdanie jezuitów:

41 Por. П. Підручний, Василянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року, s. 109.

42 Tamże, s. 114.

43 Tamże, s. 115.

44 Por. tamże, s. 110.

45 Tamże.

46 *Epistolae Metropolitanum Kioviensium Catholicorum*, t. I, Romae 1956, s. 32 – cyt. za: П. Підручний, Василянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року, s. 108.

«Дyscyпліна zakonna, która kiedyś była w całkowitym upadku, została odnowiona; wielu zakonników utwierdziło się w swoim powołaniu. Nauczanie ascezy, umartwienie, powierzenie własnego sumienia i inne praktyki zakonne, które wcześniej były wyśmiewane przez wschodnich mnichów, są teraz u nich praktykowane z wielką pobożnością i niezwykle gorliwością. Do Komunii Św. przystępują oni często... Na rekolekcjach ośmiu dziennych wszystkich było 50 osób»⁴⁷.

Jezuici wypełnili swoją misję bardzo dobrze. Potrafili nadać duchowości nowo powstałego zakonu bazylianów te cechy, które stanowiły integralną część ich duchowości zakonnej. Bazylianie otrzymali ignacjańską konsekwentność, systematyczność i uporządkowanie. Ich duchowość stała się bardziej apostołską i misyjną. Podobnie jak jezuici, zostali oni potężną siłą Kościoła w wydawaniu ksiązek, kaznodziejstwie, kierownictwie duchowym i szkolnictwie⁴⁸.

Oprócz tej reformy jezuici przeprowadzili jeszcze dwie reformy bazylianów.

W 1686 r. odbyła się Nowogrodzka Kapituła zakonu bazylianów, której przewodniczył jezuita Tomasz Ujejski, a sekretarzem był jezuita Jan Berent⁴⁹. Na tej kapitule zawarto Umowę między metropolitą Kijowskim a zakonem bazylianów. W dziesiątym punkcie tej umowy idzie mowa o to, że metropolita ma przekazać zakonowi brzezwicki klasztor w celu utworzenia w nim nowicjatu, a jeśli przełożony generalny jezuitów na to zezwoli, wziąć dwóch księży z Towarzystwa Jezusowego do nauczania nowicjuszy⁵⁰. Po zawarciu Umowy ojcowie biorące udział w kapitule przeczytali, unowocześnili i uzupełnili Reguły J. Rutkiego i Konstytucje kapituły. Konstytucje te zawierały również dekret z 1621 r. o przyjaźni z jezuitami⁵¹.

Należy również zauważyć, że aby skutecznie przygotować się do misji wśród wiernych obrządku wschodniego, generałowie zakonu jezuitów (M. Vitelleschi, J. P. Oliva, M. Tamburini) wydawali rozkazy, by jezuici w Rzeczypospolitej studiowali obrządek bizantyjski, tradycje lokalne, duchowość i język

47 *Bitinensis Missio ad Religiosos D. Basilii*, Archivum Romanum Societatis Iesu, Lithuania 1616–1638, fol. 137 – cyt. za: П. Підручний, Василянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року, s. 116.

48 Zob. П. Шкраб'юк, Монаший Чин Отців Василян у національному житті України, Львів 2005, s. 87–275.

49 Por. П. Підручний, Василянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року, s. 155.

50 Tamże, s. 157.

51 Tamże.

cerkiewnosłowiański⁵².

Po raz trzeci jezuita reformowali Zakon Bazylianów w okresie reformy Dobromilskiej 1882-1904, której jednym z inicjatorów był Papież Leon XIII. Jezuitom powierzono klasztor w Dobromilu, w którym utworzono nowicjat w celu formowania «nowych» bazylianów. W czasie reformy jezuita zostali przełożonymi «nowych» bazylianów⁵³. Każdy prowincjał jezuitów był jednocześnie także delegatem apostolskim, jak i wizytatorem bazylianów, dlatego mógł przeprowadzać wizytacje kanoniczne w klasztorach. W związku z szybkim rozwojem bazylianów, w 1897 r. przeznaczono im własnego prowincjała, jezuitę, który na stałe mieszkał w klasztorze bazyliańskim we Lwowie. Byli jednak zależni oni od prowincjała galicyjskich jezuitów⁵⁴.

Za cały okres reformy Dobromilskiej wzięło w niej udział 47 jezuitów. Pracowali oni w różnych klasztorach i na różnych stanowiskach; przełożonymi i profesorami jednocześnie było od 7 do 10 osób⁵⁵.

Jezuita mieli opracować i przygotować nowe Reguły zgodnie z duchem św. Bazylego i św. Jozafata⁵⁶. Papież Leon XIII, powierzając jezuitom reformę bazylianów, zobowiązał ich również do napisania nowych *Konstytucji*⁵⁷ dla odnowionego zakonu.

Nie będę zagłębiał się w kwestię przeprowadzenia reformy. Powiem tylko, że i tym razem jezuita z powodzeniem poradzili sobie z powierzonym im zadaniem.

Stopniowo Bazylianie reformowani zajmowali klasztory niereformowanych, które w większości były już stare i umierali, a opuścili klasztory zajmowali reformowani lub mieszkali razem z nimi. Pierwszym klasztorzem przyjętym przez „nowych” Bazylianów był klasztor w Ławrowie, a następnie klasztor św. Onufrego we Lwowie. Jozafat Romanyk tak opisuje ich działalność:

«We Lwowie bazylianie reformowani natychmiast rozpoczęli intensywną pracę duszpasterską i misyjną. Pojawiły się tu różne nowe wspólnoty religijne. Stąd zaczęły się nowe, nieznanne w naszym Kościele, pozaliturgiczne duszpasterskie

52 Por. Д. Назар, Душпастирське служіння ордену Товариства Ісуса в Україні, w: Добромильська реформа і відродження української Церкви, упор. М. Гайковський, Львів 2003, s. 166.

53 І. Патрило, Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ, w: Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата, s. 326.

54 С. Чесляк, Отець-езуїт Войцех-Марія Баудісс і Добромильська реформа Чину Святого Василя Великого, w: Добромильська реформа і відродження української Церкви, uwaga 47, s. 112–113.

55 І. Патрило, Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ, s. 343.

56 Тамże, s. 321.

57 Por. тамże, s. 330.

praktyki i nabożeństwa. Ideę tych praktyk i nabożeństw młodzi bazylianie przejęli z Kościoła łacińskiego, ale nadali im formę wschodnią, zgodnie z duchem obrządku wschodniego. Wtedy to w naszym Kościele pojawiły się nowe praktyki, które wkrótce stały się popularne wśród ludzi i bardzo pomogły w odrodzeniu moralnym, takie jak majowe nabożeństwa do Matki Bożej, nabożeństwa do Najświętszego Serca Jezusowego i podobne⁵⁸.

Jezuici przekazali bazylianom także niektóre ze swoich praktyk i zwyczajów – w życiu duchowym i duszpasterskim – których oni wcześniej nie mieli lub które prawie zniknęły, ale wszystkie opierały się na głębokiej znajomości ludzkiej psychiki, odpowiadały potrzebom ówczesnej opieki duszpasterskiej, były sprawdzone przez wieki. Bazylianie brali od jezuitów samą ideę – na przykład różne nabożeństwa paraliturgiczne, praktyki, zakładanie wspólnot religijnych, ale nadawali im wschodniej formy»⁵⁹.

W wyniku reform zakon bazylianów zyskał charakterystyczną dla niego duchowość, zachowując monastyczne zasady i przyjmując ignacjański dynamizm oraz duch apostołstwa i miłości do Kościoła. Rezultat duchowej odnowy Bazylianów wyraził się także w ich działalności zewnętrznej, obejmującej wszystkie dziedziny, w których jezuici są znani na całym świecie – misje, rekolekcje, kierownictwo duchowe, działalność naukową i wydawniczą, szkolnictwo i różne formy duszpasterstwa⁶⁰.

Reformy otworzyły w duchowości św. Bazylego to, co wcześniej pozostawało niezauważone i wydawało się mniej ważne, ale dzięki duchowości ignacjańskiej zajaśniało nowym blaskiem (np. wyrzeczenie się własnej woli⁶¹, apostołstwo⁶² itp.). Duchowość ignacjańska pomogła zrozumieć nauczanie Bazylego o tym, że «miłość bliźniego wykracza poza wspólnotę braci i rozlewa się na wszystkich ludzi poprzez głoszenie Słowa i posługę miłości»⁶³.

Dziś często można usłyszeć zarzuty wobec bazylianów o ich zachodnim ukierunkowaniu, nawoływania do oczyszczenia od łacińskich zapożyczeń, do powrotu do ideału wschodniego monastycyzmu itp. Niech każdy wyciągnie

58 Й. Романик, Стан Чину святого Василя Великого у другій половині XIX століття і його реформа, в: Добромильська реформа і відродження української Церкви, s. 86.

59 Й. Романик, Стан Чину святого Василя Великого у другій половині XIX століття і його реформа, s. 92.

60 Co charakterystyczne, wiele jezuickich nowości zostało utrwalonych przez bazylianów, nie zmieniając nawet nazwy, np. czasopismo *Misjonarz Serca Jezusowego* (por. jezuickie czasopismo *Posłaniec Serca Jezusowego*, <http://www.poslaniec.co>), (por. *Apostolstwo Modlitwy*, <http://www.ampolska.co>) i in.

61 Zob. np. А. Пекар, Досконалий християнин, s. 139–149.

62 Zob. tamże, s. 216–224.

63 Ф. Чарді, Койнонія, s. 110.

własne wnioski. Powstaje jednak pytanie, czy mamy prawo wyrzec się tego, co od wieków stanowi integralną część tradycji i duchowości Zakonu⁶⁴. To właśnie ta duchowość uformowała świadków wiary, którzy wiernie przeżyli prześladowania w ostatnim stuleciu i w poprzednich wiekach. Należy pamiętać o tym, że historia Zakonu jest przejawem planu Opatrzności Bożej. I reformy zakonu bez wątpienia odbyły się pod natchnieniem Ducha Świętego.

Dlatego chcę zakończyć mój artykuł ignacjańskim *Omnia ad maiorem Dei gloriam* – wszystko na większą chwałę Bożą! Ponieważ, jak naucza św. Bazyli, celem wspólnoty jest chwała Boża⁶⁵.

Bibliografia

Encyklopedia katolicka, t. IV, red. Łukaszyk R. i in., Lublin 1983.

Encyklopedia katolicka, t. VII, red. Wielgus S. i in., Lublin 1997.

Encyklopedia katolicka, t. II, red. Gryglewicz F. i in., Lublin 1989.

Historia duchowości, t. V, Duchowość czasów nowożytnych, red. Brovotto C. i in., Kraków 2005; Aumann J., *Zarys historii duchowości*, Kielce 1993.

Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i świecie «Vita consecrata»*, Warszawa-Ząbki 1996.

Leksykon duchowości katolickiej, red. Chmielewski M., Lublin-Kraków 2002.

Paweł VI, *Adhortacja apostolska. Wskazania na temat odnowy życia zakonnego według nauki Soboru Watykańskiego II «Evangelica testificatio»*, w: Paweł VI, *Charyzmat życia zakonnego; Przemówienia i dokumenty. Wybor i opracowanie*, A. Żuchowski, T. Sułowska, Poznań-Warszawa 1974.

Szewczul B., *Problematyka odzwierciedlenia charyzmatu instytutu zakonnego w jego prawie własnym*, *Prawo Kanoniczne* 58 (2015).

Teologia duchowości katolickiej, red. Igielski M., Lublin 1993.

Добромільська реформа і відродження української Церкви, uporz. Гайковський М., Львів 2003.

64 Szeptycki chciał odnowić wśród bazylianów dawne zakonne tradycje wschodnie i oczyścić od zapożyczeń łacińskich. Takie poglądy Szeptyckiego nie znalazły zrozumienia wśród większości bazylianów. Co więcej, część bazylianów nastawionych opozycyjnie interpretowała działania Szeptyckiego jako „reformę w reformie” – С. Чесляк, Отець-єзуїт Войцех-Марія Баудіс і Добромільська реформа Чину Святого Василя Великого, прим. 52, s. 113.

65 Zob. Ф. Чарді, Койнонія, s. 108.

Католическая энциклопедия, t. I, red. Цёрох Г. i in., Москва 2002.

Католическая энциклопедия, t. II, red. Цёрох Г. i in., Москва 2005.

Лаба В., Патрологія. Життя, письма і вчення Отців Церкви, Львів 1998.

Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата, Рим 1992.

Пекар А., Досконалий християнин. Чернечий ідеал св. Василя Великого, Львів 2005.

Чарді Ф., Койнонія. Богословсько-духовний путівник монашої спільноти, Львів 2002.

Шкраб'юк П., Монаший Чин Отців Василян у національному житті України, Львів 2005.

Contact:

Bohdan Nasypanyi,

Doktorant na Uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie,
Polska

Absolwent Wyższego Seminarium Duchownego im. Patriarchy Josypa Slipego w Tarnopolu. Później kontynuował studia w Polsce na Uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie, gdzie uzyskał tytuł magistra teologii oraz licencjat kościelny. Obecnie jest doktorantem na Uniwersytecie Jana Pawła II na trzecim roku studiów i jest w trakcie napisania rozprawy doktorskiej. W czasie studiów brał udział w konferencjach naukowych w Ukraińskim Uniwersytecie Katolickim i Kijowskim Uniwersytecie Narodowym im. Tarasa Szewczenki.

STRUCTURING THE ART WORLD OF BOHDAN LEPKY

СТРУКТУРУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ БОГДАНА ЛЕПКОГО

OLENA KONOPLITSKA

Abstract:

Poetry, prose, journalism, historical and literary works, memoirs and rich correspondence - a significant achievement of the cultural figure and multifaceted personality of Bohdan Lepky.

National consciousness for B. Lepky was an indispensable condition for the existence of the nation. As a writer, publicist and literary critic, he believed that a nationally conscious person loves his homeland, knows its history and culture, respects folk traditions, and is proud of his nationality.

The author's consciousness appears as a variety of plot-plot values. In fact, they feel generated primarily by the author in the genealogical picture of the world, which he organically assimilates in the socio-cultural environment, conducting a relentless dialogue with readers, critics, publishers, with the organizers of artistic and cultural life.

We consider it expedient to state and describe a slice of genealogical practice reflected in newspaper and magazine criticism of the 1920s and 1930s, and thus to correlate it with the historical and literary paradigm that changed from the early 1920s to the early 1950s. Twentieth century.

It was then that the prose works of various genres were published, found a certain imprint in criticism and different popularity in readers' circles.

In our opinion, the structuring of Bohdan Lepky's art world can be traced more effectively from the lower level of consideration of his genre system. Now there are many versions of the modern understanding of the existence of literary works of different genres.

We can speak of “objectivity” in the humanities in the sense that each new generation of writers, critics, and literary critics finds a ready-made cultural phenomenon created for it. And then begins the movement towards the convergence of horizons of vision of culture by predecessors and successors.

The problem of structuring the artistic world of B. Lepky through the prism of the writer’s genre system remains open for further research on the basis of a holistic system approach to Lepky’s work, his place in the context of Ukrainian culture - this component of European culture.

Key words: genre, art world, Ukrainian culture, personality, writer.

Художній світ будь-якого письменника, як один із проявів цілісної національної культури у діалектиці світова – регіональна – національна культура, об’єктивно текстуалізований у спадщині Богдана Лепкого. У цій спадщині як системі вищого рівня виступають *підсистемами* прозовий і віршований доробки; у прозі – відповідно – можемо абстрагувати домінанти жанрових субсистем – „малої”, „середньої” і „великої” прози.

Тексти літературних критиків, істориків літератури і сучасних літературознавців ілюструють, що можна *відчувати* на рівні безпосередньої рецепції і *рефлексувати* на рівні теоретичної інтерпретації три домінанти, які виділяються на матеріалі прозових творів, коли читачі і дослідники говорять про ці твори, використовуючи по чергово такі терміни як новела – оповідання – нарис – повість (одна ситуація); оповідання – повість – роман (друга ситуація); повість (цикл повістей) – роман (цикл романів) – епопея (дилогія, трилогія, тетралогія, пенталогія тощо) (третя ситуація).

Все відзначене потребує належної експлікації стосовно Богдана Лепкого, про що мова далі.

Корпус прозових творів Б.Лепкого, що складався у першодруках за життя автора, розокремлюється з жанрового погляду на два ареали. Перший від 1897 року (перша збірка оповідань „3 села”) до 1923 року. Початок цього періоду ще ознаменований публікацією тексту „Зломані крила” в журналі „Зоря” під псевдонімом Лепкого і з жанровим маркуванням „новеля”.

Хронологічно верхня грань періоду – 1923 рік – позначена виходом ужгородського видання оповідань „3 села” (по суті, третім перевиданням першої книжки Лепкого-прозаїка) і повісті-казки „Під тихий вечір”.

У жанровому аспекті 25-річний творчий шлях письменника розмірений книжками: „3 життя” (1899), „Оповідання” (1901), „Щаслива година” (1901), „В глухій куті” (1903), „Нова збірка” (1903), „В горах” (1904), „Кара та інші оповідання” (1905), „По дорозі життя” (1905), „Кидаю слова” (1911), „Оля:

образок з глухого кута” (1911), „Писання” (1922). Другий том обсягом 485 сторінок містив прозу письменника.

Одночасно з названими прозовими збірками автор часто випускав збірки поезій, промов, історико-літературних оглядів. *Літературні нариси* „Василь Стефаник” (1903), „Маркіян Шашкевич” (1912), „Чим жива українська література” (1915, 1918), „Незабутні” (1922) виконані на порубіжжі мистецької прози та літературної есеїстики з виразною розповідною тональністю.

Свідченням того, що на даному відтинку часу повільно визрівали такі задуми, які ословлювалися й іншими лексемами, серед яких фігурували слова „новела”, „нарис”, „повість”, „епіка”, – є, по-перше, листи Б.Лепкого до людей, з якими адресант був найбільш відвертим (О.Барвінський, К.Студинський, З.Кузеля), а, по-друге, нові тексти іншого, ніж оповідання, формату і жанрового окреслення. Створені, підготовлені до друку Лепким, вони невдовзі неначе „вибухнули”, явивши публіці багатьох прихильників і заздрісних сучасників новий вимір авторської свідомості – *історичні повісті*. Отже, після повісті-казки „Під тихий вечір” (1923) і попри повість із стрілецького життя „Зірка” (1929), 1926 року разом з видруком „Мотрі” почав фігурувати генологічний маркер „історична повість”. Окрім книжки обсягом 130 сторінок „От так собі” з генологічним маркером „мініятури”, одна за одною виходять прозові книжки історичної тематики: 1927 року – „Сотниківна”, обсягом 184 сторінки із структурно неокресленим визначенням „історична картина”, зате з часовим і тематичним скеруванням – „... картина з часів Виговського”. Невдовзі, у 1931 році, виходять її „друге поправлене видання”, а рік перед тим у Белграді – сербський переклад. У 1930 році – „повість з княжих часів „Вадим”, окремою книгою опублікована повість „Веселка над пустарем” (вона, як пам’ятаємо, у додатку “Неділі” побачила світ ще в 1929 році).

Протягом 1931 року „Рідна школа” у Львові пропонувала дітям літературно опрацьовані Лепким народні українські казки і переклади казок інших народів.

Отже, 60-річчя Б.Лепкого було ознаменоване творчою активністю письменника, що було зафіксовано у журналі „Дзвони”, який присвятив йому цілий номер за лютий 1933 року.

Прозовий доробок 30-х років поповнювався регулярно, з розширенням тематики і нових генологічних проєкцій: 1934 – *історичне оповідання* „Орли”; 1935 – *історичне оповідання* „Каяла”. Обидва тексти, крім вказівки на загальну і спільну матрицю (форма „історичне оповідання”, „історична

повість”), мали додаткову хронологічну орієнтацію: „Каяла” писалася „з нагоди 750-ліття походу князя Ігоря Святославича на половців 1185 р.”; „Орли” співвідносилися з 1734-1750 роками. Обидва „історичні оповідання” виходили заходом „Просвіти” і Видавничої Спілки „Діло”.

Варто тут нагадати деякі факти, з якими пов'язані певні паузи і повороти в розвитку і в траєкторії творчої свідомості письменника. Готуючись до наукового звання „повного професора”, Б.Лепкий написав підручник „Zarys literatury ukraińskiej” (1930), а в 1933 році опублікував у журналі „Sprawy Narodowościowe” інформаційний нарис „Kilka zagadnień z literatury ukraińskiej”.

Не завершивши циклу „історичних повістей” про Мазепу, Б.Лепкий в другій половині 30-х рр. як сенатор Сейму Речі Посполитої публічно виявив свою генологічну свідомість у формах спогадів („Казка мого життя”, 1936-1941; „Три портрети. Франко – Стефанік – Оркан”, 1937), порівняльної студії про Шевченка, Пушкіна, Міцкевича („Pod pomnikiem Piotra I” 1939) і в ще одній повісті – в „історичних малюнках з часів гетьмана Виговського” – „Крутіж” (1941). З публікацією цього твору формально закінчився метатекст прози Б.Лепкого, в якому залишилася в текстуалізованому вигляді ще одна грань, іпостась художнього світу Лепкого як прозаїка. Так, чеською мовою вже перші томи, що представили образ Мотрі, презентувалися читачам під заголовком „Srdce a žezlo” (Серце і булава) з переформульованим жанровим означником „Historicke eposeje”.

Якщо Б.Лепкого, як ми вже мали нагоду текстуально спостерігати, постійно цікавила проблема зради/вірності, пов'язаного з нею концепту повернення до „віри батьків”, який спирається на архетип „блудного сина”, то легко зауважити оприсутнену в образах наявність цієї проблеми і в „Зломаних крилах”, і в „Олі”, і в „Під тихий вечір”, і в „Зірці”, і в „Веселці над пустарем”, і в циклі творів про Мазепу. Ця проблема як концепція постає і конкретизується на різному матеріалі (релігійному в „Зломаних крилах”, родинно-соціально-побутовому в „Олі” і „Веселці над пустарем”, етнічно-національному в „Під тихий вечір”, у „Крутіжі”) тощо; на різному часо-просторовому континуумі та його осяжній об'ємності – від локально-родинної („Зломані крила”, „Оля”, „Під тихий вечір”, „Сотниківна”) до панорамно-національної і регіонально-міжнаціональної („Мотря”, „Батурина”, „Полтава” – цикл про Мазепу). Вона, ця проблема, трансформується в образно-персонажному вияві через долю яскравої особистості в її незалежній постаті чи здебільшого в стосунку до іншої статі за парадигмою „він - вона”. Про це свідчать назви ряду творів Лепкого, які вербалізовані різними онімами: іменами людей („Оля”, „Мотря”, „Вадим”,

„Мазепа”); назвами міст („Батурін”, „Полтава”), образами-символами, метафоричними узагальненнями („Зломані крила”, „Під тихий вечір”, „Зірка”, „Веселка над пустарем”, „Орли”, „Крутіж”). З усього зазначеного і з інших реалій художнього світу Лепкого-прозаїка стає відчутно-осяжною цілісність і взаємопов’язаність духовного світу, авторської свідомості письменника, який зосереджує в собі світ. А світ у свою чергу (навіть як всесвіт-космос) формує таких, як Б.Лепкий. А це означає згідно з концепцією цілісності художнього твору, що авторська свідомість, втілюючись в словесно-мистецьких феноменах, постає як різноформатні фабульно-сюжетні величини. Власне їх відчуває, осягає, породжує передусім автор у мовно-генологічній картині світу, яку він органічно засвоює і присвоює в соціокультурному середовищі, ведучи безнастанний діалог з читачами, критиками, видавцями, з організаторами мистецько-культурного життя.

Вважаємо доцільним хоча б пунктирно констатувати й описати зріз генологічної практики, відображеної в газетно-журнальній критиці 20-30-х рр. ХХ століття, а відтак співвіднести його з історико-літературною парадигмою, яка змінювалася від початку 20-х рр. до початку 50-х рр. ХХ століття. Саме тоді оприлюднювалися різножанрові прозові твори письменника, знаходили певний відбиток у критиці і різну популярність у читачьких колах.

Отже, – 1923 рік. Б.Лепкий живе ще і працює у Німеччині. Як засвідчує його листування, дуже активно працює в багатьох напрямках. Саме тоді з’явилася друком “повість-казка” „Під тихий вечір”. Українська накладня, під фірмою якої твір презентував автора ліричних поезій і коротких оповідань, ставить свої координати: „Київ – Ляйпціг”, незважаючи на геополітичні реалії, викликані Сент-Жерменською угодою, Римським перемир’ям і виникненням Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Через 2 роки газета „Діло” у Львові (тоді на території Республіки Польща) друкує рецензію на цей твір Ст. Шаха під назвою „Нова повість Б.Лепкого”¹. Текст С.Шаха дуже виразно сконцентрував прикмети того виду літературної рецепції, яка спирається на безпосереднє читачьке сприймання людини начитаної, чия компетенція засвідчує елементи літературознавчих знань, у тім числі і генологічних. Він приймає жанрове окреслення Лепкого. Переказуючи фабулу твору, пишучи „рецензійну замітку”, автор користується відповідними термінами („короткий зміст повісті-казки”, „галицький читач, начитаний у польській повістевій романтиці”, „оповідає повість”), виголошує з їх допомогою певні оцінки

1 Шах Ст. Нова повість Б.Лепкого “Під Тихий Вечір”, повість-казка // Діло. – 1925. – Ч. 24.

(„тло, на яким розвиваються події, змальоване подекуди по-мистецьки”, „осіб у повісти мало. Всі вони схарактеризовані майстерно”; „технічно повість розложена оригінально, настроєво переведена в crescendo, а при кінці м'яко зворушуючо”, „мова повісти досить гарна, стиль легенький і цвітистий, тон настроєвий”). С.Шах вдається і до порад („ліпше було би перевести зміст 1/3 частини повісти в акції на очах читача, а не зіпхати її в оповідання”), дозволяє собі називати конкретні прорахунки Лепкого („діалоги в цілій повісти задовгі, повні теоретичної фразеології, через це почасті нудні”).

Усі враження і зацитовані компоненти суджень автора „рецензійної замітки” видають його літературні смаки, сформований попереднім читанням певний досвід, адже рецензент знає, що „лиш у Стефаніка та Маковея можна знайти такі фотографічно вірні та психологічно умотивовані типи”, орієнтується на своє „вражіння, яке лишилось з повісти, прочитаної безпосередньо по двох огнистих як розжарене залізо суспільних найновіших повістях: „Przedwiośnie” Ст.Жеромського і „Faber oder die verlonenen Jahre” Якова Вассермана”, а Лепкого презентує як „автора з виробленим уже іменем”, визнає „витончений ліризм поета Б.Лепкого”. Рецензент себе самого характеризує стримано : „Я не фаховий критик літератури, а звичайний собі тихий читач”. Проте всі вже зазначені вище елементи його міркувань подані в невеликій за обсягом газетній статті, яка починається різко негативним висновком, сповненим парадоксів. У світлі такого зачину виглядають умотивованими високі (позитивні) і категоричні негативні оцінки. Відтворимо початок статті, яка стосується „грубої повісти” (в розумінні – товстої). С.Шах розпочинає, наче продовжує розмову з автором, підхоплюючи його думки: „Мистецький твір – каже автор (на 388 ст.) – мусить в'язати в гармонійну цілість щирий зміст з гарною формою” . Однак це не вистарчає. Мистецький твір мусить мати також і глибокий зміст. Цього саме недостає наведеному угорі творові. Зміст повісти „Під Тихий вечір” є у наші дні беззмістовим, перестарілим, нікому непотрібним анахронізмом. А повість-казка „Під Тихий вечір” є наскрізь суспільною повістю, як займається найвразливішими справами нашого села, на жаль, зперед 20-30 літ у Галичині”².

З логіки і композиції статті Ст.Шаха „Нова повість Б.Лепкого” впливає, що автор „з виробленим ім'ям”, який прокламує в самому творі „гармонійну цілість щирого змісту з гарною формою” і може „майстерно характеризувати типи”, створив у підсумку недосконалий прозовий твір. Б.Лепкий у формі „грубої повісти” представив своїм сучасникам „беззмістовий, перестарілий,

2 Шах Ст. Нова повість Б.Лепкого “Під Тихий Вечір”, повість-казка // Діло. – 1925. – Ч. 24.

нікому непотрібний анахронізм”. У контексті нових повістей польського та німецького письменників, на їх тлі, жанрове окреслення Лепкого „повість-казка”, таким чином, не сприйнялося прихильним читачем.

Проаналізована рецензія з газети „Діло” показова не тільки її змістом і заторкнутими аспектами повістєвої генологічної свідомості в системі „автор – читач – критик”. Вона цікава ще й тим, що у „Ділі” провідним критиком працював Михайло Рудницький. Він і сам виступав регулярно з оглядами поточної літератури, і добирав матеріал інших критиків, скеровував критичний відділ у річище естетизму на засадах лібералізму, інтуїтивізму.

У циклі статей про тогочасну повість, з яким М.І.Рудницький виступав у „Ділі” протягом 1929 року, відображені тодішні погляди на природу повісті взагалі і на писання Б.Лепкого зокрема. Йдеться про низку статей під загальними назвами „Дещо про повість”³, „Історичні і воєнні повісті”⁴ та про літературний портрет Б.Лепкого 1936 року, який увібрав у себе і міркування критика, оприлюднені 1929 року. Є в них, зокрема, і перегуки з оцінками Ст.Шаха, і денонсування багатьох з них без прямої полеміки з останнім.

Ми ще повернемося далі до загальнотеоретичних і компаративістичних міркувань М.І.Рудницького про повість як жанр і полеміки про її самотність і місце в системі епічних генологічних утворень, а зараз сфокусуємо деякі його спостереження і думки, що стосуються Б.Лепкого, або кореспондують з оцінками Шаха, розбудовуючи відповідний тип дискурсу.

Спочатку наголосимо на ідеях, які освітлюють специфіку таланту письменника, що позначається на способі мистецького вираження ідейного змісту в розповідних прозових текстах.

М.І.Рудницький відразу проголошував чи нагадував самоочевидні тези: „ані універсальність ідеї (напр., любов до ближнього, самопожертва до рідного краю), ані скількись пережитих цим досвідом не рішення про остаточну вартість твору. Вага вражіння твору зв’язана безпосередньо з талантом письменника”. І далі: „Талант письменника виявляється в малюнку живих осіб і картин, у передачі психологічних переживань, а не в міркуваннях”⁵. Переходячи у логічних міркуваннях від ролі сюжету до

3 Рудницький М. Дещо про повість // Діло. – 1929. – 3-4 квітня

4 Рудницький М. Історичні і воєнні повісті. II. „Батурина” і „Полтава” // Діло. – 1929. – 18 вересня. – С. 2.

5 Рудницький М. Дещо про повість // Діло. – 1929. – 3-4 квітня

композиції повісті, автор все одно не спускає з ока проблему ідейності як естетичної категорії, без якої повість будь-якого різновиду не має шансів на визнання читацького загалу; та й, зрештою, і фахівців: „Повістяр ставить собі від перших сторінок повісти якусь мету, свідомо чи несвідомо. Ми оцінюємо його зусилля відповідно до засобів, якими він його здійснює. Цим можна пояснити не для всіх зрозумілий факт, що часто боронимо повість дуже невисокого рівня, зі скромними засобами ідей, стилю та композиції, а з погордою висловлюємося про твір з високими намаганнями, який не дає нічого з намірів, уявлених автором і сподіваних нами”⁶.

М.І.Рудницький в проблемно-тематичному огляді ряду історичних і воєнних повістей сформулював низку загальнотеоретичних ознак цього жанру, але разом з тим розгортав свої міркування стосовно генологічної свідомості Лепкого, передусім у зв'язку з циклом “історичних повістей” про Мазепу і Мотрю.

У відомому зараз перегукові думок українських письменників, істориків літератури про історичну белетристику (М.Костомаров – П.Куліш – І.Франко – В.Антонович – М.Грушевський – Д.Мордовець – М.Старицький та ін.) увиразнюється дискурс цього типу, який збагачувався відлунням ідей Б.Лепкого. Думки письменника з листа до О.Барвінського („Історична повість не історія, а все ж таки не хочеться писати брехні ... для повісти важна психологія її героїв, внутрішні переживання”⁷) довго залишалися епістолярним надбанням. Вони живили задум письменника і його самооцінки, були для Лепкого сталим критерієм. М.Рудницький, як видно з його декількох повернень до „Мазепи” Лепкого думав в унісон з письменником, але розгортав аналітичні судження, надихані виразним критичизмом. Це стосується також і жанрової природи і конфігурації твору.

Як відомо з текстуальних генологічних окреслень, які зафіксовані в оригінальних першодруках, всі шість книжок, що виходили окремо як бібліографічні одиниці, мали однакове маркування – „історична повість” і значний обсяг: від 307 до 418 сторінок. Публікація здійснювалася ритмічно, майже щороку: 1926, 1927, 1928 і 1929.

Першим публічно відгукнувся на появу „Мотрі” М.Рудницький у „Ділі” (1926. – Ч. 242, 243). Із закінченням видруку рекламованої трилогії „історичних повістей”, що стала фактично тетралогією („Мотря” 2 ч., „Не

6 Рудницький М. Історичні і воєнні повісті. II. „Батурич” і „Полтава” // Діло. – 1929. – 18 вересня. – С. 2

7 Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Б.Лепкого / Упор. В.Качкан. – Львів: Фенікс, 2001. – с.209.

вбивай”, „Батурин”, „Полтава. Над Десною”, „Полтава. Бої”), М.Рудницький повернувся до свого виступу, розгорнувши його з виразною установкою поговорити про цей „привабливий жанр” з позиції європейського досвіду⁸. Усі презентовані тоді ознаки, роздуми критик потім не переглядав; а включив до книги „Від Мирного до Хвильового” (1936) у ширший контекст літературного портрета „Богдан Лепкий” (передрук у ж. „Слово і час”. – 1992. – № 11).

Її пізнавальна цінність у літературно-критичному дискурсі з приводу, зокрема, генологічної проблематики пов’язана з цілісним сприйняттям Лепкого як постаті, особистості і письменника, якому вдавалося ніколи не йти „за сторонніми впливами”⁹.

Багато спостережень та узагальнень Рудницького влучно демонструють особливості функціонування генологічної свідомості в проминутих соціокультурних умовах. Влучно констатуючи суспільну зумовленість задуму та його формат, критик помічає і фіксує неповну реалізацію сподіваних наслідків. „Великою несподіванкою для всіх, що знали Лепкого, – свідчить Рудницький, – була його спроба дати велику історичну повість, що розбуджувала енергію. Його „Мазепа” мав (!) відповісти загальнонаціональній потребі після національної катастрофи: бачити перед собою якнайбільше зразків патріотизму, героїства, самопожертви, державного будівництва”¹⁰. Це ті передбачувані письменником ефекти, які справді проявлялися в певних секторах суспільної свідомості, справляючи значний вплив на соціально-політичний рух. Але Рудницького як виразника естетичної критики, що вболівав передусім за художні цінності, цікавила інша проблематика і він її артикулює, але в модальності співчуття і розуміння причин роздвоєння задуму, що дає протилежні наслідки. „Як широка картина діяльності Мазепи, вона задумана, – слушно вважає критик, – як наскрізь епічний твір – тим часом увесь він складається – констатує компетентний літературознавець – з поодиноких фрагментів, так би мовити, прозової поезії”. Критик далі неначе клішеує поширені щодо світовідчуття Лепкого опінії: „Лепкий як повістяр залишився ліриком. Ліричною є його композиція повісті, вся без динаміки й без „акції”, ліричні є її численні рефлексії...”. Звичайно, автор літературного портрета не вдається до формулювань відвертих чи однозначних оцінок, але ті антитези, які він подає, містять відчутну аксіологічну основу. Далі

8 Рудницький М. Дещо про повість // Діло. – 1929. – 3-4 квітня

9 Рудницький М. Богдан Лепкий // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів: Діло, 1936. – С. 273-281; Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 29.

10 Рудницький М. Богдан Лепкий // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів: Діло, 1936. – С. 273-281; Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 29-30.

з'являються і текстуалізовані негативні оцінки, як-от: “Провідна ідея збройної визвольної боротьби України з Московщиною не вийшла в низці могутніх картин... Мазепа та його дружина співробітників є більше кабінетними балакунами, як дієвими вояками й людьми, що промовляють до нас ділами”¹¹.

Найвиразніше стосуються обговорюваної тут проблематики міркування Рудницького про компаративний потенціал генологічних предметів. Наведемо цю частину тексту автора з повним контекстом, бо логіка критика виходить за формат і статус принагідної оцінки і сприяє кристалізації загальнотеоретичного положення. М.І.Рудницький писав: „Європейська історична повість має так багато прегарних зразків, що найкраще було б спитати, за яким і з них пробував піти Лепкий у своїй спробі. Коли він має на меті розбудити в наших читачів смак до цього привабливого жанру, то даючи аж 6 томів, не повинен був призабути за успіхи Вальтера Скота, Дюма або Сенкевича, чи хоч би Ірасека. Часто чути в нас голоси, що порівняльна метода добра скрізь, тільки не в нас. І в цьому є зерно правди. Коли читач, беручи в руки повість, не знає Бальзака або Флобера, або вміє про них під час лектури забути, то навіщо йому критичні порівняння?

Читаючи трилогію „Мазепа”, не можна було б не думати над тим, чи Лепкий сідав до цієї повісті з думкою бодай про одну чужинну повість, з якою рівняти її буде кожний український читач, – з трилогією Сенкевича. Він сам не міг не думати про неї. Від 30 років український читач тужить за твором, який належав би до того типу літератури. Трилогія Сенкевича могла бути для нас зразком погромної назадняцької літератури, історично брехливої, ідеологічно осоружної”.

Мотивуючи заманіфестовану на початку своєї статті в „Ділі” (1929 рік) критичну позицію щодо четвертої „історичної повісті” Лепкого, український критик, що дотримувався засад естетизму, додає, що це „не є найвищі домагання ... не найвищі критерії, які можна прикласти до творів”. Критик такого масштабу, яким був М.Рудницький, звернув тоді увагу ще на інший аспект проблеми – „одначе успіх твору серед найширшого кола читачів не мусить (!) бути суперечний з його тривкістю та глибиною”. Так обстоювалися естетичні критерії елітарним критиком, який не ігнорував „масових читачів” і соціокультурної ситуації, яка склалася в Україні, розділеній між різними політично-ідеологічними силами (УРСР – Реч Посполита Польська). Ведучи мову про природу таланту, специфіку історичної белетристики, про особливості повісті взагалі і повісті воєнної

11 Рудницький М. Богдан Лепкий // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів: Діло, 1936. – С. 273-281; Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 30.

зокрема, критик мислив, сказати б по-сучасному, і цілісно, і системно. Свідчення цьому – чи не кожна теза Рудницького. Наприклад, далі він зазначає, що „найти шлях до смаку пересічного інтелігентного загалу – це інколи також велика тайна таланту”¹². Думка не категорична, вона враховує потребу наступної експлікації, бо ж це буває „інколи”, а *принцип* залишається чинним. Суть цього принципу увиразнюється згодом, коли докладно буде розроблятися рецептивна естетика. Наразі, в 30-х рр. ХХ ст., її передумови уявлялися дуже швидко. В річищі згаданої тенденції міркував, діяв, публікуючи низку статей в журналі „Світ” (1925-1929) і М.Рудницький. У нурт своїх аргументів і спостережень він залучив феномен Б.Лепкого, що й засвідчує аналізована зараз стаття в жанровій формі літературного портрета – „Богдан Лепкий”. У цьому портреті фіксувалися ті ситуативні спостереження, які проартикульовувалися контекстуально у книжці „Від Мирного до Хвильового”. Серед інших питань, які переймали тоді освічену громадськість Львова, куди з’їхалося чимало культурних діячів із Східної України, що не приймали більшовизму, було і проблемне питання „обов’язків кожної літератури, свідомої *всіх* своїх завдань супроти суспільності” (М.Рудницький). Досвід і роль Лепкого у культурному житті українців дали підставу М.Рудницькому сформулювати висновок, який досі, на нашу думку, може бути ключем до характеристики жанрової своєрідності циклу творів Б.Лепкого про гетьмана Мазепу, і водночас – до розуміння системотворчої функції авторської свідомості.

У цьому контексті має далекосяжне значення (аж до виступів Ю.Шевельова на початку 50-х рр. ХХ ст.) такий ось підсумок М.Рудницького: „Лепкий від довгих літ хотів служити якнайширшій масі читачів і зовсім свідомо давав для неї книжки, відгадуючи її настрої, щоб підбадьорувати її у патріотичному дусі. На таку працю йде багато сил і багато таланту. Найбільшою нагородою для письменника на такій службі є тільки свідомість, що він робить корисне діло як виховник”¹³.

Ключовим словом у дискурсі Рудницького про історичного Мазепу та образ гетьмана в художній літературі від Байрона, Словацького до Лепкого, наскрізним концептом рефлексій є „свідомість” з похідними від нього дериватами.

Отже, Б.Лепкий, як слушно вважав М.Рудницький при всіх його „претензіях” і високих „домаганнях” до цієї особистості („усе те, що могло

12 Рудницький М. Богдан Лепкий // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів: Діло, 1936. – С. 273-281; Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 31.

13 Рудницький М. Богдан Лепкий // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів: Діло, 1936. – С. 273-281; Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 31.

статі психологічною проблемою Лепкий залишив на боці...”), **свідомо** „робив корисне діло”.

Автор статті „Богдан Лепкий” виступив у річищі, в якому склалася парадигма синтезованої підсумкової оцінки, яку артикулює людина, особисто знайома з автором твору, і до того ж бере активну й регулярну участь у мистецько-культурному житті, чому й особисто відчуває дух часу. Таким, крім М.Рудницького, були В.Сімович (Верниволя), Т.Коструба, Є.Ю.Пеленський та ін. У цей ряд з повною підставою і відповідними уточненнями можемо ставити сучасників Б.Лепкого, з якими його доля зводила особисто, але контакти в режимі безпосередньої співпраці виникали спорадично. Йдеться про Олександра Колесу (професора Львівського університету, а потім першого ректора УВУ в Празі), Леоніда Білецького (спочатку приват-доцента Кам’янець-Подільського державного українського університету за часів УНР, а з 1923 року ректора Українського педінституту ім. М.Драгоманова).

Згаданий статус критиків відіграє значну роль в літературній рецепції творчості Б.Лепкого і в характері сприймання-трансформації генологічної свідомості письменника. Стосовно Лепкого це добре ілюструє не тільки сукупність тверджень М.Рудницького, а й навіть перша фраза цього есеїстичного літературного портрета, як-от: „М’яка вдача й добра людина, всім прихильна, рада б якомога злагіднити всякі непорозуміння людей із світом”.

Що ж до характеру рецепції генологічної свідомості Лепкого періоду розгортання роботи у форматі великої прози (свідомо наразі уникаємо жанрологічних термінів), то показовим видається, зокрема, приклад з рецензіями Теофіла Коструби, який публікував у 30-х роках критичні статті у журналі „Дзвони” (1931-1939).

Показовим у нашому аспекті є вже те, що Т.Коструба відразу, як тільки нова книжка Б.Лепкого „Веселка над пустарем” (1931) вийшла черговим томом у серії „Неділя”, розпочав її презентацію читачам щойно заснованих „Дзвонів”. Характерним є вже зачин рецензії: „Отся повість Богдана Лепкого повинна бути поставлена між найкращі повісті нашої післявоєнної літератури”¹⁴. Рецензент звертає увагу, що вона друкувалася в „періодичному часописі” як „безплатний додаток”, що могло б „не захочувати до читання”. Він запевняє публіку, що це „цілком несправедливо”, посилається на свої попередні рецензії на інші твори і формує читацькі сподівання – „можемо

¹⁴ Коструба Т. Богдан Лепкий. „Веселка над пустарем” [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 4. – С. 414.

сподіватися і далі *цінних вкладів* у нашу літературу”. Тут же окреслює місце і роль новотвору в літературному процесі, спираючись на власний історико-літературний досвід: „повість ця, наскільки пригадуємо собі (рецензент ідентифікує себе з читацькою спільнотою), *перша* в післявоєнні часи, що не бере за сюжет воєнних подій чи історичного минулого”. Це – „*щось інше проти звичайних повістей*”. У такий спосіб подається функціональний контекст з його естетичним потенціалом: „тим *приємніше* вона читається”. Т.Коструба, як компетентний споживач друкованої галицької продукції, фіксує ще один контраст-протиставлення, тепер вже щодо поширеної думки про Лепкого. Рецензент твердить: „Автор виявляє тут себе епіком” і власне бачення поповненого доробку популярного письменника аргументує в такий спосіб: „У давніших повістях („Під тихий вечір”, тетральогія „Мазепа”, історичне оповідання „Вадим”) переважала лірика, хоч ця лірика не шкодила цілості”, а от „Веселка над пустарем” його здивувала, він, мовляв, не впізнає писання „автора „Мазепа”. Але новий твір співвідносився у свідомості рецензента через „діяльогі, пронизані своєрідною ніжною красою, питомою лише Авторові”.

Т.Коструба немов анатомує і своє сприйняття, асоціативні зв'язки в читацькій свідомості, бо говорить про тематику п'єси „Учитель” І.Франка, застерігаючи, що „схожість цілком випадкова”, додає, що в Лепкого „акція розвивається інакше, як у Франка”. Критик продовжив свої міркування щодо ідейно-проблемного змісту рецензованого твору, згадуючи боротьбу москвофілів з народовцями, конфлікт газет „Слово” і „Діло”, і відразу самообмежив власні роздуми, щоби не вийти за межі, як тепер кажуть, художнього світу, і не заглиблюватися у „позатекстовий світ”. Тому в тексті рецензії читаємо: „Мабуть, уже така вдача автора, що сучасності він, як *рефлексійна натура*, торкати не любить”. Проте рецензент формулює остаточну підсумкову оцінку – „повість наскрізь сучасна”, аргументуючи її характеристикою типових образів, змальованих письменником. І в основі свого судження не обминає позиції журналу „Дзвін”, яку, очевидно, поділяє як власне переконання. Концепція саме християнізму, а не тільки християнства взагалі, артикулюється навіть у міркуваннях про персонажну систему. Рецензент цитує з діалогу отців Білецького і Леміша богословську тезу про перемогу життєвого інстинкту над інстинктом смерті і про те, що в цій боротьбі „одиноким нашим примирителем і одинокою надією останеться таки Христос”, схвально коментує: „Таких слів передвоєнні наші *повістярі* не вкладали в уста своїх персонажів”¹⁵. Т.Коструба відчув у тексті „Веселки над пустарем” „передчуття якоїсь катастрофи”, що

15 Коструба Т. Богдан Лепкий. „Веселка над пустарем” [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 4. – С. 415.

виражалася раніше, за жанровим окресленням рецензента, у „нарисі” „Кидаю слова” й у ліриках („Голос зневіри”, „Голос надії”). Все це також текстуалізувалося в генологічну оцінку твору: „Тому *повість* і минула ніби, але й глибоко сучасна”. Відзначивши „глибину думок”, що зумовлюють читацький відгук („приковує читача”), Т.Коструба не обмежився оцінками теми, ідейного змісту, персонажно-типажного, сюжетного плану, а звершив підсумково-синтезованим судженням, яке пройшло своерідну рецептивну, чуттєво-інтелектуальну апробацію. Ось ця багатоплощинність чи багатовекторність літературно-критичної свідомості, яка увібрала в себе письменникові образи як імпульси власної розбудови: „Притягає повість і своєю артистичною вправністю. Немає *тут ніякого шаблону, оповідання* йде природно, *вражаючи своєю природністю і реальністю малюнків*. В один момент дізнаємо сильного напруження й тривожно чекаємо на *розв'язку* – що приходить без ніякого „*deus ex machina*”. *Гарні викінчення поодиноких розділів*, зокрема в *початку* повісти ще більше заохочують до читання”¹⁶. Компетенція такого критика, як Т.Коструба, як бачимо з цього тексту, включає в себе чутливість до композиційно-структурного розрізу твору, навіть до чисто зовнішніх, формально текстових його вимірів. Це засвідчує заключна фраза рецензії, подана якби постскриптом: „... хоч *повість* носить дату: 1930, то це дата початкового аркуша. Цілість, – інформує пильний рецензент, – появилася окремо щойно в серпні 1931 року”.

Таким чином, маємо з сьогоденського погляду локальний зразок методики „повільного читання” нового тексту. З історичної перспективи, яка сьогодні поєднує ретроспекцію і розширює обсяг літературознавчої компетенції за рахунок обізнаності з панорамою критико-естетичних тенденцій (груп, шкіл) 30-х років ХХ ст. [див.: 23], не варто вбачати в рецензіях М.Рудницького і Т.Коструби впливу „нової критики”. Натомість є нагода сконцентрувати увагу на типологічних і діалогічних перегуках українських критиків, які опинилися у (територіально та ідеологічно) віддалених просторах нашої культури. А у зв'язку з цим – текстуально простежити відлуння авторської свідомості=творчості Б.Лепкого, сконцентрованої в його публікаціях періоду 1923-1933 рр.

З цією метою до проаналізованих уже рецензій С.Шаха, М.Рудницького, Т.Коструби долучимо ще одну коротку рецензію останнього на твір Б.Лепкого „Сотниківна” (Дзвони. – 1931. – Ч. 6) і статтю харківського автора – В.Державина, опубліковану в травні 1930 року в марксистському журналі „Критика”. Стаття називалася „Історична белетристика Б.Лепкого”. Її

¹⁶ Коструба Т. Богдан Лепкий. “Веселка над пустирем” [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 4. – С. 415.

передрукували львівські „Нові шляхи” того ж 1930 року аж у трьох номерах – вересневому, жовтневому, листопадовому.¹⁷

Всі вони стосуються прямо чи опосередковано постаті гетьмана І.Мазепи і відповідного твору Б.Лепкого, але водночас розширюють контекст історичних жанрів, а також чіткіше увиразнюють роль ідеологічних факторів – широко трактованої ідеології – у формуванні літературно-критичної рецепції і переформатування генологічних понять.

Спочатку про відгук Т.Коструби з приводу перевидання „Сотниківни”. Пунктуальний рецензент, нагадавши, що „Сотниківна” з’явилася друком 1927 року накладом „Червоної Калини”, заакцентував у своєму стилі здивування: „Хоч як це дивно, але дуже небагатьом нашим *повістям* доводиться виходити вдруге”,¹⁸ розмірковує далі про структурну форму тексту. Лепкий кваліфікував свій твір „історична картина з часів Івана Виговського”. Рецензент здогадливо пише про мотиви такого окреслення, мовляв, письменник назвав твір „картиною”, „бо це не роман (повість), і ми повістю назвали б твір хіба з огляду на більший об’єм. Найкраще таки годилося б назвати твір „оповіданням”: тут маємо лише одну справу (справою називаємо одну струю акції, події, що скупляються коло одної особи) – судьбу Олесі, повість натомість має більше справ (по-польськи справа – *wątek*). Як бачимо, автор-рецензент діалогізує з автором літературного твору відразу з приводу термінологічного найменування його будови, але вагається щодо однозначної лексеми, вдаючись у процесі міркувань і до польського досвіду. Водночас він відшукує в пам’яті ті твори, з якими її можна було б об’єднати в певну групу: твір Б.Лепкого начебто написаний “традиційго, на **зразок** (!) наших давніших етнографічних повістей”. Зауважуємо міркувальний виклад думок рецензента, який не хоче бути категоричним. Думку про те, що „Сотниківна” йому нагадує „Старосвітських батюшок і матушок” Нечуя-Левицького, відразу ж сам дезавує: „Звичайно, це не означає „впливу”, а так просто – традиційну форму”, і тому далі автор для аргументації такої думки стисло торкається історичного колориту доби, зміщення планів у системі персонажів і т.п., супроводжуючи свої міркування термінологічними міркуваннями: „сюжет дуже простенький...”, „тієї картини автор уже не малює...”, зумів оживити „оклепаний” сюжет „через живу акцію, різномірні епізоди...”.

Цікаво зазначити, що і в цьому випадку Т.Коструба, як раніше, подібно до М.Рудницького, розгортає і текстуалізує остаточну оцінку *в порівнянні* з іншими творами і з жанрово-стильовими уподобаннями самого Лепкого.

17 Державин В. Історична белетристика Б.Лепкого // Критика. – 1930. – Кн. 5. – С. 27-48.

18 Коструба Т. Богдан Лепкий. Сотниківна [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 6. – С. 430.

На смак і погляд критика, „Сотниківна” як оповідання „читається живо”. Одного, мовляв, „лише бракує, що так дуже питоме Авторові: ліричних описів і рефлексій, що в них так багатий „Мазепа” чи „Вадим”. І саме тут вони були б ні трохи не на місці – автор *добре це знав (!)* і не пересипав ними оповідання”.¹⁹

Ми не маємо в своєму розпорядженні документальних свідчень про те, як сприймав Лепкий ці і подібні міркування, не знаємо, чи спілкувався М.Рудницький з Т.Кострубою, тим більше навіть не вважали за потрібне дізнаватися, чи всі щойно згадані культурні діячі якось реагували на виступ харківського автора. Він тоді жив і працював „за кордоном”, але 1930 року контакти між діячами з обох боків Збруча, між журналами також, не заборонялися і не переслідувалися політичними режимами. Тому повний текст статті В.Державина про історичні твори Б.Лепкого передрукували західноукраїнські марксистки і прихильники „українізації” по-радянськи у згаданому вище журналі. Зацитуємо чималий уривок з такого типу літературно-критичної рецензії з метою ілюстрації того факту, що в ній фігурують всі ті компоненти оцінних суджень, що і в текстах Рудницького та Коструби. Вони співвідносяться з одними і тими ж творами Б.Лепкого, оперують формально подібною генологічною термінологією, проте в системі протилежних світоглядних (політичних, історичних, естетичних, етичних) орієнтацій оцінки і навіть „чисто” поетикальні означення набувають протилежного сенсу. Це були прояви суспільної свідомості, сформованої в інших соціокультурних умовах, і тому у журнальних публікаціях текстуалізувалися різнотипні варіанти авторської свідомості, яка різною мірою трансформувала аж до спотворення структури художнього світу Б.Лепкого, буквально *унаочнила* складність генологічної проблематики. Одним із підтверджень цього може бути навіть прийом *візуалізації* духовних феноменів людської свідомості. Два чи декілька текстів розміщуються поряд і розглядаються синхронно чи почергово за ключовими словами і словосполученнями.

Текст В.Державина (принаймні підписаний його прізвищем 1930 року) виглядав таким чином: „За останні роки Богдан Лепкий, перед тим відомий як лірик і новеліст, став за „взірцевого” белетриста-історика в західноукраїнській націоналістично-буржуазній літературі. Навіть у радянській критиці доводиться подеколи натрапляти на думку, начебто такі твори Богдана Лепкого – а саме: трилогія „Мазепа”, історична повість „Полтава”, що безперечно продовжує собою „Мазепу”, та „історична картина з часів Виговського” „Сотниківна” – начебто ці твори, безперечно

19 Коструба Т. Богдан Лепкий. Сотниківна [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 6. – С. 431.

ворожі пролетаріатові і вкрай тенденційно-націоналістичні, – не позбавлені проте певної художньої вправності і виявляють певну культурно-історичну обізнаність авторову. Гадаємо, що історична белетристика Б.Лепкого є дуже цікава для характеристики сучасних політичних настроїв західноукраїнського фашизму і разом з тим є справжній зразок тенденційного перекручування та затушковування історичних подій, але інших позитивних властивостей не має; „високої художньої культури” в ній не більше, ніж соціально-історичної правдивості”.²⁰

Семантично-сміслові зміщення у внутрішній структурі публікації статті В.Державина стали увиуклюватися зі зміною соціально-культурного контексту, в якому висловлювання Державина вже 1930 року оприявнювалися в Харкові на шпальтах „Критики”, у Львові на шпальтах „Нових шляхів”, а через 20 років у виданні І.Багряного „Українські вісті” (1950. – Ч. 61. – 20 вересня).

Закінчення давньої статті В.Державина і досі зберігає значення ілюстративного емпірично матеріалу для осмислення таких важливих феноменів, як „культурно-історична компетентність”, „стилістичний такт”, „сюжетна оригінальність”, „історична сумлінність” і т.п. Всі вони, зрештою, проартикульовані вченим у такій ось конфігурації: „Як бачимо, культурно-історична компетентність Богдана Лепкого цілком відповідає рівневі його стилістичного такту, сюжетної оригінальності й історичної сумлінності. „Трилогія” Б.Лепкого це суцільний історичний фальш, добірна колекція ундо-фашистських концепцій і ідейок, невдало замаскованих подобою об’єктивного історизму. З-за цього „історизму” визирає обличчя класового ворога – західноукраїнського фашиста, який на втіху собі, хоч уявно, в історичній давнині конструює те, що безсилий він створити реально”²¹.

Якщо не сприймати сарказму і соціологічно-класової риторики, то в одному автор має рацію: так, Б.Лепкий справді „уявно” на матеріалі „історичної давнини”, справді „конструював” на „втіху собі” і численним читачам, які думали про гетьмана І.Мазепу не за „стандартами” Петра І, Погодіна, Пушкіна, словом, не з погляду російської держави, а з об’єктивного співвідношення національних інтересів двох історичних спільнот (це вже історіософський кут зору), із погляду історично існуючих, але змінюваних і минутих художньо-естетичних систем (напрямів, парадигм).

У зв’язку з цим історія української літературної критики донесла до

20 Державин В. Історична белетристика Б.Лепкого // Критика. – 1930. – Кн. 5. – С. 27-48.

21 Коструба Т. Богдан Лепкий. „Веселка над пустирем” [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 4. – С. 414.

сучасних дослідників генологічної свідомості Б.Лепкого такі зразки її текстуалізації, яких не треба зараз переосмислювати і в радикальний спосіб „переформатовувати”. Передумовою використання давніх оцінок як суголосних сучасності була вільна діяльність літературознавців, які спиралися на широкий спектр здобутків світового формату. Підтвердженням цього можемо вважати позицію автора „Основ української літературно-наукової критики”, що побачила світ у Празі 1925 року. У кліматі української громади, в якому вигранювався духовний світ і Б.Лепкого, Леонід Білецький запропонував у розпал цькування творчості цього письменника інше бачення генологічної свідомості Лепкого.

Взявши собі метою „дати першу спробу *системи* української літературно-наукової критики”,²² Л.Білецький виходив з аксіоми, що „система праці спочиває в системі мислення”, яке вміє, здатне „обґрунтувати свої наукові ідеї так, що їх правдивість робиться очевидна не лише для самого автора, але й для інших...”²³. Отже, автор тривалий час не тільки пропагував методологію літературно-наукової критики, а й практично освоїв методологічну культуру. Свідченням цього твердження є його передмова до повісті-казки Б.Лепкого „Під тихий вечір” (Вінніпег, 1953). У ній він, по суті, дав цілісний і системний культурологічний портрет Лепкого, силует якого все чіткіше проявляється в зіткненні двох типів культури – східної, орієнтованої марксистською доктриною тоталітарного зразка, і західної, формованої багатокультурністю демократичного суспільства. Жертвами першої парадигми стали в 40-50-х рр. В.Державин і М.Рудницький (як співавтор книжки „Під чужими прапорами”); уособленням продуктивності другої – Л.Білецький. В.Державин, як критик Лепкого, зазнав духовного краху в еміграції, М.Рудницький пережив зміну світоглядної орієнтації при забороні своїх книг і статей, які потенційно зберігали свою конструктивну роль, хоча не функціонували серед читачів з 1945 до 1990 року. Заборонені в УРСР були і праці Л.Білецького, як і твори Б.Лепкого. Та саме в такій ситуації, яка мала „видимий” контекст і „невидимий” підтекст, стаття Л.Білецького „Поет туги і смутку” явила взірць системної абсорбції апробованих часом і дискусіями поглядів на спадщину Лепкого та його роль в українській культурі.

Виберемо мозаїку окремих суджень Л.Білецького про художній світ Б.Лепкого, щоб виопуклити його духовний портрет із контрастів світла і

22 Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998. – с. 28.

23 Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998. – с. 47.

тіней.

Богдан Лепкий – „один із найвизначніших поетів Західної України”; „захоплювався малярством, а віршував більше із підсвідомої спонуки”; особисті знайомства з І.Франком, М.Вороним і В.Щуратом „визначили молодому Богданові той творчий шлях, з якого він не зійшов до кінця свого життя”; за 20 років своєї творчості він „вклав у скарбницю української літератури низку книжок – оповідання, новели, спомини і мрії (вірші)”, „вибір віршів”, „вибір оповідань”, „нариса й оповідання”, „займався перекладацькою діяльністю”; „з рамена СБУ займається по таборах українських полонених культурно-освітньою працею”; „його літературна творчість і педагогічна та критична діяльність стає у великій пригоді”; „видання творів Шевченка... з критичним розслідуванням текстів” було „найбільше у той час”; виданням творів Лепкого у II томах підсумовується 25-річчя літературної діяльності поета”. Згодом „поруч оповідань і віршів Лепкий пише повісті”; „Але найвидатнішим твором Б.Лепкого є його історична повість у шістьох томах „Мазепа”; вона „розійшлася по цілому українському світі” і нею Б.Лепкий „завершив свою літературну діяльність”. Перша частина статті дає синтезовану оцінку: „Плідний і славний життєвий шлях пройшов Б.Лепкий у найцікавішу добу розвитку української культури й мистецьких шукань, і був не тільки її спостерігачем, але й одним із визначніших її співтворців”²⁴.

У другому розділі передмові „Шляхи шукань і творчості” окреслено прізвищами 24 митців – від Е.По, В.Вітмана через К.Гамсуна, М.Метерлінка до Вяч.Іванова, В.Оркана – найширший культурно-мистецький горизонт в „європейським та американським світі”, в якому шукання Лепкого здійснювалися. Л.Білецький перераховує українських сучасників письменника, чий портрет змальовує, і констатує: „До цієї плеяди модерністів належить і Богдан Лепкий”, він „дивився на своє писання як на діло, що йому призначено долею, як на „могутній чар” душі”²⁵. Критик при цьому не піддається глорифікації особи і творів поета, а підсумовуючи своє бачення його образу з мозаїки мотивів поезії, пропонує читачам таку проекцію: „Але не дивлячись на те, що Б.Лепкий у своїх творах сплів тонке і ніжне мереживо із туги, смутку, мрій і споминів, в його творчій напрузі до світу є щось і від пророків і ясновидців. На жаль, поет цієї сили своєї віщої творчості не розвинув, а пішов по найменшому спротиву резигнації

24 Білецький Л. Поет туги і смутку // Лепкий Б. Під тихий вечір. – Вінніпер: Тризуб, 1953. – С. 10.

25 Білецький Л. Поет туги і смутку // Лепкий Б. Під тихий вечір. – Вінніпер: Тризуб, 1953. – С. 12.

з реального життя в тузі за ідеалами”²⁶.

Отже, маємо ще одне підтвердження, що Л.Білецький, як дослідник основ і механізмів „наукової критики” крізь призму спадщини О.Потебні, відчував лепківську „творчу напругу до світу”, окреслював результати подібної „напруги до світу” як „віщу творчість”, оскільки було в ній, за словами автора статті „Поет туги і смутку”, „щось і від пророків і ясновидців”, шкодував 1952 року, що Лепкий цієї своєї сили не розвинув.

Вважаючи Б.Лепкого-письменника „добрим повістярем”, Л.Білецький в формі *історико-літературного* портрета (бо минуло 10 років після смерті письменника) дуже ретельно виражає свої оцінки прозових творів Лепкого.

З усього корпусу різножанрової прози він вказав тільки на два – з його погляду репрезентативних, бо протилежних за темою і завданням – твори автора, але знову-таки акумулював у стислому і ємному підсумку чи не всі їх прикмети, проартикульовані в рецензіях М.Рудницького, Т.Коструби, Є.Ю.Пеленського, В.Сімовича. Оперуючи аналогіями із світової літератури, постійно тримаючи у фокусі власної уваги українську літературу, долю української незалежної держави, Л.Білецький нюансує портрет Лепкого-прозаїка з допомогою мовних порівняльних, умовних і допустових конструкцій „не дивлячись на...”, „не один, але й”, „переважно”, „але”, „зовсім протилежною...” і т.п. Результат у такий спосіб презентованої системи, яка охоплює прозу Лепкого, „почавши з кінця”, вийшов у тексті Л.Білецького досить рельєфним. Відтворимо у всій повноті, виділивши курсивом різні оцінні компоненти, а жирним шрифтом – генологічні маркування. „**Повість „Мазепа”** це є *найобширніша повість* ув українській літературі – аж у шістьох томах. Ця **повість** була для всіх *великою несподіванкою*, знаючи Лепкого як письменника прозаїка *переважно малих мистецьких форм*. Підсказав Лепкому цей *монументальний твір* його глибокий патріотизм українця після державно-національної катастрофи 1920 року, коли українська держава заломилась.

І для своїх національно-патріотичних цілей, щоб в народі підтримати віру в себе і свою державно-творчу силу, Б.Лепкий *вибирає і вдячно тему*: змалювати історичну боротьбу українського народу під проводом гетьмана Мазепи із Москвою і її царем Петром І.

Постать Мазепи *одна із найпопулярніших* у світовій літературі: Вольтер, Байрон, Віктор Гюго, Ю.Словацький змалювали цю постать у своїх творах. Цю постать пробував малювати не один і український

26 Білецький Л. Поет туги і смутку // Лепкий Б. Під тихий вечір. – Вінніпер: Тризуб, 1953. – С. 13-14.

письменник. Але довершив Б.Лепкий. Правда, наш поет розійшовся з традицією європейською малювати Мазепу, як людину повну пристрастей, суперечностей і демонічності у поривах і характері. Б.Лепкий малює Мазепу в останніх роках його життя і в найбільшій змаганні його в союзі з Карлом XII перемогти Москву і розбудувати українську незалежну державу.

Ця **повість** Лепкого задумана як **строго епічний твір**, але тяжко було лірикові Лепкому втриматись на цьому рівні і його **повість** і стилем і композицією (фрагментарність) вийшла **зовсім ліричною**.

Але, не дивлячись на композиційні недостачі, твір цей став *одним із найпопулярніших* серед повоєнного українського покоління, а це є знаменний показник ваги цього твору і його значення²⁷.

Щодо повісті-казки „Під тихий вечір” та її утопійного звучання, то Л.Білецький заторкнуто попередниками проблему продовжив у морально-естетичному ракурсі, який справді промінює на особливості романного типу творчості. Він зробив цілком прийнятний висновок: „Туга за ідеалом морального казкового світу, за любов’ю до ближнього, за вірою в гармонійне співжиття всіх верств українського суспільства і національних груп у їх найгуманніших взаєминах і співпраці – то *ідейний лейтмотив цієї повісти* Б.Лепкого, основний у *цілій творчості поета*”²⁸.

Слід тільки додати, що і в назві статті Л.Білецького, і в її кінцевому абзаці слово „поет” вживається в найширшому значенні – Митець.

Літературно-критична рецепція генологічної свідомості Б.Лепкого, яка текстуалізувалася в рецензіях і статтях українських авторів упродовж 30-40-х років, уже тяжіла до статичного набору оцінних стереотипів і риторичних кліше, але ситуацію радикально змінив Ю.Шерех у статтях 1952 року, які не стосувалися безпосередньо творчості Лепкого, однак принагідно прилучили ті ж твори, які виокремлював Л.Білецький, до осмислення проблеми реінтерпретації української літератури в еміграційному середовищі крізь призму опозиції „масова – елітарна культура”.

Крізь зміщену часову призму (література 20-х років очима розшарованого суспільства 50-х рр. ХХ ст.) Ю.Шевельов прилучався до дискусії на тему „Невже можна сприймати твори майже тридцятилітньої давності як нові? Чи можна говорити про *початок відкриття* українського письменства

27 Білецький Л. Поет туги і смутку // Лепкий Б. Під тихий вечір. – Вінніпер: Тризуб, 1953. – С. 14-15.

28 Білецький Л. Поет туги і смутку // Лепкий Б. Під тихий вечір. – Вінніпер: Тризуб, 1953. – С. 16.

20-х років, бодай поза межами УРСР?” Спираючись на соціологічно засвідчений факт, що романи „Майстер корабля” Ю.Яновського і „Місто” В.Підмогильного, розкритиковані і заборонені в Радянській Україні, „не йшли” в діаспорі, натомість користувалася читацьким попитом „нова книжка Лепкого про Мазепу”, Ю.Шевельов заторкнув цю проблему, яка вже артикулювалася не раз в Україні і то так, як у В.Державина. І в цьому контексті подав категоричне судження: „Я не мав нагоди прочитати її, але якщо вона написана у тому ж дусі, що попередні твори Лепкого про Мазепу, то з літературою має цей твір мало спільного, будучи грандіозним і ультрапатріотичним, як кажуть у Галичині, *кічем*, хоч і написаним у найкращих намірах, щоб бути „будуючим” твором. Так чи так, твори Лепкого, навіть такі справді мистецькі, як „Під тихий вечір”, своїм духом і стилем цілком вкладаються в період до 20-х років”²⁹. Так серед генологічних термінів прозвучало і стосовно української літератури чи не вперше „кіч”.

Матеріал обмежений періодом, протягом якого активно і продуктивно діяли досліджувані постаті: Богдан Лепкий, Олександр Барвінський, Кирило Студинський, Леонід Білецький, Михайло Рудницький та інші критики, які торкалися жанрологічної (генологічної) проблематики (С.Шах, Т.Коструба, Є.Ю.Пеленський) від початку ХХ століття до кінця 40-х років. Після смерті письменника 1941 року продовжували виходити його твори і критичні матеріали на відзначення пам’яті Б.Лепкого, а також матеріали, зініційовані циклом повістей про гетьмана І.Мазепу та його роль в історії українсько-російсько-польських взаємин.

На наш погляд, структурування художнього світу Богдана Лепкого можна простежити ефективніше з *нижчого рівня* розгляду його жанрової системи, а саме – з того рівня науки, на якому проблему онтології літературно-словесного твору почали переформулювати ще феноменологи. Тепер існує чимало версій сучасного розуміння буття літературних творів різної жанрової конфігурації.

Про „об’єктивність” в гуманітарних науках можна говорити у тому сенсі, що кожне нове покоління письменників, критиків, літературознавців *застає* в готовому вигляді явище культури, створене до нього. І тоді починається рух у напрямку зближення горизонтів бачення культури попередниками і наступниками, віддаленими від усталених, стабільних компонентів культури часовими проміжками в арифметичній, а то й геометричній прогресії. Кожен із таких проміжків до того ж оточений атмосферою свого часу. Все це реально (і віртуально з допомогою аналогій)

29 Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3-х т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – с. 51.

зумовлює складність і багатоступеневість інтерпретації генологічної проблематики, прагматичного підходу до неї. Тому, крім опису відповідних історико-літературних фактів на емпіричному рівні в форматі констатації підсистем генологічних конфігурацій художнього світу Лепкого-прозаїка, можна вдаватися і до логічно-вербальної і графічно-візуальної презентації розуміння жанрової системи прози цього письменника.

Таким чином, окрім асоціативно-інтертекстуальних (часто мозаїчних, випадкових) стимулів сучасного наближення до художнього світу Б.Лепкого, відчутну системно-структурну роль відігравали публікації лепкознавців М.Ільницького, М.Сивіцького, В.Лева, Ф.Погребенника та інших, які намагалися очистити творчість і постать Лепкого від ідеологічних, антиукраїнських нашарувань.

Але проблема структурування художнього світу Б.Лепкого крізь призму жанрової системи письменника залишається відкритою для подальших досліджень на засадах цілісно-системного підходу як до творчості Лепкого, його місця в контексті української культури – цієї складової частини культури європейської, – так і до самого концепту „об’єктивності” літературознавчої науки.

Список використаних джерел

- Білецький Л. Поет туги і смутку // Лепкий Б. Під тихий вечір. – Вінніпег: Тризуб, 1953. – С. 5-16.
- Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998. – 408 с.
- Буркалець Н.В. Поетика малої прози Б.Лепкого: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Інститут літератури ім. Т.Шевченка. – К., 1999. – 16 с.
- Вальнюк Б.І. Поетика історичної романістики Б.Лепкого: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Прикарпатський університет ім.В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 18 с.
- Державин В. Історична белетристика Б.Лепкого // Критика. – 1930. – Кн. 5. – С. 27-48.
- Євшан М. Богдан Лепкий // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор. Н.Шумило. – К.: Основи, 1998. – С. 188-194.

- Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
- Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Б.Лепкого / Упор. В.Качкан. – Львів: Фенікс, 2001. – 920 с.
- Колесса О. Генеза української новітньої повісті. – Прага: Держ. друкарня, 1927. – 27 с. // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років. Хрестоматія. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2002. – Т. 1. – С. 132-152.
- Коструба Т. Богдан Лепкий. “Веселка над пустирем” [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 4. – С. 414-416.
- Коструба Т. Богдан Лепкий. Сотниківна [рец.] // Дзвони. – 1931. – Т. 6. – С. 430-431.
- Кошелівець І. Роман як жанр // Сучасність. – 1981. – Ч. II (251). – С. 96-109.
- Кучма Н.З. Літературна критика в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ століття. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – 232 с.
- Лепкий Б. Начерк історії української літератури / Фотодрок з післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен: УВУ, 1991. – 272 с.
- Лепкий Б. Наше письменство. Короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів. – Краків: Укр.вид-во, 1941. – 135 с.
- Лепкий Б. Про життя і твори Т.Шевченка. – К.: Україна, 1994. – 173 с.
- Лепкий Б. Чим жива українська література? – Відень: Союз визволення України, 1915. – 23 с.
- Литвиненко Т.М. Історіософська концепція пенталогії Б.Лепкого “Мазепа” та її художня реалізація. – Суми: Слобожанщина, 2001. – 164с.
- Нивинський А. Історична повість поширюється // Назустріч. – 1936. – Ч. 23 від 1.12. – С. 2.
- Нивинський А. Історична повість в ХІХ ст. // Назустріч. – 1937. – Ч. 1 від 1.01. – С. 5.
- Потебня О.О. Естетика і поетика слова: Збірник. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
- Рудницький М. Дещо про повість // Діло. – 1929. – 3-4 квітня.
- Рудницький М. Історичні і воєнні повісті. II. „Батурин” і „Полтава” // Діло. – 1929. – 18 вересня. – С. 2.
- Рудницький М. Богдан Лепкий // Рудницький М. Від Мирного до

Хвильового. – Львів: Діло, 1936. – С. 273-281; Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 28-31.

Сивіцький М. Богдан Лепкий: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1993. – 254 с.

Соколова В.В. Національно-патріотичне й загальнолюдське в історичному романі Б.Лепкого “Мазепа”: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Одеський державний університет ім. І.Мечнікова. – Одеса, 1997. – 16 с.

Шах Ст. Нова повість Б.Лепкого “Під Тихий Вечір”, повість-казка // Діло. – 1925. – Ч. 24.

Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3-х т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – 607 с.; Т. 2. – 367 с.; Т.3. – 431 с.

Contact:

Konoplitska Olena

PhD of Philological Sciences,
Assistant Professor of the Department of Information and
Socio-Cultural Activities of wunu

Коноплицька О.І.

*Доцент кафедри інформаційної та соціокультурної
діяльності,
кандидат філологічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет*

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

THE CULTURE OF DOING BUSINESS IN SLAVIC COUNTRIES: COMPARATIVE ASPECT

КУЛЬТУРА ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

OLEKSANDRA PATRYAK

Abstract:

Each country has its own national identity, which is also reflected in the culture of doing business. The phenomenon of culture directly affects the results of the business, the achievement of its intermediate and final goal. Even neighboring nations that profess the same religion often have significant differences in language and customs. Research of the culture of doing business in Czech Republic, Hungary, Poland and Ukraine have showed similar approaches to establishing initial contacts, negotiating strategies and fulfilling contract terms.

Emphasis is placed on identifying common and distinctive features in the business culture of these countries. Equally crucial for all countries is the importance of fulfilling the agreements, although the negotiation process can long lasting. The most inclined to revise the initial terms of the contract are Ukrainians. The final contract price may deviate by 40 percent from the initial price. The Poles can consult with their supervisor directly during the negotiations. The success of the contract performance by the Poles depends on the constant maintaining of contact after the signing of the contract. Hungarians do not rely too heavily on rules and laws, so personal contract liability is paramount.

Suggestions for improving business culture among Ukrainian businessmen have been formed: to schedule a meeting in 3-4 weeks, and a week before the meeting to remind to confirm it again; improve your business English skills so that do not use translator services. Achieving such a relationship

allows you to move on to discuss issues that are the subject of business. The state, socio-political institutions, mass media, and educational institutions should also make an important contribution to the formation of a favorable business environment and the definition of ethical norms. The article contains proposals for improving business culture among Ukrainian businessmen and outlines the features needed by modern entrepreneurs.

Key words: culture, business culture, communication, Slavic countries

Анотація:

Національна ідентичність кожної країни виявляється, зокрема, і в культурі ведення бізнесу. Феномен культури безпосередньо впливає на результати бізнесу, досягнення його проміжної та кінцевої мети. Навіть народи-сусіди, що сповідують одну релігію, часто мають істотні розбіжності в мові і звичаях. У статті це питання розглянуто на прикладі Чехії, Угорщини, Польщі та України, а саме різні аспекти стосунків між діловими партнерами, встановлення початкового контакту; комунікація; ділові зустрічі; проведення переговорів. Акцент зроблено на визначенні спільних і відмінних рис у бізнес-культурі цих країн. Дослідження свідчить про схожість підходів до встановлення початкових контактів, стратегій ведення переговорів і виконання умов контрактів. Важливе значення в цьому процесі належить встановленню довіри на рівні конкретних осіб, що беруть участь у переговорах. Досягнення таких стосунків дозволяє перейти до обговорення питань, що є предметом ведення бізнесу. Важливий внесок у формування сприятливого бізнес-середовища і визначення етичних норм мають також зробити держава, соціально-політичні інститути, засоби масової інформації, освітні заклади. У статті сформувано пропозиції щодо поліпшення бізнес-культури серед українських бізнесменів та окреслено риси, потрібні сучасним підприємцям.

Ключові слова: культура, бізнес-культура, комунікація, слов'янські країни

Постановка проблеми. Успішність ведення бізнесу залежить не лише від правильно обраної бізнес-моделі, організаційної структури компанії, джерел фінансування, але й від особливостей та ефективності функціонування неформальних інституцій зовнішнього середовища. Правила та звичаї спілкування між людьми в різних країнах неминуче впливають на ведення бізнесу. Сучасний світ є мультикультурним і мультинаціональним і, незважаючи на процеси глобалізації, специфічні

особливості, самоідентифікація культур та національностей країн світу впливає на процес та формат ведення бізнесу.

Країни слов'янської етнічної групи мають свої особливості порівняно із іншими етнічними групами, але разом з тим, кожна з них має свої культурні та ментальні моделі, що впливають на культуру ведення бізнесу. А тому потрібно знати, як їхні представники сприймають інших людей, який підхід до виникнення ризику та їхнє ставлення до виконання досягнутих домовленостей.

Мета. Дослідити особливості культури ведення бізнесу в Чехії, Угорщині, Польщі та Україні, визначити спільні та відмінні риси в бізнес-культурі цих країн.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Сутність та особливості бізнес-культури багатьох країн досліджували різні вчені. Зокрема, Муха Р.А.¹ бізнес -культуру визначає як систему норм і цінностей, ставлення людей до праці та культуру сучасного підприємця. У дослідженні сучасних бізнес-культур Польщі та України науковці Вацковські К. та Близняк Т.П.² зазначають, що українській бізнес-культурі характерний більший колективізм, в той час, як польській – мужність на протигагу жіночності української. Також українська бізнес-культура більше орієнтована на майбутнє, а польська – на минуле і сьогодення. Окремі питання крос-культурної бізнес взаємодії досліджували вчені Корженко В.В.³, Шестаковський О.П.⁴, проте питання спільних і відмінних рис бізнес-культур слов'янських країн потребує детального дослідження.

Виклад основного матеріалу. Слов'янські країни хоч і схожі внаслідок спільного історичного минулого, все ж зберігають свою національну та культурну ідентичність. Такі культурні особливості певною мірою

1 Муха Р.А. Бізнес-культура, сутність та основні характеристики. Ефективна економіка. 2018, №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/33.pdf

2 Wackowski K., Blyznuyk T. Modern Ukrainian and Polish business cultures: G. Hofstede's classification. Економічний часопис-XXI. 2017, №165 (5-6), С. 71-74. URL: <http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-pdf/DOI/ea-V165-15.pdf>

3 Корженко В.В., Писаренко Ж.А. Вплив національної культури на формування моделі управління: методики крос-культурного менеджменту. Актуальні проблеми державного управління. 2009. № 1, С. 16-26. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-1/doc/1/02.pdf>

4 Шестаковський О.П. Білоус Є.В. Базові культурні особливості українського суспільства і можливості їх використання для соціально-економічного розвитку. URL: https://www.academia.edu/10452367/Шестаковський_О.П._Білоус_Є.В._Базові_культурні_особливості_українського_суспільства_і_можливості_їх_використання_для_соціально-економічного_розвитку_за_ред._О.М._Балакіревої._2015._36_с.

впливають на ведення бізнесу в цих країнах, що виявляється в бізнес-культурі, яка є частиною нематеріальної економіки, визначає взаєностосунки в бізнес-середовищі на основі трудових загально-корпоративних, національних цінностей і спроможна впливати на успішність та розвиток суб'єкта господарювання⁵, що цілком відображає особливості культурного та бізнес-середовища країн.

Ведення бізнесу супроводжується різними аспектами стосунків між діловими партнерами, а саме: встановлення початкового контакту; комунікація; ділові зустрічі; проведення переговорів. Зупинимося на спільних і відмінних ознаках вияву цих точок взаємодії в Чехії, Угорщині, Польщі та Україні.

У Чехії, хоча формування довіри має значення, на ділові стосунки факт особистої довіри має помірний вплив⁶. Довіра на особистісному рівні зазвичай не є необхідною умовою для початку ділової взаємодії. На перших ділових зустрічах чеські партнери можуть триматися дещо на відстані, проте після етапу знайомства, переходять до ділових питань.

Побудова міцних і довірливих особистісних стосунків в Угорщині має важливе значення для більшості людей. Хоча такі стосунки не є обов'язковою умовою ведення бізнесу, однак важливо зарекомендувати себе надійним партнером. Це досягається під час розмов на дещо особисті теми, оскільки угорці очікують, що добре знатимуть нового бізнес-партнера для формування довіри до нього. Продуктивні ділові стосунки – це повільний процес, що вимагає довгострокової перспективи та відданості. Становлення ділових стосунків в Угорщині відбувається на рівні окремих індивідів або груп осіб, але не на рівні компаній. Тому для успішного ведення бізнесу потрібно мати особистісні зв'язки та довіру на рівні конкретних осіб в компанії. Наприклад, зміна представника іноземної компанії в Угорщині може потребувати повторного налагодження контакту⁷. У діловій культурі Угорщини повага, яку має людина, залежить насамперед від її статусу, освіти та досягнень.

Бізнес-культура Польщі передбачає міцні та довірливі стосунки, що є необхідною умовою для успішного ведення бізнесу. Налагодження контакту, як і в Угорщині, можливе завдяки розмовам на теми, не пов'язані

5 Муха Р.А. Бізнес-культура, сутність та основні характеристики. Ефективна економіка. 2018, №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/33.pdf

6 Passport to Trade 2.0. Czech business culture. URL: <https://businessculture.org/eastern-europe/czech-republic/>

7 Passport to Trade 2.0. Hungarian business culture. URL: <https://businessculture.org/eastern-europe/hungary/>

з бізнесом. Ділові стосунки в Польщі існують як на індивідуальному рівні, так і на рівні компаній. Зазвичай, поляки хочуть вести бізнес лише з тими, кому вони подобаються та кому довіряють⁸. Однак, якщо іноземна компанія під час переговорів замінює одного працівника іншим, на відміну від Угорщини, налагодження контакту заново не буде потрібним. У польській бізнес-культурі повага до людини залежить, передусім, від її становища в компанії та досягнень.

Для бізнес-культури України перед укладанням угод властивим є встановити довірливі стосунки. Характерним є існування бізнес-стосунків як на рівні окремих осіб, так і на рівні компаній, тому заміна представників компанії ніяк не вплине на попередньо досягнуті результати співпраці.

Комунікація серед представників бізнесу в Чехії, Угорщині, Польщі та Україні дещо схожа. Більшість представників компанії цих країн для налагодження контактів на достатньому рівні володіють англійською мовою, на відміну від представників старшого віку, тому іноді потрібен перекладач. Найкращий варіант у таких ситуаціях – попереднє погодження щодо присутності перекладача на діловій зустрічі. Така ситуація не образить представника жодної з країн, проте допоможе уникнути незручностей через мовний бар'єр під час ділових переговорів.

Під час проведення першої зустрічі та подальших переговорів бізнес-культури Чехії, Угорщини, Польщі та України є надзвичайно подібними. Переговори може проводити як одна особа від компанії, так і група осіб. Досить важливо заздалегідь, щонайменше за 2-3 тижні, домовитися про першу зустріч, обов'язково детально обговоривши час та місце. Подальші переговори можна призначати за коротший термін, але бажано заздалегідь.

Неприйнятним є навіть незначне запізнення на ділову зустріч. Якщо ж запізнення вимушене – обов'язково потрібно зателефонувати та попередити своїх партнерів. В Угорщині перша зустріч є досить формальною, тому від угорської компанії на такій зустрічі рідко буде присутній керівник вищої ланки управління. Як правило, присутні управлінці середньої ланки, які налагодять початкові контакти і призначать наступну зустріч.

На переговорах з польською компанією корисно мати місцевого представника, який започаткує контакт. Ця людина допоможе подолати непорозуміння між культурами, що дозволить більш ефективно ведення бізнесу. Хоча ділові зустрічі в Польщі можуть не завжди розпочатися вчасно, поляки очікують, що іноземні партнери будуть пунктуальними.

8 Passport to Trade 2.0. Polish business culture. URL: <https://businessculture.org/eastern-europe/poland/>

Це ж стосується й українських представників бізнесу.

Якщо співпраця на етапі обговорення умов контракту, то виникає питання торгів, тобто досягнення консенсусу про його вартість. Більшість бізнесменів в Чехії не люблять торгуватися, однак можуть бути дуже наполегливими переговорниками. Незважаючи на те, що етап переговорів може тривати досить довго, ціни рідко змінюються більш ніж на 15-25 відсотків від початкової пропозиції⁹. Чеських представників бізнесу досить складно змусити змінити початкові умови контракту, тому навіть незначні поступки даються дуже складно.

Чехи часто віддають перевагу прямому стилю переговорів. Вони дуже рідко вдаються до маніпулятивних прийомів. Але можуть апелювати до обмежених повноважень, заявивши, що їм потрібно попросити схвалення керівника. Найчастіше це буде правда.

З переходом країни від соціалістичної економічної моделі до економіки вільного ринку, корупція та хабарництво стали дещо поширеними в державному та приватному секторах Чехії. Однак люди можуть проводити лінію по-різному, розглядаючи незначні виплати, як винагороду за отримання роботи, а не як хабарі. Крім того, потрібно враховувати, що між врученням подарунків і підкупом є тонка межа. Таке сприйняття корупції характерне також і для України.

За результатами переговорів, рішення ухвалюють керівники вищого рівня, незважаючи на те, хто був фактично присутній на зустрічі. Приймаючи рішення, бізнесмени зазвичай розглядають конкретну ситуацію, а не застосовують універсальні принципи чи підходи. Особисті відчуття при цьому мають таке ж значення, як і об'єктивні чинники. Чехи не схильні до ризику. Письмові договори, як правило, є великими за обсягом та детальними за змістом. Вони часто визначають детальні умови як для основного предмета угоди, так і для багатьох можливих випадків відхилення від умов договору.

У Чехії досить складна система нормативно-правових актів, тому перед підписанням договору важливо скористатися послугами місцевої юридичної компанії. Але на переговори юриста брати не рекомендовано, оскільки чехи можуть розцінити це, як вияв недовіри.

Представники бізнесу в Угорщині не люблять торгуватися, проте, якщо справа доходить до цього, то вони досить добре вміють це робити.

9 Passport to Trade 2.0. Czech business culture. URL: <https://businessculture.org/eastern-europe/czech-republic/>

Процес переговорів може тривати як і в інших країнах Східної Європи, а ціна контракту рідко може відхилитися більше ніж на 20-30 відсотків від початкового значення¹⁰.

Як і в чехів, в угорців переважає прямий стиль переговорів, під час яких представники компанії діють в межах своїх повноважень, тому цей процес є тривалим. Остаточне рішення приймає керівництво компанії, тому переважно проводять кілька раундів переговорів.

Приймаючи рішення, бізнесмени з Угорщини можуть не дуже покладатися на правила чи закони. Переважно вони розглядають конкретну ситуацію індивідуально, а особисті відчуття мають таке ж значення, як і для чехів, – тобто на рівні із об'єктивними фактами. Як правило, контракти, підписані з угорськими компаніями, є надійними у виконанні.

Процес переговорів і торгів із бізнесменами з Польщі подібний до інших слов'янських країн. Не варто очікувати легкої поступки у зміні вартості контракту, а в процесі переговорів поляки є досить терплячими та наполегливими. Так само, як і в Чехії та Угорщині, кінцева вартість контракту рідко може відхилитися на 20-30 відсотків від початкової пропозиції¹¹.

Поляки, як і чехи та угорці, часто віддають перевагу прямому стилю переговорів. Дуже рідко використовують маніпуляції в переговорах. Польські компанії є досить ієрархічними, а тому рішення завжди приймають керівники вищого рівня. З огляду на це, процес переговорів також може бути тривалим і передбачає кілька етапів. Представники компанії, що проводять переговори, діють тільки в межах своїх повноважень, тому, якщо на переговорах виникають питання, що виходять за ці межі, вони одразу про це поінформують.

Під час переговорів поляки можуть проводити консультації зі своїм керівництвом. Це не потрібно сприймати як вияв некомпетентності, навпаки, це свідчить про сумлінне виконання правил компанії та роботу на якісний результат.

Приймаючи рішення, бізнесмени враховують особливості кожної окремої ситуації. Як правило, представники бізнесу з Польщі не схильні до ризику, тому укладені контракти досить детально та чітко прописують усі можливі варіанти виконання угоди. Підписання договору важливе не

10 Negotiating International Business – Hungary. URL: <http://www.leadershipcrossroads.com/mat/cou/Hungary.pdf>

11 Negotiating International Business – Poland. URL: <http://www.leadershipcrossroads.com/mat/cou/Poland.pdf>

лише з юридичної точки зору, але і як вагоме підтвердження зобов'язань польських партнерів. Тому укладений контракт із поляками є свідченням важливості для них співпраці. Однак підписані договори не завжди можуть виконуватися. Це значною мірою залежить від рівня постійних стосунків між партнерами договору. Для успішного його виконання важливо завжди бути на зв'язку із польськими партнерами, що створить для них відчуття довіри.

Ведення бізнесу для українських бізнесменів ґрунтується на особистісному контакті та довірі. Тому перед початком переговорів потрібно налагодити такий зв'язок шляхом незначної розмови про речі, не пов'язані з бізнесом. Авторитет особи в українському бізнесі визначається посадою в компанії та її досягненнями.

Хоча процес переговорів в українській бізнес-культурі також досить тривалий, на відміну від розглянутих країн, кінцева вартість контракту може відхилитися від початкової на 40 відсотків, а то й більше¹². Українські бізнесмени готові торгуватися, але при цьому вони повинні бачити чітку вигоду для себе за поступку в ціні. Здебільшого поступка у вартості контракту є свідченням прихильності українських бізнесменів і орієнтації на довготривалу співпрацю. Тому це є позитивним сигналом у випадку пошуку довгострокових партнерів у бізнесі.

Дослідивши особливості культури ведення бізнесу в Чехії, Угорщині, Польщі та Україні, можемо окреслити ряд моментів, які українські бізнесмени можуть поліпшити у взаємодії з іноземними партнерами, використавши досвід слов'янських країн, а в дечому і випередивши їх.

Першим таким моментом є вияв поваги до партнерів на початковому етапі переговорів, а саме – процес призначення першої зустрічі. Потрібно заздалегідь, за 3-4 тижні, домовитися про час та місце переговорів. Про серйозність намірів і важливість співпраці з іноземним партнером доцільно за тиждень до зустрічі надіслати на електронну адресу лист-нагадування про призначену зустріч та поцікавитися, чи домовленість в силі. Така увага до деталей є свідченням професіоналізму та ознакою ефективного планування. Звичайно ж потрібно намагатися уникати запізнь на будь-яку ділову зустріч.

Другим моментом, в якому українські бізнесмени можуть випередити своїх колег з інших слов'янських країн, – це знання ділової англійської мови. Дослідження переконують, що молоде покоління в цілому володіє

12 Negotiating International Business – Ukraine. URL: <http://www.leadershipcrossroads.com/mat/cou/Ukraine.pdf>

англійською мовою, але іноземні бізнес-партнери повинні бути готові до того, що не все може бути зрозуміле українським колегам і рекомендовано потурбуватися про залучення перекладача. Удосконалення знань з ділової англійської мови буде суттєвою перевагою для українських представників бізнесу під час переговорів. Звичайно, більш ефективно проводити переговори без перекладача, оскільки це сприяє встановленню особистісного контакту. Люди відчують, що їх розуміють і це сприяє формуванню довіри на особистісному рівні. Далі, якщо в переговорах йтиме мова про питання, що можуть становити комерційну таємницю, то значно комфортніше такі моменти обговорювати без сторонніх людей. І останнє, відсутність потреби у перекладачі свідчить про високий професійний рівень, що неодмінно справить позитивне враження на іноземних колег.

У межах пропонованого дослідження, доцільно виділити цінності цивілізованого ринку, а саме: порядність, комерційна компетентність, демократична орієнтація, розумний ризик, надійність у справах, контактність, діловитість, відповідальність перед суспільством, чесність і дотримання законів, вірність слову, забезпечення високої якості своєї продукції та послуг, дотримання норм безпеки продукції і праці, правдивість реклами, справедливе ставлення до працівників, дотримання всіх фінансових і виробничих зобов'язань перед партнерами, захист навколишнього середовища, участь у добродійності та соціально-економічному розвитку країни, регіону, де розташована фірма, відмова від підкупу і хабарів, доступ громадськості та держави до інформації про реальні справи фірми. Численні фірми у багатьох країнах мають такий принцип: «Прибуток – понад усе, але честь – вища від прибутку».

Висновки. Дослідження культури ведення бізнесу в Чехії, Угорщині, Польщі та Україні свідчить про схожість підходів до встановлення початкових контактів, стратегій ведення переговорів та виконання умов контрактів. Подібними також є важливість встановлення індивідуального контакту між присутніми особами на зустрічах, особливо це має важливе значення на початкових етапах переговорів. Встановлення такого контакту є передумовою довірливих стосунків і обговорення питань, що є предметом ведення бізнесу. Однаковою для всіх країн є важливість виконання досягнутих домовленостей, хоча і процес переговорів може бути тривалим.

Contact:

Oleksandra Patryak,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the
Department of Information and Social and Cultural Affairs
Western Ukrainian National University

Патряк О.Т.,

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри інформаційної та
соціокультурної діяльності,
Західноукраїнського національного університету

CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF UKRAINIAN COOPERATIVES IN INTERWAR POLAND IN THE 1920S AND 1930S OF THE 20TH CENTURY

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ В 20-30-Х РР. ХХ СТ.

OKSANA LOTOTSKA

Abstract:

In the article cultural and educational activities of Ukrainian cooperation in interwar Poland in 20-30's of the 20th century as well as peculiarities of its cooperation with leading national public and economic societies were studied. It is noted that Western cooperation in interwar Poland acted as an independent, nationally oriented public and economic institution. The Ukrainian people found in cooperation a form of economic, cultural and spiritual preservation of themselves as a national community

The forms of activity of Ukrainian cooperatives in the cultural and educational sphere are analyzed. The most important among them were conducting educational and cooperative courses; establishment of professional educational institutions; publishing of cooperative periodics; organization of cooperative holidays, cultural and educational events, etc. An important direction of cultural and educational activities of cooperative organizations was the publishing of the cooperative press, which contributed to the involvement of the general public in the cooperative movement. It is noted that the Ukrainian cooperation has always supported educational projects of that time, which focused on the formation and improvement of professional knowledge of the Ukrainian population.

The importance of cultural and educational activities of Ukrainian cooperation in the formation of national consciousness of Ukrainians, in

overcoming cooperative illiteracy, raising their economic culture, as well as in the development of professional education of economic direction were characterized.

Keywords: Western cooperation, cultural and educational activities, economic education, vocational schools, cooperative periodicals.

Культурно-освітня діяльність українських кооперативів в міжвоєнній Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст.

Досліджено культурно-освітню діяльність української кооперації в міжвоєнній Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст. та особливості її співпраці з провідними національними громадськими та господарськими товариствами. Зазначено, що західноукраїнська кооперація в міжвоєнній Польщі діяла як самостійна, національно-орієнтована громадсько-господарська інституція. Український народ знайшов у кооперації форму економічного, культурного і духовного збереження себе як національної спільноти.

Проаналізовано форми діяльності українських кооперативів в культурно-освітній сфері. Найголовнішими серед них були проведення освітньо-кооперативних курсів; заснування фахових закладів освіти; видавництво кооперативної періодики; організація кооперативних свят, культурно-освітніх заходів тощо. Важливим напрямом культурно-освітньої діяльності кооперативних організацій стало видавання кооперативної преси, яка сприяла залученню широкої громадськості до кооперативного руху. Зазначено, що українська кооперація завжди підтримувала освітні проекти того часу, які орієнтувалися на формування та підвищення професійних знань українського населення.

Охарактеризовано значення культурно-освітньої діяльності української кооперації у формуванні національної свідомості українців, у подоланні кооперативної неграмотності, підвищенні їх господарської культури, а також у розвитку фахової освіти економічного спрямування.

Ключові слова: західноукраїнська кооперація, культурно-освітня діяльність, економічна освіта, фахові школи, кооперативні періодичні видання.

Кооперативний рух на західноукраїнських землях, що розгорнувся в останній третині ХІХ ст. й набув масового характеру в міжвоєнний період, став широким соціальним явищем, сприяв процесам націотворення та самоорганізації українського суспільства. Саме розвиток

сільськогосподарської кооперації став одним із важливих чинників господарського й національного відродження краю. Міжвоєнний період на західноукраїнських землях ознаменований потужним впливом та результативною діяльністю громадських структур, які формували економічне мислення населення навколо ідеї кооперативного руху. Висвітлення культурно-освітньої діяльності українських кооперативів в міжвоєнній Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст. набуває важливого значення з огляду на необхідність відтворення цілісної наукової картини кооперативного життя краю досліджуваного періоду.

Дане дослідження орієнтоване на вивчення особливостей культурно-освітньої діяльності українських кооперативів в міжвоєнній Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст.

Його теоретичну основу формують напрацювання істориків української діаспори, колишніх учасників кооперативного руху І. Витановича, А. Качора та українських науковців новітньої доби з питань розвитку української кооперації в міжвоєнній Польщі того часу, таких як С. Гелей, З. Гіптерс, С. Злупко. Джерелознавчу базу дослідження збагатило залучення кооперативної періодики того часу, зокрема журналів «Господарсько-кооперативний часопис», «Кооперативна Республіка». Деякі аспекти культурно-освітньої діяльності українських кооперативів в міжвоєнній Польщі висвітлені в кандидатських дисертаціях Г. Голуб, Т. Вісиної, Л. Дрогомирецької, З. Струк, Л. Родіонової.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі виявлених джерел й здобутків історіографії дослідити культурно-освітню діяльність української кооперації в міжвоєнній Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст. та особливості її співпраці з провідними національними громадськими та господарськими товариствами.

Західноукраїнська кооперація в міжвоєнній Польщі діяла як самостійна, національно-орієнтована громадсько-господарська інституція. Основою ідеології українського кооперативного руху була орієнтація на перетворення кооперативів в осередки національного руху, які повинні були забезпечити економічні підвалини самостійного розвитку нації в умовах бездержавності. У кооперативах концентрувалося національне виробництво. Вони давали засоби до існування сотням тисяч селян, скорочуючи еміграцію, творили ринок для українських товарів, вирощували кадри патріотично налаштованих фахівців. Український народ знайшов у кооперації форму економічного, культурного і духовного збереження себе як національної спільноти.

Незважаючи на відсутність власної держави, матеріальні і господарські труднощі у міжвоєнний період було вироблено ефективну організаційну структуру української кооперації. Національну кооперативну мережу у міжвоєнній Польщі контролював Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК) та галузеві кооперативні центри: “Центробанк”, “Центросоюз”, “Маслосоюз”, “Народна торгівля”¹.

У минулому кооперативні товариства поряд з економічною діяльністю виконували й культурно-просвітню роботу, сприяючи становленню національної свідомості громадян, їх правової культури, громадської й господарської активності.

Одним із напрямів діяльності кооперативних організацій стало піднесення загальноосвітнього рівня українського населення, оскільки відсоток неписьменного населення краю був високим. У 1921 р. письменними були 55,8% мешканців Галичини, серед українців - 44,9%².

Голова РСУК Ю.Павликовський наголошував, «що праця освітня серед населення є передумовою його кооператизації, нерозривною товаришкою скооперованого населення»³.

Видатний діяч кооперативного руху К.Коберський зазначав: “Правдиві, ідейні кооператори ніколи не думають, що їх робота закінчується в крамниці чи кооперативній касі, молочарні або фабриці. Це не остаточна ціль, а тільки засіб цілі. Правда ціль – то є повне, не лише господарське, а й освітнє, моральне та громадське піднесення народу на вищі щаблі цивілізації та культури”⁴.

Успішній діяльності українських кооперативних організацій у культурно-освітній сфері сприяло налагодження співпраці з національними громадськими та господарськими товариствами, зокрема, з «Просвітою», «Сільським Господарем», «Рідною Школою», «Союзом Українок», Їхні завдання у розв’язанні національно-культурних проблем у багатьох аспектах збігалися з тими, що стояли перед кооперацією. Завдяки активній агітаційній та просвітницькій роботі цих товариств відбувалося формування економічного мислення в селян та їх прилучення до агрокультурних знань.

1 Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. Нью-Йорк, 1964. 624 с.

2 Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар». 1899-1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2000, с.98

3 Павликовський Ю. Під прапором самопомочи/Ю.Павликовський. Львів,1925. 47с.

4 Вдовичин І. Карло Коберський . Українські кооператори. Кн. 1. Львів: Коопосвіта, 1999. С.352 .

Ґрунтуючись на кооперативному законі від 29 жовтня 1920 р., що дозволяв господарську працю поєднувати з культурно-просвітницькою, наради представників українських громадських організацій у листопаді-грудні 1920 р. підтримали ідею спільної праці союзної кооперації, “Сільського господаря” і “Просвіти”, обрали центральну організаційну комісію з розбудови української кооперації та створили керівний орган – Крайовий комітет організації кооперативів (ККОК). За статутом, затвердженим 22 лютого 1921 р., його метою було підвищити культурний рівень українського населення, для цього централізувати кооперативне життя в сильній крайовій організації, проводити заходи, що входять до статуту “Сільського господаря”. Механізм співпраці української кооперації і “Сільського господаря” формувався з таких напрямів: створення організаційно-фінансових основ і системи координаційних органів, розробка заходів, які б сприяли піднесенню аграрної культури селянських господарств та їх включенню у ринкові відносини⁵.

У червня 1921 р. у Львові відбувся перший крайовий з'їзд українських кооператорів, де було прийнято рішення про необхідність налагодження чіткої системи кооперативної освіти, в якому зазначалося, що «першочерговим завданням є проведення повітовими та окружними союзами українських кооперативів вишколу кооператорів-організаторів»⁶.

Українська кооперація потребувала висококваліфікованих керівних кадрів. З ініціативи дирекції Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) у жовтні 1929 р. у Львові відбувся з'їзд кооперативних інструкторів з метою організації кооперативних курсів. Було ухвалено заходи щодо розвитку кооперативно-просвітницької роботи:

1. «для дошколу практикуючих робітників» і їх «кооперативного усвідомлення» по селах влаштовувати тижневі агітаційні курси — т. зв. «школи кооперативної грамоти», в програму яких входило навчання основ кооперації, сільського господарювання, ветеринарії, українознавства;
2. для книговодів, крамарів, скарбників і членів спостережних рад улаштувати спеціалізовані двотижневі курси;
3. для підготовки кваліфікованих фахівців — організовувати три- або

5 Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар». 1899-1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2000. С. 123

6 Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. Нью-Йорк, 1964. С. 325.

шестимісячні курси⁷.

Варто зазначити, що українська кооперація завжди підтримувала освітні проекти того часу, які орієнтувалися на формування та підвищення професійних знань українського населення. Починаючи ще з 1925 року щорічно на базі школи у Милуванні (Івано-Франківська область) за підтримки РСУК проводились курси кооперативного книгознавства і діловодства; як правило, курс тривав близько 10 тижнів та включав фахові кооперативні предмети.⁸

Важливими були проекти РСУК щодо організації заочного навчання: з питань діловодства, крамарства, керівництва “надзірними” радами, контролерства. РСУК практикував так звані вакаційні курси, які зазвичай проводились у літній період та передбачали кількатижневу інтенсивну навчальну програму. Головним завданням курсів, які відвідували 50 – 60 слухачів, було передати досвід старших кооператорів молодій зміні. Протягом 1931–1938 рр. у 27 містах було організовано навчання на 250 курсах, де підготовлено 7457 крамарів, книгознавців, ревізорів, референтів та інших кооперативних спеціалістів⁹.

Працівники РСУК, здійснюючи перевірку діяльності місцевих кооперативних осередків, проводили організаційні та інформаційні наради, поїздки з рефератами пропагандистського характеру, а також безоплатно у справі організації кооперативних курсів у повітових центрах РСУК видавав підручники для лекторів і слухачів, комплекти документації для вивчення бухгалтерії. РСУК приділив велику увагу організації кооперативних курсів, серед інших товариств йому належав пріоритет в організації заочних курсів. Заочні курси набули масового характеру: станом на 1935 рік навчалася 550 осіб¹⁰.

Організатори культурно-освітньої роботи намагалися залучити молодь до кооперації, надати можливість здобути економічну освіту. Адже кооперація, як стверджував Ю. Павликовський, «виховує людину громадянина, людину характеру, людину, яка гідно, без принципового чичванькуватого вивищування, без затрати власного «я», а й

7 Коберський К. Плани і програми кооперативних курсів / К. Коберський. Львів, 1930. 16 с.

8 Зуляк І.С. Діяльність господарської школи «Просвіти» у Милуванні в міжвоєнний період – важливий чинник поступу української кооперації. Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Гуманітарні науки. 2013. Вип. 11. С.82.

9 Історія кооперативного руху / С.Бабенко, С.Гелей, Я.Гончарук. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ. 1995. С.318

10 Гіптерс З. В. Економічна освіта молоді в Галичині ХІХ – першої половини ХХ століть: теорія, досвід, персоналія: Монографія. Львів: ЛБІ НБУ. 2006. – С.93

безрозчавлювання «я» свого співгромадянина станс двигуном, носієм і співучасником справжньої демократії в господарському і духовному житті народу»¹¹.

В другій половині 30-х років з ініціативи РСУКу було засновано власну українську вищу кооперативну школу - трирічний Кооперативний ліцей, який почав функціонувати з 1 жовтня 1938 р. у м. Львові. Заклад готував працівників середньої ланки кооперативних організацій, згодом для їх правлінь, референтів у союзних і центральних кооперативних організаціях. Після трирічного навчання студенти спрямовувалися на практику за кордоном у тамтешні навчальні заклади та підприємства. Повернувшись на батьківщину, вони практикувалися в українських кооперативних установах, писали дипломні роботи, які могли затверджуватися в Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах (Чехословаччина). Директором ліцею призначено І. Витановича¹².

Завдяки співпраці кооперативних організацій з “Сільським господарем”, “Просвітою” та “Рідною школою” в 30-х роках ХХ ст. функціонували однорічна хліборобська школа товариства “Просвіта” в Милованні, школа “Сільського господаря” у Коршеві, спеціальна молочарська школа “Маслосоюзу” у Стрию, яка щорічно забезпечувала кооперативне молочарство кваліфікованими кадрами, агрономічні курси при товаристві “Сільський господар” в Янчині біля Перемишля¹³.

Солідною базою для підвищення кваліфікації кооператорів у Львові була бібліотека, яка мала близько 4000 книг на кооперативну та соціально-економічну тематику, а також кооперативну періодику, в тому числі й зарубіжну. З 1936 року у Львові існувало й Товариство українських кооператорів, яке проводило наукові конференції, видавало наукові та популярні праці про кооперацію, влаштовувало кооперативні свята¹⁴.

Важливим напрямом культурно-освітньої діяльності кооперативних організацій стало видавання кооперативної преси, яка сприяла залученню широкої громадськості до кооперативного руху. РСУК мав офіційний друкований орган - тижневик «Господарсько-кооперативний часопис»,

11 Павликовський Ю. Становище та завдання інструкторів. Кооперативна Республіка. 1937. Ч.5. С.308.

12 Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти : зб. наук. ст. Київ: «Вісті». 1996. С.93-94.

13 Храпливий Євген. За наше хліборобське шкільництво. Львів: Накладом краєвого господарського товариства «Сільський Господар» у Львові. 1933. С.27-28.

14 Основи кооперації: Навч. посібник/ С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей, Я.А. Гончарук, Р.Я. Пастушенко. Київ: Знання. 2004. С.108.

який виходив у 1922—1939 рр. накладом 4 тис. примірників. Упродовж 1928—1939 рр. РСУК також видавав місячник «Кооперативна республіка», який редагував К. Коберський (наклад — 850 пр.). Окрім цих часописів, у 1934—1939 рр. РСУК видавав ілюстрований місячник «Кооперативна родина», редактором якого був Р. Купчинський. Наклад часопису лише за останніх три місяці 1938 р. досяг 53 тис. примірників¹⁵.

На сторінках «Господарсько-кооперативного часопису» вміщувалися статті з теорії та історії кооперативного руху в Україні та за її межами, правові та фахові консультації щодо керівництва установами, матеріали, в яких популяризувався досвід роботи найкращих кооперативів та містилися заклики створювати кооперативні організації. «Віднова і перебудова кооперативів – це кличі дня, – стверджував А. Гаврилко, – вони мають спонукувати до діла, до творчости. Під цими кличами мають лучитись всі класи і стани, бо всіх є метою: гоїння повоєнних ран і добробут країни, оснований не на ласці дужчих, а на власній самостійній організації. Від нічого так не залежить наше будуче – як від тої ж власної економічної організації»¹⁶.

Також на сторінках кооперативної періодики висвітлювалася роль кооперації в господарському житті українського народу. В одному з номерів «Господарсько-кооперативний часопис» опублікував статтю А. Гаврилка під заголовком: «Значення кооперативної свідомості і як її ширити». У статті автор ґрунтовно і в доступній навіть для малограмотного селянина формі доводив, що «кооперація є сама собою метою і водночас засобом до мети. Вона прагне краще і дешевше, ніж приватний підприємець, задовольнити матеріальні потреби своїх членів, сприяє розвиткові українського промислу і села, піднімає світогляд нації», й визначив напрями, за якими треба вести кооперативну пропаганду: «освідомлювати на такі теми, як про зло теперішніх господарських відносин, що їх повинна замінити кооперація; розповідати про матеріальне значення кооперативної організації; роз'яснювати мету кооперації, засоби кооперативної праці»¹⁷. Окремі публікації на конкретних прикладах роз'яснювали, як організаційно приступити до створення кооперативу, з чого розпочинати господарську діяльність.

15 Звідомлення Дирекції РСУК за 1938р. Господарсько-Кооперативний Часопис. 1939. Ч.22—23. С.23—26.

16 Гаврилко А. Як відновлювати старі і організувати нові кооперативи. Господарсько-кооперативний часопис. 1921. Ч.1. С.7.

17 Гаврилко А. Значення кооперативної свідомості і як її ширити. Господарсько-кооперативний часопис.1921. Ч.5-6. С.12

Проблеми кооперативного життя, зокрема економічної діяльності кооперативів, історії, теорії та практики кооперативного руху, знайшли висвітлення у місячнику «Кооперативна республіка». Основну увагу журнал приділяв внутрішнім організаційним та економічним проблемам української кооперації. У квітні 1928 р. у журналі було відкрито рубрику «Кооперативне будівництво в нарисах». У статтях, які вміщувалися у цій рубриці, висвітлювався не лише досвід роботи вітчизняних кооперативів, а й закордонних¹⁸.

«Кооперативна республіка» широко пропагувала теорію та ідеологію українського кооперативного руху. Кооперативні діячі К. Левицький, О. Луцький, Ю. Павликовський та багато інших публікували статті, які допомагали зрозуміти мету української кооперації, знаходити ефективні шляхи та засоби її досягнення, пробуджувати національну свідомість, гідність, почуття українського патріотизму. Щорічно виходив також «Календарець українського кооператора», в якому поряд з інформаційно-методичними матеріалами публікувалися статті видатних кооператорів, вірші на кооперативні теми тощо¹⁹.

З метою розв'язання теоретичних і практичних проблем української молочарської кооперації «Маслосоюз» видавав спеціальну літературу і власний журнал «Кооперативне молочарство» з 1926 року як місячний додаток до «Господарсько-кооперативного часопису» (офіційний орган РСУК), а з грудня 1929-го – самостійний ілюстрований журнал-місячник, офіційний орган «Маслосоюзу». Редактором цього фахового журналу був економіст Є.Храпливий²⁰. У міжвоєнний період, коли не було розгорнутої мережі українських загальноосвітніх шкіл та фахово-господарських навчальних закладів і культурно-просвітницьких національних інституцій, роль організатора та просвітителя мусили взяти на себе українські кооперативні видання, які основну увагу приділяли темі сільськогосподарського виробництва як основи добробуту українського селянина. Редакційно-видавнича діяльність була спрямована на те, щоб не лише навчити селян ефективно працювати на землі, а й привити їм почуття самоповаги, національної свідомості, щоб вони могли стати справжніми європейцями – європейцями за способом мислення, за переконаннями.

18 *Мартос Б.* Союзне будівництво кооперації в Чехословаччині . Кооперативна Республіка. 1928. Ч.4. С.177—181

19 *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. Нью-Йорк, 1964. С.463

20 *Качор А.* З приводу 30-ліття смерті передового українського економіста і дослідника сільського господарства Євгена Храпливого. Вінніпег. 1980. 32 с.].

Важливим засобом економічної та культурно-освітньої діяльності були щорічні кооперативні свята під гаслом «Самі беремо свої справи в руки». Зважаючи на необхідність поглибити та оживити кооперативну пропаганду, РСУК підготував цикл коротких фільмів із кооперативного і побутового життя та доручив округам висвітлювати їх разом із коротким пропагандистським рефератом, декламацією і хором. Такі свята відбулися в Городку, Тереховлі та Камінці²¹.

Широку пропагандистську кампанію під гаслом «Скріпімо кооперацію масовим членством» проводив «Союз Українок», який ставив за мету «плекати кооперативний рух та розвивати кооперативні підприємства» серед членів товариства. Спільно з місцевими союзами кооперативів, «Сільським Господарем» і «Просвітою» вони проводили просвітницько-кооперативні віча, наради, анкетування²².

Лідери кооперативного руху брали активну участь у діяльності різних культурно-просвітницьких організацій. Зокрема, директор «Маслосоюзу» Андрій Палій був членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, кілька років обіймав посаду заступника голови спортивно-фізкультурного товариства української молоді «Сокил». Справою національної честі він вважав свою участь у роботі товариства «Просвіта», «Рідна школа»²³.

Організатори кооперативного руху розцінювали діяльність кооперативних товариств у сфері просвітництва не лише як засіб піднесення культурно-освітнього рівня українського населення, але і як важливу умову успішного розвитку самої кооперації. Усвідомлення завдань кооперації, обумовлених рівнем і потребами національного розвитку українського селянства допомогло західноукраїнським кооператорам під проводом РСУК знайти адекватні форми діяльності в культурно-освітній сфері. Найголовнішими серед них були проведення освітньо-кооперативних курсів, підготовка фахівців-кооператорів; заснування фахових закладів освіти; видавництво кооперативної періодики; бібліотечна справа; організація кооперативних свят, культурно-освітніх заходів тощо.

Культурно-освітня діяльність була одним із пріоритетних напрямів роботи українських кооперативних організацій в міжвоєнній Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст. та самобутнім явищем в історії соціокультурного розвитку українського народу. Вона відіграла важливу роль у формуванні національної

21 Звідомлення з діяльності «Ревізійного Союзу Українських Кооператив» за час від 1.1. до 31.ХІІ.1936. Львів: Накладом РСУК. Друкарня Видавничої Спільки «Діло». 1937. 40 с.

22 Савчук Б. Жіночтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. — 1939р.) / Б. Савчук. Івано-Франківськ, 1998. С. 159—160.

23 Матейко Р. Андрій Палій. Українські кооператори. Т.1. С. 398.

свідомості українців, у подоланні кооперативної неграмотності, підвищенні їх господарської культури, а також у розвитку фахової освіти економічного спрямування. Налагодження тісної співпраці української кооперації з національними громадськими організаціями сприяло збереженню національної ідентичності українців. Отже, кооперацію слід розглядали не лише як інструмент підвищення матеріального добробуту населення, але як засіб для піднесення культурного рівня та громадської активності українського народу.

Перспективою подальших досліджень буде вивчення особливостей культурно-освітньої діяльності кожного окремо взятого сектора української кооперації, зокрема, молочарської, очолюваної «Маслосоюзом», яка найбільш інтенсивно нарощувала свої потужності в міжвоєнний період.

Список використаних джерел

- Гаврилко А. Як відновлювати старі і організовувати нові кооперативи. Господарсько-кооперативний часопис. 1921. Ч.1. С.7-9.
- Основи кооперації: навч. посібник/С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей, Я.А. Гончарук, Р.Я. Пастушенко. Київ: Знання. 2004. 470 с.
- Гіптерс З. В. Економічна освіта молоді в Галичині ХІХ – першої половини ХХ століть: теорія, досвід, персоналії: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2006. 220 с.
- Вдовичин І. Карло Коберський / Українські кооператори. Кн. 1. – Львів: Коопосвіта, 1999. С. 350- 555
- Витанович І.* Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
- Гаврилко А. “Значення кооперативної свідомості і як її ширити” Господарсько-кооперативний часопис. 1921. Ч.5-6. с.12
- Звідомлення Дирекції РСУК за 1938р. Господарсько-кооперативний часопис.1939. Ч.22—23. С.23—26.
- Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко. Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти : зб. наук. ст. - К. : «Вісті», 1996. С.93-94.
- Звідомлення з діяльності «Ревізійного Союзу Українських Кооператив»

за час від 1.1. до 31.XII.1936. Львів: Накладом РСУК. Друкарня Видавничої Спілки «Діло», 1937. 40 с.

Зуляк І.С. Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Гуманітарні науки. 2013. Вип. 11. С. 77-85.

Історія кооперативного руху / С.Бабенко, С.Гелей, Я.Гончарук. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1995. 411 с.

Мартос Б. Союзне будівництво кооперації в Чехословаччині. Кооперативна Республіка. 1928. Ч.4. С.177—181.

Матейко Р. Андрій Палій. Українські кооператори.Т.1. С. 393 – 401.

Основи кооперації: навч. посібник/С.Г. Бабенко, С.Д. Гелей, Я.А. Гончарук, Р.Я. Пастушенко. Київ: Знання, 2004. 470 с.

Павликовський Ю. Під прапором самопомочи /Ю.Павликовський. Львів. 1925. 47с.

Павликовський Ю. Становище та завдання інструкторів. Кооперативна Республіка. 1937. Ч.5. С.308.

Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар». 1899-1944 рр. Історія. Досвід. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2000. 368 с.

Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. — 1939 р.) / Б. Савчук. Івано-Франківськ, 1998. 278 с.

Храпливий Євген. За наше хліборобське шкільництво. Львів: Накладом краєвого господарського товариства «Сільський Господар» у Львові, 1933. 50 с.

Contact:

Oksana Lototska,
Ph.D. in History, Associate Professor
of the Department of Information and Sociocultural
Activity,
West Ukrainian National University

Оксана Лотоцька,
канд.іст.н., доцент кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності,
Західноукраїнський національний університет

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC SPACE OF WESTERN UKRAINE (1920-1930)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО- НАУКОВОГО ПРОСТОРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1920-1930-Х РР.)

OKSANA HOMOTIUK.

Abstract:

The article examines the process of development of Humanities on the territory of Western Ukraine in 20-30's of the 20th century. From this point of view, the activity of scientific centers and leading scientists is evaluated, the role of their intellectual achievements in the development of scientific concepts on humanitarian issues is highlighted.

The author identified the dynamics of scientific studies in the presentation of Ukraine and Ukrainians in the scientific and educational space of this time. Due to the reduction of the potential of the Western Ukrainian region caused by emigration abroad, liquidation of Ukrainian departments in universities, material and moral difficulties, scientific studies in Western Ukraine decreased but did not stop and remained open to the European scientific and educational space.

The peculiarities of scientific research in the interwar period in Western Ukraine include a wide source base, analysis of foreign literature; communication with European science and academic mobility. Thanks to the efforts of the Shevchenko Scientific Society, Ukrainian science has been enriched with new sources and documents, which has significantly expanded the archeographic heritage of the Ukrainian humanities. The changes that have taken place in Ukrainian literary criticism, in particular, the transition from monographic studies on individual figures to the coverage of the objective history of the Galician revival as a process.

The main directions of scientific discourses concerning the self-

determination of Ukrainians, the growth of national consciousness and the formation of original culture; the ideal of creating their own statehood, which was at the forefront in the scientific studies of Ukrainians are highlighted.

The specialty of interwar Ukrainian studies in western Ukraine was close contact with European science. Communication with foreign institutions, which took place in various forms - the exchange of scientific personnel, literature, equipment; participation in scientific forums, societies; organization of joint research programs; publishing of articles written by Ukrainian scientists in foreign journal and vice versa promoted the progress of Ukrainian science. Scientific contacts with the Slavic countries, based on historical and cultural traditions and geographical proximity, contributed to the development of its humanitarian components.

The scientific and educational space was formed by the efforts of periodicals that reflected the current state of society and its problems, while performing informational and ideological functions in the formation of the national consciousness of the Ukrainian people.

Постановка проблеми.

Україна належить до східноєвропейського регіону, де історія відіграє особливу велику роль. І навіть, якщо щоденний досвід не підтверджує уроки історії, то історична спадщина все ж таки справляє сильний вплив на спільноту, а праці істориків є особливо популярними. Це в особливий спосіб актуалізує роль гуманітарних знань. У той же час, слід не забувати, що події української історії мали тісний взаємозв'язок із слов'янською історією. І хоча всі національно-визвольні рухи зазнали поразки, вони заклали міну сповільненої дії під комуністичний режим, яка спрацювала у 1989-1991 рр. І знову ж таки голос українців мав вирішальне значення у ліквідації старої політичної системи. Особливо для нас важить те, що прапор незалежності вперше піднято у Тернополі. В умовах проголошення незалежності змінилися концептуальні підходи до викладання «Історії України», «Української мови (за професійним спрямуванням)», «Історії права» тощо, адже це основа національної свідомості, складник культури людини та суспільства, показник державотворчого мислення.

Заради справедливості відзначимо, що чимало ключових питань розглядалися у контексті розвитку західноукраїнської наукової думки міжвоєнного часу (20-30-ті роки ХХ ст.), коли у східній частині України

утвердився радянський лад, марксистська методологія. У західній частині України розвивалися наукові студії з мовознавства, літературознавства, права, конструювалися перші підручники. Утвердження демократичної незалежної держави, її інтеграції у світове співтовариство, відновлення національних традицій, повернення замовчуваних імен духовних світоців українського народу слугує розвитку сучасних наукових знань.

На наш погляд, цікавим є осмислення процесу становлення наукових засад української гуманітарної думки, з'ясуванні її витоків, провідних тенденцій, визначення внеску окремих інституцій та постатей з метою розуміння сучасних векторів розвитку та окреслення перспектив.

Аналіз останніх досліджень.

Окреслена тема знайшла своє відображення у ряді наукових праць вітчизняних дослідників. Варто наголосити, що проблема становлення гуманітарної науки, її наукових шкіл та осередків привертала увагу не одного покоління дослідників. Правда, за радянських часів діяльність представників західноукраїнської гуманітарної науки практично не вивчалася, за винятком окремих праць. Серед вітчизняних дослідників історії наукової думки західної частини України у 20-30-х рр. ХХ ст., її історіографії, слід назвати імена: В. Дорошенка, Д. Дорошенка, С. Дровозюка, В. Кубійовича, І. Лисяка-Рудницького, З. Зайцевої, А. Коцура, В. Онопрієнка, С. Наріжного, С. Сірополка, Я. Калакури та ін. Усі науковці одностайні у тому, що її становлення здебільшого пов'язується із зверненням науковців у ХІХ ст. до вивчення національних і регіональних особливостей державно-правового розвитку на українських землях та пов'язано із університетами та науковими товариствами. Але доводиться констатувати, що багато аспектів діяльності професорів університетів та членів наукових товариствами у галузі історії гуманітаристики цього часу на теренах Західної України залишаються на маргінесі наукових студій, є дискусійними та малодослідженими і потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

Метою дослідження є з'ясування процесу становлення наукових гуманітарних знань в період 20-30-х рр. ХХ ст. на теренах Західної України, в аналізі з цієї точки зору діяльності наукових осередків і провідних науковців, ролі їхніх інтелектуальних надбань у розвитку наукових концепцій з українознавчої тематики.

Об'єктом розвідки є діяльність наукових осередків і провідних учених досліджуваного періоду, наукові та науково-популярні праці з гуманітаристики. Предмет пропонованої статті – процес становлення наукових знань про Україну та українців у період 20-30-х рр. ХХ на теренах Західної України.

Виклад основного матеріалу.

У 20-ті рр. ХХ ст. проблеми розвитку освіти і науки українців були достатньо актуальними, бо не маючи власної держави, культурне будівництво, розвиток науки, науково-освітньої інфраструктури слугували позиціонуванню політичних питань. Науку рідною мовою М. Грушевський вважав запорукою існування нації. У свій час І. Франко наголошував, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями, ... поперед усього пізнати ту свою Україну, ... щоб ми розуміли всі прояви її життя...»¹.

Розмах західноукраїнської науки в той період не був адекватним до її передвоєнного стану, коли Галичину вважали П'ємонт націоанального відродження. З огляду на зменшення потенціалу західноукраїнського краю через еміграції за кордон, ліквідацію українських кафедр в університетах, матеріальні та моральні труднощі масштаби наукових студій у Західній Україні звужилися, але на призупинилися і були відкритими до європейського науково-освітнього простору.

Вважаємо, що українознавчі розвідки в міжвоєнний період у Західній Україні, є важливими, оскільки відбувалися на національній території; базувалися на документальних джерелах і бібліотечних фондах; пронизані духом цього часу та зберігають пам'ять минулого. Наголосимо, що традиції формування наукових шкіл не перервано, а стараннями діячів Наукового Товариства імені Шевченка українознавство збагатилося новими джерелами, документами, що значно розширило археографічну спадщину української гуманітаристики. В українському літературознавстві, зокрема відбувся перехід від монографічних досліджень про окремих діячів до висвітлення об'єктивної історії галицького відродження як процесу. Вагомо, що видавнича діяльність не припинялася, а поширенню наукових знань сприяла публікація перших посібників і підручників, що охоплювали роздатковий матеріал, питання для самоконтролю, формували основи для комплексного і системного вивчення українознавчих курсів.

1 Франко І. Поза межами можливого / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 443.

Особливо у 30-ті рр. ХХ ст., в умовах конструювання тоталітарного режиму в СРСР, західноукраїнська наука мала змогу досліджувати проблеми, вирішення яких не передбачало висвітлення в радянській Україні, особливим позитивом було встановлення та зміцнення зв'язків з науково-освітніми центрами різних країн. Водночас, з утвердженням марксизму зростало значення українознавчих студій Західної України для розвитку національно-демократичних традицій наукової думки.

Входження Галичини до Польської держави зумовило новий статус української освіти та науки. Так, 14 серпня 1919 р. ректор Львівського університету оголосив правила прийому, що передбачали вступ до вищого навчального закладу лише громадян польської національності, які відбули службу в польському війську, та громадян союзних з Польщею держав². З огляду на це Наукове Товариство імені Шевченка (далі – НТШ, засновано у 1873 р.) у Львові організувало університетські курси, які могли б частково замінити українській молоді університет. Наприкінці 1920 р. виникли університетські курси із філософським, правничим і медичним відділами³.

Слід зазначити, що в період 1914–1939 рр. побачили світ 39 томів «Записок НТШ», продовжував свою діяльність історичний сектор, Комісія старої історії України, Історико-джерелознавча комісія, що зберігали традиції наукової школи М. Грушевського. І. Крип'якевич очолював Комісію старої історії України, активну участь у діяльності якої брали Я. Пастернак, Є. Пеленський, Т. Коструба. І. Крип'якевич намагався передати знання студентам-історикам Львівського університету шляхом організації семінарів. Членами гуртка були О. Домбровський, О. Прицак та ін.

Про поступ української науки свідчила поява в історико-філологічній секції НТШ нових комісій: бібліографічної, з української мови, літератури, зі слов'янознавства, шевченкознавства, зі старої і нової історії України, джерелознавчої, правничої, соціологічної, з економіки і статистики. Утверджувалися наукові засади молодого права. Так, у «Правильнику наукової комісії правничої НТШ у Львові», ухваленому на засіданні комісії 1 квітня 1923 р., а згодом затвердженому історико-філологічною секцією, було передбачено «...плекати і розвивати в українській мові науку права». Ця мета деталізувалася шляхом виокремлення таких завдань: «...підносити рівень науки права як самостійними дослідженнями своїх членів, так і при допомозі посторонніх зусиль; розсліджувати та устійнювати поступ

2 Мудрий В. Змагання за український університет в Галичині / Українознавча б-ка НТШ. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 23.

3 Мудрий В. Змагання за український університет в Галичині / Українознавча б-ка НТШ. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 46.

на полі всіх дисциплін науки права і наук, що з нею перебувають у зв'язку; спричинюватися до поширення знання через подання до відома ширшого загалу». У «Правильнику...» було визначено коло предметів, пов'язаних з теорією права. Це, зокрема, питання методології з юриспруденції, історії та філософії права, суспільних наук, систематичне дослідження всіх галузей права в розвитку на територіях, які заселяли українці, в історичній ретроспективі, а також критичний аналіз правничих праць науковців, які були вихідцями з України. З огляду на реалізацію визначених завдань виокремлено широкий спектр форм діяльності Правничої комісії. Зокрема, пропонували організувати наради для обговорення наукових питань; заслуховувати реферати та звіти; забезпечити тісний контакт з іншими науковими інституціями; оприлюднити наукові розвідки у виданнях НТШ; організувати наукові експедиції та екскурсії; створити інститути окремих галузей права та забезпечити спостереження за їхньою діяльністю, організувати для них бібліотеки тощо⁴.

Активно співпрацювали у НТШ історик літератури М. Возняк, мовознавець І. Зілинський, археолог Я. Пастернак, економіст І. Витанович, музикознавець Ф. Колесса, математик В. Левицький, географ В. Кубійович, правники Ю. Полянський і В. Старосольський та ін.

У цей час українська наука помітно збагачувалася археографічною базою. Заслугою НТШ було опублікування нових книг багатотомника «Джерела до історії України-Руси», «Етнографічного збірника», «Студій з поля суспільних наук і статистики». НТШ розпочало видання збірок «Праці Комісії шевченкознавства», «Збірник правничої комісії», наукового українознавчого журналу «Стара Україна» (1923–1924), а перед початком Другої світової війни – часопису «Сьогочасне і минуле». Значним здобутком українознавства, першою працею, в якій упорядковано і систематизовано всі галузі знань про Україну та українців, була «Українська Загальна Енциклопедія», над якою протягом 1930–1935 рр. працювали І. Раковський – головний редактор, В. Сімович – мовознавець, В. Дорошенко – бібліограф, літературознавець, М. Рудницький – письменник і літературний критик, а також сотні українознавців із Західної України та діаспори.

Під егідою НТШ працювали географічна та демографічна комісії за головування В. Кубійовича, а «Географія України» стала базою для

4 ЦДІАЛ України Ф.309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка, м. Львів. 1837-1939, 1941-1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 16. Положення про роботу юридичної комісії товариства. - Арк. 1-4.

української науки⁵. Карти і діаграми членів комісії стали основою оприлюдненого першого «Атласу України і Сусідиних Країв» (1937) під керівництвом В. Кубійовича, що охоплював усі українські землі, означував територію України. Ця робота презентувала нашу країну як геополітичну, природно-економічну, соціокультурну реальність і цілісність⁶. Зазначене наукове дослідження було логічним продовженням картографічних традицій другої половини ХІХ ст. Л. Романського, М. Кишаковича, Г. Величка, В. Геріновича. У 1918 р. під впливом подій національно-визвольних змагань з'явилася перша настінна фізична карта України С. Рудницького (за яку вчений пішов на заслання); спеціалізовані карти редагував М. Тутківський. Перший атлас світу з картою нашої країни побачив світ завдяки М. Кордубі, про що засвідчує і листування професора з видавничим відділом Генерального секретарства⁷.

У той період, коли в радянській Україні були розгромлені всі наукові інституції, пов'язані з картографією, В. Кубійович разом із М. Кулицьким у 1934 р. за власні кошти видали карту Галичини. Продовжувалася робота в напрямі антропогеографічних дослідів культур і населення Карпат. У 1935 р. з ініціативи І. Раковського організовано виставку карт «Український народ, його життя і праця», яку відвідало чимало представників провінційних міст⁸. Крім цього, при НТШ планували створення демографічного інституту. Погоджуємося з думкою дослідника В. Ленцика, який вважав творцем української демографії В. Кубійовича⁹.

Наголосимо, що поява першої настінної фізичної карти України С. Рудницького відкривала Україну як територіальну, етнічну та державну окремішність у європейському й світовому просторі з чіткими природними, етнічними кордонами. Карта доводила, що Україна існує, є окремий давній український народ зі своєю історією, культурою, мовою, територією. Крім візуалізації, вчений у формі наукового дискурсу «Українська справа зі становища політичної географії» (Берлін, 1923) веде мову про геополітичне

5 Кубійович В. Географія України і сусідиних країв. – Краків – Львів: Українське видавництво, 1943. – С. 63.

6 Колодій Гр. Діяльність Володимира Кубійовича в ділянці картографії // Будівничі НТШ і ЕУД: Володимира Кубійович (1900 – 1985), Атанас Фіголь (1908-1993). Наук. зб. – Київ – Нью-Йорк – Чикаго, 1998. – 252 с.

7 ЦДАВОУ Ф. 2201. Міністерство освіти Української держави, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 22. Листування генерального комісара з Київським комісаріатом шкільної округи про виділення коштів для придбання підручників, видачу платні вчителям та ін. (23 травня – 26 серпня 1918 р.). – Арк. 1.

8 Хроніка НТШ // Записки НТШ. – Львів, 1932-1934. – Т. 72. – С. 77.

9 Ленцик В. Професор Володимир Кубійович як організатор української науки: Наук. зб. – Київ – Нью-Йорк – Чикаго, 1998. – С. 18-36.

становище України у світі: «Україна обіймає окремий, суцільний простір на півдні Східної Європи, – зазначає автор, – і цей простір має цілком певну географічну визначеність»¹⁰. До заслуг вченого належить і створення наукової географічної термінології. У дослідженнях «Завдання географічної науки на українських землях», «Про становище сучасної географії в системі сучасного землезнавства» вчений наголошував на методиці наукового дискурсу: географія має ґрунтуватися на географічних та математичних методах дослідження.

З 1923 р. НТШ очолював К. Студинський – збирач фольклору, літературознавець, історик, який досліджував процес розвитку українського письменства в період 1500–1740 рр. Так, Я. Гординський член НТШ, у 1929 р., аналізуючи діяльність свого вчителя, зазначав, що студії академіка цього періоду дали змогу створити одну з найкращих сторінок в історії української філології і немає йому рівних знавців у цій галузі¹¹. Чималодослідив К. Студинський та його учні у вивченні основних тенденцій галицького культурно-національного відродження у контексті діяльності «Руської трійці». Українознавство збагатилося новими історичними джерелами, документами, що значно розширило археографічну спадщину цієї першої в Східній Галичині організації. Зміни в українському літературознавстві, зокрема перехід від монографічних досліджень про окремих діячів до висвітлення об'єктивної історії галицького відродження як процесу, відбулись саме завдяки К. Студинському¹².

Практичною реалізацією теоретичних задумів соборності було налагодження контактів між НТШ та ВУАН, що активізувалися із переїздом М. Грушевського і мали характер всеукраїнських. Так, саме за його ініціативою західноукраїнські науковці стали членами ВУАН¹³. Загалом протягом 1918–1929 рр. академіками були В. Гнатюк (1923), С. Смаль-Стоцький (1918), К. Студинський (1924), С. Дністрянський (1926), І. Горбачевський (1927), Ф. Колесса, В. Шурат (1929). В умовах заборони зовнішніх контактів спілкування з членами НТШ, обмін з

10 Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту), Т. А. Бевз, О. Є. Гомотюк, С. І. Губський, Я. С. Калакура, А. М. Киридон, І. Й. Краснодемська, В. Т. Лазарева, А. Ю. Санченко, О. М. Склярова, Л. К. Токар, Д. В. Толочко, Л. В. Чупрій, О. Б. Ярошинський. – К., 2015. – С. 93.

11 Гординський Я. Академік Кирило Студинський як дослідник літератури XV – XVII ст. – Львів, 1929. – С. 11.

12 Веретюк О. Огонь життя, перенесений на жертвник рідної землі // Русалка Дністрова. – 1993. - № 18. – С. 22.

13 Кліш А. Громадсько-політична і наукова діяльність Кирила Студинського // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Джура, 2004. – Ч. 1. – С. 430.

ними іноземною літературою було «вікном в Європу» для української науки. Разом з цим, М. Грушевський планував отримувати польськомовні видання «Історичного щоквартальника», праці О. Брікнера та ін.¹⁴. Слід зазначити, що результатом співпраці К. Студинського, І. Свенціцького і В. Сімовича у період діяльності Правописної конференції в Харкові (1929) стало ухвалення ВУАН нового правопису, а 29 травня 1929 р. НТШ почало ним користуватися, визнавши загальнообов'язковим¹⁵. Під впливом листування М. Грінченка до В. Гнатюка виникла думка оприлюднити листи Б. Грінченка, також протягом 1900–1925 рр. тривав обмін науковою літературою¹⁶. Організаційні питання, обмін літературною продукцією, проблеми розвитку етнографічної науки були предметом обговорення між академіками М. Грушевським та В. Гнатюком¹⁷. Проте листування К. Студинського і довіреної особи М. Грушевського – Ф. Савченка ілюструє не лише співпрацю НТШ з ВУАН, а й уможливує проаналізувати складні процеси, що відбулися в 20-х рр. ХХ ст. у радянській Україні. Так, в одному з листів (січень 1928 р.) Ф. Савченко констатував: «Життя дорожчає щодня... Платня за навчання страшно висока. Наше студентство цілком не знає що робити... На посаду вступити не можна, бо всюди скорочення штатів... Окрім того перелякані страшними розстрілами української молоді»¹⁸.

Важливу роль для західноукраїнської інтелігенції та студентства відігравали освітні заклади. Так, у Львові діяли Українська таємна політехнічна школа, Богословська академія, що мали у своїх навчальних курсах українознавчі предмети. Завдяки старанням Й. Сліпого Богословська академія запровадила серед навчальних курсів археологію, мистецтво, а також відкрила музей. Як Український вільний університет, так й Український таємний університет (1921–1925) у Львові мали велике значення у контексті розвитку науки, формуванні молодих кадрів для розбудови майбутньої Української держави. Ці університети були створені на зразок західних вищих шкіл, їхні дипломи визнавали в

14 У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до К. Студинського (1891 – 1941) / Упоряд. О. В. Гайова, У. Л. Єдлінська, Г. І. Зварник. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 215–216.

15 Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. М. С. Грушевський і Асадеміа. Ідея, змагання, діяльність. – К.: Ін-т укр. археології АН України, 1993. – С. 95.

16 Єдлінська У. Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського // Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження. Зб. наук. праць і м-лів Першої наук. конф.-сесії НТШ. – Львів, 1992. – С. 95.

17 ВР ЛНБ Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр.161. Листи до Гнатюка В. М. від М. Грінченка 1910 – 1925 рр., м. Київ. – Арк. 2.

18 ВР ЛНБ Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр. 105. Войнич. Лист до Гнатюка В. М. 1920 р., м. Прага. – Арк. 63.

Європі. Сучасники свідчили, що «...студент, склавши перший ригориз в Українському університеті, виїжджаючи до будь-якого університету за кордон, не мав чого боятися при повторенні іспитів...»¹⁹.

Наприкінці 1922 р. ця установа, як зазначав у спогадах керівник канцелярії В. Мудрий, налічувала 58 кафедр. Членами сенату університету були: М. Кордуба, І. Крип'якевич, І. Раковський, І. Брик, В. Вергановський, Р. Ковшевич, М. Левицький, М. Музика, М. Вахнянин та ін.²⁰. Українознавча думка розвивалася на кафедрах історії старої української літератури, історії нового українського письменства, історії України, теорії пластичного мистецтва України, давнього мистецтва України та ін.

Слід зазначити, що працювати доводилося у складних умовах, проте прагнення забезпечити для студентів можливість здобути освіту рідною мовою, залучити найбільш здібних до наукової праці, продовжувати популяризацію українознавчих знань додавало сил. Лекції відбувалися у замаскованих приміщеннях, підвалах, пивницях тощо. Канцелярія університету зберігалася у валізах, документацію у такому «похідному» стані переховували в бібліотеці НТШ та інших недоступних місцях²¹.

Як уже зазначалося, в Українському таємному університеті працював М. Чубатий, окрім цього, він був викладачем у Греко-католицькій семінарії та членом Богословського наукового товариства у Львові. Згодом церковна тематика стане визначальною у його творчості. У межах Українського таємного університету М. Чубатий заманіфестував державний характер української нації через читання курсу з історії українського права як самостійного предмета. До того періоду українська молодь, навчаючись на правничих факультетах університетів Львова, Праги, Варшави, вивчала лише історію польського, чеського та австрійського права. Головною заслугою науковця у міжвоєнний період було означення предмета дослідження, вироблення його методу, окреслення документальної бази. Результатом праці став підручник, що охоплював історію українського права Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держав. У 1921 р. оприлюднено «Огляд історії українського права. По запискам проф. д-ра М. Чубатого. Історія джерел та державного права». Я. Падох, вказуючи на історичні заслуги науковця, зауважував, що М. Чубатий

19 ЦДІАЛ України Ф. 326. Студинський Кирило. – Оп. 1. – Спр. 378. Листи Савченка Федора. – Т. І. 1926 – 1929 рр. – С. 54.

20 Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / Українознавча б-ка НТШ. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 140–141.

21 Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / Українознавча б-ка НТШ. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – С. 155

був основоположником системи історії українського права як перший викладач цього предмета та автор першого підручника²².

Слід зазначити, що з деякими гіпотезами щодо етногенезу українців М. Чубатого не погоджувалися сучасники. Науковець вважав, що виникнення української нації мало б завершитися з постанням Галицько-Волинського князівства. Іншого погляду дотримувався М. Кордуба (1876–1947) – український історик, географ, етнограф, археограф, бібліограф, публіцист, редактор, педагог, учень М. Грушевського. Предметом дискусії з проблеми етногенезу українців стала стаття українознавця «Найважливіший момент в історії України (Україна у складі Литовської держави)» (1930). М. Кордуба відстоював точку зору, що Київська Русь у культурному та політичному аспектах була спільнотою східнослов'янських племен. Захоплення українських земель монголо-татарами, Польщею, Литвою, Московською державою пришвидшило і завершило процес розпаду Русі на окремі князівства. Найважливішим моментом української історії науковець вважав литовську окупацію, що стимулювала і завершила процес формування української нації, не допустивши її нищення шляхом агресивного наступу Москви. Така теза була неоднозначно сприйнята у науковому середовищі, зокрема еміграційним бондомом Чехії. Ініціатором дискусії в Історико-філологічному товаристві став С. Смаль-Стоцький²³. У ній взяли участь В. Щербаківський, С. Наріжний, С. Шелухін, К. Чехович, П. Смирнов, В. Сімович, М. Славінський та ін. **С. Смаль-Стоцький вважав, що українська нація існувала вже в період Київської Русі.** М. Чубатий передбачав, що початки українського народу треба шукати у дослов'янській епосі. Проте М. Кордуба спростував аргументи учасників дискусії, стверджуючи, що предметом аналізу була не Русь, а Україна, не земля (держава), а нація. Суперечки тривали і через різні підходи до поняття «нація».

М. Кордуба визначив, що термін «нація» передбачає певну спільноту, яка розуміє власні інтереси через потребу політичної самоорганізації. Опоненти ототожнювали поняття «нація» і «народ». **І. Лисяк-Рудницький, зазначаючи, що народ не лише явище старше, а й триваліше, вважав, що формування української нації започатковано у період Київської Русі.** «Пригадуємо гарячі дискусії, що їх викликала була голосна теза М. Кордуби, що... українська нація постала в Литовській державі... Але одне

22 Хобзей П. Таємний університет у Львові // Україна: Наука і культура. – К. : НАН України, 1991. – Вип. 25. – С. 242.

23 Падох Я. Історична заслуга професора Миколи Чубатого // Свобода. – 1975. – 24 вересня. – Ч. 179. – С. 220.

правильно підхоплене в теорії Кордуби: литовська доба має вирішальне значення для національної диференціації між Україною (й Білоруссю) та Московщиною – Росією. Україна перебувала тоді під впливом Заходу, Московщина – татарського сходу. І ці окцидентальні елементи – з одного боку, й орієнтальні – з другого, тривало ввійшли в ество обох націй»²⁴. І. Лисяк-Рудницький відстоював тезу С. Томашівського, що українство корениться у Київській Русі, але перша суто українська держава – це Галицько-Волинське князівство. Попри позитивні та негативні моменти у дискусіях тогочасних українознавців, слід зазначити, що тема етногенезу українців є актуальною і сьогодні. Важливо й те, що ідейні суперечки не роз'єднували українську науку того періоду.

Заслугою М. Кордуби, як представника державницького напрямку, вважаємо переосмислення ролі історичних постатей у контексті їхніх державотворчих характеристик: Романа Мстиславовича, Данила Галицького, Лева I, Юрія I, Юрія II Болеслава, Б. Хмельницького, М. Максимовича, П. Куліша, В. Антоновича, М. Грушевського та ін. З цих позицій учений висвітлював буття українців в окремих регіонах як складників єдиного організму: «Ілюстрована історія Буковини», «Північно-Західна Україна», «Історія Холмщини і Підляшшя» (подано аргументи щодо «українськості» цієї території). Слід зазначити, що розвиток території учений оцінював комплексно як взаємодію всіх чинників – політики, релігії, культури, права, економіки тощо. На думку М. Кордуби, ці землі відіграли важливу роль в еволюції українства²⁵. Оскільки вони перебували на пограниччі України, науковець доводив, що державні кордони визначаються етнічними межами. Означену проблематику він продовжив у розвідці «Територія і населення України» (1918). Згодом ця тема буде головною у праці С. Рудницького «Огляд національної території» (1923).

М. Кордуба у багатьох своїх публікаціях розглядав добу Галицько-Волинської держави як важливий етап в українському державотворенні. Висвітлюючи сторінки української історії, науковець наголошував на переважанні західних впливів у цей період. Державницький підхід простежувався в аналізі причин втрати українцями державності, а також, оцінюючи державобудівну місію Б. Хмельницького з його помилками, наприклад, негативне ставлення до окремих пунктів Зборівського та

24 Федорів І. Національно-державницька концепція Мирона Кордуби // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Джура, 2004. – Ч. 1. – С. 26.

25 Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 438.

Білоцерківського миру.

По-новому підійшов до вирішення проблем Української національно-визвольної революції В. Герасимчук у праці «Березневі статті» (1930). Науковець наголошував на військовому аспекті Переяславської угоди, оскільки вона передбачала спільні дії за повне відокремлення України від Польщі, будучи фактично першим «трампліном» у реалізації завойовницьких геополітичних планів Москви.

Чимало оригінальних праць належить представнику державницького напрямку С. Томашівському (1875–1930), який у 1921–1925 рр. жив у Берліні, в 1925 р. повернувся до Львова і очолив редакцію часопису «Політика», а з 1928 р. працював викладачем історії України Краківського університету. Серед українознавчих праць слід виокремити такі: «Українська історія: нарис І. Стародавні і середні віки», «Бісмарк і Україна». Доволі резонансними були думки науковця про вирішальні політичні й культурні впливи Польщі на творення української народності. З огляду на це розгорнулася гостра полеміка між «Новою зорею» та «Літературно-науковим вісником», в якій часопис відстоював думку про самостійність етногенезу українців²⁶.

Згодом С. Томашівський досліджуватиме історію церкви. Так, автор опублікував «Вступ до історії церкви на Україні», де проаналізував статус та умови діяльності Української церкви на межі політичного та військового протистояння між Москвою та Польщею. Науковець склав церковну карту Східної Європи IX–XIII ст. Цікаві відомості подано у праці «Петро – перший уніатський митрополит» (1928) та ін. Велика увага до церковного життя пояснюється розумінням ролі цієї інституції не лише у підтримці християнських цінностей, а й національної та державницької свідомості.

Поряд із С. Томашівським плідно працювали й інші вихованці історичної школи М. Грушевського, зокрема, І. Крип'якевич, І. Кревецький (1883–1940). І. Крип'якевич (1886–1967) упродовж 1924–1939 рр. очолював історико-філософську секцію НТШ, будучи постійним членом Археографічної комісії. Коло його наукових інтересів – це дослідження проблем українського буття від найдавнішого періоду до початку ХХ ст. Як наголошує Я. Дашкевич, наприкінці 20-х рр. ХХ ст. І. Крип'якевич здобув найбільший авторитет у написанні загальнодоступних курсів з історії України. Підтвердженням цього були численні навчальні посібники: «Оповідання з історії України», «Коротка історія України для початкових шкіл», «Огляд історії України – репетиторій для вищих клас середніх шкіл та вчительських курсів». Однією з головних тем наукового доробку

26 Кордуба М. В. В обороні історичної правди // ЛНВ. – 1931. – Т. 106. – С. 596.

вченого стали питання державницької історії України. Найбільшу частку становлять праці з історії княжого періоду, вершина яких – фундаментальне монографічне дослідження «Галицько-Волинське князівство», що побачило світ після смерті вченого в 1984 р.²⁷. Цей твір виокремлювався широтою джерельної бази із залученням літописів, грамот, іноземних хронік, синтетичністю висвітлення цього періоду. Логічним продовженням було зацікавлення науковця козацькою історією у контексті європейських подій і явищ. І. Крип'якевич опублікував з цієї тематики такі праці: «Козаччина в політичних комбінаціях 1620–1630 рр.», «Студії над державою Богдана Хмельницького», «Богдан Хмельницький».

Доцільно зазначити, що оприлюднена в 1923 р. «Українська історіографія» стала однією з перших спроб систематизації документальних і дослідницьких матеріалів з історії України. Поряд з історичними студіями науковець здійснював археологічні дослідження, вивчав сфрагістичні та геральдичні пам'ятки, історичну географію, дипломатику, історію української культури. Загальна кількість праць з історико-культурної тематики досягає 150 одиниць²⁸.

У 1935 р. у Львові І. Тиктор (1896–1982) видав «Велику історію України» за редакцією М. Голубця (1891–1942) – українського історика, письменника, мистецтвознавця, автора багатьох праць з історії мистецтва, культури, малярства, а також першого путівника Львова. У передмові до «Великої історії України» наголошувалося на трьох головних напрямках української історії – освоєння території та вихід до Чорного моря; самовизначення українців, зростання національної свідомості та створення самобутньої культури; ідеал створення власної державності, що була на першому місці у змаганнях українців.

Загалом І. Тиктор, який заснував часопис «Новий час» (1923 – 1939) та видавничий концерн «Українська преса», видрукував низку українських видань, у тому числі серію «Історична бібліотека». Отже, у 1930-х рр. оприлюднено такі фундаментальні праці: «Історія української культури», «Історія українського війська», «Всесвітня історія» та ін. Найбільш значущою для українознавства була «Історія української культури» (І. Крип'якевич, В. Радзикевич, М. Голубець, С. Чернецький, В. Барвінський), в якій у тематично-хронологічній послідовності висвітлювалася самобутність українського побуту, письменства, освіти, науки, мистецтва та архітектури від найдавнішого періоду до початку ХХ ст.

27 Шаповал Ю. І. В Україні святилось те слово. – Львів: Світ, 2003. – С. 5

28 Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – 2-ге вид. зі змін. і доп. – Львів, 1999. – С. 93.

Цінним для українознавства стала тритомна «Історія української літератури» М. Возняка, тритомне видання «Українських народних дум» за загальною редакцією Ф. Колесси. **Фонд «Учітєся, брати мої» розпочав** також видання науково-популярної літератури, авторами якої були М. Возняк, М. Голубець, В. Дорошенко, Ф. Колесса, І. Крип'якевич, В. Кубійович, І. Раковський, С. Рудницький, С. Сірополко, О. Терлецький. Продовжувала виходити серія «Історичної бібліотеки». Своєрідною енциклопедією українознавства у 20–30 рр. ХХ ст. стали календарі «Просвіти», які дуже часто були єдиними українськими книгами у галицьких родинах²⁹.

Діячі Товариства «Просвіта» орієнтувалися на виховання свідомого, духовно багатого українця, який знає історію та культуру свого народу. Тому завдання просвітян полягало в організації лекцій, концертів, вистав, українознавчих курсів, створенні філій, читалень, бібліотек, музеїв, збиранні і виданні матеріалів про Україну. Значущою була діяльність «Просвіти» у заснуванні шкіл з українською мовою навчання, організації просвітніх та етнографічних виставок з метою заохочення українства до науки та освіти. Заслугують на увагу проекти товариства щодо надання матеріальної допомоги талановитій молоді.

Українознавча інформація про Україну та українців поширювалася через періодичні видання, громадські об'єднання, політичні партії, Товариство «Просвіта», «Союз українок», «Рідна школа», «Пласт». Виконанню місії допомагали науково-популярний журнал «Життя і знання», місячник освіти, виховання і культури «Просвіта» (1936–1939) та ін. Як і в попередній період, Товариство «Просвіта» було фундатором багатьох українських свят, у тому числі Дня матері (на початку травня), днів ушанування пам'яті І. Франка, свята проголошення ЗУНР. Так, з 1936 р. товариство проводило акцію одноденного голодування у день загибелі юнаків під Крутами (29 січня 1918 р.).

Періодичні видання відображали тогочасний стан суспільства і його проблеми, виконуючи водночас інформаційну та світоглядну функції у становленні національної свідомості українського народу. Велике значення у консолідації українців серед чималої кількості інших галицьких засобів масової інформації мали часопис «Літературно-науковий вістник» та газета «Діло». Важливе місце посіла тема державотворення у різних її аспектах. Ознайомлення широких мас з напрямками суспільно-політичної думки відбувалося через презентацію поглядів народовців, представників

29 ЦДІАЛ України Ф. 401. Редакція журналу «Літературно-науковий вістник». 1897 – 1939 рр., м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 61. Статті та рецензії М. Залізняка. Рукописи. 1909. – Арк. 3.

державницької течії. Значну увагу звернуто на утвердження тоталітарного режиму в усіх сферах суспільного життя радянської України, трагедію Голодомору як наслідку окупаційної політики більшовизму.

Головним редактором «Літературно-наукового вістника» у 1922–1932 рр. був Д. Донцов. На спрямованість журналу певною мірою впливали наукові праці ідеолога українського націоналізму, зокрема, «Історія розвитку української державницької ідеї» (1917), «Підстави нашої політики» (1921), «Націоналізм» (1926), де автор обґрунтував значення політичної незалежності України. У віснику об'єктивно оцінено події, пов'язані з українізацією, яка з «правдивою українізацією нічого не має»³⁰, а також критично сприйнято спроби утвердження не нової тези про «російськість» спадщини Київської Русі³¹. Редколегія журналу публікувала дослідження творчості І. Франка, В. Антоновича, О. Кобилянської, Б. Лепкого та інших, а чітка їхня позиція у національно-державному напрямі дала змогу згуртувати наукові та громадсько-культурні сили навколо українських проблем та отримати певний резонанс у суспільстві.

Підкреслимо, що особливістю наукових студій міжвоєнного періоду на теренах Західної України було соборницьке розуміння історичного процесу на українських землях. Свідченням цього є поширення українознавчих досліджень на всі етнографічні українські землі. Зокрема, навіть у періодичних виданнях Буковини та Закарпаття важливу увагу приділяли історико-краєзнавчій проблематиці, історії місцевих звичаїв, усній народній творчості. На Закарпатті активно працював мовознавець І. Панькевич, вихованець Віденського університету. У 1919 р. він став одним із засновників осередку Товариства «Просвіта» та педагогічного товариства. Будучи фахівцем з українського мовознавства, вчений в Ужгороді редагував журнали «Віночок», «Учитель», «Підкарпатська Русь», науковий збірник «Просвіта». Підсумком численних досліджень із мовознавства, літературознавства, етнографії була його ґрунтовна наукова праця «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» (1938). Слід зазначити, що соціально-культурна інфраструктура почала позитивно змінюватися, оскільки у 1908 р. О. Назаріїв, член НТШ, у листі до В. Гнатюка зазначив на відсутність «...спеціального товариства під якою небудь легальною фірмою, котре поставило б своїм завданням національне відродження нашого Закарпаття...»³².

30 Шаповал Ю. А. В Україні святилось те слово. – Львів: Світ, 2003. – С. 589.

31 Шаповал Ю. А. В Україні святилось те слово. – Львів: Світ, 2003. – С. 591.

32 ВР ЛНБ Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр.395. Листи Назаріїва Олексія до Гнатюка В. М. 1901 – 1909, м. Львів. – Арк. 3 зв.

Українознавчі студії продовжувалися завдяки активній педагогічно-науковій діяльності літературознавця В. Бірчака. Її результатом було монографічне дослідження «Літературні устремління на Підкарпатській Русі» (1931). Історію Закарпаття вивчав В. Пачовський (1878–1942), що провадив активну наукову роботу в цьому регіоні в 1920–1939 рр. Дослідник видав історико-краєзнавчі нариси «Історія Підкарпатської Русі», «Срібна земля: Тисячоліття Карпатської України», «Українці як народ». Будучи редактором часопису «Народ» (з 1920 р.) та автором багатьох наукових розвідок, В. Пачовський наголошував на українському походженні Закарпаття, відстоюючи ідею соборності України.

Поява закарпатських, словацьких, чеських студій у 20-х рр. ХХ ст. зумовила дискусію щодо періоду первісного заселення території Закарпаття та його державної належності, зокрема це питання було висвітлено у працях Ю. Краля і В. Халоупецького. К. Кадлец довів спорідненість карпаторуського та українського населень, але ця теза не отримала підтримки правлячого чеського товариства. У цьому напрямі продовжив дослідження В. Гаджега, який проаналізував історію Закарпаття у контексті східнослов'янських подій, використовуючи як аргумент найдавніші писемні документи. Заслугою М. Бескида, Ф. Габрієля і А. Шаша вважаємо започаткування соціально-економічних студій краю на противагу концепції О. Петрова про відсутність землевласницької верстви. Разом із цим, внеском останнього в розвиток українознавства було оприлюднення стародавніх грамот цього регіону, опублікування монографії «Задачи карпато-русской историографии» (1930), дослідження культурно-освітньої діяльності О. Духновича³³ тощо. М. Лелекач у 30-х рр. ХХ ст., продовжуючи вивчення соціально-економічної структури краю, розширив джерелознавчу базу, довівши належність Закарпаття Київській Русі. Будучи патріотично налаштованим, адвокат О. Бадан-Яворенко, який проживав у Закарпатті з 1920 по 1928 рр., змушений переїхати до Харкова, де видав працю «Закарпатська Україна: соціально-економічний нарис» (1929). У цей період О. Попов опублікував працю «Карпато-русские писатели. Очерки жизни и творчества» (1931) та ін³⁴.

Водночас зростало значення проблем суспільно-політичного життя. Цікаву інформацію знаходимо в газеті «Буковина під австрійською зверхністю» (1929–1930). Специфіку визвольної боротьби Буковини

33 Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина ХХ ст.). – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, Наук.-дослід. ін-т карпатознавства, 1999. – С. 173–238.

34 Хланта О. Наукова і культурно-освітня діяльність української і російської еміграції на Закарпатті у 20-30-х рр. ХХ ст. // Науковий вісник УжНУ: Серія «Історія». – 2002. – Вип. 6. – С. 82–85.

відображено у «Літературно-науковому вістнику» крізь призму спогадів М. Кордуби³⁵.

З огляду на утвердження тоталітарного режиму в УСРР НТШ визначило чіткі завдання і окреслило перспективи у контексті пропозицій В. Кубійовича, поданих 26 грудня 1937 р. на загальних зборах. Зокрема, було зазначено про потребу в постійному науковому секретарстві; заснуванні журналу українознавства; чіткій організації науково-видавничої діяльності; розбудові НТШ та виокремленні наукових інститутів; поширенні українознавчих дослідів на всі етнографічні українські землі; належній увазі до виховання молодого покоління українознавців тощо. Ці пропозиції частково перегукувалися із попередньою публікацією у «Новому часі» від 20 січня 1937 р. В. Кубійовича «Стан і потреби української науки»³⁶.

Особливістю міжвоєнного українознавства на заході України був тісний контакт із європейською наукою. Спілкування з іноземними інституціями, що відбувалося у різних формах – обмін науковими кадрами, літературою, обладнанням; участь у наукових форумах, товариствах; організація спільних науково-дослідних програм; публікація розвідок українських учених у зарубіжних виданнях і навпаки слугували поступу української науки. Наукові контакти зі слов'янськими країнами, що базувалися на історико-культурних традиціях і географічній близькості, сприяли розвитку її гуманітарних складників. Незважаючи на складне матеріальне становище, НТШ упродовж міжвоєнного періоду делегувало представників на міжнародні форуми – з'їзди слов'янських етнографів та географів у Празі в 1924 р., а також у 1937 р. у Софії; істориків – у Варшаві в 1933 р. та Цюриху в 1938 р., візантистів – у Римі в 1936 р. Активними учасниками цих заходів були В. Кубійович, М. Кордуба, К. Студинський, М. Чубатий, Я. Пастернак, Р. Зубик та ін.

Свідченням відповідного наукового рівня українознавчих студій у Західній Україні були публікації наукових розвідок в іноземних виданнях. У 1935 р. Польське історичне товариство у Львові почало видавати щоквартальник «Земля Червенська», де побачили світ дослідження С. Барвінського, А. Копистянського, а також було подано інформацію про діяльність НТШ³⁷. Найпопулярнішим серед видань цього періоду був

35 Кордуба М. Переворот на Буковині: З особистих споминів // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Т. 81. – С. 322.

36 Кубійович В. Стан і потреби української науки // Будівничі НТШ і ЕУД. Наук. зб. / Упоряд. В. Маркусь. – К.: Обереги, 1998. – С. 114.

37 *Vjuletyn Polsko-Ukrainski*. – 1935. – S. 338.

місячник «Рух слов'янський», в якому акцентувалася увага на досягненнях слов'янства в галузі культури. Слід зазначити, що в журналі подано інформацію про українознавчу діяльність К. Студинського в честь його ювілею³⁸.

Чеські та словацькі періодичні видання були трибуною слова для західноукраїнських учених. На сторінках часописів «Словацький огляд» («Slovakyprehled»), «Славія» («Slavia») та інших систематично публікували розвідки Р. Смаль-Стоцький, В. Ваврик, К. Студинський, етнограф Я. Чекановський. Як зазначено в архівних матеріалах, науковці Університету в Братиславі запрошували до співпраці працівників НТШ з метою досконалого вивчення історії Підкарпатської Русі³⁹. Члени НТШ разом із представниками еміграційної науки були активними і постійними учасниками міжнародних конгресів, про що свідчить чимало протоколів засідань секцій⁴⁰.

Варто наголосити, що матеріальна наукова база Західної України була основою для багатьох європейських студій. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. чисельно збільшився Культурно-історичний музей НТШ, налічуючи 75 тис. каталогізованих предметів в археологічній, етнографічній, образотворчій, історичній і нумізматичній номінаціях⁴¹. Науковці європейських країн вивчали нашу національну спадщину, зокрема, доктор Г. Болікдер зі Швеції студіював етнографію Гуцульщини; професор Гоман із Німеччини вивчав стародавню культуру Галичини; у відділі доісторичної археології працював археолог Карпентієр з Австрії; у відділі етнографії – етнограф Далей з Великобританії та ін⁴². Чимало іноземних науковців писали дисертаційні роботи саме у Львові.

Розквіт музейної справи припадає на період діяльності у Львові як керівника підрозділу НТШ упродовж 1929–1939 рр. дійсного його члена Я. Пастернака. Заслугою науковця вважаємо комплексне археологічне студіювання українського буття в контексті європейської історії. Так, налагоджена робота музею була підставою для скликання у Львові в 1937 р. XIII з'їзду Союзу музеїв у Польщі. З цієї нагоди співробітники музею

38 Ruch Sliowionski. – 1929. – К. II. – С. 45.

39 ЦДІАЛ Ф. 362. Студинський Кирило. – Оп. 1. – Спр. 396. Листи Терентьєва С., Терлецьких: Б., Мар'яни, Михайла, Омеляна і Осипа, Тимченка Є. та ін. кореспондентів з прізвищами на буква «Тим». 1891 – 1940. – Арк. 53.

40 Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873 – 1939, 1941 – 1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 80. Лист до прем'єр-міністра Польщі про заснування українського університету. 1934 р. – С. 1.

41 Історія Наукового товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1949. – С. 38.

42 Хроніка НТШ // Записка НТШ. – Львів, 1930. – Ч. 69-70. – С. 181.

влаштували виставку українських стародавніх килимів⁴³.

Висновки.

Без сумніву, українознавча наука 20–30-х рр. ХХ ст. на теренах Західної України стараннями учнів М. Грушевського та інших учених досягла зрілості, українське буття студіювалося шляхом комплексного опрацювання широкого спектру наукових знань. Її історичне значення полягало в тому, що в період утвердження сталінського тоталітарного режиму науковці зробили впевнені кроки у дослідженні етногенезу українців, розвитку державності, було збережено джерельну інформацію про самотність української історії, мови, права, яка поширювалася серед світової спільноти шляхом постійних наукових контактів. Щодо цього напрямку варто наголосити на діяльності українознавчих осередків в еміграції, що доповнювали сторінки книги буття та самопізнання українського народу.

Список використаних джерел

- Франко І. Поза межами можливого / Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 435- 446.
- Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / Українознавча б-ка НТШ. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – 190 с.
- ЦДІАЛ України Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр. – Оп. 1. – Спр. 16. Положення про роботу юридичної комісії товариства. – 12 арк.
- Кубійович В. Географія України й сумежних країв. – Краків – Львів: Українське видавництво, 1943. – 250 с.
- Колодій Гр. Діяльність Володимира Кубійовича в ділянці картографії // Будівничі НТШ і ЕУД: Володимир Кубійович (1900–1985), Атанас Фіголь (1908–1993). Наук. зб. – Київ – Нью-Йорк – Чикаго, 1998. – 252 с.
- ЦДАВОУ Ф. 2201. Міністерство освіти Української Держави, м. Київ. – Оп. 1. – Спр. 22. Листування Генерального комісара з Київським

⁴³ Хроніка НТШ // Записка НТШ. – Львів, 1937. – Ч. 73. – С.

комісаріатом шкільної округи про виділення коштів для придбання підручників, видачу платні вчителям та ін. (23 травня – 26 серпня 1918 р.). – 32 арк.

Хроніка НТШ // Записки НТШ. – Львів, 1932–1934. – Т. 72. – С. 77-83.

Ленцик В. Професор Володимир Кубійович як організатор української науки: Наук. зб. – Київ – Нью-Йорк – Чикаго, 1998. – С. 18–36.

Гординський Я. Академік Кирило Студинський як дослідник літератури XV – XVII ст. – Львів, 1929 – 80 с.

Веретюк О. Огонь життя, перенесений на жертівник рідної землі // Русалка Дністрова. – 1993. – № 18. – С. 22.

Кліш А. Громадсько-політична і наукова діяльність Кирила Студинського // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Джура, 2004. – Ч. 1. – 461 с.

У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до К. Студинського (1891–1941) / Упоряд. О. В. Гайова, У. Л. Єдлінська, Г. І. Зварник. – К.: Наукова думка, 1993. – 765 с.

Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. М. С. Грушевський і Academia. Ідея, змагання, діяльність. – К.: Ін-т укр. археографії АН України, 1993. – 340 с.

Єдлінська У. Суспільно-громадська та наукова діяльність академіка Кирила Студинського // Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження. Зб. наук. пр. і м-лів Першої наук. конф.-сесії НТШ. – Львів, 1992. – С. 90–97.

ВР ЛНБ Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр. 161. Листи до Гнатюка В. М. від М. Грінченко 1910–1925 рр., м. Київ. – 22 арк.

ВР ЛНБ Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр. 105. Войнович. Лист до Гнатюка В. М. 1920 р., м. Прага. – 2 арк.

ЦДІАЛ України Ф. 362. Студинський Кирило. – Оп. 1. – Спр. 378. Листи Савченка Федора. – Т. І. 1926–1929 рр. – 230 арк.

Хобзей П. Таємний університет у Львові // Україна: Наука і культура. – К.: НАН України, 1991. – Вип. 25. – С. 45–59.

Падох Я. Історична заслуга професора Миколи Чубатого // Свобода. – 1975. – 24 вересня. – Ч. 179. – С. 2–3.

Федорів І. Національно-державницька концепція Мирона Кордуби //

- Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Джура, 2004. – Ч. 1. – С. 211–236.
- Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 145–171.
- Кордуба М. В обороні історичної правди // ЛНВ. – 1931. – Т. 106. – С. 424–438.
- Шаповал Ю. І. В Україні святилось те слово. – Львів: Світ, 2003. – 680 с.
- Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – 2-ге вид. із змін. і доп. – Львів, 1999. – 219 с.
- Задорожний І. Іван Крип'якевич – історик України // Науковий вісник УжНУ: Серія «Історія». – 2000. – № 6. – С. 91–95.
- ЦДІАЛ України Ф. 401. Редакція журналу «Літературно-науковий вісник». 1897–1939 рр., м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 61. Статті та рецензії М. Залізняка. Рукописи. 1909. – 144 арк.
- ВР ЛНБ Ф. 34. Гнатюк Володимир. – Спр. 395. Листи Назарієва Олексія до Гнатюка В. М. 1901–1909, м. Львів. – 8 арк.
- Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.). – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, Наук.-дослід. ін-т карпатознавства, 1999. – 348 с.
- Хланта О. Наукова і культурно-освітня діяльність української і російської еміграції на Закарпатті у 20–30-х рр. XX ст. // Науковий вісник УжНУ: Серія «Історія». – 2002. – Вип. 6. – С. 82–85.
- Кордуба М. Переворот на Буковині: З особистих споминів // Літературно-науковий вісник. – 1923. – Т. 81. – С. 320–333.
- Кубійович В. Стан і потреби української науки // Будівничі НТШ і ЕУД. Наук. зб. / Упоряд. В. Маркусь. – К.: Обереги, 1998. – С. 113–117.
- BjuletynPolsko-Ukrainski. – 1935. – S. 338 – 339.
- Ruch Sliowionski. – 1929. – К. II. – S. 45.
- ЦДІАЛ України Ф. 362. Студинський Кирило. – Оп. 1. – Спр. 396. Листи Терентьєва С., Терлецьких: Б., Мар'яна, Михайла, Омеляна і Остапа, Тимченка Є. та ін. кореспондентів з прізвищами на букви «Тим». 1891–1940. – 57 арк.
- Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.

– Оп. 1. – Спр. 80. Лист до прем'єр-міністра Польщі про заснування українського університету. 1934 р. – 11 арк.

Історія Наукового товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1949. – 51 с.

Хроніка НТШ // Записки НТШ. – Львів, 1930. – Ч. 69 – 70. – С. 181.

Хроніка НТШ // Записки НТШ. – Львів, 1937. – Ч. 73. – С. 170.

Гомотюк О., Білик Н., Калакура О., Юрчак Н. Історія української культури. – Тернопіль, 2014. – 224 с.

Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (кер. проекту), Т. А. Бевз, О. Є. Гомотюк, С. І. Губський, Я. С. Калакура, А. М. Киридон, І. Й. Краснодемська, В. Т. Лазарева, А. Ю. Санченко, О. М. Склярова, Л. К. Токар, Д. В. Толочко, Л. В. Чупрій, О. Б. Ярошинський. – К., 2015. – 504 с.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939: Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої / Центр держ. архів вищих орг. влади та управління України та ін.; Упоряд. Л. Яковлева та ін. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1999.

Contact:

Oksana Homotiuk,

Doctor of History,

Professor of the Department of Information and Socio-Cultural Activity,

Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

О. Є. Гомотюк,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету, (м. Тернопіль, Україна)

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

PECULIARITIES OF FUNCTIONING THE GOVERNMENT AND OFFICE LANGUAGE IN THE UKRAINIAN COSSACK-HETMAN STATE

NATALIA MEDVID

Stating the problem.

For the study of the history of the Ukrainian language, written business artifacts from different territories of Ukraine related to the daily activities of people, social and political life of the people are important. They reflect the linguistic phenomena of a certain period at the fullest, and therefore, they have repeatedly been the subject of research in works of the general theoretical and historical-linguistic nature.

According to scientists' views, finding out traditions and innovations in the composition of the ancient Ukrainian document, the elucidation of lexical-semantic and formal-grammatical stylistic means contribute to revealing the genetic basis of the official business style in the modern Ukrainian literary language.

Analysis of recent research and publications.

Business-official documents of the ancient Ukrainian literary language were the subject of numerous linguistic studies devoted to the study of the phonetic, lexical, morphological, syntactic features of artifacts, problems of historical dialectology and business stylistics (L. Dezhe, L. Kolomiyets', V. Nimchuk, M. Peshchak, V. Rozov, V. Rusanovs'ky, V. Yaroshenko, A. Yatsymirs'ky, etc.).

The general description of the ancient act was given in the works of A. Kachalkin

and M. Sverdlov. The issues of developing the style of business documents of the 14th–18th centuries were analysed in the works by V. Horobets', L. Humets'ka, M. Zhovtobryukh, U. Yedlins'ka, V. Peredriyenko, M. Peshchak, V. Rusanivs'ky.

For studying the form of “Kyiv Rus” letters, scholars use Czech, Polish, Latin diplomas of the 14th – 16th centuries, Ukrainian universals – Polish and Russian acts of the 17th – first half of the 18th century, involve the works of foreign researchers.

The aim of the article is to characterize the peculiarities of functioning the government-office language in the Ukrainian Cossack-Hetman state.

Presenting the main research material.

During the Hetmanate, the Ukrainian government and clerical language functioned not only in the internal but also in the external official communication with the Moscow authorities (B. Khmelnyts'ky's letters).

Government official and clerical documents record the live communication of numerous representatives of different territorial dialects and different social strata and groups (peasants, Cossacks, town citizens, Cossack military and administrative officials), provide material for chronologically consistent study of the system of the folk and speech language, its development and evolution of the official business style. The language and style of the official acts testify to the stability in office work, which is confirmed by the use of the same type of beginnings and endings, professional terms and phrases, compliance with the samples of legal codes and so on.

During the Russian domination, simultaneously with the Ukrainian language, the Russian language functioned in the office work, but in the 18th century it displaced Ukrainian and became the only official language.

The outstanding role in improving the business style of the Ukrainian literary language of the 17th–18th centuries and developing its usus, a kind of the universal language, which was distributed through universals and letters of Hetmans in most of the Ukrainian ethnic territory, belongs to the hetman's state institutions.

Business documentation of the Hetmanate was concentrated in offices. The issues of the tsarist government's relations with the Left Bank territory of Ukraine at various historical stages were dealt with by the offices of the Ambassadorial Order, the Malorossiya Collegium, the Chancellery of the Ministerial Board, and the Office of the Malorossiya Governor-General.

The General Military Chancellery issued important decrees and orders on current public administration issues. At the time of the military campaigns, the Marching General Military Chancellery was organised, Hetman K. Rozumovs'ky created the Hetman's Chancellery, the General Treasury Chancellery dealt with the income and expenditures of the population, and the Chancellery operated at the General Military Court.

In the General Military Chancellery of Ivan Mazepa (and later of Pylyp Orlyk) the office workers were the inhabitants of the then hetman's capital Baturyn, the natives and those who came from the other regions of Ukraine. The living environment had a significant impact on people from the hetman's entourage. According to the maps of the Ukrainian dialectologists, Baturyn is located in the areas of distribution of the left-bank Polissya dialects of the northern dialect of the Ukrainian language. Layers of the dialects of the south-eastern dialect of the Ukrainian language are sometimes noted in this territory.

Intensive genre and style development of the official business speech in the second half of the 17th – first half of the 18th century was associated with the expansion of its spheres of operation, the activities of the hierarchy of institutions of the government, the preservation of the rights and privileges of the Hetmanate, which was the largest in area and population autonomous state entity with its own administrative-territorial division, which included modern Chernihiv, Poltava, part of Kyiv, Sumy, Cherkasy and Bryansk regions.

In Hetmanate Ukraine, Hetman was assigned the highest military, political, administrative, financial and judicial power. The top of its administrative apparatus was the general military and administrative officials: general obozny (person, responsible for logistics), general judges, general clerk, etc., and the highest military-administrative Cossack governing body was the General Military Chancellery, which operated until the liquidation of the Hetmanate in 1764.

The Secretary (writing clerk) of the General Military Chancellery was called "Hetman's Chancellor", "Minister of the Interior Affairs"¹, his role in the political life of the country was significant. The General Secretary kept records, was responsible for the domestic and international affairs.

Acts and documents of the General Military Chancellery, regimental administration and judiciary, Cossacks Hundreds governments, town governments, universals, etc. were written in simple Ukrainian, understandable to all the strata of the population. Of course, the live oral language was not used

1 Словарь живого народного письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / сост. Ф. Пискунов. Киев, 1882. С. 50.

in its pure form in the office work, but it was its important component, which was always combined with the bookish one. The traditional clerical language often contained the elements from the Russian.

During the Hetman's era there were positive changes in office work, namely: a hierarchy of specialists working with documents was formed (senior clerks, writing clerks, shepherd's apprentices, protocol clerks, registrars, copyists, interpreters, local clerics); the professional level of registration of documents was improved; formal features of documents and technology of their preparing, processing, storage were established; the functional hierarchy of documents and a certain pattern between the type of document and its composition, etc. were established².

At the beginning of the 18th century, under the influence of the Western European models of office work the internationalization of documents began. Mandatory registration was introduced, the status of details was fixed, and letters (collections of sample letters) appeared, arranged according to specific typical situations.

The Sample Collection of Letters of 1712, authored by the priest Danylo Hyrman and probably his son Mosiy, submitted specimens intended for use in church and secular affairs. The writing clerks followed the generally accepted patterns of drawing up documents.

The appearance of Sample Collection of Letters provided a high degree of standardization of business language, contributed to the final consolidation of the titles of documents.

Most nominations of business documentation of the 17th –18th centuries were multifunctional. Not only any official documents that had legal force, recorded certain facts were called as acts, but also books for recording documents of town government, court cases etc.

The prolonged multifunctionality in naming documents indicated a weak expression of style-forming elements in their structure. For example, the word "protocol" was used in the early 18th century to indicate any act book, registers, notebooks, private diaries, as well as individual acts (administrative, judicial protocols), which were prototypes of modern protocols³. Probably, that is why until recently the business and official documentation of the 17th – 18th centuries

2 Кушнерук С. П. Документная лингвистика (русский деловой текст) : учебное пособие. Волгоград : Издательство Волгоградского государственного университета, 1999. С. 36–37.

3 Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. док. / упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ : Наукова думка, 1993. С. 248–249.

was not subject to differentiation in scientific researches, but was considered as a whole unity, and the problem of classification of documents of the era is complex.

In the classifications of S. Kashtanov and L. Pushkaryova the historical or legal aspects are decisive. To create an optimal classification of the Ukrainian acts, according to V. Horobets', research is needed in the field of business and official style genres, based on the species attributes of the acts, taking into account their connection with the social sphere of office work and functional status⁴.

For business documents the relatively significant features are the ones that can be used as a basis for classification: by the method of recording information, content, nomination, degree of complexity and features of the organization of the text, origin, purpose, and so on.

Researcher V. Horobets' believes that common to historical and linguistic classifications should be the division of acts into official-business and private-business. Within these groups, the scientist offers to classify documents by the functional purpose and socio-legal status.

The Ukrainian scientists S. Hlushchak, O. Dyyak, S. Shevchuk, M. Zubkov believe that the content of the document, in particular the relationship of the information recorded in the document to the subject or direction of activity, is the most important classification feature. On this basis, V. Panashenko divides the Acts of the 17th – 18th centuries into 4 groups: 1) judicial; 2) acts of purchase and sale; 3) wills, gifts; 4) other acts of current cases – complaints, requests⁵. In our opinion, this classification is primitive enough and needs to be expanded, while the principles of nomination of its individual groups are homogeneous.

Differentiation of genre forms of the official business style of the modern Ukrainian literary language is traditionally carried out taking into account both extralingual and linguistic factors. This approach involves the separation of three backgrounds: legislative, diplomatic and administrative-clerical. This division should be applied to documents of the Hetman period. After all, among them different documents can be divided into papers of diplomatic (agreement, pact), legislative (decree, act, universal, article, privilege, paragraph, decision, diploma, manifesto) and administrative and clerical (order, instruction, memorandum, receipt, certificate, summons), "Search", etc.) nature, although some of the genre varieties may be multifunctional.

4 Горобець В. Й. Проблеми жанрово-стилістичної атрибуції актових джерел XVIII ст. Рукописна та книжкова спадщина України : Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. 1994. Вип. 2. С. 73.

5 Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України). Київ : Наукова думка, 1974. С. 33.

Thus, the multifunctionality and syncretism of the documents of the 17th–18th centuries complicate the genre and style differentiation of the official business style. It is important to use different criteria for the classification of documentation, as a significant number of documents of transitional varieties by individual characteristics can not be attributed to any of the defined groups.

Conclusions.

Researchers of the history of language repeatedly emphasized the complexity of the language situation in the 17th–18th in the Ukrainian lands. Its specific feature is the parallel functioning of several varieties of literary language, the use of which was due to the sphere of public life.

The governmental and clerical language of the Ukrainian Cossack-Hetman state records the live speech of the representatives of different territorial dialects and social strata at all language levels, preserves material for chronologically consistent study of the system of the live speech, its development and the evolution of official business style. The language and style of the documents of the offices of the Hetmanate testify to the stability in office work, the development of business writing forms, compliance with the samples of legal codes, and so on.

References

1. Горобець В. Й. Проблеми жанрово-стилістичної атрибуції актових джерел XVIII ст. Рукописна та книжкова спадщина України : Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. 1994. Вип. 2. С. 73–77.
2. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. : зб. док. / упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.
3. Кушнерук С. П. Документная лингвистика (русский деловой текст) : учебное пособие. Волгоград : Издательство Волгоградского государственного университета, 1999. 96 с.
4. Панашенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (На матеріалах Лівобережної України). Київ : Наукова думка, 1974. 112 с.

5. Словарь живого народного письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / сост. Ф. Пискунов. Киев, 1882. 304 с.

Author's resume.

The search for the origins of modern problems of language policy in Ukraine and the best ways to solve them encourages the analysis of the state-building processes and the history of the Ukrainian language. Linguists and political scientists, in particular W. von Humboldt, H. Steinthal, K. Vossler, F. de Saussure, E. Sapir, B. Whorf, V. Vynohradov, O. Potebnya, L. Mats'ko, L. Nikol's'ky, O. Kuts', I. Lopushyns'ky, I. Plotnyts'ka and others repeatedly emphasized the decisive role of language in state-building.

Artifacts of the Ukrainian literary language of the 17th–18th centuries, in particular examples of business and official writing, record elements of the live oral speech at all language levels, which further influenced the formation of the norms of the new Ukrainian literary language, initiated a new official business speech. Developed business writing forms, specific terminology were inherited by modern documentation.

Systematically arranged and published act books of the 17th–18th centuries, universals and documents of B. Khmelnyts'ky, I. Mazepa, business documentation of the Hetmanate of the 17th century, artifacts of the business official language of Volyn' and the Dnieper region of the 17th century, business and vernacular of the 18th century testify that the Ukrainian government-office language functioned not only in the internal, but also in the external official communication. It covered the spheres of socio-political, socio-economic life of the people, legal relations, public administration, court, business relations and others. However, not all published documents can be researched from the linguistic point of view, as they are not presented systematically, with some changes in the graphic system of the document. Therefore, for the historical and stylistic analysis it is best to use handwritten original sources. Comprehensive linguistic study of the written artifacts of the 17th–18th centuries on different time and different territorial source base will complement the theoretical developments in the fields of the historical stylistics, history of the Ukrainian language, linguistic source studies, diplomacy, etc.

Zyciorys autora.

Poszukiwanie genezy współczesnych problemów polityki językowej w Ukrainie i najlepszych sposobów ich rozwiązywania skłania do analizy procesów państwowotwórczych i historii rozwoju języka ukraińskiego. Decydująca rola języka w tworzeniu państwa była wielokrotnie podkreślana w pracach takich lingwistów, politologów, jak m.in. W. von Humboldt, H. Steinthal, K. Vossler, F. de Saussure, E. Sapir, B. Whorf, V. Vinogradov, O. Potebnia, L. Matsko, L. Nikolski, O. Kuts, I. Lopushinsky, I. Plotnytska.

Zabytki ukraińskiego języka literackiego XVII-XVIII wieku, w szczególności teksty piśmiennictwa urzędowego, zawierają elementy żywego języka ludowego na wszystkich poziomach językowych, które w przyszłości miały wpływ na kształtowanie norm nowego ukraińskiego języka literackiego oraz zapoczątkowały nową mowę urzędowo-biznesową.

Uporządkowane i wydane księgi aktowe z XVII-XVIII wieku, uniwersalia i dokumenty B. Chmielnickiego, I. Mazepy, dokumentacja urzędowa Hetmańszczyzny z XVII wieku, zabytki języka urzędowego Wołynia i Naddnieprza z XVII wieku, języka urzędowego i potocznego języka ludowego z XVIII wieku świadczą o tym, że ukraiński język urzędowo-kancelaryjny funkcjonował nie tylko w komunikacji wewnętrznej, ale również zewnętrznej. Obejmowała ona sferę społeczno-politycznego i społeczno-gospodarczego życia narodu, stosunków prawnych, administracji publicznej, sądownictwa, stosunków gospodarczych itd. Jednak nie wszystkie opublikowane dokumenty mogą zostać zbadane pod kątem lingwistycznym, ponieważ są one prezentowane niesystematycznie, z pewnymi zmianami w systemie graficznym dokumentu. W związku z tym, w celu przeprowadzenia analizy historyczno-stylistycznej najlepiej jest korzystać z oryginalnych tekstów odręcznych. Wszechstronne badanie lingwistyczne zabytków piśmiennictwa z XVII-XVIII wieku przeprowadzone na bazie źródeł pochodzących z różnych okresów oraz obszarów terytorialnych uzupełni opracowania teoretyczne z zakresu stylistyki historycznej, historii języka ukraińskiego, źródłoznawstwa lingwistycznego, dyplomacji itp.

Contact:

Medvid N. S.

Associate Professor, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University

Candidate of Philological Sciences, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. The dissertation “Linguo-cultural vocabulary in the Ukrainian socio-psychological prose of the first half of the 20th century” was defended in 2009. Working on the doctoral dissertation – “Ukrainian Language of the Chancellery of the Hetmanate of the 17th –18th centuries”.

Author of a number of scientific and scientific-methodical works, including two collective monographs “Oleksandr Dovzhenko in the reception of the modern scientific thought” (2019), “Human and cultural priorities of modern linguistics: directions, trends and interdisciplinary methodology” (2019), three textbooks (“Professional orientation of students at Ukrainian language and literature lessons” (2010, co-authored), “History of the Ukrainian literary language of the 11th – 18th centuries” (2012), “History of the Ukrainian literary language. Control and training tasks” (2012)), publications in Scopus (“Innovative Methods in Language Disciplines during Profile Training Implementation”), articles in professional and foreign periodicals.

Member of the laboratory of Oleksandr Dovzhenko studies, an active participant of the international and national conferences and seminars.

Research interests include linguoculturology, history of the Ukrainian language, Oleksandr Dovzhenko’s writing style.

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

CENTERS FOR PRESERVING THE NATIONAL IDENTITY OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE UNITED STATES

ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ США

IRYNA NEDOSHYTKO

Abstract:

In this article, we attempt to identify and investigate the activities of cells that help preserve the national identity of Ukrainians in the United States. It has been found out that family, church, education. It has been investigated that the Church plays the largest role in the life of the Ukrainian diaspora in the United States on contribute to preserving the identity of Ukrainians on the American continent. The largest in the United States is the Ukrainian Catholic Church, with four dioceses numbering more than 400,000, and the Ukrainian Orthodox Church uniting over 200,000. It has been proven that the Church, as a bearer of national tradition, an expression of morality, a powerful factor in preserving identity, has taken on the function of helping the new “wave” of emigration to integrate into American society. We find out the importance of Ukrainian educational centers in preserving the identity of the Ukrainian diaspora in the United States. Ukrainian Sabbath Schools under the guidance of the US School Board at the Ukrainian Congressional Committee of America have been found to function most effectively, although their number is not sufficient in accordance with the size of the Ukrainian population.

Key words: national identity, Ukrainian diaspora, Church, education, schools of Ukrainian studies.

В даній статті нами зроблено спробу визначити та дослідити діяльність осередків, які допомагають зберігати національну ідентичність українців у США. З'ясовано, що збереженню ідентичності українців на Американському континенті сприяють родина, церква, освіта.

Досліджено, що найбільша роль у житті української діаспори США належить Церкві. Найчисельнішою у США є Українська католицька церква, чотири єпархії якої налічують понад 400 тис. осіб, Українська православна церква об'єднує понад 200 тис. осіб. Доведено, що Церква, будучи носієм національної традиції, виразником моралі, потужним чинником збереження ідентичності, взяла на себе функцію допомогти новій «хвилі» еміграції інтегруватися в американське суспільство. Нами з'ясовано значення освітніх українознавчих осередків у збереженні ідентичності української діаспори США. Визначено, що найбільш ефективно функціонують українські суботні школи під керівництвом Шкільної ради США при Українському конгресовому комітеті Америки, хоча їхня кількість відповідно до чисельності українського населення не є достатньою.

Ключові слова: національна ідентичність, українська діаспора, Церква, освіта, школи українознавства.

Постановка проблеми. Одним із шляхів інтеграції України у світовий простір, утвердження її міжнародного іміджу, сприйняття як надійного і передбачуваного партнера є використання надбань діаспори. В цьому контексті є актуальним дослідження української діаспори як важливого чинника збереження української ідентичності, оскільки сьогоdnішній глобалізований світ характеризується різновекторними тенденціями, зокрема, контактом культур, з одного боку, й національно-культурним збереженням – з іншого. З огляду на це ідентифікація й самоідентифікація під впливом глобалізаційних процесів набувають щораз ширшого спектру дії та змісту. Важливим є розуміння, у який спосіб розвивається українська ідентичність у США, які чинники сприяють її збереженню.

Аналіз останніх досліджень. Особливості перебування українців в іноетнічному середовищі та специфіку збереження етнічної самосвідомості вивчали М. Бушин, Т. Чубіна. Проблему збереження української ідентичності висвітлили В. Макар, В. Моцюк, С. Попик. Соціокультурним аспектам функціонування українських спільнот за кордоном приділяють увагу сучасні дослідники. Комплексному аналізу української діаспори як підсистеми українського етносу присвячені праці К. Чернової. Автор дослідила структуру української діаспори, проаналізувала стратегію її взаємодії з чужоетнічним суспільством, при цьому увага акцентується на різних вимірах соціокультурного життя діаспорного соціуму на основі збереження української ідентичності. Н. Кривда головну увагу приділяє осмисленню культурних процесів, які відбуваються в українській діаспорі, не вдаючись до розгляду процесів взаємодії діаспори з Україною.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний погляд на історію української еміграції у США загалом дає змогу визначити чотири періоди, або хвилі масового переселенського руху з України. Кожна з них – це реакція на особливі зміни життєвих обставин і перебіг історичних подій.

На сьогоднішній день, кількість українців в США досягла 1 млн. чоловік, про це свідчать офіційні дані про жителів США за 2016 рік. Серед них 59% іммігранти в першому поколінні, 21% — діти іммігрантів з України, 29% — онуки українських іммігрантів¹. Найбільше українців живе в Нью-Йорку, Пенсільванії і Каліфорнії. Хоча нечисленна українська діаспора є в кожному штаті США.

Вагомими чинниками збереження української ідентичності для українців діаспори є освіта, родина, Церква, україномовний інформаційний простір та консолідація сил у громадських організаціях. Поширеними є суботні або недільні українські школи, організовані при церквах. У них вивчають релігієзнавство, українську мову, історію та географію. Діти шкільного віку можуть бути членами молодіжних організацій (найпоширеніші це «Пласт» та СУМ), різних гуртків, товариств, груп².

Зауважимо, що основоположниками у формування освіти у США у XIX ст. були греко-католицькі священики³. На кінець XIX ст. діяло 6 українських шкіл. Діти відвідували їх після навчання в загальноосвітніх навчальних закладах⁴. У 20-х рр. XX ст. у США з'явилися перші українські школи з навчанням упродовж цілого дня. Незабаром вони увійшли до американської освітньої системи. Навчання у цих закладах відбувалося українською та англійською мовами⁵.

Українські школи у США пройшли такі етапи розвитку: 1) зародження українського шкільництва (80-ті р. XIX ст. – початок XX ст.); 2) заснування перших українських шкіл й активний розвиток освіти (50-ті рр. XX ст. – 80-ті рр. XX ст.); 3) становлення українських шкіл (останнє десятиліття XX ст. – початок XXI ст.). С. Романюк наголошує, що на початку XXI ст. етнічні

-
- 1 Кількість українців в США досягла мільйона. URL: https://gazeta.ua/articles/diaspora/_kilkist-ukrayinciv-v-ssa-dosyagla-miljona/837345
 - 2 ГДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 5. Спр. 15553. Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном. 3 жовтня 2005 р. – 14 жовтня 2005 р., 187 арк.
 - 3 Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність (1965–1991) / А. Атаманенко ; Нац. ун-т «Острозька академія», Ін-т дослідж. укр. діаспори, Укр. іст. т-во. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2010. 672 с.
 - 4 Наши школы // Свобода (США). 1905. 21 верес. С. 4.
 - 5 Оникович А. Початок шкільництва в Америці / А. Оникович // Рідна школа. 45 ліття видання. 2010. Лют. С. 4.

громади у США фінансували українські школи трьох типів: католицькі, суботні, недільні⁶.

Система освіти українських громад на сучасному етапі продовжує розвиватися. Парафіяльні школи при католицьких церквах з навчанням упродовж цілого дня, засновані у 80-х рр. ХХ ст., за назвою є українські, а за змістом – здебільшого американські⁷. Найефективніше функціонують українські суботні школи під керівництвом шкільної ради США при УККА, яку засновано в 1953 р. у Нью-Йорку⁸. Із самого початку існування метою діяльності українських шкіл стало: «...зберегти українську мову і не ... відриватися від культури своїх батьків, бо тільки тоді стануть повноцінними та корисними громадянами нової батьківщини та успішно включаться в її історичну місію на українському секторі»⁹.

Варто відзначити, що на сьогодні спостерігається тенденція до збільшення кількості навчальних закладів. Зокрема, діти українців мають змогу навчатися у: Ukrainian Saturday School - Los Angeles та Ridna Shkola of San Diego - San Diego; School of Ukrainian Studies - Hartford, School of Ukrainian Studies - New Haven, School of Ukrainian Studies, Ukrainian Catholic Diocese of Stamford; Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies – Washington, School of Ukrainian Studies - Miami, School of Ukrainian Studies – Chicago, Ukrainska Shkola - Bloomindale, St. Volodymyr's Ukrainian School - Chicago, School of Ukrainian Studies – Detroit, School of Ukrainian Studies - Minneapolis, School of Ukrainian Studies - Minneapolis, School of Ukrainian Studies - Albany, Shkola Ukrainoznavstva - Albany, School of Ukrainian Studies - Buffalo, School of Ukrainian Studies - Rochester, School of Ukrainian Studiesa - Samopomich, School of Ukrainian Studies - SUMA, New York, School of Ukrainian Studies - Syracuse, Ukrainian Heritage School - Syracuse, School of Ukrainian Studies - Lindenhurst, School of Ukrainian Studies – Yonkers, School of Ukrainian Studies – Kerhonkson, St. Andrew's Ukrainian School - South Bound Brook, School of Ukrainian Studies - Jersey City, School of Ukrainian Studies - Morris County, School of Ukrainian Studies - Passaic, St. Nikolas Ukr. Cath. School – Passaic, School of Ukrainian Studies - Yardville, School of

6 Романюк С. Роль українського шкільництва у розвитку рідномовної освіти у діаспорі. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdpu_pp/2007_18/text%20rozdil%205/ro%20ukrainskogo%20wkilnuctva.pdf

7 Дrajнiвський Р. Українське шкільництво на нових місцях нашого поселення / Р. Дrajнiвський // Рідна школа. 1983. Ч. 3. С. 7–10.

8 Жарський Е. Перше тридцятиріччя Шкільної Ради (1953 – 1983) / Е.Жарський // П'ятидесятиріччя Шкільної Ради при Українському конгресовому комітеті. Нью-Йорк, 2003. С. 46 – 52.

9 Школи й курси українознавства в США. Шкільний рік 1953–54. Шкільна Рада при УККА. – Нью-Йорк, 1954. – С. 1 – 48.

Ukrainian Studies - Trenton, Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies - Parma, Ridna Shkola Association School of Ukrainian Studies - Parma, School of Ukrainian Studies - Oregon, Ukrainian Heritage School - Philadelphia, School of Ukrainian Studies, School of Ukrainian Studies - Kent, School of Ukrainian Studies – Green Bay¹⁰.

Як зазначає Є. Федоренко, «...приємно відмітити, що кількість шкіл зростає і все більше дітей записуються до українських суботніх шкіл»¹¹. Такої самої думки дотримується заступник голови шкільної ради Ю. Гаецький, який наголосив, що українська громада Америки може пишатися школами українознавства. Їх є багато і вони збільшуються¹².

Якщо проаналізувати дані про чисельність української громади у США, то можна дійти висновку, що кількість українських шкіл та учнів у них має бути набагато більшою. Є різні причини, що визначають чисельність учнів в українських школах, проте основною вважаємо ту, що «...українському шкільництву не приділяється належна увага як з боку суспільної громади, так і з боку Міністерства освіти України»¹³. Більшість шкіл працює за програмами 1–11 класів, а у 5 школах діють 12 річні навчальні програми¹⁴.

Визначальним чинником розвитку українського шкільництва у США є асиміляція української діаспори як об'єктивний процес¹⁵. Послаблення зв'язків між поколіннями пов'язане зі зниженням активності організацій української громади і є основною проблемою для діаспори. Активісти українських громад стверджують, що «...затратою мови загрожені всі: церкви, наукові інституції, організації молоді, суспільно-фінансові організації, бо затрата мови – це затрата доросту, затрати переємности в процесі зміни генерації: церква тратить вірних, наука кандидатів,

10 УКРАЇНСЬКА ШКІЛЬНА РАДА США при Українському Конгресовому Комітеті Америки. UKRAINIAN EDUCATIONAL COUNCIL USA. SCHOOLS OF UKRAINIAN STUDIES. URL: <http://www.ridnashkola.org/schools.htm>

11 Каплун В. 35-та вчительська конференція / В. Каплун // Рідна школа. – 2012. – Ч. 161 (січ.). С. 27.

12 Хмурковська С. 34-та вчительська конференція на оселі СУМ, Еленвил / С. Хмурковська // Рідна школа. 2011. Ч. 158 (лют). С. 23–24.

13 Федоренко Є. Шкільна Рада: Здобутки, проблеми / Є. Федоренко // Рідна школа. 2009. Ч. 154 (листоп.). С. 2.

14 Романюк С. Шкільна освіта як основний чинник збереження української мови в діаспорі / С. Романюк // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті : тези доп. Першої міжнар. наук. конф., (Львів, 8–10 берез. 2006 р.) Львів, 2006. С. 279–280.

15 ГДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 5. Спр. 15553. Інформаційно-аналітичні матеріали про становище української діаспори за кордоном. 3 жовтня 2005 р. – 14 жовтня 2005 р., 187 арк.

організації членів, родина дітей»¹⁶.

Згідно зі статистичними даними, у США в 1980 р. розмовляли українською мовою лише 17 % українців¹⁷. Відповідно до даних, у 2010 р. спостерігається тенденція до збільшення україномовного населення на території США, де рідною мовою розмовляють 22,1 % українців. Цей процес відбувся завдяки представникам четвертої хвилі еміграції, тому що до цього періоду українською мовою розмовляло лише 7,6 % американських українців¹⁸.

Молоде покоління американських українців, народжене поза територією України, фізично не брало участі в національно-визвольній боротьбі, не жило на етнічній землі. Дитинство та юність цих молодих людей проходили в умовах іншомовного середовища, і відповідно національно-патріотичні почуття, властиві їхнім батькам, можуть бути не характерні для них.

З огляду на відновлення державної незалежності та розбудову Української держави, з одного боку, поступово відроджується інтерес до україніки, створюються нові українські школи. З іншого боку, цей процес можна пов'язати зі збільшенням кількості іммігрантів.

Злободенні проблеми були порушені на Всеамериканській конференції для учителів, директорів та педагогічних дорадників українських шкіл, яка відбулась 17–19 червня 2005 р. у Рочестері. Зокрема, наголошувалось на «...недосконалості навчальних програм з усіх навчальних предметів, що були видані ще в 1981 р., а також низькій фінансовій спроможності шкіл. Українські громадські організації, зокрема кредитні спілки і кооперативи, ще недостатньо надають фінансову допомогу Рідним Школам»¹⁹.

Колишній директор української школи українознавства в Нью-Йорку П. Дорогожинський щодо забезпечення навчального процесу підручниками зазначив: «...Знаю, як важко виховувати сьогодні молоде покоління, як нелегко любов до України прищепити. Але якщо є підручники, то це набагато легше. У США підручники є»²⁰. Так, за період

16 Федоренко Є. Демократизм як провідна ідея в становленні національної освіти / Є. Федоренко // Рідна школа. 1995. Ч. 2. С. 12–18.

17 Романюк С. Роль українського шкільництва у розвитку рідномовної освіти у діаспорі. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdp_u_pp/2007_18/text%20rozdil%205/ro%20ukrainskogo%20wkilnuctva.pdf

18 Воловина О. Українці в США та вплив міграції з України на діаспору США (на базі офіційної статистики) / О. Воловина // Матеріали зустрічі Недошитко І. Київ, 2012.

19 Всеамериканська українська вчительська конференція // Вісті УЗО. – 2005. Ч. 52(72) (лип.-серп.). С. 2.

20 Українська діаспора та сучасна еміграція з України: проблеми взаємин : матеріали «круглого столу», (м. Київ, 18 травня 2001 р.) / упоряд. І. Винниченко ; Ін-т дослідж. діаспори. К. : Геопринт, 2001. 22 с.

діяльності шкільна рада видала понад 70 підручників загальною кількістю 2000 примірників. Деякі з раніше виданих книг вийшли з обігу, багато підручників після попереднього їх виправлення і доповнення видавничою комісією перевидаються та пристосовуються до нових вимог²¹. Також не можна залишити поза увагою той факт, що в навчальному процесі учителі українських шкіл використовують різні допоміжні матеріали, отримані з України. Це історичні й географічні атласи, підручники, методичні та ілюстративні матеріали, що дають можливість робити навчання більш ефективним і цікавим²².

Є. Федоренко вказує на тенденцію омолодження вчителів. Нині у школах працює 65 % учителів віком 25–50 років. Більшість з них – це професійні педагоги, які здобули вищу педагогічну освіту, та прибули до Америки впродовж останнього десятиріччя²³. Так, у 2009–2010 рр. навчальний процес забезпечували учителі, які переважно працювали у школах України²⁴. Це підтверджує О. Воловина, який провів детальний аналіз даних. «Загалом школи українознавства, – як зазначає вчений, – оновлюються за рахунок новоприбулих висококваліфікованих педагогів «четвертої хвилі» емігрантів, які вводять в навчальний процес нові методики викладання. Новоприбулі вчителі у США становлять 50 % від загальної кількості педагогів у школах українознавства»²⁵.

Координацію роботи у шкільній системі проводить шкільна рада, яка відповідає за навчально-методичне забезпечення, кваліфікацію кадрового складу, організацію та модернізацію навчального процесу. Зауважимо, що вчителі українських шкіл у США постійно підвищують професійний рівень на вищих учительських курсах. Як зазначає дослідник українського життя в Америці Р. Ільницький, «...Щоб стати вчителем українознавства, не достатньо бути педагогом, а потрібно бути дуже добрим педагогом... Учитель ще мусить мати високу особисту культуру, щоб заімпонувати молоді і повести її з собою на шлях вірності українським традиціям. Молодь, яка виходить з українських шкіл з легковаженням школи і вчителя – правдоподібно понесе за собою почуття меншовартості всього,

21 Кравченко О. Шкільна рада при Українському Конгресовому Комітеті Америки / О. Кравченко // Рідна школа: 45 ліття видання. 2010. (Лют.). С. 12.

22 Боднар В. Рідна Школа / В. Боднар // Вісті УЗО. – 2002. – Ч. 36(20) (верес.-жовт.) С. 3.

23 Федоренко Є. Демократизм як провідна ідея в становленні національної освіти / Є. Федоренко // Рідна школа. 1995. Ч. 2. С. 12–18.

24 Кривоніс В. З'їзд вчителів шкіл українознавства Шкільної Ради при УККА / В. Кривоніс // Свобода (США). – 2009. – 6 листоп. – С. 9.

25 Ключковська І. Освіта українського зарубіжжя. Сучасний стан та перспективи. URL: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=701>.

що українське, до кінця свого життя»²⁶.

Зважаючи на це, у 1985 р. Є. Федоренко та представник УНСІ. Флис уклали угоду про те, що «...УНС спонсоруватиме вчительські курси на Союзівці два тижні для кільканадцятьох вчителів та викладачів, які проводитимуть програми з українських предметів для підвищення кваліфікації вчителів Рідної Школи»²⁷. Відтоді впродовж 28 років учительські курси відбуваються на Союзівці (у 1952 р. УНС придбав помешкання для відпочинку, яке на сьогодні стало одним із символів українського життя у США. Розташована Союзівка поблизу містечка Кергонксон (штат Нью-Йорк) у Кетскільських горах, які нагадують українські Карпати. На її території є Греко-католицька церква Пресвятої Трійці, пам'ятники Т. Шевченкові, І. Мазепі, Л. Українці, Г. Грушці, Й. Сліпому. Усі будинки збудовані в карпатському стилі і мають назви українських міст: Ворохта, Ужгород, Одеса тощо. Щоліта відбуваються зустрічі пластунів, дні «Союзу українок Америки», святкування загальноамериканських і загальноукраїнських свят, весіль. Останні шість років проводиться фестиваль української культури, на який з'їжджаються українці з різних міст США, а також гості з України). В. Журавська, учитель культури в організації «Рідна школа» в Чикаго зазначила: «Хай буде благословенна ця ідея – вчити систематично вчителів і хай благословенні будуть ті, хто втілюють її, і ті, хто надає таку можливість!»²⁸.

Варто зауважити, що щороку програмою курсів передбачено лекції з української мови та літератури, культури, історії, географії, а також історії діаспори. Українську літературу викладає Є. Федоренко, хоча у 1996 р. лекції (про шістдесятників) читав В. Яременко з Київського університету, у 1997 р. – П. Кононенко, а в 1999 р. (курс «Нова українська література») – А. Погрібний з Інституту мовознавства Української академії наук. Л. Рудницький читав лекції про релігійні мотиви в українській літературі, зокрема у творчості шістдесятників²⁹. Українську мову на учительських курсах викладають П. Маляр, Я. Цьовх, І. Гурін, історію України – Ю. Гаецький, Т. Гунчак, українську культуру – С. Геруляк, О. Павлів, І. Мірчук, Л. Волинець,

26 Ільницький Р. Призначення українців в Америці / Р. Ільницький. – Нью-Йорк, 1965. – 126 с.

27 Гаецький Ю. 25-ліття учительського семінару (1985–2009) / Ю. Гаецький // Рідна школа. – 2009. – Ч. 154 (листоп.). – С. 23–24.

28 Дмитришин-Часто Л. «Союзівка» – Учителям, Учителі – «Союзівці». URL: <http://meest-online.com/?p=14990>.

29 Гаецький Ю. 25-ліття учительського семінару (1985–2009) / Ю. Гаецький // Рідна школа. – 2009. – Ч. 154 (листоп.). – С. 23–24.

І. Оменцінська, Л. Кочман та ін.³⁰.

Курси, присвячені історії й культурі Київської Русі, яка заклала основи для становлення української державності, проходили упродовж 21 липня – 4 серпня 2011 р. Навчальний процес забезпечували викладачі Ю. Гаєцький (давня історія), Є. Федоренко (література), І. Мірчук (стародавнє мистецтво, іконопис і архітектура), В. Боднар (середньовічна географія)³¹. Після прослуховування лекцій упродовж двох років студенти отримують диплом, який дає їм змогу викладати в системі «Рідної школи». За весь період проведення курсів їх слухачами було понад 400 учителів, 13 з яких стали директорами шкіл³². Від 1997 р. кредитні спілки оплачували навчання слухачів курсів³³.

Питання розвитку освіти є основною темою видання часопису «Рідна школа», започаткованого в 1964 р. у Нью-Йорку. Важливою є роль цього часопису в підвищенні рівня викладання українознавчих дисциплін у навчальних закладах української діаспори, збереженні самоідентичності українців у США, висвітленні історико-педагогічних, націєтворчих, мовних та інших проблем українців, які опинилися поза межами етнічної батьківщини³⁴. Публікації не лише відображають актуальні проблеми, котрі перебувають у центрі уваги освітянської спільноти, але й дають змогу стати професіоналами педагогам-початківцям, підвищити рівень кваліфікації учителям і вихователям, сприяють самоосвіті читачів, виконують роль координатора в навчально-виховному процесі. Аналіз джерельного матеріалу, зокрема, публікацій часопису «Рідна школа» та інших періодичних видань і ювілейних збірників, інформації про проведення учительських курсів дає змогу виокремити педагогів-дослідників, які вивчали проблеми організації та науково-методичного забезпечення шкільної освіти. Серед їх числа Е. Жарський, В. Калина, Р. Дразньовський, Є. Федоренко, А. Вовк, Ю. Гаєцький, І. Гурін, П. Ісаїв, К. Кисілевський, Ю. Любинецький, П. Маляр, В. Мацьків, В. Модрич-Верган, І. Пеленська, М. Семчишин, І. Сточанський та інші.

³⁰ Там само

³¹ Дмитришин-Часто Л. На Союзівці відбувся 27-й учительський семінар / Л. Дмитришин-Часто // Рідна школа. 2011. Ч. 160 (жовт). С. 22–24.

³² Федоренко Є. Шкільна Рада: Здобутки, проблеми / Є. Федоренко // Рідна школа. 2009. Ч. 154 (листоп.). С. 6.

³³ Гаєцький Ю. Вчительський семінар – 2007 на Союзівці / Ю. Гаєцький // Рідна школа. 2007. Ч. 148 (листоп.). С. 25.

³⁴ Онкович А. Формування професійної компетентності вчителів української діаспори США засобами педагогічної періодики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / А. Онкович. – Київ, 2004.

Конкретні імена є у громадських організацій та членів громади, які проводять організаційну роботу з розвитку українського шкільництва, оскільки вони є тим середовищем, яке сприяє збереженню національної ідентичності. Варто зауважити, що фінансовою базою шкільної ради є сталий відсоток річних прибутків УККА і тимчасові фонди³⁵. Так, подружжя Гнатюків, яке наприкінці 1949 р. прибуло до Філадельфії, стало одними «...з фундаторів першої української школи, турбуючись про те, щоб наймолодші іммігранти долучалися до рідного слова в англomовному середовищі»³⁶. Українська школа ім. Т. Шевченка в м. Пармі (штат Огайо) також постійно отримує фінансову підтримку від членів громади. У 2007–2008 навчальному році спонсорами школи були: С. Фединяк – 600 дол., М. і Т. Доброноси та Є. і Х. Раковські – по 250 дол., Р. і Р. Козії – 200 дол., В. і Н. Самойленки – 150 дол., а також багато інших осіб, які надали допомогу на загальну суму 6035 дол.³⁷. В українській школі ім. Л. Українки, яка діє при українсько-американському культурному центрі у Нью-Джерсі, створено фонд ім. В. Тершаківця (на вшанування його пам'яті як учителя цієї школи) з метою надання підтримки обдарованим дітям та їх залучення до вивчення історії України³⁸.

Незважаючи на різнопланові завдання, які виконує школа, одним із основних залишається виховання молодого покоління. Визначаючи важливу функцію освітніх закладів у збереженні та розвитку української спільноти за кордоном, М. Семчишин зазначив: «...Українська школа у діаспорі має дати українській молоді не тільки певний обсяг знань, школа має виховати її і вчинити повноцінним членом національної спільноти,... та ... здібною діяти в інтересах української спільноти»³⁹ [35, с. 244].

Зауважимо, що учні організації «Рідна школа», здобуваючи ґрунтовні знання з предметів українознавчого циклу, також ознайомлюються з національними звичаями і обрядами, відзначають найбільш поширені в Україні свята. Традиційним стало свято шкільної ялинки, яке щорічно організують в українських школах. Так, 7 грудня 1996 р. відбулася

35 Статут Шкільної Ради при УККА. URL: <http://www.ridnashkola.org/statut.htm>.

36 Лазебник С. Стовідсотковий українець з Америки : Планида Мирослава Гнатюка / С. Лазебник. – К. : Етнос, 2006. – 88с.

37 Школа українознавства ім. Т. Шевченка Українського Православного Собору св. Володимира в м. Парма, штат Огайо. URL: <http://www.shvchenkoschool.org/patrons/donors/index.php>.

38 Фундація імені Василя Тершаківця. URL: <http://www.ridna.org/VTershakovec/index.html>

39 Семчишин М. Напрявні української виховної системи / М. Семчишин // Другий Світовий Конгрес Вільних Українців : матеріали. – Торонто, Нью-Йорк, Лондон, 1986. – 470 с.

імпреза для членів організації «Рідна школа» із Нью-Йорка. Свято відкрила директор школи О. Кекіш доповіддю «Різдвяні традиції». У ході зустрічі «Дитячий вертеп» виконував колядки та відбулося театралізоване дійство, присвячене Різдву Христовому. Вчителька зі Львова М. Касіян зазначила, що «...приємно вражена тим, що діти гарно розмовляють рідною українською мовою, чудово декламують, співають колядки та щедрівки»⁴⁰. 29 січня 2000 р. новорічний концерт провели учні організації «Рідна школа» у Пармі. Зауважимо, що учасниками вертепу були діти новоприбулих емігрантів з України. Різдвяні колядки та віншування репрезентував кожен клас. Учасників і гостей частували кутею та іншими різдвяними стравами⁴¹. Учні школи св. Йосафата, що у Пармі, створили мистецький гурток «Будівничий клуб» і провели 16 грудня 2004 р. Різдвяну зустріч з мешканцями шевченкового дому. У ході імпрези учні декламували вірші про Різдво, а також колядували⁴².

Важливим моментом виховної роботи українських шкіл у США є також щорічне вшанування пам'яті борців за волю України, видатних діячів української культури. Члени організації «Рідна школа» із Гартфорда відзначали 82-у річницю бою під Крутами. 29 січня 2000 р. у парафіяльній церкві відбулася панахида пам'яті героїв Крут. Відзначення річниці розпочато короткою історичною довідкою про події 29 січня 1918 р. Під супровід пісні «Ой, у лузі червона калина» учні поклали калиновий вінок до підніжжя символічної Аскольдової могили з березовим хрестом на ній та з білим покривалом, на якому було зображено 300 хрестів на пам'ять про юнаків, які загинули на станції Крути. Важливим моментом програми було запалювання і передавання з рук у руки естафетного вогню⁴³.

Дня 26 жовтня 2003 р. українська громада Клівленда відзначала 61-у річницю створення УПА і 44 роковини вбивства С. Бандери. Участь у цьому заході взяли учні 5 та 9 класів української школи. О. Рабосюк і Н. Сироїжка розпочали дійство декламуванням вірша «За волю України». Хвилиною мовчання учасники заходу віддали шану пам'яті загиблим воїнам УПА і С. Бандері у супроводі пісні «Чуєш, брате мій», а на завершення пролунав Державний гімн України⁴⁴.

40 Твардовський П. Свято рідно шкільної ялинки в Нью-Йорку / П. Твардовський // Рідна школа. 1997. Ч. 1(116). С. 23.

41 Твардовський П. Свято рідно шкільної ялинки в Пармі / П. Твардовський // Рідна школа. 2000. Ч. 126. С. 24.

42 Учні 5–8 клас школи св. Йосафата // Вісті УЗО. – 2005. – Ч. 48(68) (січ.). С. 2.

43 Роль та місце української діаспори в становленні незалежної Української держави / Б. Д. Лановик [та ін.] ; за ред. проф. Б. Д. Лановика. Тернопіль : Екон. думка, 2001. 292 с.

44 Скала П. Відзначення 61-ої річниці УПА і 44-их роковин вбивства Степана Бандери / П. Скала // Вісті УЗО. – 2003. – Ч. 43(63) (листоп.-груд.). – С. 2.

Як наголосила В. Каплун, «...майбутнє нашої держави – це діти. Наша мета – їх навчити і виховати, щоб кожний з них зрозумів, що дійсно «нам пора для України жити», бо ми – її нащадки. Але жити так жертвовно, як це розумів І. Франко». Ці слова стали гаслом літературно-музичного вернісажу «Нам пора для України жити» на вшанування пам'яті І. Франка, який проводили в українській школі ім. Лесі Українки (Випані, Нью-Джерсі)⁴⁵.

Із шкіл українознавства вийшли високоосвічені американські громадяни українського походження, які заступають високі професійні посади в українській громаді і американському світі⁴⁶. Зокрема, програмний директор українського відділу «Голос Америки» А. Кармазин, керівник капели бандуристів ім. Т. Шевченка у США О. Махлай, театральний митець в Україні І. Цішкевич, викладач мистецтва в Україні Л. Боднар-Балагутрак, власник адвокатської фірми в Києві М. Сілецький, а також брати Дейчаківські (Микола – працював у Києві при фонді ім. Сороса, Орест – відслідковує українські інтереси в Гельсінській комісії Конгресу США, Юрій – кардіолог клініки поблизу Вашингтона) та ін.⁴⁷

В. Семілетко зазначає, що зі зміною історичних реалій освітня місія українських шкіл у США пройшла шлях еволюції від просвітництва через навчання письму в перших школах на початку ХХ ст. до збереження етнічної ідентичності засобами мови, культивування окремих елементів культури, дотримання обрядовості в сучасних умовах. При цьому духовна місія – через українські школи і церкви виховати молодше покоління в душі любові до України та її народу – лишилася незмінною⁴⁸.

У травні 2019 року в Посольстві України в Вашингтон відбулася Перша щорічна конференція українських освітян США «Як зробити так, щоб українська мова, культура й традиції збереглися для наступних поколінь української громади Америки?». Подібний форум проводився в Сполучених Штатах уперше за понад 70 років – з часів заснування Шкільної Ради при Українському Конгресовому Комітеті Америки (УККА). Учасники конференції обговорили проблеми освіти та поспілкувалися з представниками української влади, у тому числі заслухали звернення

45 Каплун В. Школа українознавства ім. Лесі Українки вшанувала пам'ять Івана Франка / В. Каплун // Рідна Школа. – 2007. – Ч. 148. – С. 29.

46 Зельвак В. Школа Українознавства – Чикаго / В. Зельвак // Пропам'ятна Книга з нагоди 50-ліття Школи Українознавства (Чикаго, Іллінойс, 1950–2000). Чикаго, 2000. 146 с.

47 Скала П. 50-ліття школи українознавства товариства «Рідна Школа» / П. Скала // Вісті УЗО. 2003. Ч. 42(62) (верес.-жовт.). С. 1–2.

48 Семілетко В. Особливості навчального процесу в українських школах США / Українознавство. 2006. № 4. С. 342–344.

Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич. За підсумками роботи першої конференції її учасники прийняли Ухвалу, націлену, зокрема, на закріплення взаємодії Шкільної Ради при УККА з українським Міносвіти, науковими та навчальними установами України. Крім того, українські освітяни Америки домовилися створити платформу для обміну інформацією між собою, а також колегами з України. І що не менш важливо – попрацювати разом над адаптацією підручників для маленьких українців у США⁴⁹.

Роль Церкви в житті української діаспори в США важко переоцінити, оскільки це пов'язано принаймні із декількома чинниками: релігійністю українського народу; соціальним змістом діяльності Церкви, що окреслюється в умовах замешкання українців за межами рідної території; історією української еміграції, яка є складовою Української церкви, що «... За Христовим покликанням, з'являлася ... на дорогах, щоб напоїти спраглих Словом Божим»⁵⁰. Свого часу греко-католицький єпископ Костянтин Богачевський наголошував: «...без віри нема культури, а без культури народ не є народом!»⁵¹. Варто зазначити, що у діаспорних громадах Церква ніколи не була «суто релігійною установою», вона слугувала і залишається центром організації суспільного життя, освіти, виховання дітей та молоді, культури та самозбереження, допомоги і благодійності.

Серед перших емігрантів – значна кількість греко-католиків. Саме тому однією з перших на Північноамериканському континенті постала УКЦ – офіційна назва українців-католиків на поселеннях, яка водночас і до сьогодні залишається найбільшою та авторитетною серед автономних церков. На думку С. Кияка, «...УКЦ завжди ішла за своїми дітьми на чужину в особах священників і єпископів, поділяючи долю і недолю своїх духовних дітей, пов'язуючи з Батьківщиною, даючи їм духовне підкріплення, відіграючи роль духовної берегині українських душ»⁵². Свої священники вважалися найпершими провідниками⁵³. Початок УКЦ

49 У Вашингтоні обговорили, як зберегти українську освіту в США. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2702851-u-vasingtoni-obgovorili-ak-zberegti-ukrainsku-osvitu-v-ssa.html>

50 Климчак М. На стежках українсько-американської дипломатії / М. Климчак // Свобода (США). – 2008. – 19 верес. – С. 5, 19.

51 Матейко Р. Церква, як фактор збереження етнічної самосвідомості зарубіжного українства / Р. Матейко // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє : щорічник / за заг. ред. проф. Б. Лановика. – Тернопіль : Екон. думка, 2000. – С. 70–76.

52 Кияк С. Українська діаспора як символ церкви-паломниці: проблеми і перспективи / С. Кияк // Історія релігій в Україні : наук. щорічник, 2004. Кн. 1. Львів : Логос, 2004. С. 288–293.

53 Кравченко О. У 125-ліття першої української католицької церкви в США / О. Кравченко // Свобода (США). 2010. 15 січ. С. 9.

в США заклав І. Волянський, який організував братство св. Миколая (18 січня 1885 р.) та скликав збори, щоб обговорити потребу в побудові власної церкви і придбанні потрібних на це грошей⁵⁴.

Зазначимо, що 26 березня 1907 р. папа Пій Х призначив, хоча й без єпархіальної влади, першого греко-католицького єпископа для греко-католиків у США Сотера Ортинського, вікарієм римо-католицького єпарха. 12 травня 1907 р. у соборі св. Юра у Львові митрополит Андрей Шептицький і єпископи Костянтин Чехович, Григорій Хомишин хіротонізували ієромонаха Сотера Ортинського⁵⁵. У першому єпископському посланні владика Сотер Ортинський сформулював основну візію ролі Церкви у житті заокеанських українців: «Бажаю слави Церкви Руської, а невідлучно з тим бажаю продвигнення нашого народу в напрямі просвітленім і економічним, щоб бодай американська Русь скинула пута застою і ретроградності, та віддихала легше в життю всесвітнім»⁵⁶.

Після смерті єпископа непорозуміння між духовенством з галицьких і закарпатських єпархій, що розпочалися з перших років імміграції, завершилися остаточним поділом греко-католиків США у 1924 році на дві окремі юрисдикційні одиниці: перша – Філадельфійська (для вихідців з Галичини) і друга – Пітсбургська (для закарпатців). Єпископом першої став Костянтин Богачевський, другої – Василь Такач. Варто зазначити, що взаємовідносини між ними позначилися перманентним протистоянням і постійним напруженням. Внаслідок цього в перші роки керівництва обох єпископів від УГКЦ відокремилось близько 15 % вірних, які утворили УПЦ в США. Проте, у 1958 р. злиттям Філадельфійської і створеної за два роки до того Стенфордської єпархії засновано Філадельфійську митрополію, від якої згодом відокремилась Чиказька єпархія. У повоєнні роки виникла друга греко-католицька митрополія у США – Пітсбургська, до складу якої пізніше увійшла створена папою Іоаном Павлом II Пармська єпархія⁵⁷.

На сьогодні УКЦ у США складається з митрополичої архієпархії та

54 Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України ; Ін-т археології. – К. : Альтернативи, 1998. Т. 15 : Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко, 1999. – 351 с.

55 Виходець з Дрогобиччини Стефан-Сотер Ортинський – перший єпископ української діаспори в США / упор. В. Л. Ортинський. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 218 с.

56 Недошитко І. Роль церкви в житті української діаспори США (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.) / І. Недошитко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. 2012. № 10 (235). С. 63–73.

57 Совінська Н. Роль релігії у національному розвитку України та української еміграції / Н. Совінська // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє : щорічник / за заг. ред. проф. Б. Лановика. – Тернопіль : Екон. думка, 2000. С. 23–31.

трьох епархій. Усі вони безпосередньо підпорядковані Римському престолу, однак єпископи, що їх очолюють, а це митрополит Філадельфійський Борис Гудзяк, єпарх Чиказький Річард Семінак, єпарх Стенфордський Павло Хомницький та єпарх Пармський Роберт Москаль, належать до Синоду єпископів УГКЦ⁵⁸. На ниві священства трудиться «...близько двохсот священників і близько двохсот тисяч людей... Є набагато більше українців, але, деякі – як зазначив у розмові з кореспондентом Радіо «Воскресіння» Стефан Сорока приходять до нашої церкви більше на свята»⁵⁹.

Значне місце серед релігійних формувань українців-емігрантів у США відіграє і УПЦ – одна з перших церковних організацій православних українців поза межами України. УАПЦ США була організована як невід’ємна частина УАПЦ, що відродилась в Україні у 1920-х р.⁶⁰. Серед політичних емігрантів, які залишили Україну, був єпископ Іоанн Теодорович, що першим очолив Церкву, яка поступово збільшувалася і за рахунок колишніх греко-католиків, що відійшли від Московського Патріархату, і наступних хвиль переселенців. Як і УАПЦ, УАПЦ США завжди була автокефальною. Про це вказано на початку конституції, що визначає її «...автокефальною» (незалежною) у всіх питаннях свого існування та уряду, і її права рівні з правами інших автокефальних церков»⁶¹. У 1936 р. собор УАПЦ США повторив минулі рішення, що УАПЦ, відроджена у 1920-х р. в Україні, була, є та залишиться автокефальною⁶². У цьому статусі вона проіснувала до 1990-х р., а після невдалої спроби об’єднання із УПЦ КП в незалежній Україні, пішла на зближення з Константинопольським Патріархатом на певних

58 Гринчишин Т. Мапа і статистика Церков Київської традиції: США. URL: <http://patriyarkhat.org.ua/ukr/authors/article;341/>.

59 Бурка Л. Учасники Синоду УГКЦ єпископи Іван Мартиняк, Лаврентій Гуцуляк, Степан Сорока, Петро Стасюк розповіли журналістам про життя Церкви на поселеннях. URL: <http://www.rr.lviv.ua/pfc.php?p=7&z=13&prn>.

60 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917–2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 22. Протопресвітер Степан (Біляк С.М.). Свідчення, що стосуються історії УПЦ в США, 7 арк.

61 Там само

62 Там само

умовах⁶³.

Також частина українських православних парафій у США, протестуючи проти передачі їх під юрисдикцію іншого патріархату від Київського, заявили, що вони залишаються вірними Києву, і від північних штатів Іллінойс і Огайо до південного штату Флорида залишилися у підпорядкуванні Київського Патріархату. Також у травні 2002 р. у Свято-Микільській церкві відбулося постриження протопресвітера Степана Біляка в ієромонахи, яке здійснили під час Божественної літургії три архієреї: Патріарх Філарет, єпископи Олександр (Биковець) і Димитрій (Рудюк), а отже, наречення і рукоположення його на єпископа-вікарія Київського Патріархату в США й Канаді з титулом «єпископ Бориспільський, керуючий парафіями Київського патріархату в Сполучених Штатах Америки»⁶⁴. 10 листопада 2006 р. владику Степан Біляк, архиєпископ Бориспільський, вікарій Київської єпархії, керуючий парафіями УПЦ КП у США, що досі управляв ними з м. Купер-Сіті (Флорида), упокоївся. Водночас у складі юрисдикції є архиєпископ Уманський та Детройтський Олександр Биковець у Детройті (Мічиган) та єпископ Макарій у Гюстоні (Техас), які продовжують працювати на благо церкви та українських діаспорян.

Церкву, яка увійшла 1995 р. належить до Константинопольського Патріархату і складається з трьох єпархій, очолює **Митрополит Антоній** (в миру *Іван Іванович Щерба*), предстоятель УПЦ у США (і УАПЦ у діаспорі).

Окресливши організаційні засади побудови двох важливих конфесій серед українців США, варто звернути увагу на їх функції та значення для української спільноти. На думку сучасного дослідника Н. Кочан, «... важко перебільшити значення інтеграційної функції українських церков у діаспорі. Вони стали не тільки ланкою, що єднала українців з батьківщиною, їхня діяльність сприяла консолідації української національної меншини в

63 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917 – 2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 35. Документи про об'єднання УПЦ в США з Вселенським Константинопольським Патріархатом, 4 арк.

64 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917 – 2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 18. Указ Патріарха Філарета (Денисенка М.А.) про призначення єпископа Стефана (Біляка С. М.) Єпископом Бориспільським, керуючим парафіями КП в США, 1 арк.

країнах поселення, гальмувала процес асиміляції»⁶⁵.

Так, теперішній єпископ Стенфордський владика Павло Хомницький, який очолює єпархію з січня 2006 р., зберігає та примножує духовні надбання українського народу, консолідує українську спільноту. У жовтні 2006 р. на базі Стенфордського єпархіального релігійного і культурного центру УГКЦ відбувся круглий стіл: «Нова хвиля. Завдання. Проблеми. Перспективи розвитку» за участю представників нової хвилі еміграції, а також громадських, релігійних діячів діаспори. У дискусії взяло участь понад 50 представників, які ухвалили спільне рішення про «... необхідність згуртування нової хвилі еміграції до зорганізованого життя задля продовження справ, започаткованих попередніми хвилями еміграції, збереження себе і своєї ідентичності у чужому світі та налагодження ділової співпраці з українськими урядовими структурами»⁶⁶.

У вересні 2008 р. громадська організація «Нова українська хвиля» провела у Стенфордській греко-католицькій семінарії міжнародну американсько-канадську науково-практичну конференцію «Українська діаспора – джерело утвердження позитивного образу України у світі». Відбувся круглий стіл, тему якого визначив у виступі єпископ Стенфордський Павло Хомницький «Церква як центр згуртування українців за кордоном». Дискусія на цю тему була дуже жвавою. Окрім місійного значення Церкви, на якому наголошував Павло Хомницький, учасники конференції доволі гостро поставили питання про збереження її національної сутності та ролі духовних провідників у згуртуванні українців за кордоном, зокрема новоприбулих⁶⁷. Соціально-політичну функцію Церква реалізує через розробку та вдосконалення своєї соціальної доктрини з урахуванням умов життя у країні перебування; висвітлення доктрини в інформаційних виступах і зверненнях до народу; в проповідях священнослужителів, які коментують події, що відбуваються в світі, з позицій Церкви тощо⁶⁸.

Яскравим прикладом соціально-політичної ролі Церкви, формування світогляду молодих українців стала діяльність отця Степана (Біляка), який очолив УПЦ КП у США. Він є відомим священнослужителем, якому «... за довголітню усердну душпастирську працю на ниві святої Української

65 Кочан Н. Зарубіжний український католицизм: історія і сучасність / Політика і час. 1994. № 2. С. 62–71.

66 Роздольська М. Вільна особистість – творець своєї долі і співтворець історії свого народу / Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. – 100 с.

67 Остюжанцева О. Міжнародна науково-практична конференція про ролі діаспори / Свобода (США). – 2008. – 10 жовт. – С. 1, 17, 20.

68 Роздольська М. Стенфордській єпархії – 50 років / Свобода (США). 2008. 14 листоп. С. 1, 16–17.

православної церкви, увінчану збудуванням Церкви святого Миколая в Купер Ситі, Флорида, США...» Патріарх Мстислав надав право на ношення Другого Наперсного Хреста⁶⁹. Степан Біляк також брав участь як проповідник у християнських передачах на радіо «Голос Америки» за часів атеїзму в радянській Україні⁷⁰. Крім душпастирської справи, Степан Біляк завжди вболівав за долю українського народу та виступав з доповідями, присвяченими історичним подіям, відомим українським діячам. Найбільшу популярність мали такі проповіді: до V-ої річниці Чорнобильської катастрофи⁷¹, про національно-визвольні змагання на теренах Західної України «Листопадовий зрив»⁷², слово перед панахидою за Головою Директорії та Головним Отаманом Війська і Президентом Української Народної Республіки С. Петлюрою⁷³ та багато інших.

Особливим здобутком УПЦ у США є її центр у місті Саут-Бавнд-Брук (штат Нью-Джерсі). Були засновані теологічна семінарія, культурний центр, архів, бібліотека та музей, закладено кладовище, архітектурною домінантою якого є меморіальний храм св. Андрія Первозванного. Упродовж багатьох років у церкві моляться за спокій душ жертв Голодомору. Варто зазначити, що це перший храм у світі, збудований в пам'ять жертв Голодомору та інших репресій у СРСР. Під церквою розміщений мавзолей, в якому спочиває Патріарх Київський і всієї Руси-України Мстислав (С. І. Скрипник). У червні 1971 р. на українському цвинтарі у Саут-Бавнд-Брук посвячено хрест – пам'ятник борцям за волю й державність України. 30 серпня 1983

69 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917 – 2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 17. Грамота Патріарха Мстислава (Скрипника С. І.) протопресвітеру Степану (Біляку С. М.), про нагородження Другим наперсним хрестом, 1 арк.

70 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917 – 2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 20. Тексти проповідей, прочитаних на радіо «Голос Америки» та в церквах, 45 арк.

71 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917 – 2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 21. Доповіді протопресвітера Степана (Біляка С.М.), присвячені історичним подіям, відомим українським діячам та ін., 69 арк.

72 Там само

73 Там само

р. на території кладовища встановлено пам'ятник митрополитові Василеві Липківському. Саут-Бавнд-Брук став потужним центром православ'я, отримавши назву українського Єрусалиму в діаспорі, а засоби масової інформації назвали його «українським пантеоном».

Так, від початку існування Церкви в еміграції, що є важливим для української громади, збереження її ідентичності, створюються спеціальні навчальні заклади (колегії, семінарії, академії, університет), які забезпечують не тільки релігійний, а й національно-культурний розвиток українства. «Щоб наша Церква, ..., вдержалася, треба їй – як наголошував єпископ Костянтин Богачевський, започатковуючи у Стенфорді Український коледж, – провідної інтелігентної верстви, котра любила б цю Церкву та дорожила б усім, що українське. Треба виховати свою власну, свідому американсько-українську інтелігенцію, в першій мірі своє, свідоме, українське духовенство»⁷⁴. За час свого існування Стенфордська семінарія св. Василя Великого підготувала для Української Церкви понад 200 священників, 6 єпископів, серед яких колишній Глава УГКЦ Любомир Гузар.

Стенфордську семінарію св. Василя Великого закінчив також владика Василь Лостен, який став пізніше третім Стенфордським єпископом. За значний внесок у збереження та розвиток української культури Василь Лостен у 2001 р. рекомендований до нагородження грамотою Президента України⁷⁵, а в 2007 р. відзначений Орденом «За заслуги» III ступеня⁷⁶. На початку 1990 р., коли утворилась незалежна Українська держава, студентами семінарії стали понад 70 українських юнаків.

Доброчинність є характерною рисою приватного життя і українців-емігрантів, і Церкви загалом. УГКЦ у США утримує суботні та недільні школи для дітей і юнацтва, опікується численними організаціями для молоді та дорослих, співпрацює з багатьма громадськими організаціями.

Як і УКЦ, УПЦ у США «...ніколи не була просто церквою, але більше центром збереження та просування світської української культури

74 Липківський К. Історія одного далекого пам'ятника / К. Липківський // День. – 2009. 20 листоп. С. 3.

75 ГДА МЗС України. Ф. 1 (справи постійного зберігання за 1988–2005 рр.). Оп. 1. Спр.11275. Питання національних меншин (загальне). 21 червня 2001 р. – 7 вересня 2001 р., 193 арк.

76 Державні нагороди для греко-католицьких єпископів : http://sww.cerkiew.net.pl/Wiadomosci/wiadomoscjedna_ukr.php?polaczenie=wiad_1187952059&cerkiew=cerkiew.

та національної ідентичності»⁷⁷. Свідченням цього є український музей етнографії і бібліотека у Стенфорді, які заінкорпоровані у штаті Коннектикут як окремі культурні установи, але вони є невід'ємною частиною Стенфордської єпархії УКЦ. Книжковий фонд бібліотеки у Стенфорді на сьогодні налічує понад 70 тис. примірників українських книг та періодичних видань, які внесені до світового каталогу. Україномовні еміграційні видання та нові надходження книг і періодики з України постійно його поповнюють. У бібліотеці у Стенфорді також зберігаються цінний архівний матеріал, класифікований тематично, а також впорядковуються особисті архіви визначних українців діаспори – єпископів Сотера Ортинського, Костянтина Богачевського, Амвросія Сенишина, Василя Лостена. Нині впорядковано архіви Я. Падоха, Ю. Старосольського, У. Старосольської, М. Угриня-Безгрішного, М. Чубатого, Комітету допомоги скитальцям – діячам української культури, Українського католицького допомогового комітету та ін.⁷⁸.

Для з'ясування ролі церковних громад у житті українців США слід вивчити діяльність релігійно-культурного осередку ім. св. Андрія у Норт-Порті (Флорида). Заснований понад 40 років тому групою українців з США й Канади під керівництвом В. і П. Різників та сенатора П. Юзика з Канади, він став твердинею українства на Північноамериканському континенті. П. Юзик згодом зазначатиме: «...Ці люди були свідомі, що вони не в силі збудувати католицьку і православну церкви, а тому вирішили створити одну соборну громаду і одну екуменічну церкву на основі християнського братерства й єдності українського народу»⁷⁹.

Значну роль у релігійному житті українців у США відіграють протестантські церкви. Найчисленнішими є дві федерації: Всеукраїнське євангельсько-баптистське братство і Українське євангельське об'єднання в Північній Америці. Значну кількість послідовників має також П'ятдесятницьке братство Америки.

Протестантизм здійснює певний духовно-інтелектуальний вплив на українську діаспору, що базується на підвищеному інтересі до внутрішнього, особистого життя людини, її релігійності, врахуванні національної

77 ЦДАЗУ. Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 2. Єпископ Бориспільський Вікарій Української Православної Церкви Київського Патріархату в США і Канаді Степан (Біляк Степан Михайлович, 1917 – 2006), український церковний та громадський діяч на еміграції (США). Спр. 22. Протопресвітер Степан (Біляк С.М.). Свідчення, що стосуються історії УПЦ в США, 7 арк.

78 Подаровано книгозбірню д-ра Ярослава Велети // Свобода (США). 2009. 20 лют. С. 9, 13.

79 З громадського життя в Норт-Порті, Флорида // Час і події. – 2010. – 5 трав. – С. 15.

самобутності. Один з принципів протестантизму – суворе дотримання моральних норм кожною людиною. З огляду на це протестантські об'єднання систематично поповнюють свої ряди представниками нетрадиційних церков, беруть участь у діяльності багатьох культурних і громадсько-політичних організацій, їх керівних органів.

Висновки. Отже, північноамериканська українська діаспора займає значне місце у суспільному житті країни поселення, у неї є наявні можливості для самореалізації і репрезентації українства як повноцінної спільноти у світі. Аналіз діяльності українських церков, шкіл українознавства у США свідчить про те, що вони є важливою складовою багатогранного життя діаспори, специфічним компонентом соціальної структури суспільства.

Володіючи ресурсами, зберігаючи національну ідентичність, діаспора спроможна сприяти поширенню інформації про нашу державу та українство. Окрім цього, релігія впливає на розвиток і збереження цінностей культури, нагромадження і трансформацію культурного досвіду, на формування й розвиток естетичних цінностей, на традиційні норми поведінки віруючих. Створювані духовні цінності збагачують загальнолюдську культуру, посилюючи українську самобутність. При цьому духовна місія – через українські школи і церкви виховати молодше покоління в дусі любові до України та її народу – лишилася незмінною, що уможливляє співпрацю з історичною Батьківщиною.

Contact:

Iryna Nedoshytko

Lecturer of the Department of Information
and Socio-Cultural Activity
West Ukrainian National University

Ірина Недошитко

кафедра інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнський національний університет

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH AS AN IMPORTANT FACTOR OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS IN INDEPENDENT UKRAINE

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

IURII SHCHERBIAK

Abstract:

It is proved that in the period of political and socio-economic transformations in Ukraine, issues related to socio-cultural problems are especially relevant, which consider not only theoretical models but also practical advice on cooperation between the state, Church and society in solving social, educational problems, place and role of man in the modern socio-cultural space of Ukraine.

The main directions of educational activity of the Ukrainian Greek Catholic Church in the conditions of modern state-building process in Ukraine are revealed. The influence of the Ukrainian Greek Catholic Church on the formation of the system of moral and ethical values of Ukrainian society and its role in overcoming the spiritual crisis caused by the domination of the totalitarian political regime is clarified. The educational policy of the Ukrainian Greek Catholic Church is analyzed, the models and tasks of the Church at the present stage are proposed.

The Church, education and science as a universe that unites all spheres of human existence undoubtedly play a decisive role in inventing answers to the challenges of civilization facing Ukraine and its culture. The educational activity of the Church really directs the life-creating processes, ensures the formation of the young generation of Ukrainians with harmoniously

developed intellect, inherited experience, moral principles and values.

It is substantiated that the Church, having a high level of trust in society, has a significant potential to influence the public consciousness and it is an effective means regulation of social behavior. In particular, through the Church's preaching, catechetical, educational and charitable activities, it can promote the formation of moral qualities in citizens, such as patriotism, honesty, decency, obedience to the law, tolerance, trust, solidarity, etc., which are strongly associated with a set of civic virtues.

It is emphasized that religious organizations of the Ukrainian Greek Catholic Church in Ukraine have a high dynamics of growth and strengthening of their presence in various social and socio-cultural spheres. Through forms of participation of socially active believers organized in such way, the Ukrainian Greek Catholic Church has a direct influence on society. These associations exist in both public and private form, have their own purpose and task, but operate only with the permission of the Church and under its patronage. The important point is that all communities carry out educational activities in the spirit of Christianity, conduct religious practices, and provide assistance to target groups.

It is proved that the UGCC at the present stage of statehood has managed to strengthen its position not only in terms of socio-material base, but also created the most developed system of spiritual education. Having identified the cultural and educational direction in church construction as a priority, the Church outlined its main factors: the education of priests, theological formation of the clergy, educational work with youth, families, helping the terminally ill, the disabled, widows, the cardinal elevation of catechism education, adaptation of the structure of monastic communities to the requirements of the Second Vatican Council.

Key words: Ukrainian Greek Catholic Church, educational activity, educational doctrine, religious education, moral and ethical values, socio-cultural processes.

Анотація:

Доведено, що в період політичних та соціально-економічних трансформацій в Україні, особливо актуально постають питання, присвячені соціокультурній тематиці, у яких розглядаються не лише теоретичні моделі, а й практичні поради щодо співпраці держави, Церкви та суспільства у вирішенні соціальних, освітніх проблем та місця і ролі людини у сучасному соціокультурному просторі України.

Розкрито основні напрямки просвітницької діяльності Української

Греко-Католицької Церкви в умовах сучасного державотворчого процесу в Україні. З'ясовано вплив УГКЦ на формування системи морально-етичних цінностей українського суспільства та її роль у подоланні духовної кризи, спричиненої пануванням тоталітарного політичного режиму. Проаналізовано освітню політику УГКЦ, запропоновано моделі та завдання Церкви на сучасному етапі.

Вирішальну роль у винайденні відповідей на цивілізаційні виклики, що стоять перед Україною та її культурою, безперечно, належить Церкві, освіті та науці як універсуму, що об'єднує всі сфери буття людини. Просвітницька діяльність Церкви реально скеровує життєтворчі процеси, забезпечує становлення молодшої генерації українців із гармонійно розвинутим інтелектом, успадкованим досвідом, моральними принципами та ціннісними настановами.

Обґрунтовано, що Церква, маючи високий рівень довіри в суспільстві, володіє значним потенціалом впливу на суспільну свідомість та дієвими засобами регуляції соціальної поведінки. Зокрема, завдяки здійсненню Церквою проповідницької, катехизаційної, просвітницької та добродійної діяльності вона може сприяти формуванню у громадян моральних якостей, таких як патріотизм, чесність, порядність, законслухняність, толерантність, довіра, солідарність тощо, які стійко асоціюються з набором громадянських чеснот.

Акцентовано увагу, що релігійні організації УГКЦ в Україні демонструють високу динаміку зростання й посилення своєї присутності в різних суспільних та соціокультурних сферах. Через такі організовані форми участі суспільно-активних віруючих, УГКЦ здійснює безпосередній вплив на суспільство. Ці об'єднання існують як у суспільній, так і в приватній формі, мають власну мету і завдання, але діють виключно з дозволу Церкви та під її патронатом. Важливим моментом є те що, усі спільноти проводять виховну і навчальну діяльність у дусі християнства, провадять релігійні практики, а також надають допомогу цільовим групам.

Доведено, що УГКЦ на сучасному етапі державності зуміла зміцнити своє становище не лише в питаннях соціально-матеріальної бази, але й створила найбільш розвинену систему духовної освіти. Визначивши культурно-просвітницький напрямок у церковному будівництві за пріоритетний, Церква окреслила його основні чинники: справи виховання священиків, богословської формації духовенства, освітньо-виховної праці з молоддю, родинами, допомоги невиліковно хворим, інвалідам, удовам, з кардинального піднесення рівня катехизації та непрофесійної богословської освіти, пристосування устрою монаших

спільнот до вимог II Ватиканського собору.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, просвітницька діяльність, освітня доктрина, релігійна освіта, морально-етичні цінності, соціокультурні процеси.

Постановка проблеми.

Європейський вимір сучасних трансформаційних змін в Україні має широкий спектр рушійних сил і соціальних ресурсів. До них належить і Церква як важливий чинник соціальних і культурних трансформацій. В українському суспільстві у період незалежності України фактично безперервно відбуваються трансформаційні процеси, зокрема зміни в державному устрої, соціально-політичній системі, у сферах освіти та культури тощо. Одним із дієвих чинників, що активно вплітається в соціокультурну площину українського соціуму, є діяльність церковних інституцій та релігійних організацій. Церква як важливий суспільний інститут набуває все більш вагомого значення у суспільно-політичному та соціокультурному просторі України.

Після проголошення незалежності України спостерігається динамічний процес відродження її державності, звільнення від тоталітарної ідеології, звернення до духовної спадщини минулих поколінь і формування національної ідентичності в нових історичних умовах. У цьому контексті важливим став прояв самобутніх явищ, що є винятковими для кожної держави, вирізняючи її з-поміж інших. До такого, саме українського феномена завжди належала й належить Українська Греко-Католицька Церква (далі – УГКЦ), яка за природою своєї діяльності органічно поєднує східні й західні духовно-культурні надбання та церковні традиції, що свого часу було викликано геополітичним становищем України і стало мостом між Сходом і Заходом у культурному просторі народу, зокрема Східної Галичини.

Пролягти живим містком між християнськими Сходом і Заходом - ця місія виглядає дуже високою, виглядає честю для тієї української церкви, яка на неї спроможеться. Проте таку місію (зокрема, для УГКЦ), і пропагують, і критикують сучасні українські релігієзнавці, відзначаючи, що “месіанська ідея” української церкви - це “синтез греко-візантійської культурної спадщини з духовними цінностями західно-європейського

світу”¹.

Упродовж свого існування Церква виконувала важливі суспільні функції: світоглядну, комунікативну, регулятивну, інтегруючу та ін. Загальні тенденції світового розвитку показують, що самобутні релігійні погляди були невід’ємною частиною життєвого укладу та суспільного устрою сучасних європейських націй. Вони притаманні усім народам, суттєво впливаючи на формування етнічної та національної самосвідомості спільнот. Церква відіграє роль ключового системоутворюючого фактора культури і суттєво впливає на процес самоідентифікації етнічних та національних спільнот. Міжнаціональні відносини також мають глибоку релігійну складову.

Головна функція Церкви – душпастирська робота, однак її авторитет у суспільстві має значення та вплив на усі сфери життя окремої людини та суспільства загалом. Як ідеологія і практика релігійного життя, протягом останніх століть греко-католицизм органічно злився на теренах західноукраїнських земель, з суспільним життям. Важлива роль Української Греко-Католицької Церкви у житті українського суспільства на сучасному етапі вимагає від педагогів, істориків, культурологів скрупульозної роботи над дослідженням важелів впливу цієї інституції. В період політичних та соціально-економічних трансформацій в Україні, особливо актуально постають праці, присвячені соціокультурній тематиці, у яких розглядаються не лише теоретичні моделі, а й практичні поради щодо співпраці держави, Церкви та суспільства у вирішенні нагальних соціальних проблем та місця і ролі людини у сучасному освітньо-культурному просторі України.

Розробка теоретичних засад і визначення сутності Церкви як важливого соціокультурного феномена, що зумовлює процес націєтворення, на сьогодні є одним з пріоритетних завдань українського суспільства. Адже сучасні тенденції національного відродження вимагають більше уваги приділяти джерелам і рушійним силам націєтворчих процесів, умовам і факторам, які впливають на характер, особливості та динаміку їхнього розвитку. У зв’язку з цим значно актуалізується потреба у соціокультурному аналізі Церкви як унікального феномена духовно-освітнього життя українців та системного чинника національного розвитку України.

Вивчення процесів становлення просвітницького аспекту проблеми дає змогу осмислити соціальну доктрину Церкви в попередні періоди та

1 Паславський І. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української Церкви. - Львів, 1994. - С. 37.

на сучасному етапі, з'ясувати її роль і місце в суспільних трансформаціях, напрями духовного життя віруючих, а також визначити важелі її впливу на перебіг соціокультурних процесів в Україні. Демократичні перетворення і зміни, що відбулися останніми роками у нашому суспільстві, спонукали і уможливили наукові дослідження, пов'язані з різноманітними аспектами концептуальних засад просвітницької діяльності Української Греко-Католицької Церкви. Дослідження цієї проблеми проводили як теологи, психологи, так і філософи, історики, політологи й педагоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціокультурного значення Церкви значну увагу приділяли зарубіжні мислителі (М. Вебер, Теяр де Шарден, Жак Марітен, Іван-Павло II та ін.). В історії соціально-політичної думки України державотворча роль Церкви підкреслювалася І. Франком, І. Огієнком, В. Липинським та іншими дослідниками. За роки незалежності у вітчизняній науці сформувалася стала традиція дослідження Церкви як важливого чинника духовного розвитку суспільства та формування ціннісної культури особистості (І. Курас, В. Бондаренко, Л. Гузар, М. Маринович, І. Онищук, М. Попович). У галузі державно-управлінського знання роль Церкви та різні аспекти її значення для українського державотворення висвітлювали О. Грінер, В. Єленський, Ю. Кальниш, О. Киричук, М. Рибачук, О. Саган та ін.

Наукове обґрунтування релігії як чинника духовного оновлення сучасного суспільства здійснене в роботах багатьох інших дослідників: С. Гладкого, В. Іванишина, Г. Косухи, В. Палія, М. Рибачука. Питаннями формування основ християнської моралі у процесі духовного відродження сучасної України займалися Я. Войтенко, М. Литвин, В. Малахов. Джерела з історії греко-католицької Церкви та українського чернецтва висвітлювалися в працях І. Біласа, М. Ваврика, Я. Стоцького, В. Сергійчука, А. Колодного та ін.; праці вчених діаспори: Б. Боцюрків, І. Гриньох, Г. Лужицький, І. Музичка, І. Хома, І. Шевців та ін.

Серед закордонних дослідників відзначимо осмислення природи християнського соціального вчення, здійснене Антоніо Марія Бадджо. Аналіз питання неможливий без урахування спроб осмислити природу соціального вчення у рамках самої УГКЦ, що їх здійснювали передусім М. І. Любачівський, Л. Гузар і С. Шевчук. На особливу увагу заслуговують праці Т. Добка «Роль християнської освіти та виховання у формуванні громадянського суспільства», М. Мариновича «Екуменічна хартія Європи: «Рівняймо стежки Господу», о. І. Мончака «Самоуправна Київська Церква».

Історико-педагогічні аспекти діяльності УГКЦ висвітлювалися в

працях І. Андрухів, Л. Генік, І. Мицишин, Б. Трофим'яка, Ж. Ковби, Р. Яковичина та ін. Зasadничі ідеї християнства в контексті кризи сучасної педагогічної науки були розглянуті А. Вихрущем. Дослідженням ролі і місця християнства в українському вихованні займається О. Вишневський.

Водночас необхідно констатувати, що складні реалії сьогодення, неоднозначне позиціонування Церкви щодо російської агресії, напруження міжконфесійних відносин зумовлюють актуальність проблематики просвітницької діяльності Церкви в соціокультурному просторі України в умовах трансформаційних змін.

Метою статті є проаналізувати просвітницьку діяльність Української Греко-Католицької Церкви як соціального інституту громадянського суспільства для сучасних соціокультурних трансформацій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Релігія як форма світогляду і Церква як її впливова інституція завжди були й залишаються потужною культуротворчою, просвітницькою силою українського суспільства. Протягом століть Церква формує відповідні моральні цінності, традиції, символи, естетичні ідеали, визначає філософські й наукові проблеми, створює культурно-історичне підґрунтя народної свідомості. Історія свідчить, що під впливом релігійних ідей відбувався національно-культурний і духовний поступ багатьох народів, державні перетворення, інтегративні процеси в суспільстві, боротьба націй задля збереження власної самобутності. У ХХІ столітті людство увійшло не лише з великими амбіціями та можливостями їх реалізувати, але й з усвідомленням загрозливих глобальних проблем, які пов'язані, перш за все, із нівелюванням традицій, втратою гуманістичних ілюзій, нашаруванням різновекторних ідей, стереотипізацією поведінки та поведінкових настанов, ціннісним нігілізмом тощо. Цивілізаційні виклики історії, на які людство намагається знайти та, певно, знайде відповіді, постають і перед українським суспільством.

Вирішальна роль у винайденні відповідей на цивілізаційні виклики, що стоять перед Україною та її культурою, безперечно, належить Церкві, освіті та науці як універсуму, що об'єднує всі сфери буття людини. Просвітницька діяльність Церкви реально скеровує життєтворчі процеси, забезпечує становлення молоді генерачії українців із гармонійно розвинутими інтелектом, успадкованим досвідом, моральними принципами та ціннісними настановами. У сьогodнішніх реаліях Церква спроможна засвоювати уроки минулих поколінь українського народу, бути готовою до здійснення історичної місії українства на основі переконання, що лише

сформована історична культура, що уособлює досвід народу, дозволить зробити власний свідомий цивілізаційний вибір сьогодні.

У сучасній Україні західноукраїнські землі зберігають статус регіону з найвищим рівнем релігійності населення. Навіть за радянських часів саме тут була найщільніша мережа релігійних організацій у Радянському Союзі. Вийшовши в 1989 році з підпілля, у наступні роки УГКЦ відповідно також невпинно збільшувала кількість своїх релігійних громад. Так, у 1992 році, УГКЦ мала 2644 релігійні громади, у 1995 році – 3032, у 1996 році – 3079, у 1997 році – 3098, а станом на 1998 рік – 3243 релігійні громади². Такий стан речей зберігся в регіоні й після проголошення Україною незалежності. Якщо у 2000 р. вважали себе релігійними 87,9% опитаних жителів Заходу України, то у 2017 р. релігійними назвали себе 91,3% респондентів (для порівняння: у 2017 р. у цілому по країні релігійними визнали себе 67,1% її жителів, а найменшу кількість таких було зафіксовано на Півдні – 42,7%)³.

Для повноти картини подаємо статистику кількості зареєстрованих громад на 2018 р. у неправославних конфесіях: Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) - 3470, Римо-Католицька Церква (РКЦ) - 943, Євангельські християни-баптисти (ЄХБ) - 2816, Церква християн віри євангельської (ХВЕ) - 2693, Церква адвентистів сьомого дня (АСД) – 1070⁴. Якщо порівняти статистику конфесійного поля України (щодо кількості зареєстрованих громад) до і після отримання Томосу, то за даними на 2018 рік, в УПЦ було 26 зареєстрованих 12 434 громади, УПЦ КП - 5363 громади, УАПЦ - 1171 громада⁵.

Говорячи про високий рівень релігійності населення сучасної Галичини, необхідно зважати не лише на історичну традицію, але й особливості розвитку економіки регіону та відповідної соціально-професійної стратифікації його населення, адже йдеться про переважно аграрний регіон, де об'єктивно домінують традиціоналістські цінності та поведінкові норми. Отже, Церква за умови, що вона має чималий рівень довіри в суспільстві, має значний потенціал впливу на суспільну свідомість та володіє дієвими засобами регуляції соціальної поведінки. Зокрема, завдяки здійсненню

2 Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми, тенденції розвитку (1988-1998 рр.) – Тернопіль, 1999. – 120 с.

3 Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України / РІСУ (risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2019/75410/).

4 Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали). Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” 24 травня 2017 р. Київ: Центр Разумкова, 2017. С. 40.

5 Там само С.6.

Церквою проповідницької, катехизаційної, просвітницької та добродійної діяльності вона може сприяти формуванню у громадян моральних якостей, таких як патріотизм, чесність, порядність, законслухняність, толерантність, довіра, солідарність тощо, які стійко асоціюються з набором громадянських чеснот.

Про рівень довіри суспільства до Церкви переконливо свідчать наступні факти. Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства з 2000 р. Останнє за часом загальнонаціональне дослідження було проведене з 23 по 28 березня 2018 року за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Дослідження здійснювалося в усіх регіонах України, за винятком АР Крим та тимчасово окупованих районів Донецької і Луганської областей. Було опитано 2016 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищувала 2,3%. Порівняльний аналіз результатів досліджень дозволяє зробити наступні констатації⁶.

За показником довіри Церква продовжує утримувати одну з перших позицій серед суспільних і політичних інститутів (поряд з волонтерськими організаціями і Збройними Силами). Разом з тим, порівняно з 2010р., коли рівень суспільної довіри до Церкви досяг максимуму (73%), наразі цей показник є нижчим – 60%. У регіональному розрізі рівень довіри корелює із загальним рівнем релігійності – якщо у Західному регіоні довіряють Церкві 83% респондентів (рівень релігійності – 91%), то у Східному – лише 48% (рівень релігійності – 63%)⁷.

Цікавою для нашого дослідження є оцінка релігії як життєвої цінності. Важливість релігії в житті респондентів зросла з 2000р. до 2010р. – 63% і 72% респондентів, відповідно, в ці роки назвали релігію дуже або скоріше важливою. Як і рівень релігійності, визнання важливості релігії в житті залежить від регіону: так, на Заході її вважають важливою 89% опитаних, а на Сході – лише 40%.

Показовими є також дані стосовно виховання релігійності дітей у сім'ї. Виховання цієї якості вважають найбільш важливим лише 16% опитаних: від 38% жителів Заходу до 6% – Сходу. Загальне число тих, хто вважає виховання релігійності дітей важливим, зросло у період між 2000 і 2010рр. (з 11% до 17%), і від того часу практично не змінилося.

6 Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. та Держава і Церква в Україні-2018: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) / Razumkov centre (razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf).

7 Там само. С.6.

Привертає увагу питання про релігійну толерантність. Українське суспільство залишається загалом толерантним до сповідання різних релігій. Так, переважна більшість (75%) громадян вважають, що “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування” (44%) або “всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога” (31%)⁸.

Загалом високий рівень довіри до Церкви дисонує з рівнем її визнання як морального авторитету. На цей час моральним авторитетом визнали Церкву 45% опитаних, тоді як у 2010р. – 56%. Не вважають її моральним авторитетом – 35% (проти 27% у 2010р.). Позиції громадян з цього питання мають виразний регіональний характер: Церква є моральним авторитетом для 74% жителів Заходу, значно нижчими є показники в Центрі і на Півдні (41% і 39%, відповідно), і лише 28% – на Сході. У Західному регіоні частка тих, хто визнає Церкву моральним авторитетом, істотно переважає частку тих, хто так не вважає (11%), у Східному, навпаки, більшість опитаних (52%) не вважають Церкву моральним авторитетом, а в Центрі та на Півдні частки тих, хто підтримує кожну з цих позицій, приблизно рівні⁹.

Після початку військових дій на території України, з 2014 по 2017рр. зменшувалося число громадян, упевнених, що в сучасному українському суспільстві Церква відіграє позитивну роль: у 2017р. так вважали 43% опитаних, тоді як у 2016р. – 46%, у 2014р. – 53%. Однак, останнє за часом опитування зафіксувало деяке зростання, порівняно із 2017р., числа тих, хто вважає, що роль Церкви в суспільному житті є позитивною: наразі таку думку висловили 49% опитаних. Найбільшою мірою зростання оцінки позитивної ролі Церкви помітне на Півдні (зараз так оцінюють її роль 43% жителів цього регіону, тоді як у 2017р. – 29%) і Сході (33% і 26%, відповідно). Позитивна оцінка ролі Церкви на Півдні стала близькою до такої оцінки в Центральному регіоні (45%), але, як і раніше, найчастіше позитивну роль Церкви відзначають жителі Заходу країни (74%).

Зростає число тих, хто підтримує принцип відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви. У 2002р. лише 29% опитаних були згодні з тим, що відокремлення церкви від держави і школи від церкви є необхідною передумовою демократичності держави і забезпечення права особи на свободу совісті (не згодні – 38%). У 2007р. тезу про необхідність

8 Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. та Держава і Церква в Україні-2018: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) / Razumkov centre (razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf).

9 Там само. С.8.

відокремлення церкви від держави і школи від церкви підтримували вже відносна більшість (47%) опитаних – і від того часу ситуація принципово не змінилася. Наразі згоду з цією тезою висловили 43% проти 29% тих, хто з нею не згоден (не визначилися в цьому питанні – 28%).

Зростає також число не згодних з викладанням релігії в загальноосвітніх школах: у 2010р. таку позицію відстоювали 31% опитаних, у 2013р. – 37%, у 2016р. – 40%, у 2018р. – 43%. Водночас, зменшується число тих, хто підтримує таке викладання на факультативних чи обов'язкових засадах. Так, у 2010р. їх число складало 59% (38% – за факультативне викладання, 21% – за обов'язкове); у 2016р. – 49% (34% і 15%, відповідно), у 2018р. – 47% (32% і 15%, відповідно)¹⁰.

Найменше противників вивчення релігії у школі – в Західному регіоні (20%), найбільше – на Сході (66%). Проте навіть у Західному регіоні лише 30% опитаних підтримують обов'язкове вивчення релігії у школах (41% – факультативне). До того ж, число прихильників обов'язкового викладання релігії в школі у цьому регіоні зменшується (у 2016р. воно становило 37%).

Більшість громадян визнають вплив релігії на певні аспекти суспільного життя. Так, 71% громадян вбачають роль релігії в тому, що вона “підвищує моральність і духовність людей” (найчастіше в Західному регіоні (90%), найрідше – на Сході (58%)); 64% вважають її “одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури” (найчастіше на Заході країни (82%), найрідше – на Сході (48%)), 52% (проти 46% у 2000р.) – “одним із чинників демократичного суспільства” (найчастіше на Заході (70%), найрідше – на Сході (40%)). Число згодних із судженням “релігія є елементом політичного життя” досягало максимуму у 2000 (48%) і 2016 (50%) роках.

Разом з тим, відносна більшість опитаних погоджується з тим, що релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі: допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім тощо (з цим згодні 42% опитаних проти 34% незгодних, з цим погоджується відносна більшість жителів усіх регіонів, крім Західного, де відносна більшість (47%) з цим незгодна. Більшість або відносна більшість респондентів не погоджуються з судженнями: “релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо”, “релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини”, “релігія не впливає на життя суспільства”, “релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві”, “релігія шкідлива,

¹⁰ Там само. С.7.

оскільки роз'єднує людей на різні конфесії”, “релігія відмирає і в майбутньому зникне зовсім”.¹¹

Оцінюючи, на чиєму боці є Церква в параметрах “бідні і знедолені – сильні і багаті”, громадяни дедалі більше схиляються до того, що Церква дещо більшою мірою є на стороні “сильних і багатих”: якщо у 2010р. за десятибальною шкалою (де “1” – це “обстоювання прав бідних і знедолених”, а “10” – “сильних і багатих”), позиція Церкви була оцінена у 5,2 бала, то у 2018р. – у 5,9 бала. Єдиний регіон, де оцінка склала менше 5 балів, – Захід (4,9 бала); в решті регіонів – від 5,4 на Півдні до 6,6 бала на Сході країни.

Результати моніторингу свідчать, що вплив релігійних організацій на формування політичних поглядів і позицій їх членів є невеликим. Наявність тієї чи іншої міри такого впливу постійно засвідчують лише близько 7% опитаних. А саме: “я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй релігійній організації”, – 4% або “на мій політичний вибір частково впливає позиція моєї релігійної організації” – 3%¹².

Важливою подією у житті українських християн став Майдан і Революція гідності. До цієї значимої події українського суспільного життя долучилися Церкви, і це мало відчутний резонанс у житті суспільства та сприяло переосмисленню ролі самих Церков у суспільстві. Майдан став місцем зустрічі, діалогу та молитви християн різних конфесій¹³. Об'єднані заради подолання несправедливості, Церкви відчули себе близькими до народу і одні до одних. Цей особливий екуменічний досвід у спілкуванні та співпраці став для багатьох моделлю для переосмислення та наслідування. Розворот Церков у бік громадянського суспільства, а не держави, що набрав явних рис під час Майдану, визначив критерій оновлення для усіх українських Церков. Нажаль, цей «низовий» екуменізм не було конвертовано у міжцерковні стосунки, і перед Церквами ще стоїть завдання розкрити «смисли Майдану»¹⁴.

Досліджуючи просвітницьку діяльність УГКЦ на сучасному початковому етапі української державності, наголосимо, що з 17 по 31 травня 1992 року у соборі святого Юра пройшов **перший у незалежній Україні Синод**

11 Там само. С.8.

12 Там само. С.8

13 «Для учасників Революції гідності Майдан був храмом, а стела Незалежності – його вівтарем» (<https://ucu.edu.ua/news/dlya-uchasnykiv-revoluytsiyi-gidnosti-majdan-buv-hramom-a-stelanezalezhnosti-jogo-vivtare-m-o-vasyl-rudejko/>).

14 Михайло Черенков. Богослов'я після майдану: зрозуміти, змінитись, уявити / РІСУ (risu.org.ua)

єпископів. Близько 10 тисяч віруючих УГКЦ прийшли вітати українських єпископів, які вперше за останні 46 років зібрались на рідній землі. Напередодні відкриття цієї історичної події надійшла привітальна телеграма від Папи Івана Павла II.¹⁵ Синод вирішив ряд організаційних питань, а зокрема було утворено патріаршу курію, створено чотири нові єпархії в Україні. Ці нововведення були пов'язані з удосконаленням структури церкви, упорядкуванням душпастирської системи на місцях¹⁶.

Важливим етапом у розвитку просвітницької діяльності УГКЦ особливий інтерес викликає заснування в 1992 році **Інституту історії Церкви**, директором якого став **Б. Гудзяк** – доктор філософії Гарвардського університету. Виникнення цього наукового закладу було потребою часу, оскільки протягом кількох десятиліть історією релігії, а зокрема історією УГКЦ в Україні ніхто не займався. Працівники новоствореного наукового закладу поставили за мету заповнити прогалину в дослідженні історії Церкви періоду “катакомбного” існування, а також вивчити історичну спадщину релігійного життя в Україні загалом. Документальні матеріали свідчать, що за час свого існування співробітники Інституту розшукали чимало священиків, котрі в роки переслідувань підпільно виконували душпастирські обов'язки, активно займалися освітньо-виховною діяльністю. Крім цього, одне з пріоритетних завдань інституту – сприяти дослідженням і виданням науково-педагогічної літератури в галузі української церковної історії. Протягом перших п'яти років свого існування Інститут історії Церкви провів 22 міжнародних симпозиуми за участю близько 100 провідних науковців із 20 країн світу. Заслугою видавничого центру інституту вважається видання зібрання статей “**Ковчег**” як спільного проекту Інституту історії Церкви та Інституту історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка¹⁷.

Вивчення джерельної бази переконує в тому, що в цей період велася активна підготовка до відзначення 400-річчя Берестейської та 350-річчя Ужгородської унії. Ювілейні урочистості пройшли спочатку в Римі, а потім продовжувалися в Україні, де у Львові в першій декаді жовтня 1996 року в приміщеннях Львівського університету ім. Івана Франка відбувся

15 Перший Синод єпископів УГКЦ в незалежній Українській державі // Визвольний шлях – Лондон, 1992. – КН. 8. – С. 922-923.

16 Пащенко В. Греко-католики в Україні – Полтава “АСМІ”, 2002. – С. 533

17 Крив'як Б. Ювілей інституту історії Церкви // Патріархат – Нью-Йорк, 1998. – Ч. 11. – С. 20-21.

Собор УГКЦ, присвячений обговоренню теми “**Нова євангелізація**”¹⁸. На думку багатьох дослідників, він став не лише однією з найяскравіших подій 1996 року, а й визначним і багато в чому безпрецедентним епізодом усєї історії УГКЦ. У Соборі взяли участь єпископи, настоятелі монаших чинів і згромаджень, ректори, директори академій, семінарій та інститутів, священники і миряни – представники єпархій і екзархатів УГКЦ та запрошені гості¹⁹. Особливий інтерес викликає те, що собор подав на розгляд Синодові єпископів **пропозиції** з поліпшення справи навчання священників, створення нової богословської формації духовенства, розширення можливостей освітньо-виховної праці з молоддю, родинами, допомоги невиліковно хворим, інвалідам, удовам, піднесення рівня катехизації та професійної богословської освіти, пристосування устрою монаших спільнот до вимог II Ватиканського собору²⁰.

Для втілення в життя всіх рішень та постанов, які були прийняті на соборі та синоді УГКЦ щодо вдосконалення душпастирської та просвітницької діяльності Церкви було створено комісії. Всі комісії були об'єднані в Патріаршу Курію. Так, наприклад, було сформовано чотири комісії патріаршого рівня: у справах катехизації, монашества, молоді та літургіку. Також було створено чотири митрополичі комісії: у справах сім'ї, “Справедливість і мир”, у справах шкільництва, у справах душпастирства охорони здоров'я; а також комісії, які формуються: екуменічна, у справах подружжя і сім'ї, у справах мирян, соціальної комунікації та інші. У контексті дослідження соціокультурної діяльності Церкви в незалежній Україні розглянемо зміст роботи деяких із комісій:

- Патріарша катехитична комісія УГКЦ (ПКК) – покликана опікуватися вишколом та формацією катехитів, створювати катехитичні програми, видавати катехитичну літературу, організовувати загальноцерковні катехитичні конференції та вишкільно-просвітницькі семінари. Крім цього, співпрацювати на всіх рівнях з освітньо-виховними і соціально-культурними закладами, релігійними та громадськими організаціями та з органами державної влади для покращення загального стану катехизації.
- Патріарша комісія у справах молоді УГКЦ (ПКуСМ) – одним із пріоритетних завдань ПКуСМ є створення та впровадження в життя

18 Програмова промова на відкритті патріаршого собору // *Визвольний шлях* – Лондон, 1997. – КН. 1. – С. 52-56.

19 Патріарший собор Української Греко-Католицької Церкви у Львові // *Визвольний шлях* – Лондон, 1997. – КН. 1. – С. 56.

20 Звернення патріаршого собору // *Визвольний шлях* – Лондон, 1997. – КН. 2. – С. 164-166.

інституту академічного душпастирства. Ця програма має на меті надання духовної опіки для студентів, професорсько-викладацького складу та працівників вищих закладів освіти в Україні. Однією з довготермінових проектів комісії є програма Вишколу молодіжних провідників.

- Митрополича комісія у справах сім'ї УГКЦ – створена для реалізації програм, які спрямовані на виховання та формування морально здорової, релігійно свідомої християнської сім'ї та родини, а також на піднесення сім'ї до її належної гідності та пошани.
- Митрополича комісія у справах шкільництва УГКЦ – виходячи з того, що закон України “Про освіту” не передбачав права для Церкви засновувати загальноосвітні середні навчальні заклади, а залишав можливість лише утримання приватних навчальних закладів, спостерігалася стійка тенденція до росту кількості учнів, які бажали навчатися в таких закладах. Головний аргумент з боку батьків та учнів на користь греко-католицьких шкіл полягав у тому, що, окрім високоякісної освіти, є можливість отримати християнське виховання, яке забезпечує духовне становлення та всебічний розвиток особистості, здатної до творчої діяльності та моральної поведінки²¹.

Попри серйозні проблеми, що постали перед усіма релігійними інституціями посткомуністичного простору, УГКЦ упродовж 1996 року зуміла зміцнити свої позиції. Так, станом на 1 січня 1997 року в регіоні діяло майже 3200 громад та понад 2000 священнослужителів. У 55 монастирях мешкало 1300 ченців і черниць, а в 9 навчальних закладах навчалось 1459 слухачів. **Функціонувало 695 недільних шкіл.** Церква зводила 300 нових храмів²².

На підставі вищезазначеного можна стверджувати, що одним із пріоритетних напрямів у церковному будівництві впродовж кінця 90-х років ХХ ст. був **освітньо-виховний**. Основними його чинниками були:

1. залучення коштів у справу піднесення богословської освіти;
2. освітньо-виховна перепідготовка священників, педагогічна праця представників духовенства, рішуче зміцнення церковної дисципліни;
3. створення сприятливих умов для катехизації населення, забезпечення організації морально-релігійного виховання учнівської молоді.

Дослідження показало, що за майже десятирічне офіційне існування

21 Киричук О. Державно-правове регулювання діяльності Української греко-католицької церкви в Україні // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2004 р. – Книга I. – Львів “Логос”, 2004. – С. 275-282.

22 Пашенко В. Греко-католики в Україні – Полтава “АСМІ”, 2002. – С. 542

УГКЦ зуміла зміцнити своє становище не лише в питаннях соціально-матеріальної бази. Значно зросли можливості **в підготовці кадрів духовенства**. В УГКЦ, на думку багатьох дослідників церкви, на цей час склалася найбільш розвинена система духовної освіти, а зокрема було відновлено Львівську Богословську Академію, Львівську духовну семінарію, новостворені Тернопільську Вищу духовну семінарію ім. Патріарха Йосифа Сліпого, Івано-Франківський катехитичний інститут, Інститут вищої релігійної культури (Львів), Інститут духовно-релігійної освіти (Зборів), Вищий духовний інститут філософсько-богословських студій імені єпископа Миколи Чарнецького Львівської провінції Чину Найсвятішого Ізбавителя (Львів), Василіанський інститут філософсько-богословських студій імені митрополита Рутського (Золочів) та інші. Якщо проаналізувати цю проблему загалом, то на кінець 1990-х років в Україні активно йшов процес **формування системи релігієзнавчої освіти**. Акцентуємо увагу на тому, що вона має світську та богословську зорієнтованість. У державних навчальних закладах викладається курс академічного релігієзнавства. В духовних учбових закладах і недільних школах навчальний процес має певне конфесійне спрямування. Заклади освіти, утворені на приватній основі, мають право вибору при вивченні релігієзнавчих курсів. Вони, як і державні навчальні заклади, повинні забезпечувати рівень освіти у відповідності з державними стандартами. Ця освіта має будуватися на засадах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті.

Оскільки вивчення релігії торкається багато делікатних проблем не лише правового, а й світоглядного характеру, то навколо релігієзнавчої освіти точаться й до сьогодні дискусії. Так, наприклад, **проблемою** є те, як узгодити програмові знання, визначені державними стандартами освіти, і власні погляди студента на релігію. Безперечно, конфесійно орієнтована освіта, яку здійснюють окремі релігійні інституції, а саме УГКЦ, спрямовується на підвищення релігійної освіченості. Основним покликанням її є підживлення релігійної віри і відтворення релігійності. Такий підхід відповідає вимогам Конституції України, зокрема положенню про відокремлення церкви від держави та школи від церкви, сприяє злагоді у суспільстві.

Демократизація українського суспільства відкрила сприятливі можливості для освітньо-виховної роботи Церкви. Священнослужителі УГКЦ пішли до дітей, працюють **в недільних релігійних школах**, яких станом на 1 січня 1998 року в Україні діяло близько 1000²³. Позитивним в цьому є гуманістична спрямованість морально-релігійного виховання,

23 Рибачук М. Ф. Українська церква: історія, сучасність, персоналії – Київ, Український Центр духовної культури – 2001. – 275 с.

формування толерантності і терпимості до інших релігій, поваги до людини і загальнолюдських цінностей. Представники греко-католицького духовенства відстоювали думку, згідно якої морально-релігійне виховання повинно виступати стрижнем і пронизувати собою систему національного виховання, наповнювати її особливим духовним змістом, формувати нові ідеали. Зазначаємо, що у 1998 році в 2 академіях, 4 інститутах, 3 семінаріях та 1 школі УГКЦ навчалося 1,5 тис. студентів. У них готували не лише священників і катехитів, а й науковців, викладачів філософії та богослов'я, працівників церковної адміністрації²⁴.

Що стосується недержавних навчальних закладів, то тут важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури. Зрозуміло, що науковий рівень релігієзнавчої освіти можуть забезпечити кваліфіковані кадри, які мають вищу освіту, належну психолого-педагогічну підготовку, володіють енциклопедичними знаннями. Характерно, що **Львівська богословська академія (ЛБА – авт.)** і семінарія Святого Духа, що діяла в її складі, стали базовими навчально-освітніми закладами УГКЦ, їх професорсько-викладацький склад відповідав вищезазначеним вимогам. Згодом, ЛБА було реорганізовано в Український Католицький Університет (УКУ – авт.). Наприклад, у навчальному процесі в 1998 році було задіяно 65 викладачів, серед яких 18 докторів наук з України та з-за кордону. В Академії здійснюється фундаментальні та прикладні наукові дослідження у царині східного богослов'я, розвиваються філософські наукові дисципліни. Вісім інститутів (Історії Церкви – 1992, Неолатиністики – 1995, Богословської Термінології та перекладів – 1996, Релігії та суспільства – 1997, Родини та подружнього життя – 1997, Катехитичний – 1997 та ін.) займаються науково-дослідницькою та видавничою діяльністю, створюючи в такий спосіб базу для навчання, формують перспективу богословської та гуманітарної освіти в Україні. У розпорядженні Академії була найбільша як на той час в Україні бібліотека богословської літератури та періодики. Також у Академії діяв філософсько-богословський факультет, на якому навчали священників, науковців з філософії та богослов'я, викладачів, катехитів, перекладачів богословської літератури, працівників церковної адміністрації. Уперше за тисячолітню історію християнства в Україні студентами богословського факультету стали жінки та сестри монаших згромаджень. Навчання на денному відділенні завершувалося присвоєнням затвердженого

24 Швед М. Системний підхід до християнського виховання молоді // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 2. – Острог, 2000. – С. 510-515.

Конгрегацією Католицької Освіти (Рим) наукового ступеня бакалавра, який надає право продовжувати навчання у будь-якому університеті за кордоном. Чимало студентів перших двох випусків ЛБА (1999, 2000 рр.) отримали стипендії для продовження навчання в університетах США, Канади, Австрії, Італії, Бельгії, Німеччини. Значна увага приділялася вивченню грецької, латинської, церковнослов'янської та єврейської мов, що в майбутньому надасть випускникам можливість працювати з оригіналами текстів і документів. Також уведено інтенсивний курс сучасних іноземних мов і вже з 3-го курсу деякі предмети читаються англійською мовою. Львівська Богословська Академія також надає можливість здобувати богословську освіту на **Вечірній богословській школі**. Влітку Академія організовує навчально-катехитичні програми, які відкривають для їх учасників можливість вивчати Святе Письмо, Літургіку, дають нагоду зсередини пізнати суть церковної спільноти. Дбає УГКЦ і про підвищення рівня освіти серед свого священства. При академії діяв **спеціальний курс підвищення кваліфікації душпастирів**, слухачами якого в 1998 році було 25 священників Львівської архієпархії²⁵.

В Українському Католицькому Університеті, студенти здобувають освіту за найвищими світовими стандартами, зростаючи інтелектуально та духовно. Навчальні програми мають обов'язкове гуманітарне ядро та богословське ядро, а також глибоке вивчення англійської мови. УКУ – єдиний католицький університет на пострадянському просторі. Він належить до спільноти католицьких університетів, яких у світі налічується близько 350.

Студенти Українського Католицького Університету є постійними учасниками престижних міжнародних програм обмінів і стажувань, літніх шкіл. Третина випускників УКУ продовжують навчання на магістерських та докторських програмах провідних університетів світу, у більш, як 16 країнах Європи і Північної Америки, Близького Сходу.

Загалом студенти Українського католицького університету щороку беруть участь у таких програмах, як: Літня школа європейської ідентичності у Австрії, Літня школа гуманітарних наук (ECLA) у Берліні, Літня школа з мовознавства Варшавського університету, Літня школа культури пограниччя університету Віадрина у Франкфурті-на-Майні, Літня школа німецької мови і культури Католицького університету в Айштаті, Школа з вивчення соціальної доктрина Католицької Церкви Інституту Терціо Мілленіо (Варшава), Літня школа італійської мови та культури в Північній Італії, Школа протестантського богослов'я в Університеті Фрай у

²⁵ Пашенко В. Греко-католики в Україні – Полтава “АСМІ”, 2002. – 615 с.

Амстердамі, Літня школа з вивчення східного богослов'я в Інституті Східно-християнських студій ім. Митрополита Андрея Шептицького Університету св. Павла в Оттаві, програми літнього стажування в Гарвардському університеті та Католицькому університеті св. Івана в штаті Вісконсин. Станом на 1 вересня 2017 року в УКУ діє 6 факультетів: філософсько-богословський факультет, гуманітарний факультет, факультет наук про здоров'я, факультет суспільних наук, факультет прикладних наук, Львівська бізнес школа УКУ.

Заслуговує на увагу й освітньо-виховна діяльність **чернечих чинів**, яка має глибоке історичне коріння і була притаманна майже усім українським монашим об'єднанням. Поряд із деякими специфічними завданнями, така праця виступала характерним і провідним напрямком діяльності, зокрема серед чину **Василіан** (ЧСВВ). На основі інформаційно-аналітичних матеріалів можна стверджувати, що з чину Василіан вийшло більшість ієрархів уніатської Церкви. **Місія** ЧСВВ: душпастирська праця – в Україні обслуговують 62 парафії, близько 250 дочірніх Церков, 9 місійних станиць на Східній Україні; видавнича діяльність – видавництво “Місіонар” у Львові та видавництво “Записки чину святого Василя Великого” у Римі; просвітницька діяльність – майже в кожній провінції є дім для виховання молодих ченців, дім філософських студій, мала семінарія. Василіани є ректорами Папської колегії св. Йосафата в Римі, ведуть просвітницьку радіопрограму з Ватикану.

Монастир студитського уставу (Студити). Сьогодні у 8 монастирях в Україні, Канаді, Італії нараховується 90 монахів студитів. Діють дві Лаври. **Місія** Студитів: катехизація дітей та молоді – щороку студитський реклекційний будинок у Яремче (Карпати) приймає 200 дітей із зони Чорнобиля; просвітницька праця – при монастирі у Львові діє видавництво “Свічадо”, майстерня церковно-сакрального мистецтва “Розвій”. День в монастирі включає по вісім годин молитви, праці й відпочинку.

Чин Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ) (Редемптористи). Чин поширює культ Матері Божої Неустанної Помочі (МБНП). Найбільшим осередком роботи ЧНІ став Львів. На сьогодні в Україні нараховується 97 братів-редемптористів. **Місія** ЧНІ: евангелізація, духовний вишкіл священників, монахів, монахинь та мирян, освітньо-виховна праця з молоддю в знаходженні нових шляхів у вирішенні актуальних проблемних питань. В рамках літньої програми ЧНІ молоді люди працюють у місійних будинках, безплатних їдальнях, налагоджують тісний контакт із особливо нужденними людьми.

Згромадження отців селезіан святого Івана Боска (Селезіани). З відновою УГКЦ в Україні селезіани розпочали свою справу при храмі Покрови Божої Матері у Львові. Сьогодні це одна з найбільших у Львові парафій – біля 20 000 вірних. **Місія** Селезіан: згромадження складається із священників та мирян, що живуть разом у спільнотах. Перевага надається праці з молоддю, особливо “важкою”. У вихідні дні діє молодіжний осередок – так званий ораторій, де збирається молодь та діти для спільної молитви та відпочинку.

Водночас УГКЦ велику увагу приділяє власним **засобам масової інформації**. Кожна із епархій в Україні має офіційний епархіальний часопис: “**Нова зоря**” – Івано-Франківської епархії, “Божий сіяч” – Тернопільської епархії, “Джерело життя” – Зборівської епархії та інші. На загальноукраїнському рівні виходить газета “Вірую” – єдина такого рівня і характеру молодіжна газета в Україні. Двотижневик виявляє велике зацікавлення суспільно-політичною тематикою та богословсько-моральними проблемами, новини життя Церкви та організації “Українська молодь – Христові”, якій він належить. Частина допитливих читачів, що замислюються над тим чи іншими конкретними духовними, моральними, світоглядними проблемами, можуть зацікавитися й відповідними тематичними виданнями УГКЦ, наприклад, “Бог, Церква і молодь”, “Принципи морального життя”, “Природно і надійно”, “Природне планування родини” тощо.

Важливу роль в просвітницькій діяльності УГКЦ відводиться й **Радіо “Воскресіння,”** яке працює з 1989 року. Передачі “Воскресіння,” транслюються всеукраїнською мережею “Довіра-Niko-FM”, а також місцевими радіостанціями західних областей республіки. Радіопрограми складаються з трьох частин. Це, зокрема, блок релігійних новин, актуальна стаття та тематичний цикл, що може висвітлювати будь-яке питання, пов’язане з історією Церкви, духовним життям християнина, взаємовідносинами Церкви і науки та багато інших освітньо-виховних та громадсько-культурних проблем. У 1994 році Радіо “Воскресіння” створило **Агенцію Релігійної Інформації (АРІ)** - першу не лише в Україні, але й у цілій Східній Європі. Безперечно, АРІ стало авторитетним джерелом релігійної інформації для багатьох газет в Україні і за її межами. Великий обсяг матеріалу, що накопичився за всі роки, дозволив редакції проводити аналітичні дослідження розвитку Церков, прогнозувати та коментувати церковні події.

У сучасних умовах все більше людей, особливо учнівська молодь, прилучається до всесвітньої інформаційної мережі **Інтернет**, й може

звернути увагу на **сайти УГКЦ**: офіційний www.ugcc.org.ua, www.risu.org.ua, www.zustrich.lviv.ua, а також підготовлений спільно з українськими римо-католиками до приїзду Папи сайт www.papalvisit.org.ua²⁶. Окрім того, УГКЦ має потужну **видавничо-поліграфічну базу**. Тут треба виділити видавництво Отців Василіан “Місіонер”, а також видавництво Монахів Студійського уставу “Свічадо”²⁷.

Комунікація Католицької Церкви на сучасному етапі становить вагомий сегмент європейської та української комунікації. Її вчення про соціальну комунікацію, що формувалося завжди синхронно з появою католицьких медій, дослідники, називають найґрунтовнішою богословською розробкою всього спектру проблем, пов’язаних з комунікацією, інформаційним суспільством та медіаорієнтованістю Церкви²⁸.

Аналіз католицького вчення про комунікацію засвідчив глибоке розуміння природи соціальної комунікації та чітко сформульованої та постійно підтверджуваної стратегії Католицької Церкви щодо комунікації. Постійно оновлювані технології не лише змінюють спосіб комунікації, але й викликають глибоку культурну трансформацію, в результаті якої не бути присутнім в інтернеті для покоління «цифрових мешканців» означає не існувати взагалі. Тому сучасні медіастратегії Католицької Церкви, впроваджені через найрізноманітніші форми комунікації в інтернеті, максимально наближені до щоденного досвіду її вірних. Серед них: молитва, реколекції, катехизація, духовна розмова, участь в богослужінні. Заохочення користати з віртуальних можливостей водночас супроводжують застереження, що бути католиком без реальної присутності та спілкування – неможливо. Відтак усі сакраменталії залишаються прерогативою реального життя, а «католицький інтернет» стає його організаційно-комунікативним доповненням.

Звичні форми комунікації Католицької Церкви, переходячи в інтернет і пристосовуючись до особливостей цифрового середовища, зберігають свою сутність та призначення. Навіть якщо отримують назву, що вказує на специфіку їхнього функціонування в інтернет-просторі: е-реколекції, е-молитва, е-душпастирство. Однак мережа, незважаючи на постійне

26 Недавня О. УГКЦ на “Великій” Україні: можливості, проблеми, перспективи // Українське релігієзнавство – Київ, 2002. – № 23. – С. 56-66.

27 Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми, тенденції розвитку (1988-1998 рр.) – Тернопіль, 1999. – 120 с.

28 Гадьо Н. Р. Медіастратегії Католицької Церкви в інтернеті. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій (доктора філософії) за спеціальністю 27.00.04 – «Теорія та історія журналістики». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017.

вдосконалення її можливостей, ніколи не зможе адаптувати ті реалії, для яких потрібна особиста присутність, чого нема і не буде в цифровому просторі, – це усі таїнства Католицької Церкви: Сповідь, Євхаристія, Подружжя та ін. І якраз присутність офіційної позиції Католицької Церкви на різних платформах стала визначальним чинником виокремлення відмінностей комунікації в інтернеті та реальному житті.

Присутність Католицької Церкви в інтернеті є множинною: від сайтів парафій до спільнот і рухів, і багатогранною – оскільки, окрім сайтів, ця ж особа чи адміністративна одиниця присутня на сторінках і профілях соціальних мереж (Фейсбук, Інстаграм), мікроблогів (Твіттер) чи в каналі на Ютубі. Інтернетприсутність Католицької Церкви – це не лише офіційні сайти Ватикану чи сторінки в соцмережах Папи, а й сайти парафій, повсякденна діяльність священиків, присутніх в інтернеті, парафіяльних спільнот, через які вони інформують і отримують інформацію, організують заходи, пропонують духовну допомогу, діалог з тими, хто має досвід віри, і контакт з тими, хто далекий від Церкви.

Головною функцією усіх католицьких сайтів в інтернеті варто вважати євангелізаційну, яка впливає з головної місії Католицької Церкви. Відповідно, усі інші функції мали б їй підпорядковуватися. Це катехитична, комунікативна, душпастирська, функція формування, розвитку і зміцнення громадської думки, новинна, інформативно-презентаційна, цінніснорегулятивна, культуротворча, освітня та виховна функції, а також функція гармонізації дійсності, функція сакралізації та розважальна функція. Можна стверджувати, що функції засобів комунікації Католицької Церкви в інтернеті дійсно творять ціннісно-послідовну систему.

Головним завданням католицьких сайтів в інтернеті – привести людину до реальної участі у житті Католицької Церкви, вивести її духовність з цифрового поля, яке все ж може залишатися допоміжним. З огляду на це, перед Католицькою Церквою стоїть чимало викликів, найперший з яких – нести євангельське послання у щораз нових соціокультурних умовах. А також вчасно реагувати на приводи до комунікації, давати якісну медіаосвіту католицьким комунікаторам, розвивати власну якісну інституціональну комунікацію за посередництвом сучасних можливостей інтернету, налагодити тісну співпрацю поміж прес-секретарями єпархій та журналістами.

Особливий інтерес викликає й діяльність **благодійницьких закладів** УГКЦ. Керуючись інформацією з офіційного сайту Церкви можна стверджувати, що найбільшою благодійною організацією УГКЦ є

“**Карітас**” України. В Україні регіональні центри Карітасу діють у всіх епархіях Греко-Католицької Церкви та Києво-Вижгородському екзархаті. Спектр діяльності пролягає в найрізноманітніших напрямках, а саме в створенні економічної інфраструктури для підтримки добродійних програм, таких як: **соціальна допомога** (притулки для потребуючих, безкоштовні їдальні для бідних, літні табори для дітей-сиріт, прийняття і розподіл гуманітарної допомоги); **медична допомога** (благодійні аптеки, спеціальні центри з лікування алкогольної та наркологічної залежності з подальшою духовною реабілітацією; різноманітні проекти по допомозі жертвам Чорнобильської катастрофи); **психологічна допомога** (телефон “Довір’я”, запобігання самогубствам та психічним розладам); **юридична допомога** (правовий захист малозабезпечених людей, пенсіонерів, сиріт); організація інформаційно-освітньої діяльності для запобігання соціальним захворюванням; розвиток співробітництва з державними та громадськими організаціями, проведення та участь у державних соціальних проектах.

Від 1993 року в Україні у Львові діє осередок **Мальтійської служби допомоги (МСД)**. Один з його перших проектів – створення Благочинної кухні, яка і донині обслуговує нужденних мешканців міста протягом п’яти днів на тиждень. Для відвідувачів Благочинної кухні щороку організовується Поріздвяна вечеря, а до Великодніх свят кожен отримує пасхальний подарунок. Від 1995 року МСД обслуговує Молодіжну Прощу до Святоуспенської Унівської Лаври, забезпечуючи прочан харчами, медичною допомогою, підтримуючи інвалідів. Також МСД провадить молодіжний навчальний табір, програма якого складається з духовних бесід, занять з Першої допомоги і навчальних зустрічей з гостями табору, таких як: “Психологія неповносправних осіб і їх реабілітація”, “Проблема спинальників”, а також чування і проща до Зарваниці.

У вересні 1999 року відбувся черговий **Синод єпископів УГКЦ**, що проходив у Львові та Кракові. Хоча Синод займався розв’язанням переважно внутрішніх проблем Церкви, особливий інтерес для нашого дослідження викликає затвердження **“Катехитичного правильника”**. У своєму зверненні єпископи наголосили, що за умов суспільно-економічної та моральної кризи в Україні, Церква зобов’язана відігравати значимішу роль у суспільно-громадському житті країни. Головним напрямком у цій роботі має стати піднесення суспільної й індивідуальної моралі та викорінення корупції, котру церковні документи неодноразово визначали як головну загрозу суспільству. На відміну від держави, яка має боротися з корупцією удосконаленням законодавства, Церква спрямовує свої зусилля

на особистість, апелюючи до її совісті й набожності²⁹.

Криза сучасної української держави засвідчує, що побудова громадянського суспільства неможлива без його духовно-морального відродження. Сьогодні особливо гостро стоїть питання піднесення рівня духовності та релігійної культури суспільства, утвердження цінностей родинного життя, любові до ближнього, милосердя, громадської відповідальності та суспільної злагоди. В українській родині протягом віків під впливом християнства склалась відповідна система виховання, яка в сучасній науці отримала характеристику традиційної. В умовах незалежної держави ми можемо вже говорити про системний підхід до розв'язання проблеми запровадження християнських засад виховання у навчальні заклади. Так з ініціативи Львівського обласного Педагогічного товариства ім. Г. Ващенка з 1992 року у школах Львівщини, Тернопільщини та Івано-Франківщини було введено як експериментальний предмет **“Основи християнської моралі”**³⁰.

У складанні програми взяли участь фахівці управлінь освіти західноукраїнських областей, члени Львівського Педагогічного товариства ім. Г. Ващенка, члени Львівської обласної катехитичної комісії, а також священники від усіх традиційних християнських Церков. Програма була обговорена і схвалена фахівцями. Позитивні відгуки про неї надіслали Владика всіх Церков. Наголошуємо на тому, що програма була укладена з сучасними педагогічними вимогами, логічно і послідовно, поданий матеріал враховував вікові особливості учнів. Вона є поза конфесійною, її зміст пристосований до національної основи, використано педагогічний досвід українського народу, його виховну традицію. Як зазначалося у пояснювальній записці Програми, окремі теми з християнської етики підкріплені прикладами з історії та літератури. Учні на лише знайомляться з Біблійними сюжетами, а на їх підставі вчать давати оцінку вчинкам людей щодо їх етичної вартості. Для досягнення цього вчителі на уроці послуговуються різноманітними **формами** навчання: читання Святого письма, слухання духовної музики, ознайомлення з основами іконографії, спів, конкурси, вікторини, дискусії, інсценізації тощо³¹.

До викладання християнської етики залучаються особи з педагогічною

29 Щербяк Ю. Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 588 с.

30 Гаврилова Н. До питання про правові засади викладання християнської етики в середній школі // Наукові Записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2002. – № 4. – С. 112-115.

31 Християнська етика (методичний посібник) 1-11 класи. – Львів, 1997. – 159 с.

освітою. Як правило, це люди за покликанням, з християнським світоглядом, з доброю фаховою підготовкою (духовною, психологічною, методичною), зі знанням і вмінням володіння елементами педагогічної майстерності та педагогічного спілкування. У зв'язку з масовим впровадженням християнської етики в західних областях України було проведено велику роботу щодо спеціальної курсової підготовки педагогів відповідної кваліфікації. Результатом спільної праці освітян і духовенства була розроблена **Програма підготовки вчителів**, розрахована на трьохрічне навчання, тривалістю по два місяці на рік, з яких один місяць припадає на літній період. Так, зокрема, на Львівщині підготовка вчителів християнської етики здійснюється в **Львівському обласному науково-методичному інституті освіти (ЛОНМІО)**. Тут вивчаються особливості методики викладання предмета, а також основні богословські предмети: моральне і догматичне богослов'я, Святе Письмо Старого і Нового завіту, історія церкви та християнська етика, філософія, мистецтво³².

Знаковою подією стало прийняття Синодом єпископів в липні 2000 року **концепції єкуменічної позиції**. Сьогодні відкриваються великі можливості для дієвого єкуменізму найбільш впливових церков та всіх інших релігійних організацій в Україні, формулу якого переконливо виразив **Папа Іоанн Павло II**: православний Схід і католицький Захід – легені, якими повинно дихати сучасне християнство³³. Оскільки єкуменізм є, власне, документом стратегічного характеру, зупинимось на питаннях, опосередковано пов'язаних із просвітницькою діяльністю Церкви на сучасному етапі української державності. Зазначаємо, що єкуменізм трактується як рух “за досягнення повної єдності всіх християн”. Сучасне конфесійне розмаїття, “плюралізм Церков” називається у документі “тимчасовою дійсністю”. Чітко розуміючи важливість збереження церковно-релігійної та національно-культурної ідентичності, УГКЦ пропонує досягнути церковного порозуміння через принцип “єдність у багатоманітності”³⁴. Однак, окрім богословського, надзвичайно важливим завданням єкуменізму проголошується справа консолідації суспільства, відродження основ християнської духовності та моралі, подолання

32 Коваль С. Виховуємо учнівську молодь на християнських вартостях // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Наукові записки. Т. 3. – Острого, 2000. – С. 353-358.

33 Яроцький П. Об'єднані єдиною долею українського народу (українське православ'я і греко-католицизм) // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції – Київ, 1994. – С. 19-24.

34 Концепція єкуменічної позиції Української греко-католицької церкви // Людина і світ. – Київ, 2000. – № 7. – С. 36-42.

руйнівних наслідків тоталітарних режимів. Пріоритетним завданням в екуменічній діяльності проголошувалася подвижницька праця греко-католицького духовенства на ниві національно-культурного відродження, роль УГКЦ у справі національного і політичного становлення українства, конструктивна співпраця з представниками інших українських церков тощо.

Релігійні організації УГКЦ в Україні демонструють високу динаміку зростання й посилення своєї присутності в різних суспільних сферах. Через церкви та релігійні спільноти реалізується дуже значний спектр соціокультурної активності українських громадян. Громади УГКЦ діють в усіх регіонах держави.

На початок 2013 року релігійні організації УГКЦ становлять 77,9% католицьких осередків країни або 10,6% від всіх релігійних організацій держави. Переважна більшість релігійних структур УГКЦ діють на заході держави, зокрема у Львівській (1588), Тернопільській (816), Івано-Франківській (700), Закарпатській (445) та Хмельницькій (65) областях. УГКЦ має в своєму складі 4 митрополії, у структурі яких 3 верховноархієпископських екзархати, 4 архієпархії та 5 єпархій, опікуються 22 управлінських центри справами церкви, діють 3736 релігійних громад (2594 священнослужителі, в тому числі 34 іноземця), 117 монастирів (1093 ченці), 25 місій, 2 братства, 16 духовних навчальних закладів (1315 слухачів). Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних релігійних видань³⁵.

Через такі організовані форми участі суспільно-активних віруючих, УГКЦ може здійснювати опосередкований вплив на суспільство. Ці об'єднання існують як у суспільній, так і в приватній формі, мають власну мету і завдання, але діють виключно з дозволу Церкви та під її патронатом. Усі об'єднання мирян, незалежно від їх церковного чи юридичного статусу, умовно можна розділити за основними напрямками діяльності, це: релігійні практики та духовне спілкування, надання допомоги потребуючим (неповносправним, алко- та наркозалежним, бідним), діяльність спрямована на створення шлюбу та зміцнення сімейних стосунків, виховання дітей та робота з молоддю. Важливим моментом є те що, усі спільноти проводять виховну і навчальну діяльність у дусі християнства, провадять релігійні практики, а також надають допомогу цільовим групам.

Найширше в Україні представлені організації які мають на меті

35 Католицькі релігійні організації України [Електронний ресурс]. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2013. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/52490.

поширення та здійснення релігійних та культово-обрядових практик. До них можемо зарахувати товариство «Апостольство молитви», молитовні групи «Апостоляту Непорочної Діви Марії», «Архибратство Божої Матері Неустанної Помочі» «Спільнота Преображення Господа Нашого Ісуса Христа» та інші. Варто зауважити, що ці організації не обмежуються лише релігійною діяльністю, вони також беруть активну участь у суспільному житті в рамках своєї мети та завдань.

Найпоширенішими і відповідно найактивнішими католицькими організаціями в світі і в Україні зокрема є: Європейська Федерація християнських вчителів, Братство сопричастя і визволення, Всесвітній союз католицьких вчителів та інші. Основна мета діяльності Європейської Федерації християнських вчителів - реагувати на виклики які ставить сучасна культура перед освітянами і процесом освіти у Європі, а також служити як загальноєвропейська платформа для зустрічі між різними національними асоціаціями вчителів Європи. Зазначимо, що 57 з'їзд Федерації відбувся в Брюсселі 2012 р. на тему «Становище і роль релігій та церков у Європі у становищі різноманіття переконань» (відстоювання християнських цінностей перед владними структурами Євросоюзу)³⁶.

Федерація активно співпрацює з різними міжнародними Католицькими організаціями. Серед асоційованих членів значиться Україна, яка також є членом міжнародних організацій: Міжнародної федерації католицьких університетів, Міжнародного бюро католицької освіти, Міжнародного союзу католицьких вчителів.

Діяльність Братства сопричастя і визволення (Fraternity of Communion and Liberation) полягає у формуванні груп чоловіків і жінок, вихідців з різних середовищ, приналежних до різних станів життя, з метою плекання дружби і спілкування, аби спільно разом рухатися шляхом до святості, як справжньої мети людського існування. Окремі особи та групи, що належать до Братства CL, взяли на себе відповідальність за виконання культурних, благодійних та підприємницьких проектів. Ці проекти включають: будинки-притулки для душевнохворих, залежних від ліків хворих, інвалідів, хворих на СНІД і невиліковно хворих; компанії з метою працевлаштування інвалідів; неурядові громадські організації (AVSI в Італії та CESAL в Іспанії) які займаються питаннями надання допомоги і сприяння розвитку бідним нерозвинутих країнам; фонди, такі як Продовольчий банк, який забезпечує щоденною їжею більше як мільйон

36 Європейська Федерація християнських вчителів [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : 184 http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/jevropejska-federacija-xristijanskixvchiteliv.html.

бідних людей в Італії, і Фармацевтичний банк; Центри солідарності для надання допомоги безробітним у пошуку роботи; установи соціального забезпечення для дітей у в'язницях; допомога нужденним сім'ям і пошук житла для потребуючих людей. Фонд «Sacred Heart Foundation» в Мілані, який є неприбутковою громадською організацією, яка безпосередньо пов'язана із діяльністю Братства, і яка займається школами, пропагує і захищає безкоштовну освіту, як таку що відповідає християнській традиції і вченню Церкви³⁷.

Всесвітня організація випускників закладів католицької освіти (ОМАЕС) - співпрацює як консультативний орган із ЕКОСОП (Ecosoc), ЮНІСЕФ, МОП (ILO), ФАО (FAO), а також активно співпрацює із ЮНЕСКО. Пріоритетними цілями ОМАЕС є підтримка католицької школи з метою забезпечення загальної всебічної освіти у школах, й розповсюдження культури, натхненої християнськими цінностями. ОМАЕС складається із 11 міжнародних організацій, 12 національних організацій, а також 2 континентальних союзів, до якого належать близько 150 мільйонів людей з усього світу, деякі з інших конфесій, які отримали освіту в католицькій школі. Випускники, яких представляє ОМАЕС на рівні міжнародних організацій, співпрацюють задля досягнення мети тієї організації шляхом служіння Церкві, зберігаючи вірність у соціальній сфері принципам, які були прищеплені їм через освіту³⁸.

Всесвітній союз католицьких вчителів (WUCT) співпрацює як консультативний орган із Радою Європи, ЕКОСОП, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ; покликаний допомагати національним асоціаціям католицьких вчителів у їх діяльності. Його пріоритети — це створення освітньої системи, яка включає в себе батьків, викладачів і студентів, які беруть на себе належну відповідальність за освітнє співтовариство; підготовка проекту «Статуту вчителя» для кожної країни, який визначає правові, соціальні, службові умови праці вчителів, їх права та обов'язки, їх культурну і освітню автономію, і рівень освітньої підготовки необхідний для професійної вчительської діяльності. Членський склад WUCT складається із повних членів, якими є національні або регіональні організації 84 католицьких вчителів, членів-кореспондентів, якими є вчителі, що працюють над створенням нових асоціацій вчителів, а також почесних членів. До складу

37 Братство сопричастя і визволення [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : 176 http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/fraternity-of-communion-andliberation.html.

38 Всесвітня організація випускників закладів католицької освіти [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/world-organisation-of-formerpupils-of-catholic-education.html.

WUCT входить 26 асоціацій. WUCT присутній у 28 країнах світу: у 4 країнах Азії, 18 країнах Європи, 1 країні Північної Америки і 3 країнах Південної Америки³⁹.

Міжнародне бюро католицької освіти (ОІЕС) — неурядова громадська організація, із статусом консультативного органу при ЕКОСОП (Ecosoc), ЮНІСЕФ, Раді Європи, а також має налагоджені відносини співпраці з ФАО (FAO) і МОП (ILO). Бере участь у місії Церкви, сприяючи реалізації освітнього проекту натхненого Католицькою Церквою, демонструючи в рамках співтовариства націй бажання Церкви співпрацювати в усіх аспектах освіти; воно заохочує дослідження та вивчення конкретного вкладу Католицької школи в освіту, і того яким чином вона може задовольнити потреби і запити різних соціальних і культурних середовищ, воно захищає свободу освіти, і працює задля ефективної реалізації цієї свободи на практиці; воно забезпечує адекватне представлення католицької освіти у міжнародних органах. Для досягнення своїх цілей, ОІЕС співпрацює з установами Вселенської Церкви, Конференції католицьких єпископів та інших міжнародних організацій, залучених у сферу освіти. ОІЕС заохочує і підтримує первинні та вторинні проекти навчання грамотності по боротьбі з неписьменністю і розглядає проблему відсутності обов'язкової шкільної освіти, яка стосується за даними ЮНЕСКО 100 мільйонів дітей у світі; а також проекти навчання грамотності в родині, програми обміну та виховання для культури миру. ОІЕС має 100 постійних членів, 17 асоційованих членів, 10 співпрацюючих членів і 7 членів-кореспондентів. ОІЕС присутній у 103 країнах світу: у 37 країнах Африки, 11 країнах Азії, 23 країнах Європи, 4 країнах Близького Сходу, 13 країнах Північної Америки, 2 країнах Океанії і 13 країнах Південної Америки⁴⁰.

Характерним для цих організацій є соціально-просвітницька спрямованість: освіта, медицина, засоби масової інформації. Звернемо увагу, що всі ці неурядові організації, мають розгалужену структуру, яка діє у багатьох країнах, вони видають інформаційні бюлетені кількома мовами, та виступають консультативно-дорадчими органами у світових політичних структурах, таких як, ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, Рада Європи. Більшість цих міжнародних католицьких організацій та об'єднань діють і в Україні, поряд з місцевими громадськими релігійними організаціями та

39 Всесвітній союз католицьких вчителів [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/world-union-of-catholicteachers.html.

40 Міжнародне бюро католицької освіти [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/catholic-international-educationoffice.html.

об'єднаннями віруючих здійснюючи вплив на суспільно-політичне життя в державі. УГКЦ відкидає клерикалізм, але водночас, не відмежовується від суспільної активності. Декларуючи свою аполітичність, Церква змушена шукати інших шляхів для того, щоб бути чинником життя суспільства та держави, саме тому виникає потреба діяти опосередковано – через людину, її свідомість і переконання. УГКЦ здійснює опосередкований вплив на свою цільову аудиторію через соціальну доктрину, проповіді, звернення та морально-етичне оцінювання суспільно-політичних подій. До цільової аудиторії відносимо не тільки віруючих даної конфесії, але й віруючих інших конфесій чи навіть атеїстів, для яких Церква є моральним авторитетом і до позиції якої вони дослухаються. Такі люди не перебувають у релігійній єдності з УГКЦ, але визнають її за морального авторитета, до порад якого варто прислухатись.

Як було вже сказано, на території України діють як католицькі (всесвітні) організації, так і суто греко-католицькі формації. Релігійні організації УГКЦ в Україні демонструють високу динаміку зростання й посилення своєї присутності в різних суспільних сферах. Через церкви та релігійні спільноти реалізується дуже значний спектр соціокультурної активності українських громадян.

Як було вже зазначено, яскравим прикладом застосування засад соціальної доктрини УГКЦ у практичному житті є благодійна організація «Карітас України» яка входить в одну з найбільших міжнародних мереж благодійних організацій у світі та Європі. Мета і завдання цієї організації - здійснення добродійної діяльності та соціальної роботи основі морально-етичних цінностей християнства. На даний час структура цієї благодійної організації «...складається з 13 регіональних організацій, розташованих у різних регіонах України. Вони мають статус самостійних юридичних осіб і можуть створювати на території своєї єпархії парафіяльні організації Карітасу. Така структура дозволяє розвивати мережу благодійних організацій, які діють за єдиними правилами, враховуючи при цьому реальні потреби своїх регіонів та місцевих громад. Відповідно до цього, напрямки благодійної діяльності в кожній організації можуть відрізнятися»⁴¹.

Керуючись цими ціннісними засадами «Карітас України» впливає на соціокультурні процеси в Україні шляхом розробки та впровадження національних програм для забезпечення соціальної допомоги та

41 Мережа регіональних організацій Карітасу України [Електронний ресурс] // Карітас України. – 2014. – Режим доступу : <http://caritasua.org/index.php/uk/about-88/network-of-caritas-ukraine>.

підтримки найбільш потребуючого населення України незалежно від національної приналежності чи віросповідання. Діяльність організації зосереджена в напрямках: допомога дітям і молоді, сім'ям; охорона здоров'я; соціальні проблеми міграції; допомога в кризових ситуаціях. Враховуючи революційні події 2013-2014 рр., окупацію Криму, частини Донецької та Луганської областей та гуманітарну катастрофу спричинену ним, до вищезазначаних напрямів діяльності додалися напрями: проблемам переселенців, психологічна реабілітація вояків АТО, соціально-психологічна допомога для дітей вимушених переселенців, допомога постраждалим під час подій на Майдані та їх сім'ям, волонтерська робота, вирішення проблем трудових мігрантів, довгострокове лікування і реабілітація постраждалих під час подій Євромайдану, реабілітаційний психологічний супровід сімей, які постраждали внаслідок тривалих політичних конфліктів в Україні, психологічний супровід постраждалих (членів родин, свідків) від масових протестів в Україні, медикосоціальна та матеріальна допомога постраждалим і членам родин загиблих під час масових протестів в Україні та ін.⁴²

В рамках молодіжного християнського руху здійснює свою діяльність всеукраїнська християнська громадська організація «Українська молодь - Христові», метою діяльності якої є об'єднання молоді для пропагування християнської моралі, поширення християнського світогляду та популяризація в молодіжному середовищі християнського способу життя. Для досягнення мети організація ставить перед собою ряд завдань, таких як: сприяння та допомога молоді у прийнятті християнських цінностей та підвищенні її духовного рівня; відродження давніх родинно-побутових традицій, народних християнських дійств; провадження в молодіжне середовище досягнень світової християнської науки та культури; виховання у молоді поваги до минулого, пошук та збереження історичних документів, духовних, мистецьких та інших цінностей українського народу. Свою діяльність молодіжна організація проводить у таких формах: духовні бесіди, спільні Літургії, релігійні навчання (реколекції), молодіжні табори, дискусійні зустрічі, прощі, з'їзди, творчі вечори, благодійні справи, школа молодіжного християнського лідера⁴³.

Ще однією організацією яка займається вихованням дітей та молоді є молодіжна громадська організація «Академія Української Молоді». Вона

42 Діяльність Карітас Україна [Електронний ресурс] // Карітас Україна. – 2014. – Режим доступу : <http://caritas-ua.org/index.php/uk/activity>.

43 Українська молодь – Христові [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanskiorganizaciji-ugkc/articles/ukrajinska-molod-xristovi.html>.

була створена у Львові у 2001 р. Метою діяльності є виховання дітей і молоді як практикуючих християн та формування їх як відповідальних громадян власної держави. Організація займається проведенням благочинних, мистецьких, екологічних та просвітницьких акцій. Основна сфера діяльності академії – освітня. Це організація та проведення тренінгів, семінарів, конференцій, підготовка кадрів для роботи з дітьми та молоддю. У осередках «Академії Української Молоді» проводиться систематична, впорядкована виховна робота з дітьми та молоддю, яка спрямована на їх всебічний розвиток, вдосконалення, навчання та відпочинок. В рамках роботи осередків відбуваються цікаві тематичні заняття, спільна молитва, катехизація, вивчення пісень та танців, малювання, різноманітні ігри, вікторини, екскурсії, мандрівки, літні табори. Академія бере активну участь в організації та проведенні транскордонних зустрічей на польсько-українському кордоні. Організація отримує підтримку як від релігійних організацій (Український Католицький Університет, Патріарша та Єпархіальна комісія у справах молоді УГКЦ), так і від державних структур (Львівська облдержадміністрація, Управління культури Львівської міської ради, Управління дитячо-юнацькими молодіжними клубами Галицького району м. Львова)⁴⁴.

Федерація українських католицьких студентських та академічних товариств «ОБНОВА», як мирянське товариство, прагне згуртувати студентів та інтелігенцію для апостольського служіння в академічному (студентському, викладацькому та науковому) середовищі відповідно до духу документів Вселенської Церкви та документів УГКЦ, створюючи належні умови для повноцінного життя спільноти, формування зрілого християнського світогляду і фахового розвитку. Товариство відкрите до співпраці з православними та представниками інших християнських конфесій та прагне відновлення християнської єдності у вселенському масштабі. «Обнова» діє не лише в рамках українського середовища, але й бере участь і в міжнародній діяльності, ставши співорганізатором та активним членом міжнародної католицької мирянської організації Pax Romana⁴⁵.

Центр Мирянського Лідерства заснований у 2004 році як підрозділ

44 Академія Української Молоді [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanskiorganizaciji-ugkc/articles/akademija-ukrajinskoji-molodi.html>.

45 Федерація українських католицьких студентських та академічних товариств «ОБНОВА» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizacijugkc/articles/federacija-tovaristv-obnova.html>.

Українського Католицького Університету виник як відповідь на потребу в знаннях та навиках серед молодих активnodіючих віруючих. Завдання центру - активізувати та поглиблювати свідомість віруючих згідно з вченням II Ватиканського Собору та формування професійної команди для розвитку Церкви. Центр Мирянського Лідерства є освітньо-просвітницькою інституцією, яка працює у наступних напрямках діяльності: Літні Школи Мирянського Лідерства; формування християнських тренерів для праці за інтерактивною методою; Літня Школа Лідерства для Школярів «Голос Майбутнього»; співпраця із Європейськими мирянськими організаціями та Комітетами; видання довідкової та навчальної літератури з питань християнського лідерства та ролі мирян в Церкві; проведення релігійних екуменічних акцій та інше⁴⁶.

Студентський рух «За Життя» діє з 2001 року при Інституті родини та подружнього життя Українського Католицького Університету. Членами руху є студенти Українського Католицького Університету, Львівської Духовної Семінарії Святого Духа та інших навчальних закладів Львова. Метою діяльності руху «За Життя» є захист людського життя від моменту зачаття до природної смерті. Рух ставить перед собою ряд завдань: донести до широкої громадськості інформацію про аборти, контрацепцію та їх наслідки; поширити інформацію про природу статі людини, пояснити суть подружньої любові та міжособистісні стосунки з точки зору Церкви, розкрити поняття гідності людської особи та співпрацювати з іншими християнськими спільнотами та громадськими організаціями. Очікуваними результатами діяльності є: досягнення зміни світогляду нової української генерації, що підростає, тим самим руйнуючи «цивілізацію смерті» та будуючи «цивілізацію життя»; налагодження міцної співпраці із однодумцями в Україні та поза її межами; створення мережі рухів в Україні та заснування всеукраїнської громадської організації «За Життя»⁴⁷.

Характерним для цих організацій є соціальна спрямованість: освіта, медицина, засоби масової інформації. Звернемо увагу, що всі ці громадські організації та рухи, мають розгалужену структуру в Україні та за кордоном, вони видають інформаційні бюлетені багатьма мовами, та часто виступають консультативно-дорадчими органами у політичних структурах. Завдяки розгалуженій структурі ці організації впливають на громадську думку, а часто і формують її, ведуть пропагандиску і просвітницьку діяльність,

46 Центр Мирянського Лідерства [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanskiorganizaciji-ugkc/articles/centr-mirjanskogo-liderstva.html>.

47 Рух «За життя» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizacijugkc/articles/za-zhittja.html>.

впливають на суспільство та суб'єктів політики. Серед способів впливу цих релігійних організацій на політичні процеси, можна назвати зв'язок з урядовими організаціями, активність у формуванні нових норм права, вплив на громадську думку, тиск на державу у вирішенні важливих суспільно-політичних питань. Мирянські організації є одним із ключових гравців у питаннях формування і розповсюдження громадської думки та соціального вчення Церкви в Україні (наприклад, стосовно питання сім'ї та абортів і т.д.). Вони є ефективним корисним комунікативним та інформативним ресурсом, оскільки мають більше розгалужену систему громадських контактів. Це дає їм змогу успішно досягати поставлених цілей у співробітництві як з представниками громад, так і з впливовими урядовими установами. Як бачимо релігійні організації та рухи можуть виступати істотним функціональним чинником, що сприяє взаємодії різних суб'єктів соціокультурного процесу в Україні.

Заслуговує на увагу дослідження під назвою «Україна після Томосу: контекст подій, виклики та екуменічні перспективи», підготованого колективом Інституту екуменічних студій УКУ, де розкриті першочергові завдання Церкви для усіх християн України на сучасному етапі⁴⁸.

Дослідники церкви зазначають, що через надання автокефалії Православній Церкві України, у конфесійному полі України відбулися істотні зміни, які несуть з собою потенційні виклики та перспективи, що відкриваються у царині міжконфесійних стосунків. Звідси виникає необхідність проаналізувати нову ситуацію, особливо через призму екуменічних стосунків. Група активних українських мирян та духовенства визначили десять першочергових завдань для Церкви:

- Розбудова справжньої соборності.
- Оновлення парафіяльного життя і евхаристійне відродження.
- Активніше залучення вірян до церковного життя.
- Якісний переклад богослужбових текстів українською мовою та богослужіння, яке промовляє до людини ХХІ століття.
- Посилення Христоцентричності та відновлення біблійної свідомості Церкви, або Нова евангелізація.
- Відмова від парадигми «церковно-державні відносини», будь-якої «симфонії» візантійського чи західного типу, відмова від політизації Церкви.

48 Курилець Т., о. Фігас Р. Україна після Томосу: контекст подій, виклики та екуменічні перспективи, Інститут екуменічних студій УКУ, 2020 / (ecumenicalstudies.org.ua)

- Прозорість, підзвітність, єдність в різноманітності та представництво всього церковного народу.
- Соціальне служіння, активна соціальна позиція Церкви щодо різних питань суспільного життя.
- Реформа церковної освіти.
- Діалогічність та відкритість.

На підставі вище окреслених положень проаналізуємо можливості та перспективи, які сьогодні відкриваються для всіх українських християн в умовах, пов'язаних із подіями після Майдану та наданням автокефалії Православної Церкви України (ПЦУ – авт.). Наголосимо на тому, що настав час втілити в життя Церкви справжню соборність. Це стосується як УГКЦ, так і інших Церков в Україні, зокрема новоствореної ПЦУ. Миряни повинні ставати ініціаторами та виконавцями різноманітних церковних ініціатив, отримуючи активну підтримку від духовенства. Активніша участь мирян у житті Церкви може пожвавити її екуменічну заангажованість, посилити культурно-просвітницьку діяльність.

Оновлення парафіяльного життя та евхаристійне відродження сьогодні стають ще актуальнішими для українських Церков. Кожна парафія в цих умовах повинна сприяти різноманітним молодіжним та соціальним рухам, пожвавлювати евхаристійно-літургійне життя вірних. Відкинення сучасних активних методів пасторальної праці може лише поглибити кризу, і навпаки, готовність до міжпарафіяльної співпраці та ділення досвідом, усунення страху та відкритість до творення дружніх стосунків і спільних проєктів з представниками інших церковних спільнот позитивно вплине на всіх учасників процесу.

Катехизація вірних – одне з важливих завдань для всіх Церков у сучасному секулярному світі. Катехизація може підняти загальну освіченість мирян та розуміння основних правд віри, щоб усунути невігластво, забобони та упередження щодо інших конфесій, і таким чином сприяти налагодженню екуменічної співпраці. Спільні напрацювання в сфері катехизації та навчального предмету «Християнська етика» для загальноосвітніх шкіл України, ділення досвідом, друк спільно підготовлених книг – завдання, з якими Церкви зможуть ефективно справитися лише разом.

Сьогодні українські Церкви мають унікальні можливості розвивати своє літургійне життя (їх не було ще 30 років тому), творити нові переклади та переосмислювати свій літургійний спадок. Спільні переклади літургійних текстів зблизили 6 українські Церкви візантійської літургійної традиції. Богослужіння, з одного боку, має залишитися закоріненим у традицію,

а з другого - стати зрозумілим та відкритим для людини ХХІ ст., отже, воно вимагає оновлення, а то й реформи. Це складне завдання підштовхує Церкви до спільного шукання рішень та пропонування творчих підходів до молитовного життя.

Одним із першочергових завдань УГКЦ вбачається у відновленні біблійної свідомості Церкви, або Новій евангелізації. Досвід нової евангелізації, здобутий у Католицькій Церкві після II Ватиканського собору, може стати корисним і для українських Церков. Недостатній рівень біблійного знання, особливо серед вірних, що належать до традиційних Церков, а через це і надмірний наголос на обрядовості, можна подолати через систематичне вивчення Святого Письма та віднайдення його значення у житті Церкви.

Особливої уваги потребує церковна освіта духовенства, яка має досягати своєї цілі: підготовки сучасних, відкритих, активних проповідників Слова Божого і віри Христової, справжніх лідерів, що можуть очолити християнські спільноти у сучасному світі. Тому нагальною є потреба духовної освітньої, реформи. Сьогодні в освітній сфері України склалася сприятлива ситуація: конфесії можуть вільно відкривати свої освітні інституції, богословські спеціальності мають державну акредитацію, створена Спільна богословська комісія щодо визнання дипломів богословського напрямку. Однак, щоб досягти справжнього успіху в освіті та зробити прорив у цьому напрямку, необхідна широка співпраця християн, ділення досвідом у підготовці духовенства, створення нових програм для мирян. Наголос на екуменічній формації, особливо в семінаріях, обмін студентами та викладачами між вузами різних конфесій уможливить подолати стереотипи та покладе надійний фундамент для ще більшої відкритості і творення дружніх стосунків.

Таким чином, в Україні назріла необхідність відмовитися від старих моделей авторитарного управління в Церквах. Є потреба перейти до відкритості на міжконфесійний діалог. Діалог і відкритість сприятимуть співпраці релігійних громад. Успішний діалог між УГКЦ та ПЦУ може стати стимулом для інших міжконфесійних ініціатив. Лише в діалозі може бути переосмислене широке коло богословських тем, календарне питання, опрацьовані літургійні переклади, узгоджені позиції щодо важливих історичних подій, розв'язані соціальні та політичні виклики.

Висновки дослідження й перспективи подальших наукових розвідок. Розгляд та осмислення соціокультурної проблематики є одним із базових та стратегічно важливих компонентів вчення УГКЦ, адже усвідомлення кожним віруючим громадянином власної соціальної природи, своїх

прав та обов'язків у суспільному житті є засадничою передумовою як християнського розвитку особи, так і поступу громадянського суспільства. УГКЦ розвиває власне соціальне вчення на основі аналізу суспільної дійсності у світлі Святого Письма, соціальної доктрини Католицької Церкви та власної духовно-культурної традиції.

Дослідження особливостей просвітницької діяльності УГКЦ в трансформаційному соціокультурному просторі сучасної України дало можливість визначити еволюцію та механізми формування її соціальної доктрини та формування базових засад згідно з принципом наступництва. Згідно вчення Католицької Церкви, УГКЦ пропонує розглядати кожну особу як найвищу мету соціальних відносин та прагне осмислити проблему соціальної справедливості, місце особистості у світі та її ставлення до нього.

У період незалежності України УГКЦ прагне через виховання своїх вірних на основі християнської моралі й етики долучитися до переформатування ідентичності української нації, впливати на розвиток держави. Церква спонукає громадян займатися активною суспільно-громадською діяльністю, критично осмислювати суспільні процеси, боротися за людські і громадянські права та відповідально ставитися до обов'язків. Церква формує високий рівень національної свідомості та активності громадян, що прослідковується в регіонах поширення УГКЦ через участь у соціокультурних процесах та просвітницькій діяльності тощо.

В умовах становлення демократичної України формується система релігієзнавчої освіти, яка має світську та богословську зорієнтованість. Вона здійснюється на принципах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті, а також спрямовується в русло нормалізації міжконфесійних відносин і забезпечення стабільності суспільства. УГКЦ зуміла зміцнити своє становище не лише в питаннях соціально-матеріальної бази, але й створила найбільш розвинену систему духовної освіти. Визначивши **культурно-просвітницький** напрямок у церковному будівництві за пріоритетний, Церква окреслила його основні чинники: справи виховання священиків, богословської формації духовенства, освітньо-виховної праці з молоддю, родинами, допомоги невиліковно хворим, інвалідам, удовам, з кардинального піднесення рівня катехизації та непрофесійної богословської освіти, пристосування устрою монаших спільнот до вимог II Ватиканського собору.

Починаючи з 1992 року й дотепер в Україні започаткований процес

розвитку релігієзнавчої освіти та накопичено значний досвід вивчення курсів духовно-морального змісту “Християнська етика” та відкриття нової освітньо-професійної програми «Соціальна теологія». Головними завданнями предмету духовно-морального спрямування є: сприяння формуванню цілісної, духовно зрілої особистості – громадянина України шляхом пізнання й засвоєння учнівською молоддю багатовікових надбань національної та світової духовної культури; подолання кризових станів дитинства, новоутворень, що виникли у психіці дитини під впливом антисоціальних проявів; творення належних умов для глибшого самопізнання, розкриття та реалізації своїх творчих здібностей і таланту в позитивному річищі тощо. Водночас популяризація освітньої програми «Соціальна теологія» дасть можливість сприяти формуванню соціально-правової, теологічної та етичної культури у слухачів- магістрантів. Соціальна теологія власне покликана формувати традиційні, загальнолюдські і духовно-моральні цінності людини і суспільства. Удосконалювати вміння та навички, пов’язані з організацією і управлінням колективами та ініціативними групами у різних формах соціокультурної діяльності.

На думку експертів, для сприятливих умов організації релігієзнавчої освіти в Україні, у світських навчальних закладах потрібно:

- у закладах вищої освіти, що займаються професійною підготовкою вчителів, відкрити відділення християнської педагогіки, нової освітньо-професійної програми «Соціальна теологія»;
- розробити та запровадити у середній і вищій школі програми релігійного навчання, побудованих на принципах релігійної толеранції та принципах необов’язковості;
- об’єднати та координувати зусилля педагогів, богословів і релігієзнавців в галузі методичної і дослідницької роботи, що стосується релігійної освіти;
- сприяти підвищенню кваліфікації вчителів, які займаються релігійним вихованням у школі шляхом організації семінарів, лекцій, видання методичних посібників;
- організувати широке обговорення й обмін професійним досвідом у галузі релігійної освіти з вітчизняними і закордонними колегами у різних формах і методах педагогічної взаємодії;
- вивчити можливість створення в системі національної освіти дошкільних і загальноосвітніх закладів за релігійною ознакою (подібно до існуючих в Україні освітніх закладів етнічних меншин) та відкриття

релігійними організаціями закладів вищої освіти, які б мали право готувати спеціалістів різноманітних напрямків і спеціальностей.

Комунікація Української Греко-Католицької Церкви на сучасному етапі становить вагомий сегмент європейської та української комунікації. Її вчення про соціальну комунікацію, що формувалося завжди синхронно з появою католицьких медій, є найґрунтовнішою богословською розробкою всього спектру проблем, пов'язаних з комунікацією, інформаційним суспільством, медіаорієнтованістю Церкви в умовах соціокультурних трансформаційних змін.

У контексті стратегічних завдань реформування освітньої системи і соціокультурної політики в Україні вважаємо за доцільне творчо використовувати не лише теоретичні здобутки, а й практичний доробок релігійно-освітніх діячів Церкви в царині організації релігійно-освітньої освіти. Тому обґрунтовано такі шляхи їх творчого використання у нових соціально-економічних умовах: наповнення змісту підготовки майбутніх учителів здобутками теорії й практики морально-релігійного виховання молоді; реалізація ідеї національного виховання, єдність загальнолюдських і національних моральних цінностей у змісті виховання; створення Церквою власної приватної національної освітньо-виховної системи, одним із напрямів функціонування якої стала б підтримка і розвиток обдарованої молоді; організація комплексної програми опіки над сиротинцями, іншими установами соціального захисту, а також опрацювання методики запобігання дитячого жебрацтва, яке стало організованим бізнесом; створення мережі католицьких дошкільних дитячих закладів та католицьких дитячих будинків, які б мали парафіяльний статус; взаємодія школи та Церкви з метою протидії “масової культури” та негативними наслідками впливу телебачення, інтернету; зміцнення дисципліни у школі та громадсько-державний контроль за поведінкою учнів, прищеплення школярам навичок культурної поведінки; організація і координація осередків наукових груп, які б досліджували зміст, форми і методи діяльності сучасних релігійних сект з метою виявлення їхньої прихованої антихристиянської сутності; створення християнського телеканалу, окремих радіо-телепрограм, а також місцевих та всеукраїнського рівня радіостанцій; активізація роботи інституції капеланства у навчальних закладах, організація апостольства вишколу світських провідників на Сході України, зокрема створення сприятливих умов для участі учнів у молодіжних християнських заходах.

Проведене дослідження не претендує на повне і всебічне розкриття порушеної багатоаспектної проблеми. Перспективними напрямками

подальшого дослідження вважаємо: теоретичне опрацювання змісту, форм, методів навчання у християнській педагогіці на монографічному рівні; теоретико-методологічні та методичні основи підготовки у закладах вищої освіти спеціалістів відповідного рівня для викладання у школах курсу “Християнська етика”; з’ясування ролі поліконфесійного фактора у морально-релігійному вихованні учнівської молоді; порівняльний аналіз змісту виховної роботи в різних типах навчальних і позашкільних закладів Галичини та інших регіонів України в різні історичні періоди; питання об’єднання зусиль сім’ї, школи, церкви та громадських культурно-освітніх організацій у царині захисту дітей і молоді з особливими потребами та підготовки для них фахівців; шляхів активізації й стимулювання учнів та студентів до волонтерської діяльності у благодійницьких закладах Церкви; вивчення проблеми капеланства та духовної опіки у Збройних Силах України, виправних, лікувальних, навчальних та культурних закладах і установах, літніх таборах для молоді; роль засобів масової інформації в удосконаленні рівня морально-релігійного виховання; розробці моделей ефективного функціонування для кожного типу католицького інтернет-ресурсу зокрема; поглибленні вивчення ролі соціальних мереж та блогів, теле- і радіоконтенту в інтернеті, зразків католицьких ЗСК, які є взірцями якісної комунікації і можуть слугувати прикладом для створення католицьких та світських ЗСК; окресленні образу Католицької Церкви у світських медіях та ін.

Здійснене дослідження даного аспекту проблеми відкриває можливості для розв’язання важливих та актуальних завдань педагогічної науки в освітньому просторі України на основі творчого використання науково-теоретичної спадщини та практичної просвітньої, педагогічної діяльності представників духовенства в контексті історії педагогіки та потреб сучасної педагогічної науки і практики.

Contact:

Iurii Shcherbiak

doctor of pedagogical sciences
professor of departments information
activities and socio-cultural activities
West Ukrainian National University

Щербяк Юрій Адамович

доктор педагогічних наук,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної
діяльності Західноукраїнського національного
університету

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

PARADIGM OF EVIL IN PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY

ПАРАДИГМА ЗЛА У ФІЛОСОФІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ

NATALIYA LISHCHYNSKA

Abstract:

This paper focuses on studying of evolution of concepts “the good” and “the evil” from the ancient times till contemporaneity. Special attention is given to theories which became a ground of modern understanding of human morals and influenced on art, especially literature and cinematography.

Touching upon this problem we must admit that there are a lot of different philosophic, psychological and ethic theories which explain the essence of evil. Each of them exposes its own approach to understanding of the problem as well as its own definition of the concept “the evil”. The most popular among them are theories of moral and metaphysic evil. They prove strong connection of philosophical point of view with religious one.

The analysis of the basic philosophic conceptions which appeared in different time and written by Christian, classical (Aeschylus, Plato, Aristotle), medieval authors, representatives of the New Time and works written by Emmanuel Kant, Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche, personalists Lev Shestov and Mykola Berdiayev, existentialist Jean Paul Sartre, psychoanalysts Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, Eric Neumann and others) showed that a man being in search of the essence of the good and the evil based oneself on the nature of the divine.

The formation of moral and ethic conception of evil has several stages: mythological (stage of materialization), ethic, religious (Christian), atheistic (stage of revaluation of values), ontological and psychoanalytic. Every stage exposes its own approach to the problem.

In general, this research shows that in the philosophical and psychological thought of the late 20th – early 21st century, the leading role still belongs

to Bible morality, psychoanalytic research, existentialism, and personalism.

Проблема морального занепаду людства постає широкою і багатоаспектною. Перш за все, її визначають як „вічну”, філософську, морально-етичну, часто пов’язують із психологією особистості. Знайшла вона своє втілення і в мистецтві, особливо в наш час, оскільки ще з минулого століття продовжується (правда, у своєрідний спосіб) так звана „естетизація зла” (сучасні фільми, детективні романи насичені сценами вбивства, насилля, часто в них зустрічаються герої, які чинять зло “в ім’я добра”)¹.

Метою нашої розвідки є дослідження еволюції поглядів на проблему добра і зла та узагальнення філософських і психологічних концепцій, які формують розуміння моралі сучасної людини і мають значний вплив на мистецтво (особливо на літературу та кіно).

Філософія представила розлоге пояснення феномену зла, викладене у багатьох теоріях. Зло найчастіше трактується як “те, що небажане, предмет відчуження, негативна цінність (антицінність – Н. Л.) або відсутність цінності, заперечення добра”². На думку польського філософа Кшиштофа Косіора, “зло може інтерпретуватися як атрибут буття, ефект буттєвої дисгармонії”, як “брак добра або чогось потрібного, помилка, яку можна виправити, або трагічна зрада долі, чи, навпаки, щось звичайне, як суб’єктивне відчуження від усього людського”³. У філософії говоримо також про метафізичне зло – наслідок поділу буття, яке має позитивну природу. У концепціях Аристотеля, Фоми Аквінського воно постає як брак конкретного добра, яким послуговується буття. У Лейбніца метафізичне зло є браком “будь-якої досконалої риси буття, пов’язаним із самою скінченністю створеного буття”⁴; зло фізичне – “брак якоїсь риси буття, якої потребує природа даної субстанції, самодостатній у моральному сенсі, але такий, що порушує повноту й устрій окресленого буттєвого порядку”⁵ і

1 Учень К. Г. Юнга, Е. Нойманн, під „проникненням зла у мистецтво” розуміє виникнення атональності у музиці, „процеси дезінтеграції і трансформації в літературі й живописі” і трактує його як „занепад старого способу життя і цінностей в галузі етики” (Дет. див. Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 84).

2 Podsiad A. Słownik terminów i pojęć filozoficznych. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000. – S. 424.

3 Kosior K. Zło // Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki, szkoły. – Bydgoszcz – Lublin: Branta, 2002. – 424 s.

4 Podsiad A. Słownik terminów i pojęć filozoficznych. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000. – S. 962.

5 Podsiad A. Słownik terminów i pojęć filozoficznych. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000. – S. 962.

зло моральне, яке можна трактувати “в об’єктивному і матеріальному сенсі, коли суб’єкт, що порушує об’єктивну моральну засаду, робить це несвідомо, а тому не несе за це відповідальності, чи в суб’єктивному і формальному сенсі, коли означає вільну і свідому згоду виступити супроти морального добра”⁶.

Сучасний польський дослідник етичної проблематики у філософії Іренеуш Мрочковський причину існування метафізичного зла виводить із недосконалості та обмеженості світу, зло фізичне є “фізично-психічним терпінням людини”, а моральне – “зловживанням людською волею, свідомим кривдженням інших і виступом проти порядку світу й людини. Вірянин називає моральне зло гріхом”⁷. Отже, зв’язок філософської інтерпретації проблеми зла з релігією очевидний.

Процес становлення понять „добро” і „зло” відбувався поетапно. Первинно виникло поняття “Бог” як мірило доброго і злого. Перебуваючи у відкритому і широкому просторі природи, людина обожнявала те, чим захоплювалася, або предмет свого страху. Тому в пантеоні язичницьких богів присутні добрі та злі божества. Польський філолог ХІХ ст. Ігнатій Матушевський, досліджуючи психологічний механізм створення образу диявола в поезії нехристиянських народів, наводить приклади поклоніння злому божеству з метою уникнути його гніву⁸.

Своє бачення світу, ставлення до Бога, людина відобразила у міфі. Міфологія зберегла тенденцію до матеріалізації абстрактних понять, але здійснюється вона вже на словесному рівні. Тому початковий етап формування значення понять „добро” і „зло” можемо назвати етапом матеріалізації або міфологічним. Зло втілюється не лише у богах⁹ та істотах, що були напівбогами, але й у чудовиськах (наприклад, Мінотавр). Ця риса властива міфології кожного народу, стала однією з характерних особливостей міфу. Присутність у ньому фольклорних елементів надає злу демонічного характеру. „Роблячи акцент на проблемах початку, (міф – Н. Л.) вторував дорогу раціональним теодицеям”¹⁰.

6 Podsiad A. Słownik terminów i pojęć filozoficznych. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000. – S. 962-963.

7 Mroczkowski I. Zło i grzech. Studium filozoficzno-teologiczne. – Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 2000. – S. 11.

8 Matuszewski I. Dyabeł w poezji. Historia i psychologia postaci uosabiających zło w literaturze pięknej wszystkich narodów i wieków. Studium literacko-porównawcze przez Ignacego Matuszewskiego. – Wydanie II. – Warszawa: Bronisław Natanson, 1899. – S. 6.

9 Поділ на добрі та злі божества у міфології зберігався. Нерідко добро і зло поєднувалося в одному богові.

10 Ricoeur P. Zło. Wyzwanie, rzucone filozofii i teologii. – Warszawa: PAX, 1992. – S. 18.

Пошуки відповіді на питання „Звідки береться зло?“, сформульованого у міфах, продовжила антична філософія. Раціоналізувавши міф, вона окреслила основні напрями дослідження проблеми зла: філософсько-релігійний та морально-етичний. Перший з них пов'язаний зі сприйманням людиною Бога, другий – із виникненням етичних теорій зла, спрямованих на моральне вдосконалення особистості.

Проблема людських взаємин із Богом в античній філософії не знайшла одностайного вирішення. Одні мислителі вважали богів силами, від яких повністю залежить доля людини, інші – втіленням людських бажань, засобом, що допомагає утримувати людей у покорі, істотами, подібними до людей, наділеними добрими і поганими рисами водночас. Тому були навіть спроби осудження їхньої поведінки.

Парадигму зміни ставлення людини до Бога можна простежити і на прикладі грецьких трагедій, написаних на міфологічні сюжети. Як зауважив Іренеуш Мрочковський, окремі дослідники говорили про них як про „грецьку теологію в діалозі трагіків із публікою та акторами. Цей діалог обіймав – у широкому сенсі – культурні зміни, які настали у самій релігійній свідомості того часу”¹¹. Первинно людина була повністю залежною від богів, почувалася їх жертвою („Цар Едип”). Згодом богів було персоніфіковано. Вони спустилися з Олімпу на землю і стали ближчими до людей (Діоніс виявив бажання жити на землі). Бога, подібно до людини, наділяли добрими і поганими рисами. Людина навіть зважилася постати проти їх волі (Кассандра). Із появою напівбогів (Прометей, Орфей), вона ще більше зблизилася з божеством, трактувала його як героя („Прометей закутий”).

Грецька трагедія показала парадигму стосунків людини з Богом. Вона дала початок релятивістському підходу до проблеми різниці поміж добром і злом. (Прометей, вкравши вогонь, зробив добро людям, але, водночас, згрішив проти богів, порушивши їхню волю). У зв'язку з цим постало питання: „Як діє людина у стосунку до Бога?” Зло почало сприйматися як частка людського „я”. З'являється поняття душі як божої іскри в людині. Ці проблеми порушили орфісти, які, подібно до буддистів, вважали, що душа на шляху до очищення проходить ряд перевтілень. Але

11 Слід зазначити, що ставлення до богів у Софокла, Есхіла й Еврипіда різняться між собою: Есхіл вважав богів мудрими і справедливими, на думку Софокла, боги були такою ж реальністю, як люди, але приховують свої дії. Еврипід критикував богів за неморальну поведінку, різко осуджував принесення в жертву людей. Свої переконання кожен з авторів певною мірою відбив у трагедіях. Див. Mroczkowski I. *Zło i grzech. Studium filozoficzno-teologiczne*. – Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 2000. – S. 14.

від буддистського вчення їх відрізняє віра у її безсмертя.

Логічний підсумок у філософсько-релігійному вченні епохи античності зробив Платон. На його думку, людські відчуття нездатні об'єктивно оцінити зло. Мислитель переконаний: те, що сприймається як зло, є лише „певний вигляд, фальшивка, знецінення вищого порядку (створеного Деміургом – Н. Л.) у кривому дзеркалі людського сприймання”¹². За Платоном, душа має розумне начало і є полем боротьби поміж добром і злом. Але протиставлення духовного тілесному немає. На думку Платона, причиною зла є „сліпе і брутальне прагнення”, яке проявляється як внутрішній голос в людині і спонукає її до зла. Душа є слабкою проти зла, бо розумне, не позбавлене сенсу й чуттєве у ній „рідко поєднується в симфонію добра”¹³. Зло руйнує душу, є причиною реінкарнацій, але у переродженні вона живе вічно.

Платон не тільки узагальнив філософські шукання своїх попередників, але (разом з орфістами) порушив актуальні питання: „Як боротися зі злом? Як уникати його?”, які дали поштовх до розвитку етичного напрямку в теорії зла. Свій початок він бере від філософії Сократа, який найвище ставив пізнання („Пізнай самого себе!”) і твердив, що все зло на світі походить від незнання¹⁴.

У теоріях зла, які розвинулися після Сократа, головними стають поняття „добродесність” і „щастя”. До того ж, раціональний підхід до інтерпретації моральної проблематики замінюється містичним, інтуїтивним, що виявилось у запереченні можливості пізнавати світ раціонально. Добро пов'язували з духовним удосконаленням, моральними чеснотами, а все тілесне, матеріальне, надбане за допомогою розуму, вважали злом. Така позиція характерна для циніків. Вони не визнавали державності, інститутів влади, оскільки, на їхню думку, влада і держава сковують свободу і роблять неможливим життя на засадах добропорядності. Тому їх треба уникати. Філософське вчення циніків дістало назву „цинізм”. В етиці того часу сформувався схоже поняття – „циніцизм”, пов'язане із

12 Дет. див. Żelazna J. Zagadnienie zła w systemie etycznym i metafizyce Platona // Z problematyki teorii zła. – S. 53.

13 Mroczkowski I. Zło i grzech. Studium filozoficzno-teologiczne. – Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 2000. – S. 36.

14 Подібну інтерпретацію проблеми зла знаходимо у китайській філософії. Воно асоціюється з незнанням, низьким, недосконалим. Звідси й поділ на „благородних людей” і „низьких”: „Благородна людина боїться трьох речей: повеління неба, великих людей і слів досконалих мудрих. Низька людина не усвідомлює повеління неба, не боїться його, зневажає великих людей, залишає поза увагою слова мудреця” [Конфуцій, Лунь-Юй // Читанка з історії філософії, с. 14].

філософією Антистена. Воно означає визнання добродетності як єдиного добра й „абсолютну незалежність від усього іншого”¹⁵.

Стоїки частково продовжили етичні традиції циніків, ставлячи так само високі вимоги до людини-мудреця. Але вони не вважали, що особистість скована злом. Нею керує розум та особлива психічна влада, завдяки якій здійснюється відмежування добра від зла. Життєвий шлях людини повністю підпорядкований долі. У глобальному смислі вона „тотожна з Богом, але у своїх індивідуальних проявах може бути злом”¹⁶. Тому потрібно підходити до вибору своєї життєвої позиції раціонально. Долю можна прийняти тільки тоді, коли вона тотожна чесноті. Якщо комусь випала „зла” доля, така людина мусить відокремитися від світу (ввійти у стан апатії), а в разі потреби, бути готовою вчинити самогубство, щоб зберегти моральну чистоту. Згідно з вченням Сенеки, мета людського життя – досягти в собі морального ідеалу і через виховання передати його іншим.

Епікурейці за основу свого морального вчення взяли щастя, якого, за Сократом, людина досягає у пізнанні. Їхнє вчення дістало назву „гедонізм”, бо суть щастя епікурейці вбачали у насолоді, що є наслідком звільнення від зла. Вони не заперечували егоїстичної природи людини. Мудрецем вважали того, хто не боїться визнати її частиною свого „я” і знання про це використовує, щоб зменшити кількість зла й отримати насолоду, яку визнавали абсолютним добром. Злом, на думку епікурейців, є прикрість.

Автор багатьох праць з етики Аристотель пов’язував проблему зла з волею, а його витоки шукав у внутрішньому світі людини. На його думку, найвищим добром є мудрість. На шляху до неї людина керується розумом, яким наділена душа¹⁷. Саме вона спрямовує розум до добра, „робить волю розумною”. Злом є нереалізоване прагнення людини до щастя. Воно може виникнути й тоді, коли людина обрала неправильний шлях до досконалості.

Шукаючи витоків зла і шляхів до морального вдосконалення, античні філософи виділили поняття духовного і тілесного (матеріального). Особливу увагу на них звертали неоплатоніки, які зробили спробу поєднати філософсько-релігійний та морально-етичний підходи до інтерпретації

15 Mroczkowski I. *Zło i grzech. Studium filozoficzno-teologiczne.* – Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 2000. – S. 38-39.

16 Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. *Історія філософії. Проблема людини. Курс лекцій.* – К.: Наукова думка, 2000. – С. 49.

17 Аристотель вважав, що існує три види душ: рослинна, тваринна і людська. Тільки остання наділена розумом. За життя людина має всі три види душі. Вони певним чином поєднані між собою. Тому філософ і трактував людину як розумну тварину.

зла. За концепцією неоплатоніків, світом править Єдине, яке прирівнюється до Бога. Людина є поєднанням духовного (душі) і матеріального (тіла), які є взаємними протилежностями. Душа є безсмертною часткою божественного в людині. Тому вона має переваги над тілом. У тілесному і матеріальному неоплатоніки вбачали джерело зла. Згідно з цим, вони будували своє етичне вчення: „Оточена злом матеріального світу, людина повинна відсторонитися від світу, сприймаючи його як гру в театрі, і звертаючи свій погляд до божественного Єдиного”¹⁸.

Морально-етичну концепцію неоплатоніків часто трактують як етап „зустрічі античної епохи з християнством”. Водночас це була спроба поєднати і логічно підсумувати філософські надбання своїх попередників, присвячені проблемі добра і зла.

Християнська концепція добра і зла ознаменувала новий етап у розвитку морально-етичних теорій. Ціла середньовічна епоха, Ренесанс, філософія Нового часу, сучасні теорії зла позначені її впливом. Ґрунтується вона на визнанні триєдиного Бога, який створив світ і „є справедливим суддею, що за добре нагороджує, а за зле карає”. Такий підхід дав поштовх до формування нового розуміння згаданих категорій – їх починають трактувати як метафізичні, абстрактні. До того ж, християнство започаткувало розвиток теологічних концепцій зла. Філософія і теологія починають досліджувати цю проблему паралельно.

Поняття „добро”, „зло”, „гріх” вперше зустрічаємо в книгах Старого Завіту. Біблійне розуміння зла тісно пов'язане з гріхом – порушенням Божих Заповідей, які є основою моралі. Зло приніс у світ Сатана – один із ангелів, який був скинений на землю за горде прагнення бути рівним Богові¹⁹. Отже, зло має природу, відмінну від Божої. Обравши зло (Адам і Єва піддалися спокусі диявола), людина сама поставила себе у ситуацію вічного морального вибору, загострила свою відповідальність перед Богом і людьми. За Біблією, джерело зла (дух зла) знаходиться поза людиною (вона не була створена грішною, а стала такою), але якщо вибір було зроблено на користь зла, воно стає часткою самої людини. Звідси й висновок про те, що

18 Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 51.

19 Сатана став біблійним символом зла.

в людині співіснують добре і зло з початку²⁰. З'явилися поняття морального та фізичного зла, тісно пов'язані з проблемою особистості. Християнська релігія зробила людину відповідальною за зло і за стан своєї душі. Зло стало лише однією зі сторін морального вибору. Але в людини завжди є шанс на спасіння через щире покаєння.

Дещо іншого погляду дотримувався Августин Блаженний – представник філософської думки Середньовіччя. У праці „Про Град Божий” він наголошує на тому, що людина сама і свідомо вибрала зло. Воно й полягає у вільній волі людини. Гріх – причина втрати здатності до спасіння. Тільки Божественна Благодать здатна вилікувати хвору душу. Головним злом для християнства, за Августином, вважається гордіня, „власний егоїзм”, бажання жити „по собі”, а не „по Богові”. Завдання кожного християнина – позбутися цих гріхів²¹.

Епоха Ренесансу, а пізніше Просвітництва породили дещо суперечливі погляди на проблему зла. Як зауважив Еріх Фромм, з одного боку, гуманісти намагалися пом'якшити догму первородного гріха, яка особливо усталилася в епоху Середньовіччя. Але вони не боролися з нею прямо, як це робили єретики. Не поділяв її і Пелагій – середньовічний церковний діяч. З іншого боку – Мартін Лютер та офіційна церква були переконані в тому, що людина

20 Щодо проблеми зла в Біблії, Еріх Фромм висловлює контрверсійну думку. Він вважає, що у Старому Завіті непослух Адама і Єви перед Богом не розцінюється як гріх. „Навпаки, цей непослух є свідченням того, що людина пізнала себе і стала здатною сама вирішувати свої справи. Таким чином, цей перший акт непокорі в кінцевому рахунку є першим кроком людини до свободи... Саме через вигнання людини з раю вона одержала здатність сама формувати свою історію, зміцнювати свої людські сили і як повноцінний індивід досягти гармонії з іншими людьми та природою”. Але розвиток християнства пішов іншим шляхом. З'явилася точка зору, за якою Адамів гріх є таким великим, що перенісся на усе людство, і тільки Боже милосердя і віра можуть врятувати його. По вигнанні з Раю в людини загострився вибір між добром і злом. „За старозавітнім вченням, людина здатна на добре і на зло, вона повинна вибрати поміж добром і злом, між благословенням і прокляттям, з-поміж життя і смерті. Бог ніколи не нав'язує свого вирішення цієї проблеми людині. Він тільки посилає пророків, які допомагають їй встановити, що зло, а що добре. „Але після того, як це сталося, людина залишилася наодинці зі своїми „двома інстинктами” – прагненням до добра і прагненням до зла, тепер вона сама має вирішити цю проблему”. [Дет. див. Э. Фромм. Душа человека, – М., 1992, с. 18].

21 Слід зазначити, що до наведеного вище християнського розуміння проблеми добра і зла, яке стало основою морального вчення Августина Блаженного, він прийшов не одразу. Як один із маніхейів, витоків зла Августин первинно шукав у матеріальному світі. Після виходу зі згаданої секти мислитель прийняв позицію неоплатонізму, за якою „існує тільки благо; відповідно зло – це усього лиш відсутність або спотворення блага” [Великие мыслители Запада. – Под. ред. Яна Мак-Грилла. – Перевод с англ. В. Федорина. – М.: Крон-Пресс, 1998. – С. 108].

є ворожою, підлою, гріховною істотою. Діячі Просвітництва відстоювали думку, що „все зло в людині є лише наслідком дії зовнішніх обставин, а тому насправді в людини нема можливості обирати. „...Необхідно лише змінити обставини, які породжують зло, тоді добро, початково закладене в людині, проявитися майже автоматично”²².

Подальші дослідження проблеми добра і зла у філософії пов'язують з іменем Імануїла Канта. До нього панівною була середньовічна традиція, за якою людина знаходиться у постійному виборі між „ангельським” і „диявольським”, Небом і Пеклом. Канту належить спроба раціоналізувати релігійну концепцію зла. Тому цей етап у парадигмі інтерпретацій морально-етичних категорій у філософії можемо назвати етапом „раціонального обґрунтування релігійних засад зла”. Кант визнавав метафізичну присутність зла у світі, трактуючи його як „радикальне зло” – „найвищу максимум, яка служить як кінцева суб'єктивна основа для всіх злих максимум нашої вільної волі”²³. Саме вона визначає схильність до зла всього людського роду „на противагу задаткові до добра як складової доброї волі”²⁴. Кант виходив зі зв'язку проблеми зла з вільним вибором людини, але вважав, що немає раціонально пізнаної матеріальної причини виникнення морального зла. Питання „Що змушує людину робити зло?” для нього залишилося частково відкритим.

Кантівська теорія про відносність усіх речей у світі, які існують як реальні тільки у свідомості людини, мала суттєвий вплив на подальшу інтерпретацію проблеми добра і зла. Вона завершила етичний етап формування морально-етичної думки. Після Канта всі інші цінності було переглянуто з позиції релятивізму. Почався атеїстичний етап формування філософської концепції зла, який можемо назвати етапом „переоцінки цінностей”, оскільки нові теорії зла повністю спростовували старі.

Прикладом може бути філософія А. Шопенгауера. Його теорія побудована як заперечення позиції Лейбніца, який виходив від концепції теодицеї²⁵, де представив Бога “як найсправедливішого, найкращого, наймудрішого

22 Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – С. 18.

23 Paul Ricoeur. Zło. Wyzwanie rzucone filozofii i teologii. – Przełożyła Ewa Burska. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1992. – S. 26.

24 Там само.

25 Поль Рікер у своїй праці „Зло. Виклик, кинутий філософії і теології” у парадигмі зміни філософських концепцій зла, окремо виділяє фазу теодицеї, яка, на його думку тривала з часів Середньовіччя і в своєму найбільш досконалому формулюванні постала у філософській концепції Лейбніца [Det. див. Paul Ricoeur. Zło. Wyzwanie rzucone filozofii i teologii. – Przełożyła Ewa Burska. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1992. – 40 s.].

математика, що творить найкращий світ”²⁶. Але світ цей не є Богом, а тому він, за своєю природою, недосконалий. Ця недосконалість і є злом. Йдеться про метафізичне зло, яке Лейбніц вважав скінченим. На думку філософа, Бог не може відповідати за таке зло, оскільки Він не є причиною свого розуму. „Розум Божий передує Його волі”²⁷.

А. Шопенгауер обрав за основу своєї теорії зла не Бога, а “створіння”. Світ для філософа є вершиною недосконалості. Його першооснову мислитель вбачає у “злomu божестві” – “сліпій волі” (бо не може добрий Бог творити так недосконало), що приймає найрізноманітніші подоби і творить зло. Якщо у Лейбніца можливість існування зла у світі зведена практично до мінімуму, то Шопенгауер констатує той факт, що світом править зло, і якби воно проявилось б ще більшою мірою, то ніщо б не змогло існувати. Моральний порядок, на його думку, “містить мінімум екзистенції”²⁸. “Сліпа воля” має вплив не тільки на світ загалом, а й на долю кожної людини. Тому життя є болем і терпінням. У філософській теорії зла Шопенгауера простежуються мотиви буддизму: щоб подолати світове зло, треба свідомо знищити в собі бажання, а спасіння людина знайде тільки в смерті. Отже, оптимістичний погляд на світ, який вважався позитивним, ірраціоналізм відкидає, висуваючи на перший план цілком протилежне поняття – песимізм.

Найбільше так звана „переоцінка цінностей” характерна для філософії Фрідріха Ніцше. Його духовні шукання знаходяться поза межами моралі („По той бік Добра і Зла”). Вважаючи людину творцем моральних догм і правил, Ніцше піддав критиці всі євангельські істини, оголосив смерть Бога, бо, на його думку, Бога породили людські страждання і слабкість. Звідси – зневажливе ставлення до християн і релігії загалом.

Поняття „добро” трактується своєрідно: філософ пов’язує його генеалогію із соціальною нерівністю. Він виходить з того, що означення „добрий” первинно стосувалося тільки багатих, аристократів, а тому й досконалих людей. „Низький”, „ниций” асоціюється з бідністю і переходить в уявлення „поганій”. „Патос шляхетності і відстані, це споконвічне й панівне, загальне та основоположне ставлення верхнього роду володарів до роду підлеглих, до „низів” – ось де першоджерело протилежності „добра” і „зла”. (Право панів давати назви сягає так далеко, що навіть зародження мови можна

26 Цит. за Krąpiec M. A. Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne. – Lublin: Redakcja wydawnicza Uniwersytetu Lubelskiego, 1995. – S. 44.

27 Krąpiec M. A. Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne. – Lublin: Redakcja wydawnicza Uniwersytetu Lubelskiego, 1995. – S. 44.

28 Krąpiec M. A. Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne. – Lublin: Redakcja wydawnicza Uniwersytetu Lubelskiego, 1995. – S. 46-47.

було б трактувати як вияв влади панівних натур...)”²⁹. В етимології слів „шляхетний” і „плебей” Ніцше знайшов і расову відмінність: „низькими”, „простолюдинами” називали темношкірих, які відрізнялися від білявих завойовників арійської раси.

За Ніцше, носіями зла є люди, наділені владою. Вони використовують мораль як засіб упокорення. Тому „кожна мораль, на протигагу поблажливості й попуску, – це своерідна тиранія щодо „природи” і щодо „розуму”, але ця обставина не заперече моралі, бо проголошувати, що будь-яка тиранія і будь-яка нерозважливність неприпущенні, знову доводилося б з позиції якоїсь моралі. У кожній моралі істотне й неоціненне є те, що вона здійснює тривалий примус...”³⁰. Мораль, діючи як примус, породжує безсилля, що є, на думку філософа, джерелом зла: „саме від безсилля... ненависть переростає у щось страхітливе й моторошне, у щось найдуховніше і найотрутніше”³¹.

Добром, за Ніцше, є воля до життя, вміння „піднятися над світом”, зло – це все те, що робить людину слабкою, нав’язане їй, викликає спротив, перешкоджає на шляху до мети. Тому з ним треба боротися. (Звідси й знаменита фраза, яка стала „візитною карткою” філософії Ніцше, – „Слабкого штовхни!”). Навіть агресію не слід трактувати як негативне явище, а навпаки – як бажання самоутвердитися. Найбільше зло перебуває у тісному зв’язку з найбільшим добром і має творчу силу. Можливо, саме від філософії Ніцше бере початок поняття „злого генія”, яке має місце в сучасному житті.

Імморалізм Ніцше ознаменував новий етап у розвитку морально-етичного вчення, який умовно можна назвати „етапом виправдання людини”. Він поставив собі за мету звільнити її від почуття вини, яке є наслідком відповідальності за кожен вчинок, „знецінивши” усталені моральні цінності.

Лев Шестов і Микола Бердяєв, імена яких пов’язані з релігійним екзистенціалізмом та персоналізмом, повернулися до християнського розуміння проблеми зла, звернувши увагу на ставлення людини до моралі. Л. Шестов піддає усі загальноприйняті моральні цінності сумніву. Моральні люди, на його думку, найжорстокіші, бо використовують мораль як зброю

29 Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. – Переклад з нім. А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002. – С. 196.

30 Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. – Переклад з нім. А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002. – С. 78.

31 Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. – Переклад з нім. А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002. – С. 202.

помсти. Їм замало тої зневаги й того осуду свого ближнього. Вони хочуть, щоб їхній осуд³² підтримали інші, навіть сумління осудженого намагаються змусити прийняти їхню позицію. Межа поміж добром і злом для Шестова відносна. На його думку, кожен добрий намір людини починаються з егоїстичних прагнень, нікчемні люди удостоюються найвищого визнання. Утвердження моральних законів і цінностей визначається як одна з причин виникнення зла: виконання законів не завжди веде до добра, оскільки вони втілюють чийсь волю.

Існує багато випадків, коли справедливість, із позиції якої судять зло, є ні чим іншим, як несправедливістю. Філософ робить постійний наголос на непослідовності людської натури, відносності цінностей, які вона творить, вважає, що „добро не виправдало себе”, а тому люди „звели на трон зло і безумство”.

Метою морально-етичної концепції Л. Шестова є не кардинальна переоцінка цінностей і створення „альтернативної моралі”, як у Ф. Ніцше. Він лише прагнув довести, що мораль не повинна бути „предметом поклоніння”. Вона має відносний характер, а цінності не можуть бути абсолютними.

Микола Бердяєв на першому місці ставить страждання людини, віддаючи йому перевагу перед гріхом: „Для мене завжди було неприйнятним поняття гріха як злочину, який викликає гнів і кару з боку Бога... Гріх я відчуваю не як непослух, а як втрату свободи. Свободу ж я відчуваю як божественну. Бог є свобода і дає свободу”. Ницість людини філософ вбачає у відреченні („відпаданні”) від Бога й від „власної людської природи”³³. М. Бердяєв теж трактував мораль по-іншому, ніж це робили до нього. Він схиляє до думки, що не все зло, скоєне людиною, іде від самої людини. Часто воно є наслідком дії обставин, у яких вона опиняється. Саме обставини змушують людину страждати³⁴.

32 Для Льва Шестова осуд є найбільшим гріхом. Свою моральну концепцію він будує на одній із біблійних заповідей: „Не судить, і несудимі будете”.

33 Бердяєв Н. О небесной истории. Бог и человек // Бердяев Н. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – С. 40.

34 До проблеми взаємовідносин людини з Богом зверталися також персоналісти, зокрема Г. Марсель. Він розуміє людське життя як мандрівку до Бога: людина прийшла на світ з Божої Волі, тому до Бога вона й має повернутися. Він відштовхується від поняття „автентичної”, „відкритої людини” – особистості, яка у своїх діях, вчинках орієнтується на „світ вищих цінностей” [Див. 248. Kossak J. Egzystencjalizm w filozofii i literaturze. Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. – S. 141] (чим подібний до Ф. Ніцше, який говорив про „Надлюдину”). Матеріальний світ, у якому перебуває особистість, є місцем постійного вибору поміж добра і зла, „королівством тіні” (Г. Марсель). Допомогти людині може тільки Бог, тому життя „автентичної людини” є життям тільки для Бога.

Відштовхуючись від проблеми невинного страждання людини, екзистенціалісти продовжили розвиток цієї теорії. Вихідною тезою для них є думка про те, що людина не може повною мірою усвідомити значення понять „вина”, „гріх”, відчуває себе підкреслено невинною. Вона не може уявити, що таке пекло. Вина є чимось покладеним на людину зовні. Саме через невинність все дозволено. Екзистенціалісти розуміють людину як „проект, який має реалізувати себе сам” (Ж.-П. Сартр). Отже, вся відповідальність за людське буття лягає на саму людину. Виходу із ситуації не можна знайти у жодній суспільній моралі.

Ж.-П. Сартр у праці „Екзистенціалізм – це гуманізм” називає екзистенціалізм гуманізмом, оскільки він дає право людині незалежно від інших, хоч і в покинутості, „творити себе”. Екзистенціалізм (атеїстичний) забрав у людини звичну мораль, віру в Бога, на якого завжди можна було покластися. Їй залишилося покладатися тільки на власний розум. Оскільки людина належним чином не усвідомлює себе, вона часто творить зло, але, з позиції екзистенціалізму, не варто судити її за це, а, всупереч філософії Ніцше, поспівчувати. Зла і нещастя у світі стане менше тільки тоді, коли людина глибше усвідомить природу свого внутрішнього „я”.

Філософія екзистенціалізму завершила „етап виправдання людини”, намагаючись зняти з неї відчуття вини. Натомість ця філософія остаточно утвердила думку, що особистість повинна „творити себе сама” і відповідати за свої вчинки, обираючи добро або зло. Вибір на користь останнього здійснюється через її схильність як до добра, так до зла. Ця теза стала ключовою для подальших досліджень, бо спонукала до вивчення внутрішнього світу людини. Філософська думка поєднується з психологічною. Започаткував такий підхід до оцінки сутності людини австрійський психолог, творець психоаналізу Зигмунд Фройд. Він є автором першого детального дослідження психологічного механізму дії зла.

Поява нового вчення змінила погляд на зазначену проблему. На думку З. Фрейда, джерелом зла є підсвідоме людини, а зовнішнім його виявом є агресія. У прихованому стані вона властива кожній людині і „чекає слушної нагоди”, щоб „вийти назовні”. Агресія є результатом складної взаємодії трьох пластів психіки: „Я” (*Ego*), „Воно” (*Id*), „Над Я” (*Super Ego*).

Інстинкти і підсвідомі потяги складають сферу підсвідомого *Id*. Вони є джерелом виникнення психічної енергії, що спонукає до активної дії і суперечать культурі та нормам соціального життя, за дотримання яких відповідає *Super Ego*. На думку Фрейда, людина „несе на собі тягар

культури”, бо остання сприймається як система заборон („табу”), що не дозволяють виявити всіх бажань і потягів підсвідомого. Внутрішня напруга, спричинена впливом *Id* і *Super Ego*, здатна руйнувати людську особистість. Вона приречена постійно відчувати напруженість між „Я” і „Воно”. Це веде до озлобленості, яка початково стає причиною деструктивних процесів у психіці, а вже потім спрямовується на зовнішній світ, проявляючись як агресія. Проте, це відбувається не завжди. Якщо агресивна енергія, нагромаджена у підсвідомому, „блокується” і „нейтралізується” „зовнішніми, переважно морально-етичними, чинниками, вона нагромаджується довкола *Super Ego*, що призводить до хворобливого почуття провини, безпричинного страху, неврозів, манії переслідування, інколи – навіть до самогубства”³⁵. Звідси напрашується висновок, що всі наші найпотаємніші наміри є намірами зла. Чим більше бажання, тим більше зло робить людина. Навіть найкращі бажання є бажаннями зла, бо вони реалізуються через утиск інших бажань.

Свої бажання людина реалізує у снах. З. Фройд вважає, що зміст сновидінь дорослого найбільш точно пояснює дитяча психологія, що яскраво виражає інцестуальні бажання в різних формах. У сні підсвідоме активізує всі потяги і наміри здійснити зло. Як зауважує Ніла Зборовська, фройдівський психоаналіз робить не що інше, як підтверджує „давній Платонів вислів, що добрі люди – це ті, котрі задовольняються снами про те, що лихі люди коять насправді”³⁶.

Вчення про підсвідоме як джерело зла продовжив Карл Густав Юнг. На відміну від З. Фрейда, який вважав підсвідоме набутою в дитинстві структурою психіки, він розрізняє два види згаданої психічної структури – індивідуальне та колективне. Індивідуальне підсвідоме дійсно можна вважати набутим, бо воно відображає особистісний досвід людини. Її складають переживання, які колись були свідомими, але через забуття чи пригнічення були витіснені зі свідомості. Колективне підсвідоме – це структура, яку складають архетипи (або домінанти), що „являють собою відображення постійно повторюваного досвіду людини, ...готовність знову і знову репродукувати ті самі чи подібні міфічні уявлення”³⁷. Проникаючи у свідомість у спроектованому вигляді, вони формують стереотипну поведінку особистості.

35 Задубрівська О. М., Козьмук Я. Р. Психоаналіз: філософсько-антропологічний аспект. Конспект лекцій. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 7-8.

36 Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство. – К., 2003. – С. 70-71.

37 Юнг К. Г. Психологія колективного бессознательного. – М.: АСТ „Канон +”, 2001. – С. 76.

Хоч колективне підсвідоме приховує в собі „темний бік” людської душі (Тінь), архетипи не завжди є символами зла (наприклад, архетип „ангельського”, Самості), хоч у більшості випадків з ним пов’язані. Юнг зауважує, що самі по собі вони не є ні добрими, ні злими. Це „морально індіферентне *nitien*, котре стає таким чи іншим, чи суперечливою подвоєністю обох лише через зіткнення зі свідомістю. Цей вибір добра чи зла, навмисно чи ненавмисно, впливає з людської установки”³⁸.

Проникаючи у сферу свідомості, архетип колективного підсвідомого (домінанта) починає керувати поведінкою людини. Особистості, „одержимі” силою одного архетипу, поєднуються між собою. Формується натовп, лідер якого має найменше почуття відповідальності, але найбільшу волю до влади. Маса під дією підсвідомого відкидає природні закони людського існування і діє виключно з позиції сили, визнаючи тільки владу свого лідера, який сприймається натовпом як Мана-особистість – особа, наділена незвичайними магічними знаннями та властивостями. Поширенню „психології маси” і пов’язаного з нею зла, на думку засновника глибинної психології, сприяла індустріалізація. Вона сформувала тип особистості-автомата, яка мислить стереотипно, відчуває слабкість і невпевненість в собі, яка компенсується сильним прагненням до влади. Як альтернативу масовій свідомості Юнг висуває релігію. Він висловлює думку про те, що здолати масу може тільки людина, яка знаходиться „поза масою”, є сильною особистістю, що не підділася впливу колективного підсвідомого³⁹.

За Юнгом, деструктивні войовничі сили в людині викоренити неможливо, тому абсолютного миру бути не може. Всяке відкидання моралі, „людського” в людині веде до пробудження цих сил, а тому до зла.

Німецько-австрійський філософ, психолог і соціолог Еріх Фромм намагався з’ясувати, що змушує людину творити зло, якою є її природа. У своїй праці „Людина для самої себе. Дослідження психологічних проблем етики” він визначає людину як „найслабшу із тварин, але сама ця біологічна слабкість є основою сили людини, першою причиною розвитку її специфічно людських властивостей”⁴⁰, як єдину тварину, „для якої власне існування є проблемою: вона (людина – Н. Л.) повинна її вирішити, і від неї

38 Цит. за Бойченко О., Тендеревська О. Традиційні образи в глибинній психології. – Чернівці: Рута, 1999. – С. 53.

39 Юнг К. Г. Психология коллективного бессознательного. – М.: АСТ „Канон +”, 2001. – 400 с.

40 Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики. – Минск: Коллегиум, 1992. – С. 45.

нікуди не піти. Вона розуміє, що „закинута” у світ, перебуває у випадковому просторі й часі, усвідомлює свою безпорадність, обмеженість свого існування⁴¹, відчувається „вигнаною з раю” і живе у вічній суперечності з природою, зв'язок із якою втратила. Екзистенційна закинутість людини в суспільство вимагає від неї психологічного пристосування до його умов. Саме це стало причиною формування соціального характеру людини. Він замінює людині природні інстинкти. Під впливом виховання, соціальних умов формується певний тип характеру, який визначає поведінку людини, частково автоматизує її, стає системою соціальних орієнтацій. Це свідчить про витіснення характеру в підсвідоме. Процес пристосування до суспільних умов робить людину „усередненою”. Поступово вона відчужується від самої себе, „механізується”⁴². У неї формується „синдром розпаду”, який заперечує „синдром зросту”⁴³. Е. Фромм зазначає: „Якщо у ХІХ ст. „помер Бог”, то в ХХ ст. „померла людина”. Вона стоїть перед загрозою перетворитися на раба. Бунт, що виникає як протест проти такої перспективи, вносить деструкцію в світ. Звідси і висновок, що „людина від природи є злою істотою і... нагадує вбивцю, якого від улюбленої справи може втримати тільки страх перед більш сильним убивцею”⁴⁴. Але вбивцею людину зробила історія, бо руйнівний бунт людського духу склався історично.

41 Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики. – Минск: Коллегиум, 1992. – С. 9-10.

42 Поступове відчуження людини від самої себе привернуло увагу не тільки Е. Фромма. М. Кремнин, досліджуючи психологію самотності, виділяє чотири етапи такого відчуження. Рушійною силою цього процесу став страх перед смертю. На першому – людина усвідомила свою відмінність від неживої природи і відділила себе від неї. Богами стали місяць, зорі, вітер... Другий етап – усвідомлення людиною своєї відмінності від тварини. Його наслідки – відчуження від живої природи і виникнення тотемізму. Поступово людина помітила, що існує суттєва відмінність між собі подібними. Так виникло відчуження людини від самої себе. Про це свідчить поклоніння богам у людській подобі – язичництво. (Антична культура, слов'янське багатобожжя яскраво це доводять). Зі зростом розумових здібностей і вдосконаленням моралі приходять зміна ставлення до власно тілесності. Душа і розум вищі за смертне тіло. Саме на цьому етапі виникають християнство й іслам, які розуміють Бога як Духа. На цьому етапі відчужуються духовне від тілесного, хоч і співіснують в одній людині [Дет. див. Кремнин М. Психология одиночества // Школьный психолог. – Ноябрь, 2001. – № 44, с. 4].

43 „Синдром розпаду” та „синдром зросту” – це життєві установки людини. Перший включає любов до мертвого, закоренілий нарцисизм і симбіозно-інцестуальний потяг. Людина такої орієнтації спрямована на зло, деструкцію, агресивне ставлення до всього живого, егоїстично відстоює лише власні інтереси. „Синдром зросту” – пряма протилежність розпадові. Його основу складають любов до живого, любов до людини, любов до незалежності [Дет. див. Фромм Э. Душа человека, – М., 1992].

44 Фромм Э. Душа человека, – М., 1992. – С. 16.

Е. Фромм бере до уваги і той факт, що людина, будучи слабкою від природи істотою, прагне постійного самоутвердження, влади. Тому він наголошує, що „головною небезпекою для людства не є нелюд чи садист, а нормальна людина, наділена величезною владою. Але, щоб мільйони поставили на карту своє життя і стали вбивцями, їм потрібно прищепити ненависть, невдоволення, деструктивність і страх”⁴⁵.

Хоч у повсякденному житті є можливість проявити жорстокість і садизм, не боячись помсти, не всі люди йдуть на це. У зв'язку з тим Е. Фромм піднімає інше питання: чи вільна людина у виборі між добром і злом? Що спонукає її обрати останнє? Відповідь він знаходить у природі самої людини. За своєю суттю вона не є ні доброю, ані злою. Якщо говорити про людство загалом, то воно може бути вільним у своєму виборі. Але з конкретною людиною все по-іншому. Досить часто їй нав'язують вибір. Це має негативний вплив на особистість, оскільки приносить їй моральні страждання, обмежує здатність вибирати, самостійно приймати рішення. „Кожна моральна поразка залежить від попередньої, поки не досягнуто межі, від якої нема вороття”⁴⁶. Людина перестає належати сама собі. Вона постійно незадоволена світом, що в свою чергу, знову веде до агресії. Вільним вибір особистості можна вважати тільки тоді, коли її схильності до добра і зла зрівноважені, „якщо врахувати, що вона може усвідомити свою ситуацію і здатна зробити серйозні зусилля”⁴⁷. У моральному виборі особистість повинна мати „свободу для” того, щоб вибрати, а не „свободу від” вибору, щоб не бути пригніченим нею. Отже, природа зла, за Е. Фроммом, пов'язана не тільки з індивідуальною схильністю до нього, але й з прагненням до влади, проблемою свободи вибору.

Підсумовуючи результати свого дослідження, Е. Фромм робить висновок, що „зло – специфічно людський феномен. Це спроба регресувати до долюдського стану і знищити специфічно людське: розум, любов, свободу”. Зло має у собі й трагізм. Хоч особистість і деградує, але вона ні на хвилину не може не залишатися людиною, „тому ніколи не зможе задовольнитися злом як рішенням”. „У злі людина втрачає саму себе, роблячи трагічну спробу визволитися від тягаря свого людського буття”⁴⁸. Аж до ситуації, у якій вибір неможливий, особистість повністю відповідає за свої дії. „Саме тому, що зло є чимось людським, оскільки воно показує потенціал регресії і втрату нашої гуманності, воно живе в кожному з нас. Чим більше ми

45 Фромм Э. Душа человека, – М., 1992. – С.19.

46 Фромм Э. Душа человека, – М., 1992. – С. 99.

47 Фромм Э. Душа человека, – М., 1992. – С. 107.

48 Фромм Э. Душа человека, – М., 1992. – С. 106-107.

успісвідомлюємо це, тим менше ми в стані бути суддями інших людей⁴⁹.

Якщо Е. Фромм вирішував проблему моральної деградації крізь призму людської природи, свободи вибору особистості, проблему її буття, то Еріх Нойманн у дослідженні феномену світового зла обрав за філософську точку відліку загальноприйняті етичні постулати, за якими живе людство, і те, як вони сприймаються людиною. Моральний авторитет значною мірою залежить від оточення людини, суспільства та епохи, в яку вона живе. „Якщо вона не вступає у конфлікт із цінностями, що домінують у суспільстві і складають „культурне супер-его”, тоді про таку людину говорять, що у неї „чиста совість”. З іншого боку, якщо людина вступає в суперечність із загальноприйнятими в суспільстві цінностями, її совість вважають „нечистою”⁵⁰. Е. Нойманн робить висновок, що людина, первинно формуючись як істота колективна, тоді відчуває себе комфортно у будь-якому колективі, коли беззастережно приймає його етичні цінності.

Сучасний світ і людську спільноту він оцінює як одержиму злом: „У контакт зі злом вступив кожен із тих, хто бачив зло, але нічого не зробив, хто відвернувся, бо не хотів бачити зло, хоча й міг побачити. Винні в союзі зі злом і ті, чийі очі не могли побачити зла. Винні ми всі – всі народи, всі релігії, всі держави, всі прошарки суспільства. Винне все людство”⁵¹. Причина такої одержимості криється в тому, що в боротьбі зі злом людина озброєна тільки цінностями „старої етики”, які „втратили психологічний вплив”. Людина стає безсилою перед злом. „Старою” Нойманн називає загальноприйнятую етику західної культури, яка, на його думку, вичерпала себе, бо мірилом усіх людських вчинків у ній виступають незворушні етичні цінності. Людина прагне жити за нормами моралі, спрямовуючи свою діяльність тільки на творення добра. Але це суперечить людській природі: „стара етика” не враховує наявності „темного боку” людської душі – Тіні, що міститься у підсвідомому. Вона асоціюється зі схильністю людини творити зло, вказує на недосконалість людської природи, символізує низьку тілесність. Тінь може проявити себе і як „дух”, коли, наприклад, свідомий розум признає тільки матеріальні цінності життя”⁵².

Свідому структуру називають „зовнішньою особистістю” або персоною (маскою). Її формування говорить про успішну діяльність совісті людини,

49 Фромм Э. Душа человека, – М., 1992. – С. 107.

50 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 34.

51 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 24.

52 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 38.

а функція полягає у тому, щоб приховати темний, страшний бік людського ества. У такий спосіб персону допомагає людині бути сприйнятою членами суспільства, яке вимагає від неї виконання певної ролі. Вона відповідає персоні (масці), обраній для себе людиною⁵³.

Особистість ідентифікує себе з персоною не завжди. Однією з найнебезпечніших є ситуація ототожнення власного *ego* з етичними цінностями. У цьому випадку людина зовсім забуває про свою тінь. Зовні це проявляється як гордість, егоїзм, самовпевненість. Для себе людина ідеальна. Така ідентифікація веде до повної втрати гармонії між *ego* й етичними цінностями. Вона й стала причиною виникнення расизму⁵⁴. За Нойманном, „стара етика” сама провокує таку ідентифікацію, оскільки вона орієнтує людину на певний ідеал. Ототожнення *ego* з етичними цінностями є ніби „спрощеною схемою” на шляху до досягнення цього ідеалу. „Стара етика в принципі дуалістична. Вона розглядає світ як протиставлення світу і темряви, ділить існування на дві півсфери чистого і нечистого, добра і зла, Бога і диявола, і в контексті цього дуалістичного світу ставить перед людиною відповідне завдання”⁵⁵. Недоліком „старої етики” є те, що вона провокує людське *ego* під час морального вибору ставати на бік добра, тим самим роздвоюючи ество людини на світ цінностей і антицінностей. Останні, набуваючи форми могутніх сил темряви, вступають у боротьбу з першими. Звідси і двоїста природа людини. Проте можливе ототожнення *ego* з тінню. В людини виникає гостре відчуття вини, неповноцінності відносно до сфери трансцендентного. Вона „настільки гостро переживає владу зла над собою, що ніякі її вчинки не в змозі встановити рівновагу”⁵⁶. У своїй ідентифікації зі злом особистість проходить ряд стадій – від відчуття безпорадності до так званої „зустрічі з власною тінню”⁵⁷. У такій ситуації людина не сприймає власну тінь як негатив, а тому проектує

53 Поняття *persona*, очевидно, із психоаналізу перейшло в літературознавство і має подібне тлумачення: персонаж, що ховається за маскою. NTC's Dictionary of Literary Terms визначає персону як „термін, який вживається у літературній критиці на позначення голосу (маски), створеної автором, від імені якої ведеться розповідь. *Persona* не є автором, який реально пише, а „другим я”, [...] через якого говорить автор” [Kathleen Morner, Ralph Rausch. NTC's Dictionary of Literary Terms. – Illinois, 1991, p. 164].

54 Е. Фромм називає таку ідентифікацію нарцисизмом, що проявляється у невмінні зрозуміти іншу людину, намаганні нав'язати комусь свої погляди, інтереси, концентрації на власній особі.

55 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 43.

56 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 45.

57 Теорія моральної деградації особистості Е. Ноймана знайшла своє художнє втілення у романі С. Хвіна „Złoty pelikan”.

(переносить) її у зовнішній світ. Тоді вона починає діяти як зовнішній об'єкт. „Замість того, щоб розглядати тінь як „свою внутрішню проблему”, з тінню змагаються... її знищують як „зовнішнього ворога”⁵⁸. Як правило, проекцією тіні виступає людина, „чужа” колективові, бо колективна особистість ніколи не сприймає зло як своє власне. Вона приписує зло „чужому”⁵⁹. Людина виправдовує себе тим, що у своєму суперникові вбачає ворога, носія зла, якого треба знищити. Саме тому Е. Нойманн вважає „стару етику” недосконалою.

Порятунок для людства бачиться ним у так званій „новій етиці”, яка ґрунтується на тому, що людина, усвідомивши існування тіні як частини власного „Я”, повинна прагнути примирення з нею. Зустріч „із власною тінню” дивує людину. Вона розчаровується в собі і в інших, відчуває, що морально недосконала. У цей момент відбувається розрив его з етичними ідеалами, з якими воно себе ідентифікувало, приходять повне усвідомлення того, що агресивні та деструктивні потяги закладені в структуру людського буття. Слід зазначити, що „процес примирення з тінню веде до помітного зниження морального рівня особистості”, оскільки пізнання і визнання тіні вимагає її участі в житті індивіда⁶⁰. Але якщо існування тіні в кожному з нас буде усвідомленим, в людини не буде потреби ототожнювати свою „темну сторону” з кимось іншим і вести „відкриту боротьбу проти зла”⁶¹.

На нашу думку, „нову етику” Нойманна спонукала до життя сучасна ситуація. Він вважає, що західна цивілізація перебуває у полоні тіні. А це незворотній процес. Він веде до ідентифікації власного „Я” з тінню, а тоді людина перестане сприймати зло як проблему, „хоч практично надаватиме

58 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 49.

59 Цей феномен Е. Нойманн пов'язує з давньоєврейським звичаєм відпускати в пустелю „до Азazelя” „офірного цапа”, на якого переносилися усі гріхи громади. Аналогічно діє сучасний колектив [Дет. див. Е. Нойманн, Глубинная психология и новая этика. – С. 52-54]. Жертвами „психології офірного цапа” стають також „етично неповноцінні особистості”, які „не можуть жити за абсолютними цінностями колективу або не здатні до етичної адаптації шляхом формування „зовнішньої особистості” [Там само, С. 52]. Такі індивіди (психічно неповноцінні, злочинці) стають об'єктом переслідування, покарання з боку закону і людей, які його творять. Масова свідомість засуджує і лідерів, яскравих обдарованих особистостей, геніїв, які за інтелектуальним розвитком стоять вище, ніж натовп, оскільки він не визнає ні вищого, ні нижчого за себе.

60 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 82.

61 Суть зла, за Е. Нойманом, полягає в тому, що людина, не усвідомлюючи існування своєї тіні, переносить її на „свого ближнього” і „веде відкриту війну зі злом”, ненавидячи іншу людину.

йому (злу) повну свободу дій”⁶². Якщо людина усвідомить, що її природа подвійна, у неї не буде більше потреби шукати зовнішнього виразника тіні, а отже, й зникне ворожість у ставленні до собі подібних. Саме в цьому і полягає суть „нової етики”.

Зіставивши психоаналітичні концепції зла З. Фрейда, К. Г. Юнга, Е. Фромма та Е. Ноймана, можемо виділити у них спільні погляди на окреслену проблему, не зважаючи на різні підходи до неї. Перш за все, – це визнання думки про підсвідому природу людського зла. Сутність прихованих людських бажань проявляється у сновидіннях, мареннях, галюцинаціях. Спільною точкою їхнього вчення є і характеристика проявів людської агресивності. Остання може бути реалізована через гру (детально цей спосіб описаний у праці „Душа людини” Е. Фромма, дослідженнях З. Фрейда, а також А. Адлера, інших дослідників), бути спрямованою на інших – т. зв. „зовнішня агресія” – (психологія „офірного цапа” Е. Ноймана, перетворення ігрових дій у „серйозні”, явно сплановані й усвідомлені – Е. Фромм) або на себе – „внутрішня агресія” (у сучасній психологічній термінології – автоагресія), що є причиною саморуйнування особистості і часто проявляється у нанесенні собі тілесних ушкоджень, суїцидах. Таку позицію підтримують З. Фрейд, Е. Фромм, К. Г. Юнг та Е. Нойманн значну увагу приділяють самопізнанню людської природи, говорячи про „зустріч із власною тіннію” – „темною стороною душі”, яка може стати причиною або моральної деградації особистості, або активізує механізми внутрішнього контролю над негативними проявами підсвідомого. Цим дослідникам належить вивчення проблем прагнення до влади і масової свідомості, які теж безпосередньо пов’язані з людським злом.

Психоаналіз виробив оригінальний підхід до вирішення проблеми добра і зла. Кожен із представників цього напряму доповнював свого попередника. Їхнє вчення вийшло далеко за межі психології і складає сьогодні самостійний філософсько-психологічний напрям, що дав поштовх до подальших досліджень проблеми морального вибору, виходячи з природи людської психіки.

На початку ХХ ст., особливо у 20-х роках, посилюється увага до проблеми самосвідомості. Її все частіше починають розглядати у зв’язку з проблемою добра і зла. Під впливом психоаналізу, що теж виник у цей час, утверджується думка про те, що „свідомість – це засіб, поза яким нема ні знань, ні досвіду, ні людського життя, ні відношення до трансцендентності. Те, що не є свідомість, має назву несвідомого. Несвідоме – це негативне,

62 Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – С. 91.

безкінечне в багатозначності свого змісту поняття”⁶³. Несвідоме потрібно перебороти тільки свідомістю. Рух до несвідомого – крок назад у розвитку моральності⁶⁴.

Не зважаючи на значний вплив психоаналізу, ідеї, що висувалися до його виникнення, знайшли своє логічне продовження. Найновіші дослідження Н. Хамітова та ін. сучасних філософів мають екзистенційне підґрунтя. Творчий колектив авторів книги „Людина в есенційних та екзистенційних вимірах” зробив спробу оцінити сучасну моральну ситуацію. У центрі уваги дослідників – феномен роз’єднання людства, який вважається „вселенським принципом” не тільки матеріального, а й ментального і морального існування. „В інтелектуальному, соціальному, політичному та моральному житті ми не можемо зробити ані кроку без нашої „насилницької” дії, без самоствердження, без боротьби та битви між тим, що існує й живе, і тим, що прагне існувати та жити. Вся історія людства засвідчує домінування цього принципу життя в світі”⁶⁵. Сучасний світ „після Модерну” характеризується, за словами М. Фуко, як „дисенсус”, а сьогоднішнє суспільство є „суспільством „роз’єднаних” і „відокремлених”⁶⁶. Панівними силами в ньому є дисгармонія і неврівноваженість. Стабільність і рівновага – лише моменти в його існуванні. Людина створила мораль, намагаючись підтримати цю рівновагу якомога довше. Сьогодні вона „бунтує”, бо її мораль виявилася крихкою. У ситуації панування тотального зла їй важко знайти вихід.

Автори згаданої праці висувують гіпотезу, що порятунком для сучасного світу є толерантність, яка „примирює протилежності”: гнів і спокій, ненависть і любов, розуміння, милосердя. „Адже саме толерантність поціновує різноманітність, не ідентичність, різність – індивідуальну,

63 Kosior K. Zło // Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki, szkoły. – Bydgoszcz – Lublin: Branta, 2002. – S. 3-56.

64 Проблема несвідомого не вичерпала себе у 20-і рр. XX ст. У 60-х нею активно займався Жак Лакан. Психоаналітик розрізняє поняття „несвідоме” і „підсвідоме” (Ці поняття розрізняв і З. Фройд, послідовником якого вважає себе Ж. Лакан). Несвідоме він розуміє як структуру, що поєднує сторони опозиції „зовнішнє - внутрішнє”, як „зовнішній прояв того, що є внутрішнім”. Структурою, що представляє несвідоме, на думку Лакана, є мова. [Дет. див. Paweł Dybel. Urwane Ścieżki. Przybyszewski – Freud – Lacan. – Kraków: Universitas, 2000. – S. 265. У підсвідомому міститься те, що не доступне свідомості, але здатне активно впливати на неї (інстинкти, неусвідомлені бажання, архетипи колективного підсвідомого, що містять закодований досвід попередніх поколінь, стереотипи поведінки, первинний досвід, набутий людиною у пережитих нею життєвих ситуаціях).

65 Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 202.

66 Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 203.

суспільну, культурну та ін. Можливо, через те, що саме толерантність – це те „серединне”, як казав Аристотель, „що є кращим і має перевагу над тим, що по обидва боки від нього розміщується...”⁶⁷. Таке „компромисне” вирішення проблеми протистояння добра і зла зближує сучасну філософсько-етичну думку зі східним вченням про „серединний шлях”, уникання крайнощів.

Висновки. Аналіз основних філософських концепцій зла показав, що у своїх духовних шуканнях людина намагалася зрозуміти суть добра і зла, виходячи із сутності божественного. Вона матеріалізує богів. Спочатку в ідолах, потім – словесно. Це був первинний етап у формуванні морально-етичної проблематики, який ми назвали міфологічним або етапом матеріалізації.

Епоха Античності продовжила пошуки джерел зла, показала шлях людини до Бога, закарбувавши його у грецькій трагедії. Вслід за Полем Рікером, можемо назвати цей етап формування морально-етичної проблематики стадією мудрості⁶⁸. Виділяємо на цьому етапі два напрямки дослідження: філософсько-релігійний, пов'язаний зі ставленням людини до Бога, дослідженням природи людської душі, і морально-етичний, спрямований на пошуки шляхів морального вдосконалення особистості. На цьому етапі постає питання “Чому людина творить зло?”.

Відповідь на нього людство шукало у християнстві, яке ознаменувало новий етап у розвитку морально-етичного вчення і є основою не лише середньовічних, але й сучасних морально-етичних концепцій (Див., наприклад, праці П. Рікера, І. Мрочковського, М. Кромпца, С. Кримського та ін.). Християнська концепція зла змінила погляди на Бога і на людину, поставила питання “Як може добрий і досконало мудрий Бог існувати поряд зі злом?”. Логічним її продовженням стала фаза теодицеї у морально-етичному вченні.

Її повною протилежністю є етап абсолютної переоцінки цінностей, пов'язаний із філософією А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Л. Шестова і М. Бердяєва. Останні не творять альтернативної моралі, а лише змінюють погляди на уже існуючі моральні цінності.

Онтологічний етап формування філософської концепції зла представлений екзистенціалізмом і персоналізмом, які привернули увагу до трагічної невлаштованості буття особистості у світі, її внутрішніх станів (тривога, страх, покинутість, розпач та ін.). Такий підхід зумовив виникнення психоаналітичних теорій, які стали точкою зіткнення

67 Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 207.

68 Ricoeur P. *Symbolika zła*. – Warszawa: PAX, 1986. – S. 18-20.

філософії і психології, ознаменували перехід до психологічного етапу у дослідженні проблеми зла.

Філософсько-психологічна думка кінця ХХ – початку ХХІ ст. у трактуванні цієї проблеми продовжує традиції попередніх епох, інтерпретуючи їх по-новому⁶⁹. Провідна роль належить психоаналітичним дослідженням та філософії екзистенціалізму, біблійній моралі. Береться до уваги і „психологія вчинку”, досягнення філософської антропології та психоаналізу.

Список використаної літератури

- Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – Об'єднання біблійних товариств, 1990. – 296 с.
- Бердяев Н. О небесной истории. Бог и человек // Бердяев Н. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – С. 35-50.
- Бойченко О., Тендерцька О. Традиційні образи в глибинній психології. – Чернівці: Рута, 1999. – 56 с.
- Великие мыслители Запада. – Под. ред. Яна Мак-Грилла. – Перевод с англ. В. Федорина. – М.: Крон-Пресс, 1998. – 800 с.
- Задубрівська О. М., Козьмук Я. Р. Психоаналіз: філософсько-антропологічний аспект. Конспект лекцій. – Чернівці: Рута, 2005. – 31 с.
- Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство. – К., 2003.
- Конфуцій, Лунь-Юй // Читанка з історії філософії. – С. 14.
- Кремнин М. Психология одиночества // Школьный психолог. – Ноябрь, 2001. – № 44, с. 4.
- Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К.: Наукова думка, 2004. – 246 с.
- Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический. – Санкт-Петербург: Академический проект, 1999. – 206 с.
- Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.

69 Доказом цього є ґрунтовна праця Поля Рікера “Зло. Виклик, кинутий філософії і теології” (Польський переклад вийшов у Варшаві у 1992 році) [Дет. див. Paul Ricoeur. *Zło. Wezwanie rzucone filozofii i teologii.*- Warszawa, 1992.- 40 s.]

- Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
- Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики. – Минск: Коллегиум, 1992. – 253 с.
- Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 2000. – 272 с.
- Юнг К. Г. Психология коллективного бессознательного. – М.: АСТ „Канон +”, 2001. – 400 с.
- Dybel P. Urwane ścieżki. Przybyszewski – Freud – Lakan. – Redaktor naukowy Małgorzata Sugiera. – Kraków: Universitas, 2000. – 332 s.
- Język prozy współczesnej // Literatura. – 1999. – № 2. – S. 4-7.
- Jung C. G. Psychologia i twórczość // Teoria badań literackich za granicą. – T. II, Cz. 1. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974. – S. 550-594.
- Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury. – Warszawa: Piw, 1997. – S. 946-947.
- Kossak J. Egzystencjalizm w filozofii i literaturze. Warszawa: Książka i Wiedza, 1971. – 366 s.
- Kosior K. Zło // Mała encyklopedia filozofii. Pojęcia, problemy, kierunki, szkoły. – Bydgoszcz – Lublin: Branta, 2002. – 488 s.
- Krąpiec M. A. Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne. – Lublin: Redakcja wydawnicza Uniwersytetu Lubelskiego, 1995. – 170 s.
- Matuszewski I. Dyabeł w poezji. Historia i psychologia postaci uosabiających zło w literaturze pięknej wszystkich narodów i wieków. Studium literacko-porównawcze przez Ignacego Matuszewskiego. – Wydanie II. – Warszawa: Bronisław Natanson, 1899. – 285 s.
- Mroczkowski I. Zło i grzech. Studium filozoficzno-teologiczne. – Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 2000. – 334 s.
- Morner K., Rausch R. NTC's Dictionary of Literary Terms. – Illinois: NTC Publishing Group, 1991.
- Podsiad A. Słownik terminów i pojęć filozoficznych. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 2000. – V-VIII, 1-976, 1-47 s.
- Porębski M. O wielości przestrzeni // Przestrzeń i literatura. Studia pod red. M. Głowińskiego i A. Okopień-Sławińskiej. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1987. – S. 23-32.

Rank O., Sachs H. Znaczenie psychoanalizy dla nauk humanistycznych // Teoria badań literackich za granicą. – T. II, Cz. 1. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1974. – S. 518-549.

Ricoeur P. *Zło. Wyzwanie, rzucone filozofii i teologii.* – Warszawa: PAX, 1992. – 40 s.

Żelazna J. Zagadnienie zła w systemie etycznym i metafizyce Platona // *Z problematyki teorii zła.* – 157s.

Contact:

Nataliya Lishchynska,

PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Information and Socio-Cultural
Activity,
Western Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine

Наталія Ліщинська,

к. філол. н., доцент кафедри інформаційної та
соціокультурної діяльності
Західноукраїнського національного університету,
Тернопіль, Україна

Наталія Мирославівна Ліщинська – кандидат
філологічних наук, доцент кафедри інформаційної
та соціокультурної діяльності Західноукраїнського
національного університету (м. Тернопіль, Україна).
*Дослідниця сучасної філософсько-психологічної прози,
патогенних текстів, медіакомунікацій.*

INFLUENCE OF STATE-CHURCH RELATIONS IN THE CZECH REPUBLIC ON THE RELIGIOUS LIFE OF THE UKRAINIAN COMMUNITY

ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВЗАЄМИН У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ НА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ

OLENA STEFANYSHYN

Abstract:

The article attempts to investigate the historical development of State-Church and interfaith relationships in the Czech Republic. The main ideas and principles of the Czech State Religious policy at the present stage, its contractual and legal support are analyzed. The main problems of coexistence between the State and the Church, the level of influence of immigrant religions on it are highlighted. The level of religiosity of Czech society is clarified. The influence of State-Church relations on the religious and Church-confessional self-determination of Ukrainian citizens in the Czech Republic is traced. The main centers of Ukrainian religious life were the Churches of the Apostolic Exarchate of the Greek Catholic Church in the Czech Republic and the Orthodox Church of the Czech lands and Slovakia. It is proved that in the diaspora environment, the church, with its institutions, becomes an expression not only of spirituality, morality, and tradition, but also a significant factor in preserving national and religious identity.

Keywords: State-Church relations, religion, confessions, religious organizations, Ukrainian Diaspora.

У даній статті зроблено спробу дослідити історичний розвиток державно-церковних і міжконфесійних відносин у Чехії. Проаналізовано головні засади і принципи чеської державної

релігійної політики на сучасному етапі, її договірно-правове забезпечення. Охарактеризовано основні конфесії. Виокремлено основні проблеми співіснування держави та церкви, рівень впливу на нього іммігрантських релігій. З'ясовано рівень релігійності чеського суспільства. Простежено вплив державно-церковних відносин на релігійне і церковно-конфесійне самовизначення українських громадян у Чеській Республіці. Основними осередками українського релігійного життя стали храми Апостольського екзархату греко-католицької церкви в ЧР і Православна церква Чеських земель та Словаччини. Доведено, що у діаспорному середовищі церква, з її інституціями, стає виразником не лише духовності, моралі, традиції, а й вагомим чинником збереження національної та релігійної ідентичності.

Ключові слова: державно-церковні відносини, релігія, конфесії, релігійні організації, українська діаспора.

Постановка проблеми

Розвиток церкви, її становище у Чехії були зумовлені різноманітними історичними, суспільно-політичними і релігійними чинниками. У свою чергу церква чинила вплив на державотворчі та соціокультурні процеси, що відбувалися на Чеських землях. Однак вільне існування та функціонування церковних інституцій опинилося під загрозою через напружену політичну ситуацію, недосконалу релігійну урядову політику, міжконфесійну боротьбу. Саме тому необхідність формування якісної моделі державно-церковних взаємин у країні стали першочерговими заходами після «Оксамитової» революції 1989 р. Також важливим завданням для Чеської держави залишається налагодження взаємин між існуючими конфесіями та новими іммігрантськими релігіями. Для української діаспори ЧР, яка сформувалася в результаті чотирьох хвиль еміграції, церква, особливо у найважчі періоди історії, завжди були рушійною силою у збереженні національної ідентичності, політичної свободи і соціального розвитку. Тому актуальним видається дослідження впливу існуючих державно-церковних взаємин в Чехії на релігійне життя української громади.

Аналіз останніх досліджень

Серед українських науковців дослідженням державно-церковних відносин у Чеській Республіці, їх правового регулювання, реституції церковного майна, взаємовідносин країни із Ватиканом, міжконфесійними конфліктами займаються М. Палінчак¹ та Л. Борейко,² А. Цебенко у своїх наукових працях висвітлює етапи розвитку й особливості Православної Церкви у Чеських землях і Словаччині від 1945 р. до початку ХХІ ст., головні засади і принципи державної релігійної політики в умовах тоталітарної Чехословаччини й практичне значення результатів діяльності Церкви в нових умовах – незалежних Чеської і Словацької Республік. Об'єктом його наукових зацікавлень також є освітні заклади Православної церкви Чеських земель і Словаччини, зокрема їх книговидавнича діяльність³.

Проблема взаємин держави і церкви є актуальною для досліджень і у колі чеських науковців. Так, у праці Е. Клари висвітлено історичні періоди

1 Палінчак М. М. Держава і церква в постсоціалістичній Чехії. Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації» / Голов. ред. В. М. Бебик. К. : Вид-во «Ун-т «Україна». 2012. № 3. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/852> (дата звернення: 19.02.2021).

Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві (на прикладі країн Центральної і Східної Європи) : монографія. Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород : Ліра, 2013. 470 с.

Палінчак М. М. Особливості державно-церковних взаємин у Чеській Республіці. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 313 –322.

Палінчак М. М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України) : монографія. ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород : Ліра, 2014. 406 с.

2 Борейко Л. О. Церковна політика у Чеській державі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні відносини. Вип. 4-5. Ужгород, 2010. С. 193–196.

3 Кріль М. М., Цебенко А. М. Православна церква в Чеських землях і Словаччині: питання організаційного розвитку в 1945 –1998 рр. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. Випуск 12. С. 49–57.

Цебенко А. М. Навчальні богословські заклади Православної церкви Чеських земель і Словаччини. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Коло, 2012. Випуск XVI. С. 395–404.

Цебенко А. М. Книговидавнича діяльність Православної Церкви в Чеських землях і на Словаччині в другій пол. ХХ – на поч. ХХІ ст. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. 2013. Випуск 13. С. 579–588.

державно-церковних відносин, починаючи з 800 р. і до середини 1990-х рр.⁴ З. Горак розглядає взаємодію релігії із світською державою у соціальному, науково-теоретичному, історичному та правовому контекстах⁵. порівняльне дослідження відносин церкви та держави в Центральній Європі Т. Гавлічека сконцентроване на трьох проблемах, а саме: опису історичного розвитку державно-церковних відносин у Чехії; аналізу виклику цієї історичної моделі щодо секуляризації, глобалізації та значного зростання іммігрантських релігій; визначення впливу на державно-церковні відносини ре-територіалізації в рамках Європейського Союзу та поділу Чехословаччини⁶. У праці С. Вінтера знаходимо інформацію про історію взаємин римо-католицької церкви з Чеською державою⁷.

Виклад основного матеріалу

У Чехії взаємини між релігією та світською владою мають довготривалу історію. Поширення християнства сприяло становленню Чеської держави. Починаючи з X ст. Чехія опиняється на межі між Східною і Західною гілками християнства. Проте, через значний вплив Майнського єпископату, католицька віра стає панівною. У першій половині XV ст., в результаті діяльності Яна Гуса, що поклав початок реформації католицької церкви, а згодом гуситські війни, сприяли поступовому відокремленню церкви від держави. Після Реформації у Європі, на чеських землях значною мірою поширився протестантський рух. В результаті розгрому турками чесько-угорських військ під Могачем 1526 р. почався процес підпорядкування чеських земель Габсбургами, а вже після Білогорської битви 1620 р. – вони остаточно втратили свою незалежність⁸. Щодо релігійного життя, то

4 Clark A. Church-State Relations in the Czech Republic: Past Turmoil and Present Transformation. *BYU Law Review*. Volume 1996. Issue 4. URL : <https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1868&context=lawreview> (дата звернення: 19.02.2021).

5 Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. URL : <https://classic.iclrs.org/content/blurb/files/Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 19.02.2021).

6 Navlíček T. Church-state relations in Czechia. URL : <https://www.researchgate.net/publication/225327043> (дата звернення: 19.02.2021).

7 Winter S F. The Roman Catholic Church and the State in the Czech Republic: Property Relations and Legislative Policies. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Vol. 20. Iss. 2. Article 3. URL : <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol20/iss2/3> (дата звернення: 19.02.2021).

8 Віднянський С.В. **Чехія, Чеська Республіка**. Енциклопедія історії України: Т. 10 : Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2013. 688 с. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Chekhiia> (дата звернення: 19.02.2021).

діяльність усіх церков, окрім католицької, була під заборону. Як наслідок – масова еміграція протестантів закордон або ж вимушене прийняття католицизму. Римо-католицька церква, як сакральна влада, працювала на зміцнення Габсбурзької імперії, аж до її розпаду в 1918 р.

Проголошення 28 жовтня 1918 р. незалежної Чехо-Словацької Республіки похитнуло міцні позиції Католицької церкви і супроводжувалося масовим виходом вірян з її лав, приблизно 1,5 млн осіб, а саме зменшення із 96% до 71%⁹. Відповідно до нової державної ідеології церква була відокремлена від держави.

Друга Світова війна не лише змінила розстановку політичних сил в Європі, але й визначила новий стиль державно-церковних взаємин. Так, після звільнення від фашизму була відновлена Чехословацька республіка. 26 травня 1946 р. проведено вибори до парламенту республіки, де у Чехії перемогу отримали комуністи (38 %), а у Словаччині – демократи (62%)¹⁰. Це, в майбутньому, зумовило в політичному житті країни боротьбу між комуністичними та ліберально-демократичними силами. У програмних документах діюча влада проголосила та забезпечила свободу віросповідання. У 1950-х рр. Чехословацька була поліконфесійною країною, в якій діяло 9 основних конфесій: римо-католицька церква, греко-католицька, лютеранська, кальвіністська, православна тощо. Дві третіх громадян відносили себе до римо-католицької церкви. Близько 6% населення вважали себе поза конфесіями¹¹.

Унаслідок комуністичного перевороту 1948 р. і курсу на соціалістичне будівництво Чехія стала основною частиною Чехословацької Соціалістичної Республіки (ЧССР), а з 1 січня 1969 р. – республікою у складі федеративної ЧССР. Відповідно до конституції від 9 травня 1948 р. було заборонено використовувати релігійні обряди з нерелігійною метою. Згодом заборона стосувалася і публічних висловлювань священників у проповідях, пасторських грамотах, засобах масової інформації щодо своєї незгоди із заходами держави, спрямованих проти церкви. Відбувся суворий контроль держави над церквою, а їх взаємини зведено до мінімуму. Монастирі, церкви, а також їх землі були націоналізовані. Церква втратила свою економічну незалежність. Зачинялися церковні школи. Католики зазнали

9 Clark A. Church-State Relations in the Czech Republic: Past Turmoil and Present Transformation. *BYU Law Review*. Volume 1996. Issue 4. URL : <https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1868&context=lawreview> (дата звернення: 19.02.2021).

10 Палінчак М. Держава і церква у Чехословацькій республіці в 40-50-х роках ХХ століття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Історія. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Вип. 24. С. 146 –150.

11 Там же. С. 146.

дискримінації в системі освіти та на робочих місцях. Частина ченців і священників заарештували¹². У результаті катастрофічно зменшилися значення та роль церкви в чеському суспільстві. Майже третина території Чехії втратила свої релігійні та культурні корені.

«Оксамитова» революція у листопаді 1989 р. ліквідувала соціалістичний устрій та започаткувала демократичні перетворення у Чехії. З 1 грудня 1990 р. вона стала республікою у складі Чехо-Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР), а після розпаду ЧСФР 1 січня 1993 – отримала самостійність¹³. Одночасно відбулися позитивні зрушення у державно-церковних відносинах. Насамперед, було скасовано законодавчі норми комуністичного режиму, що суперечили правам людини. Так, Закон від 13 грудня 1989 р. відмінив антицерковні норми Кримінального кодексу. У січні 1990 р. відповідним положенням анульовано право держави впливати на призначення духовенства, проповідників та інших службовців¹⁴.

Закон, що повернув країну до світового демократичного співтовариства, ставши частиною конституційного ладу тодішньої ЧСФР – це Хартія основних прав і свобод, затверджена Федеральними Зборами 9 січня 1991 р. Bazуючись на Загальній декларації прав людини від 1948 р., інших міжнародних договорах, документ у статті 3 гарантує основні права та свободи усім за незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання і віровизнання, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового, родинного або іншого становища без будь-якої дискримінації¹⁵.

Свобода думки, совісті та віросповідання гарантується статтею 15. Також кожна людина має право змінити свої релігійні переконання або не визнавати жодної релігії. Гарантується свобода наукових досліджень і свобода творчої діяльності. Відсутність примусу проходити військову службу, якщо це суперечить його совісті або релігії. Відповідно до ст. 16 усім надається право вільно сповідувати релігію як одноособово, так і

12 Havlíček T. Church-state relations in Czechia. URL : <https://www.researchgate.net/publication/225327043> (дата звернення: 19.02.2021).

13 Віднянський С.В. Чехія, Чеська Республіка. Енциклопедія історії України: Т. 10 : Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2013. 688 с. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Chekhiia> (дата звернення: 19.02.2021).

14 Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. URL : <https://classic.iclrs.org/content/blurb/files/Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 19.02.2021).

15 Васинкевич О. Хартии основных прав и свобод в Чехии – 30 лет. Radio Prague International. URL : <https://ruski.radio.cz/hartii-osnovnyh-prav-i-svobod-v-chehii-30-let-8705199> (дата звернення: 19.02.2021).

разом з іншими, приватно або публічно, шляхом богослужіння, навчання, здійснення релігійних ритуалів та обрядів. Церкви та релігійні товариства самостійно керують своїми справами, зокрема створюють свої органи, призначають духовенство, заснують релігійні та інші церковні установи незалежно від державних органів. Закон передбачає умови викладання релігії в державних школах¹⁶. Обмеження реалізації означених прав можливе за необхідності захисту громадської безпеки та порядку, здоров'я та моралі або прав і свобод інших осіб.

Варто відзначити, що регламентація релігійного життя та нормативно-правове забезпечення діяльності релігійних організацій, теж здійснювалися на основі Хартії. Зокрема, прийнятий Федеральний Акт № 308/1991 «Про релігійну свободу та статус церков і релігійних організацій», визначив принцип свободи віросповідання та статус церков і релігійних об'єднань¹⁷.

Утворення 1 січня 1993 р. незалежної Чеської Республіки продовжило процес формування нової моделі державно-церковних взаємин та напрацювання бази державно-церковного права. Гарантом свободи думки, совісті та віросповідання стала Конституція від 16 грудня 1992 р.¹⁸ Основним законом країни визнано право кожної людини на зміну своїх переконань або не визнавати жодної релігії.

Новий Закон «Про свободу віросповідання та статус церков та релігійних товариств та про внесення змін до деяких актів (Закон про церкви та релігійні товариства)» від 27 листопада 2001 р. дещо обмежив права релігійних громад. У Перехідних положеннях, уведених Законом № 495/2005, було уточнено умови реєстрації церкви та релігійного товариства¹⁹.

Низка договорів регулюють внутрішні державно-церковні взаємини. Це: «Угода про співпрацю між Міністерством оборони Чеської Республіки, Вселенським собором церков в Чехії та Чеською Єпископською Конференцією» (1998), «Угода про співпрацю між Чеським радіо, Чеською Єпископською Конференцією та Вселенською радою церков у Чеській

16 Listina základních práv a svobod. Poslanecká sněmovna Parlamentu České Republiky/ URL : <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html> (дата звернення: 19.02.2021).

17 Havlíček T. Church-state relations in Czechia. URL : <https://www.researchgate.net/publication/225327043> (дата звернення: 19.02.2021).

18 Ústava České republiky. URL : <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html> (дата звернення: 19.02.2021).

19 Zákon č. 3/2002 Sb. Zákon o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech). Sbírka zákonů ČR. URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-3>. (дата звернення: 19.02.2021).

Республіці» (1999), «Угода про участь осіб, які здійснюють духовні служби у Системі надання посттравматичної інтервенційної допомоги працівникам міліції Чеської Республіки між Міністерством внутрішніх справ Чеської Республіки, Вселенським Собором Церков в Чеській Республіці та Чеською Єпископською Конференцією» (2002), «Угода про душпастирське служіння у в'язницях між адміністрацією в'язниць Чеської Республіки, Вселенським собором церков в Чехії та Чеською Єпископською Конференцією» (2008)²⁰.

Компетентним органом державного управління, що займається релігійними питаннями громади є Міністерство культури Чеської Республіки, зокрема Департамент у справах церков. У його юрисдикції перебуває реєстрація церков, союзів церков, релігійних товариств. Через дану реєстрацію церква чи релігійне товариство та їх профспілки набувають правосуб'єктності та отримують деякі податкові пільги

Міністерство культури веде три публічні реєстри релігійних органів: церков та релігійних товариств; спілок церков та релігійних товариств; юридичних осіб, складений при церквах та релігійних товариствах, списки яких приймає Міністерство культури. Третій реєстр було створено в 1994 р. Церкви та релігійні товариства оголошують про створення кожної похідної юридичної установи Міністерству культури. Міністерство зобов'язане включити такі юридичні установи до реєстру. Серед похідних юридичних організацій є «основні» релігійні установи, такі як парафії, епархії або монастирі, а також спеціальні що надають благодійні послуги.

Міністерство культури може також надати «особливі права» вже зареєстрованим церквам та релігійним товариствам. Ці права також занесені до реєстру церков та релігійних товариства. Відповідно до Закону № 3/2002 Sb. існують такі спеціальні права як: викладання релігії в державних школах та заснування церковних шкіл; душпастирство у в'язницях та армії; отримання державних (дотацій) субсидій на зарплату для священика; укладати шлюби з цивільними громадянами; збереження конфесійної таємниці, якщо релігійна громада доведе, що така таємниця дотримується не менше п'ятдесяти років²¹. Щоправда деякі релігійні громади відмовляються від фінансової підтримки, підкреслюючи тим самим свою незалежність.

На сьогодні, відповідно до закону, Чеською Республікою визнані

20 Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. URL : <https://classic.iclrs.org/content/blurb/files/Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 19.02.2021).

21 Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. URL : <https://classic.iclrs.org/content/blurb/files/Czech%20Republic.pdf> (дата звернення: 19.02.2021).

33 релігійні групи. Для порівняння, у 2002 р. їх було лише 21²². Щоб зареєструвати нову конфесію необхідно принаймні 10 тис. дорослих віруючих або 500, якщо заявник (церква) є членом Світової ради церков. Держава встановила складні вимоги для отримання легального статусу церкви для раніше незареєстрованих релігійних організацій. Закон дозволяє функціонувати незареєстрованим релігійним громадам, але не допускає їхньої реєстрації як неприбуткових громадських організацій з метою управління майном. Разом з тим, офіційно зареєстровані релігійні громади в Чехії користуються істотною підтримкою з боку держави, отримуючи державні субсидії. Фінансування розподіляється пропорційно між зареєстрованими конфесіями, згідно з членством і приймається за рахунок адміністративних витрат.

Середпроблемних питань церковної політики є складні взаємовідносини між Прагою та Ватиканом. Після відвідин у травні 1995 р. Папою Іоанном Павлом II Чехії, становище католицизму у країні значно зміцніло. Однак, Чеська Республіка, одна з не багатьох країн, яка ще не уклала угоди з Ватиканом. Суперечності виникають через вимоги Ватикану реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами, і повернутого з часів Оксамитової революції. За даними Конференції Чеських Єпископів у державній власності залишилося близько 3 000 тис. об'єктів власності (школи, ферми, лікарні, архітектурно-історичні пам'ятки). Після 1998 р. було повернуто 175 будівель²³. Разом з тим, чеський уряд не вбачає можливості компенсувати всі збитки, нанесені церквам упродовж 1948–1989 рр., адже постраждалими у даний період були й інші організації та громадяни. Новий переділ нерухомості може призвести до занепокоєння у суспільстві.

Сьогодні Чеська держава дотримується принципу рівності й автономії церков, не ототожнюючи себе із жодною. Однак вважає можливим співпрацю з церквами у багатьох секторах. Таку модель державно-церковних взаємин фахівці з церковного права називають коопераційною. У вересні 2000 р. Державний департамент США оприлюднив доповідь «Релігійна свобода у світі». Американський уряд виокремлює п'ять категорій

22 Zákonník č. 3/2002 Sb. Zákonník o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech). Sbírka zákonů ČR. URL : <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-3> (дата звернення: 19.02.2021).

23 Палінчак М. М. Система державно-церковних відносин в посткомуністичній Європі: уроки для України. «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського». Науковий журнал. Серія «Юридичні науки». Том 24 (63). № 2. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2010. С. 80.

країн порушників релігійних свобод. Чехія віднесена до п'ятої категорії країн, де існують досить високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії несправедливо, на думку авторів доповіді, визначаються як небезпечні «культи» та «секти»²⁴.

Цікавим є досвід співіснування офіційної та іммігрантських релігій. Хоча Чехія є однією з держав з низькою часткою іноземців (близько 2,4%), їх кількість постійно збільшується. На відміну від чехів, іноземці, як правило, є більш віруючими, тому привозять з собою релігію своєї Батьківщини. Оскільки більшість іноземців є вихідцями із Східної Європи та Південно-Східної Азії, то і темпи поширення їх релігій теж зростає. Це не викликає якогось значного напруження в соціумі, швидше навпаки, засвідчує поступову зміну релігійного середовища чеського суспільства.

Згідно з результатами перепису населення 1991 р. понад 4 млн. осіб повідомили про свою належність до римо-католицької церкви, 204 тис. – до євангелічної церкви чеських братів, 178 тис. – до чехословацької гуситської церкви, 33 тис. – до сілезької євангелічної церкви аугзбурзького сповідання, 20 тис. – до православної церкви в чеських землях, яка входить до православної церкви Чехії та Словаччини, 7,6 тис. – до церкви адвентистів сьомого дня, 7 тис. – до греко-католицької церкви. Щотижня церкву відвідують тільки 9 % чехів, раз на місяць – 4 %, зовсім не відвідують – 65 %. Рівень довіри до церкви в Чехії найнижчий серед країн Центрально-Східної Європи: повністю довіряють їй 10 % населення, великою мірою – 18 %, трохи довіряють – 37 %, не довіряють – 36 % опитаних²⁵. Упродовж десятиліття відбувалося зменшення чисельності римо-католиків, прихильників євангелічної церкви чеських братів, вірників чехословацької гуситської церкви. Натомість росла кількість релігійно індиферентних та атеїстів і на 2003 р. ця група склала 5 999 047 жителів країни або ж 58,3 %²⁶. Така релігійна структура чеського суспільства є наслідком 40-карічного панування комуністичного режиму в країні, міжконфесійного протистояння упродовж усієї церковної історії.

24 Там же, С. 80.

25 Палінчак М. М. Особливості державно-церковних взаємин у Чеській Республіці. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 318

26 Международные договора по правам человека. Базовый документ, являющийся составной частью доклада государств-участников. Чешская Республика [19 июня 2003 года]. Организация Объединенны Наций. URL : <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=FhOD6sgqgzAhFXD9F%2FeKaFMm83LbFY75RhkIFGrig%2B4%2FAPdf0vKsm9o3q%2Fy%2F8DNfrtS%2BSgazMvE1mBuo2Ef3%2BjOMqEntlhVxQDNDhSj%2BUCO21jqh%2BdXFvLB3P0%2FQi0rvziKlstBObBm7k6BoUFlvCQ%3D%3D> (дата звернення: 19.02.2021).

Релігійне життя української громади в Чеській Республіці представлене двома найбільшими конфесіями: Апостольським екзархатом греко-католицької церкви в ЧР і Православною церквою Чеських земель та Словаччини.

Апостольський екзархат для католиків візантійсько-слов'янського обряду в Чехії був проголошений буллою Папи Івана Павла II 15 березня 1996 р. для всіх віруючих візантійського обряду, зокрема греко-католиків з України, Словаччини, Чехії, Угорщини, Румунії, Білорусії та всіх інших, які проживають на території Чехії. Хоча історія греко-католицької церкви у Чехії бере початок із кінця XVI ст., однак її інституювання розпочалося зі створення єпархії в Прешові Папою Пієм VII. Булла «*Relata semper*» від 22 вересня 1818 р., до якої відносилися віруючі греко-католики навіть після встановлення незалежної Чехословаччини. Для вірян у Богемії, Моравії та Сілезії, які походили здебільшого з колишньої Підкарпатської Русі та Східної Словаччини, 16 грудня 1933 р. в Празі була створена центральна парафія з церквою Св. Івана Хрестителя. Першим священником парафії у Празі став Василь Гопко. Єпископ Павол Петро Гойдіч заснував також греко-католицьку парафію для Моравсько-Сілезького краю, з центром у Брно. Після II. Під час Другої світової війни в Лібереці, Тахові, Плани, Єлені, Мікулові та Брунталі створили допоміжні адміністрації зі своїм священником²⁷.

Період панування комуністичного режиму в Чехії стало справжнім випробуванням для Греко-католицької церкви. Її було оголошено поза законом, всі віруючі офіційно стали православними. Багатьох священників засудили та ув'язнили, деяких з них депортували разом із сім'ями.

Діяльність Греко-католицької церкви була відновлена постановою уряду Чехословаччини від 13 червня 1968 р. на підставі петиції, в якій празьким апостольським адміністратором Франтішеком Томашеком було зібрано та передано уряду понад 40 000 підписів. Після Оксамитової революції Пряшівський єпископ монсенйор Ян Гірка заснував у 1992 р. два нові деканати – в Оставі і Ліберцях. 1 січня 1993 р. уже незалежна Чеська Республіка визнала правочинність Пряшівського єпархіального єпископа та ініціювала створення спільного органу управління. Вже відомий Ян Гірка організував у 1993 р. Єпископський вікаріат Греко-католицької церкви у Чеській Республіці і єпископським вікарієм призначив вихідця із

27 Historie exarchátu. Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v ČR. URL : <https://www.exarchat.cz/historie-exarchatu/>(дата звернення: 19.02.2021).

Закарпаття – отця Івана Лявинця²⁸.

Після сорокарічного переслідування греко-католиків, згідно з переписом населення 1991 р., до греко-католицької церкви у Чеській Республіці відносили себе тільки 8774 віруючих. На початку 1999 р. апостольський екзархат у Чеській Республіці нараховував сім деканатів та 23 парафії. Духовну службу в екзархаті здійснювали 35 священників²⁹.

На сьогодні Греко-католицька церква в Чеській Республіці налічує 17 парафій та 19 муніципалітетів-філій у семи деканатах з 31 священником. Територія однієї греко-католицької парафії зазвичай включає територію кількох районів. Катедральний храмом є Собор Св. Климента в Празі. Друковані засоби масової інформації: двомісячний часопис «Екзархат» та щорічник «Греко-католицький календар».

Християнство східного обряду на теренах сучасних Чехії та Словаччини з'явилося в IX ст. і пов'язане з іменами братів-святителів Кирила та Мефодія. Відродження православ'я припало на XIX – початок XX ст. Починаючи з 1945 р. відбулося закладання нового правового церковного поля у Чехословаччині, викликаного, насамперед, зміною політичної ситуації у Центрально-Східній Європі. Це певним чином підготувало ґрунт для надання Московським патріархатом Чехословацькому екзархатові автокефалії у 1951 р.³⁰ Розвиток державно-церковних відносин у 1952–1992 рр. характеризувався процесом інституювання Православної церкви Чеських земель та Словаччини, набуттям нею автокефального статусу, що також відбулося у складних політичних умовах.

Пряшівський собор 1950 р. перетворив Православну церкву з найменшої конфесії на одну із найбільших релігійних спільнот країни. Кількість вірян штучно зросла у 10 разів – з 35 до 350 тис. Третину з них становили українці.

За переписом 2001 р. у Чехії нараховувалося близько 24 тис. вірян (українці, словаки, чехи, болгары, румуни і серби) Православної церкви Чеських земель та Словаччини. Празька єпархія охоплює близько 55 громад (39 храмів і 10 каплиць) та 2 монастирі; Оломоуцько-Брненська єпархія

28 Historie exarchátu. Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v ČR. URL : <https://www.exarchat.cz/historie-exarchatu/>(дата звернення: 19.02.2021).

29 Палінчак М. М., Борейко Л. О. Церковна політика у Чеській державі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні відносини. Вип. 4-5. Ужгород, 2010. С. 194.

30 Православна церква Чеських земель та Словаччини. URL : <https://vue.gov.ua/>(дата звернення: 19.02.2021).

– близько 32 громад (23 храми і 9 каплиць)³¹. Сьогодні відзначається позитивна динаміка розвитку Православної Церкви, що простежується у збільшенні кількості парафій і прихожан, активізації монастирського життя, створенні релігійних об'єднань. Також Зростанню кількості і чисельності громад в останні десятиліття сприяє різке збільшення у Чехії потоків трудових мігрантів із України, Росії, Білорусі.

Православний богословський факультет Пряшівського університету, що із 1997 р. готує бакалаврів і магістрів за спеціальностями: православне богослов'я, викладання основ релігії і етики, соціальне служіння, – має відділення у м. Оломоуці (Чехія), де діють також єпархіальне духовне училище та заочні курси. Митрополича рада Чехії видає щомісячний часопис «Голос православ'я»³².

Ще одним релігійним об'єднанням в середовищі української громади є Українська правовірна греко-католицька церква в Чеській Республіці, що об'єднує в собі як візантійський, так і латинський обряди. Визначає себе в повній єдності віри з Візантійським Католицьким Патріархатом. Правовірна Католицька Церква, згідно чеського Закону про церкви, є церквою діючою на території Чеської Республіки, не зважаючи на відсутність юридичної реєстрації. В 2011 р. Українська Правовірна церква подала запит на реєстрацію та отримання правового статусу. Правовірна Католицька Церква має свою інтернет сторінку, з якої можна дізнатися більше про віру, богослужіння, життя церкви, а також про їх ставлення щодо подій у суспільному та церковному житті країни. Статистика відвідуваності сайту, а це в середньому 11773 щомісяця або ж 440 щодня, свідчить про інтерес до даної християнської конфесії³³. Щоправда порозуміння як із УГКЦ, з якої вони виокремилися у 2008 –2009 рр., так із чеської владою до сьогодні не знайдено.

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що історичний аналіз державно-церковних і міжконфесійних взаємин у Чеській Республіці засвідчив

31 Православна церква Чеських земель та Словаччини. URL : <https://vue.gov.ua/>(дата звернення: 19.02.2021).

32 Цебенко А. М. Навчальні богословські заклади Православної церкви Чеських земель і Словаччини. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Коло, 2012. Випуск XVI. С. 395–404.

33 Українська Правовірна Грекокатолицька Церква в ЧР. URL : <https://www.pravover.cz/ua/clanky/nasacerkva/cerkva/> (дата звернення: 19.02.2021).

наявність ефективної моделі з їх врегулювання, що у фахівців з церковного права отримала визначення – «коопераційної». Основні засади і принципи чеської державної релігійної політики на сучасному етапі, її договірно-правове забезпечення відповідає міжнародним нормам права. Значними видаються зусилля чеської влади щодо ліквідації наслідків комуністичного режиму для духовного життя країни. Чеська Республіка, дотримуючись принципу рівності та автономії церков, сьогодні змогла налагодити ефективну співпрацю з церквами у багатьох сферах. Специфічною особливістю чеського народу є низький відсоток віруючих, що теж зумовлено історичною традицією. Існування понад 30 зареєстрованих і значної кількості нелегальних релігійних громад, хоч і створюють певні міжконфесійні протистояння, але загалом не мають негативного впливу на чеське суспільство. Швидше навпаки поширення на території ЧР іммігрантських релігій дозволяє розширити культурні і релігійні аспекти взаємодії в соціально-культурному середовищі. Осередками культурно-духовного життя української громади в Чеській Республіці стали головні храми Апостольського екзархату греко-католицької церкви в ЧР і Православної церкви Чеських земель та Словаччини. Попри певне міжконфесійне напруження між православними й греко-католиками, викликане зародженням у 1965 р. руху за відновлення Греко-Католицької Церкви та процесом повернення конфіскованим храмів після її легалізації, саме церкву, разом із родиною, освітою, інформаційним простором, громадськими організаціями, визнано важливим чинником самоідентифікації в середовищі української діаспори Чеської Республіки.

Contact:

Olena Stefanyshyn

Department of Information and Socio-Cultural Activities
West Ukrainian National University

Олена Стефанишин

кафедра інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнський національний університет

© Catholic University in Ružomberok, Theological Faculty in Košice,
Theological Institute in Spišská Kapitula in Spišské Podhradie

Culture in the spiritual life of Slavic nations

Proceedings of an international conference

Publisher:

VERBUM - vydavateľstvo KU
Hrabovská cesta 1A, 034 01 Ružomberok

© Iurii Shcherbiak

1. Edition, 200 copies, 386 pages 19,3 AH

ISBN: 978-80-561-0873-4

ОТЧЕ НАШЕ, ИЖЕ ЕСИ
МА ТВОЕ, ДА ПРИИДЕТЪ
А ТВОА, ГЛГО НА НЕБ
НАСУЩНЫИ ДАЖДЬ НА
ОЛГН НАША ДАЖДЬ НА
ОМЪ НА ГЛКОЖЕ
ОМЪ

9 788056 108734